

urednica Dušica Seferagić

SELO: IZBOR ILI USUD

Dušica Seferagić, Milan Župančić,
Alija Hodžić, Anđelina Svirčić, Bosiljka Milinković

INSTITUT ZA DRUŠTVENJA ISTRAŽIVANJA U ZAGREBU

BIBLIOTEKA
znanost i društvo

U knjizi *Selo: izbor ili usud*, autora: Dušice Seferagić, Milana Župančića, Alije Hodžića, Aneline Svirbić i Bosiljke Milinković - nastoji se iz različitih rakursa analizirati transformacije i razvoj sela i seoskog prostora u tzv. tranzicijskom periodu u Hrvatskoj. Pri tome, svaki autor traži uporište u različitim razvojnim resursima - od pojedinačnih i društvenih aktera do aspiracija kao pokretača promjena. Na kraju knjige nalazimo bibliografiju radova koji se bave selom - autorice Bosiljke Milinković. Ova knjiga predstavlja doprinos istraživanjima sela na pragu 21. stoljeća. Integralno promatrani prilozi u knjizi mogu poslužiti kao uporišta u mogućem oblikovanju strategije obnove seoskog svijeta.

Dr. sc. Snježana Čolić, Zagreb

Knjiga *Selo: izbor ili usud* na zanimljiv način i s različitih strana pokazuje hrvatski seoski prostor u turbulentnom vremenu tranzicije. U uvodnom tekstu otvara se rasprava o virtualnoj zajednici, kao komplementarnoj ili paralelnoj mogućnosti 'novog' sela. Naredni prilog bavi se odnosom društva prema poljoprivredi (tek usputno i prema selu), mijenama u tom odnosu i preobrazbi poljoprivrede, zagovarajući koncept vitalnih gospodarstava kao jednog od važnih aktera ruralnog razvitka. Slijedi rasprava o seoskoj svakidašnjici, temeljena na zanimljivo i iscrpno argumentiranoj analizi teze da su aspiracije kulturni razvojni resurs. Na kraju knjige je analiza slučaja, provedena na prostoru dvaju seoskih naselja koja su se proteklih nekoliko desetljeća (ne)razvijala prema dva različita koncepta. I naravno, s različitim posljedicama. Ovim primjerom potvrđuje se da je moguće i važno revitalizaciji ruralnog prostora pristupiti individualno i s puno obazrivosti, čime se lako izbjegne zamka uniformnosti. Knjizi je dodana dopunjena bibliografija radova o selu, autorice Bosiljke Milinković.

Dr. sc. Maja Štambuk, Zagreb

Izdavač Institut za društvena istraživanja u Zagrebu

Za izdavača Nikola Skledar

Recenzentice Snježana Čolić
Maja Štambuk

© 2002. Institut za društvena istraživanja u Zagrebu

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna knjižnica - Zagreb

UDK 316.334.55(497.5)(082)

SELO : izbor ili usud / Dušica Seferagić...
«et al.» ; urednica Dušica Seferagić. - Zagreb :
Institut za društvena istraživanja, 2002. -
(Biblioteka Znanost i društvo ; knj. 4)

Bibliografija iza svakog poglavlja. -
Kazalo.

ISBN 953-6218-07-0

1. Seferagić, Dušica
2. Sociologija sela -- Zbornik

421213015

Realizaciju istraživanja i tiskanje knjige financiralo je Ministarstvo znanosti i tehnologije
Republike Hrvatske

urednica Dušica Seferagić

SELO: IZBOR ILI USUD

Dušica Seferagić, Milan Župančić,
Alija Hodžić, Anđelina Svirčić, Bosiljka Milinković

INSTITUT ZA DRUŠTVENA ISTRAŽIVANJA U ZAGREBU
Zagreb, 2002.

Sadržaj :

Dušica Seferagić	
Predgovor	7

Dušica Seferagić	
Selo između tradicionalne i virtualne zajednice	11
1. Pristup i predmet (Ima li što nova?)	11
2. Definicije pojmova (Razumijemo li se?)	14
3. Hipoteza (Omnia mutantur, nihil interit)	17
4. Akteri - pokretači promjena u selu	19
5. Kratka usporedba sa gradskim zajednicama	29
6. Nezaključeni zaključak (To be or not to be)	30
Literatura	31

Milan Župančić	
Vitalni poljoprivrednici i drugi akteri u razvoju ruralnih područja	35
1. Ruralna područja u društvenoj shemi	35
2. Od poljoprivrede samoodržanja do moderne industrijske poljoprivrede	37
3. Moderna industrijska poljoprivreda i seosko društvo	43
4. Obiteljska gospodarstva u poljoprivrednoj strukturi Hrvatske	46
5. Novi trendovi u agraru i neke institucionalne pretpostavke napretka sela ...	52
6. Mogućnosti razvitka vitalnije poljoprivredne strukture	53
7. Od nerazvijenosti prema razvitku seoskih područja	55
8. Kraj seljaštva i nova struktura sela	66
Literatura	70

Alija Hodžić	
Seoska svakidašnjica	73
1. Aspiracije: kulturni resurs razvoja	73
2. Prva modernizacija: dugotrajno djelovanje sa skromnim učincima	75
3. Socijalistička modernizacija ili modernizacija bez moderne	80
4. Kolektivno uzdizanje	94
Literatura	95

Andelina Svirčić	
Grebaštica u razdoblju tranzicije: usporedba sa Primoštenom i Šibenikom	99
Predgovor	99
Uvod	100
1. Kratki prikaz povijesti i kulture Grebaštica i Primoštena	102
2. Demografsko - gospodarska obilježja Grebaštica	105
3. Primoštenski kraj	111
4. Aktualni problemi Grebaštica i Primoštena	117
5. Uloga županijskog središta, Šibenika	121
6. Budućnost ovoga prostora	125
7. Zaključak	127
Literatura	128
 Bosiljka Milinković	
Selo i agrar na razdjelnici stoljeća: selektivna bibliografija 1990.-2002.	131
Uvod	131
Klasifikacija građe	133
1. Teorijsko - metodologijski pristup	135
2. Demografski pristup	139
3. Ruralnosociološki pristup	151
4. Sociopsihološki pristup	179
5. Politološki pristup	181
6. Socioekonomski pristup	182
7. Socioekološki i ekološki pristup	191
8. Pravni pristup	196
9. Socijalna politika. Socijalni rad	198
10. Etnološko - antropološki pristup	200
11. Ekonomika agrara	202
12. Uređenje prostora. Seoska naselja. Seoska arhitektura	248
13. Sociogeografski pristup	256
14. Povijest sela i seljaštva	257
15. Znamenitiji istraživači sela	259
16. Institucije. Udruge	260
17. Osvrti. Polemike	262
18. Bibliografije. Informacije	263
Autorsko kazalo	267

Dušica Seferagić

Predgovor

Teško je ali i intrigantno napisati predgovor zborniku priloga koji se, svaki na svoj način, bave selom. Tek što se učini da je neka činjenica znanstveno "upokorena", pojavi se nova spoznaja i razbije netom stvoreni red. No u tome i jest problem ali i izazov znanstvenog rada.

Omnia mutantur, nihil interit odnosi se i na selo. Premda se dugo činilo da selo stoji ili da propada, ono i dalje opstoji, a u fazi rekonstrukcije ponovo se uspostavlja kao društveni sustav. Zašto je tome tako, odnosno kako ubrzati njegov razvoj, zajednička je nit poveznica tekstova u zborniku. Pritom svaki autor traži uporište u različitim razvojnim resursima: od društvenih i pojedinačnih aktera, do aspiracija kao pokretača promjena. Društveni kontekst je vrijeme tranzicije u Hrvatskoj.

Dušica Seferagić obrađuje temu zajednice u tekstu *Selo između tradicionalne i virtualne zajednice*. Osnovna joj je pretpostavka da zajednica ne nestaje nego se mijenja, ali ne evolucionistički već kombinacijom i koegzistencijom starih i novih osobina. Autorica analizira brojne stare i nove aktere koji se pojavljuju u selu i doprinose promjenama u značenju, značaju i funkcioniranju zajednice. Iako zajednica kao oblik društvenog odnosa među seljanima ima niz pozitivnih (poticajnih) i negativnih (opresivnih) osobina, ona je bitan čimbenik očuvanja i razvoja sela.

Milan Župančić u tekstu *Vitalni poljoprivrednici i drugi akteri u razvoju ruralnih područja* služeći se dijelom historijskom metodom analizira poljoprivredu, selo i obiteljska gospodarstva, te socijalnu strukturu sela u zadnjih pedeset godina. Naglasak mu je pritom na stvarnim i potencijalnim agensima razvoja sela. Među njima posebno značajnu ulogu imaju vitalna gospodarstva, tj. poljoprivrednici. Polazeći od pitanja kakvo selo

želimo, Župančić navodi niz pretpostavki, aktivnosti i posljedica u tzv. "sveobuhvatnom pristupu integralnom razvitku ruralnog područja".

Alija Hodžić u prilogu *Seoska svakidašnjica* bavi se analizom materijalne osnova svakidašnjega života seoskog stanovništva na početku tranzicijskog perioda u razvoju hrvatskog društva. Pritom analizira i proces prve modernizacije hrvatskog sela, koja se događala u uvjetima kapitalističke reprodukcije društvenog života, a koja je bila nedovršena i fragmentarna. Potom prati proces socijalističke modernizacije čiji učinci i jesu osnova suvremenoga svakidašnjeg života seoskog stanovništva. Njegove analize pokazuju da se proces modernizacije i društvenog razvoja ne može poistovjetiti s procesom diferencijacije, već da ga označava i proces unifikacije. Riječ je o dva komplementarna modernizacijska procesa. Autor to pokazuje na rezultatima istraživanja, ovoga puta na primjerima stanovanja, opremljenosti domaćinstava i slobodnog vremena.

Andelina Svirčić u *case study* dvaju sličnih naselja - Grebaštica i Primoštena u sjeni grada Šibenika, analizira razlike u tipu razvoja tih dvaju naselja, izazvanih nizom društvenih okolnosti. U svom radu *Grebaštica u razdoblju tranzicije; usporedba sa Primoštenom i Šibenikom*, pokazuje da dok se Primošten razvija kao tipično uspješno turističko naselje, Grebaštica pokazuje osobine zatvorenosti prema uobičajenom obrascu promjena. Autorica smatra da bi baš te osobine mogle doprinijeti drugačijem tipu razvoja koji bi se bazirao na kvaliteti i različitosti, umjesto na masovnosti i unificiranosti. Problem su i mogući akteri razvoja.

Bosiljka Milinković sa prilogom *Selo i agrar na razdjelnici stoljeća: selektivna bibliografija 1990.-2002.* doprinosi sagledavanju koliko se u nas, a djelomice i u svijetu, pisalo o ruralnoj zajednici i ruralnom prostoru. Bez ovakve bibliografije analiza sela ne bi bila ni moguća ni potpuna.

Iako bi se moglo reći da tema sela pripada znanstvenoj prošlosti, zato jer je i selo u nas u fazi zalaza, takva bi tvrdnja bila sasvim kriva. Selo je vitalan faktor razvoja društva u cjelini i stoga je neophodno tragati za pokretačima njegove obnove i napretka. Koliko je to bilo u njihovoj moći autori su, na temelju istraživanja, to pokušali i učiniti. Iako autori tekstova (kao i recenzenti) imaju različite pristupe u svojim analizama, to ne smatramo minusom već podlogom za plodne diskusije o razvoju sela. Na donositeljima odluka o općem razvoju društva jest da se ne ogлуše na njihove nalaze. Prilozi su rezultat rada na projektu *Selo u tranziciji: mogućnosti razvoja seoskih područja*, kojega je financiralo Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske (1996.-2001.). Dio rezultata toga projekta objavljen je u tekstovima u časopisu *Sociologija sela* (1-2/2000.); drugi dio je izložen na okruglom stolu *Selo u tranziciji* (prilozi publicirani u *Sociologiji*

sela, 1-2/2002.); treća serija tekstova objavljuje se u ovoj knjizi - *Selo: izbor ili usud*. Time je projekt *Selo u tranziciji* završen.

Ovom prilikom zahvaljujemo svima koji su doprinijeli izlasku ove knjige: Ministarstvu znanosti i tehnologije, Institutu za društvena istraživanja u Zagrebu, Biblioteci Znanost i društvo, recenzenticama dr. Maji Štambuk i dr. Snježani Čolić, te članovima tima na projektu *Selo u tranziciji*. Urednica posebno zahvaljuje na svakodnevnoj pomoći Bosiljki Milinković i Andelini Svirčić, bez kojih ne bi bila u stanju staviti ponudene tekstove u korice ove knjige.

Dušica Seferagić

Selo između tradicionalne i virtualne zajednice

“Zakaj vi mene snimate?”

“Baka, to bu jedna emisija o selu,
bute se vidli na televiziji!”

“Ote proć, ja nemam ni struje, ni televizije,
kak bi se onda vidla?”

(U TV emisiji o selu u: “Globalnom sijelu”, 2001.)

1. Pristup i predmet (Ima li što nova?)

Nije li tema zajednice već *passé* u procesu globalizacije i drastičnih promjena u ljudskim odnosima izazvanih tehničkim napretkom? Nakon euforije oko globalizacije i kompjuterizacije, na razne se načine pokazuje da su odnosi među ljudima na mikro-razini, premda promijenjeni, zadržali svoj značaj. O tome govore brojna novija istraživanja, naša napose. O tome govori ovaj tekst. Tema je smještena u kontekst hrvatskog društva u tranziciji.

Predmet ovoga rada je seoska zajednica u tranziciji. Iz analitičkih razloga izdvojena je iz cjeline tema: zajednice uopće, tranzicije uopće, globalizacije uopće. Tekst se zasniva dijelom na znanstvenim opservacijama i sociološkoj imaginaciji, dijelom na brojnim istraživanjima (napose na istraživanju: “Selo u tranziciji; mogućnosti razvoja seoskih područja” (IDIZ, Zagreb, 2001.), dijelom na sociološkoj literaturi i drugoj neznanstvenoj produkciji. A to znači barem dvije stvari: prvo, potrebu da se učini otklon od

“školničkog” pristupa koji implicira strogost pisanja, obavezno pokazivanje poznavanja literature (i kad je već sto puta “prožvakana”), ponavljanje truizama... U svakom slučaju, autorica se zaželjela malo slobode¹, drugo, naslov može krivo navesti čitatelja na pomisao da se ovdje radi o analizi tradicionalne pa sve do virtualne zajednice, odnosno da se radi o (prevladanom) evolucionističkom pristupu koji ove dvije vrste zajednica stavlja na krajeve kontinuuma, te prvu smatra jednostavnom, primitivnom, zaostalom, a drugu složenom, modernom, razvijenom, poželjnom.

U povijesti društvenih znanosti velik se broj znanstvenika bavio dihotomijama: selograd, folk-urban society, Gemeinschaft-Gesellschaft, kao i ruralno-urbanim kontinuumima (H. Spencer, E. Durkheim, R. Redfield, F. Tönnies, T. Parsons, M. Weber, R. Merton, L. Morgan, G. Lenski i drugi). Naravno, usporedno ili kasnije javljale su se kritike ovakvih generalizirajućih pristupa (Čajanov, Mendras, Kayser, Čolić i dr.) tumačeći da mala društva treba izučavati iz njih samih, iznutra. Tome su se naročito prilagodile etnologija, antropologija i sociologija. Ekstremno shvaćanje pristupa “iznutra” završilo je u brojnim monografijama i često znanstveno bezvrijednim “community studies” koje su jedinicu istraživanja izdvojile iz općeg društvenog konteksta i time “desociologizirale” taj pristup.

U nas su se tipologijom ruralnih sredina vrlo iscrpno, i još danas korisno, bavili pioniri ruralne sociologije. Najbolja knjiga iz tog vremena zasigurno je “Tipologija ruralnih sredina u Jugoslaviji” (Šuvar; Puljiz, 1972.). Tu spada i knjiga S. Šuvara “Od zaseoka do megalopolisa” (1973.), gdje se već iz naslova prepoznaje dihotomno - kontinualni pristup. Autor nastoji prilagoditi marksistički pristup evolucionističkom i, dakako, predviđa dokidanje razlika (valjda nejednakosti! - op. D.S.) između sela i grada u skladu sa socijalističkom ideologijom nestajanja sela. Trideset godina kasnije, kao i drugi ruralni sociolozi, priklanja se konceptu očuvanja i revitalizacije sela u smjeru decentralizacije prostornog razvoja, ali do određene logične mjere. Ne prihvaćajući takav vrijednosno obojen evolucionistički pristup, u potpunosti se slažem sa analizom S. Čolića u knjizi “Kultura i povijest” (2002.). U ovom se tekstu radi o pokušaju promjene paradigme, o pokušaju analize značenja, značaja i funkcioniranja (seoske) zajednice u nas, u fazi društvene tranzicije. Pri tome se tekst koncentrirao na jedan aspekt u zajednici: ulogu aktera-pokretača promjena u selu i seoskoj zajednici.

(Seoska) zajednica nalazi se u fazi promjena uvjetovanih vlastitom povijesnošću/poviješću (Čolić, 2002.), odnosima s okruženjem, posebno gradom, društvenim kontekstom te globalnim promjenama. Ti su utjecaji međusobni, premda

¹ Tu “slobodu” koriste i drugi znanstvenici koji u svoje tekstove unose svoje ideje, kovanice, riječi te se služe kulturnim i umjetničkim djelima kao izvorima (npr. Lefebvre, Mumford, Supek, Šušnjić, Rogić i drugi).

“jači” imaju veći utjecaj. Promjene su stalna osobina društva, pa i seoske zajednice (premda u povijesti usporene), ali je novost u akceleraciji tih promjena. Taj *tempo presto* može navesti na zaključak da po važnosti vrijeme zamjenjuje prostor, što je česta tema postmodernih analitičara prostora. Tako Virilio piše: “Ako gubitak dalekih nedosežnosti prati medijska blizina koja sve duuguje brzini svjetlosti, valjat će nam se veoma brzo naviknuti na učinke iskrivljavanja pojavnosti izazvane perspektivom stvarnog vremena telekomunikacija, perspektivom u kojoj se stara crta obzora povlači u okvir ekrana, budući da elektro-optika nadomješta optiku naših naočala! A sve to u očekivanju posljednjega velikog otkrića astrofizike; onkraj prostora zemljine sile teže nema više prostora dostojnog tog imena, nego postoji jedino vrijeme” (Virilio, 1999.: 12). Što bi na to rekla naša bakica iz “Globalnog sijela” s početka teksta?

Virtualna zajednica nije originalan pojam iz društvenih nego iz tehničkih znanosti. Koliko tehnokracija ovladava društvom, toliko i ta sintagma ulazi u sociologijski vokabular. Ona nije krajnja točka evolucionističkog ili nekog drugog pristupa, već je kao strano tijelo implantirana u društvene znanosti. Ipak, po svom karakteru, mogla bi biti zadnja točka evolucije. Danas takav pristup gubi svoju snagu i virtualna zajednica se u sociologiji shvaća kao usputna, dodatna, komplementarna stvarnoj. Tako se shvaća i u ovom tekstu; *komplementarna stvarnoj* i u tom smislu lišena je vrednovanja kao dobra ili loša, no prisutna i nezaobilazna u svakodnevnom življenju, ali ne dominantna, ne jedina, i ne zamjenska stvarnoj.

Što Virilio misli izrijeком “...postoji samo vrijeme...” u kozmičkom kontekstu diskutabilno je, ali ovdje usputno. Za nas je puno zanimljivija tema *vremena* u kontekstu društvene (seoske) zajednice. Ako prostor postaje *jedan* na globalnoj razini i ima svoje lokalne otklone, nije li isto i sa vremenom? Akceleracija vremena, tj. društveni odnos prema vremenu kojem se uvijek “žuri”², također je posljedica globalnog procesa umreženja u svijet zapadnjačke provenijencije. Na Istoku svijeta vrijeme se shvaća, objašnjava, doživljava i tretira drugačije; “usporeno” prema Zapadnom poimanju. Usporenost vremena definiranog prirodnim; životnim i godišnjim ciklusom, osnovna je osobina tradicionalnog sela. Kada se selo umrežuje u društvo, osim razbijanja *lokalnosti* nužno je i razbijanje *vremenitosti* (tradicija, ciklusi...), pa odatle nebrojeni nesporazumi sa dominantnim “vanjskim” svijetom. Ako se ovaj počinje priznavati, a mora, seljačkom svijetu ostaje problem - kako sustići “brzo vrijeme”. Ako se ono ne sustigne, isključivost je neminovna.

² L. Carrol (1962.) u “Alisi u zemlji čudesa” uvodi lik bijelog zeca kome se uvijek strašno žuri, a da ni on ni itko drugi ne zna zašto. Sličnost sa “nesmislenom” akceleracijom vremena u velikom dijelu Zapadne kulture je zapanjujuća. Jedina smislenost može se naći u sve većoj brzini obrtanja kapitala, ali se ipak čini da je smisao pobjegao kontroli i samokontroli.

Vrijednost poimanja vremena kao sporog nije samo istočnjačka ili seljačka, već globalno povijesna. Brzina življenja, moramo reći, štetno djeluje na kvalitetu zajednice (bilo koje zajednice) jer sama njezina opstojnost zahtijeva vrijeme. Mnogi odnosi primarnog karaktera (porodični, prijateljski, susjedski) urušavaju se pod terorom "brzog" vremena. Naše društvo i naše selo nalaze se u situaciji "missing linka" između sporog i brzog vremena. Želja za uključenjem u Zapad tjera na brzo vrijeme, a povijesno iskustvo održava vrijednost sporog vremena. Balans između ta dva odnosa, bio bi normalan i poželjan. "Istok" i "Zapad" ovdje se shvaćaju kao kulturalni, a ne geografski pojmovi.

Uz ovaj stav svakako ide i optinjenost virtualnom zajednicom, za koju mnogi smatraju da može uspješno zamijeniti stvarnu zajednicu (!?). Kao i globalizaciji, takvom se pristupu opiru mnogi pojedinci, pokreti, zajednice. Tjelesnost prostora i ljudi u zajednici "vraća udarce" svojom neprestanom rezistencijom ukidanju svakidašnjice u njezinom socio-psihofizičkom smislu neposredne komunikacije. Tu se negdje nazire i ostanak seoske zajednice kao ljudi povezanih bliskim prostorom, kulturom, vrijednostima, interesima.

Mnogi analitičari sela, kao uostalom i grada, zapadaju u romantičarske sanje da bi se moglo sačuvati ono što je bilo ili što još jest. Pri tome se selu samom oduzima mogućnost napredovanja, barem dijelom, na svoj način. Drugi je ekstremni pristup onaj koji predviđa pretvaranje sela u grad, odnosno brisanje razlika među njima ruralizacijom ili pak vidi selo kao mjesto odmora građana "od plemenitog divljaka do seoskog turista". Selo je, ipak negdje između. Zanimljivo je da selo uglavnom analiziraju, ili mu kroje sudbinu: stručnjaci, znanstvenici, političari, poduzetnici, "široki svijet", kojima je ono objekt interesa, a da o selu najmanje odlučuju seljani sami koji sa selom tvore jedinstveni subjekt. U fazi rekonpozicije sela (već manifestnoj ili još latentnoj) seljane čine različite društvene grupe koje imaju svoje viđenje sela kao mjesta i načina življenja. Unutar svake od tih grupa, pa i pojedinaca, vrijednosti, stavovi i ponašanja nisu konzistentni. To ukazuje na postepene promjene u socijalnoj strukturi i načinu života. Usprkos tome, seljani imaju svoje pravo, kao i drugi građani, na iskazivanje i ostvarivanje vlastitog poimanja poželjnog načina života te značenja i značaja seoske zajednice za njih same.

2. Definicije pojmova (Razumijemo li se?)

Osim osnovnih naznaka elemenata, više nije potrebno ulaziti u detaljno definiranje pojmova, i to ne samo da bi se izbjeglo ponavljanje već i stoga što se značenja mijenjaju.

Zajednica dolazi od latinskih riječi: *communio*, -onis, f.- zajednica i *communitas*, -atis, f., zajednica, uljudnost, druženost (D. D. Karapandža, 1929.; M. Žepić, 1987.). Bliski su joj pojmovi: *communis*, -e, opći, društven, običan, uljudan, pristupačan. *Communis vita* znači svakodnevni život (isti izvori). I naša riječ *za-jednica* podsjeća na mušketrisku parolu: "svi za jednoga - jedan za sve!". Zajednica ili komuna svojim daljnjim značenjima upozorava da je ona više način odnošenja među ljudima nego odlika određenog tipa naselja tj. sela, kako je na primjer vide neki klasični sociolozi (F. Tönnies, 1988.; L. Wirth, 1964.).

Komuna, zajednica (po B. Klaiću, u Rječniku stranih riječi, 1968.) odnosi se na: gradove u srednjem vijeku; municipalnu samoupravu u francuskoj revoluciji; teritorijalnu jedinicu samouprave; općinu. Navedena značenja, dakle, smatraju zajednicu gradskim tipom odnosa, ali ujedno i odnosom prema višim instancama koje karakterizira samouprava. Zajednica je tako nužno smještena u kontekst šireg društva i otvorena prema njemu.

U Francusko- hrvatskom rječniku V. Putaneca, (1989.) *commun-e*, znači: zajednički, opći, svakidašnji, javni, običan, priličan, obilan, vulgaran, prost; općenitost; zajednica, puk, običan svijet, većina. *Communal* znači općinski, a *communautaire*- zajednički, društveni, dok *communaute* znači zadrugu, zajednicu, suvlasništvo, bratstvo. Ovo bogatstvo značenja svakako ukazuje na prostornu univerzalnost (selo, grad, mreža naselja), bliskost članova zajednice, svakodnevnost njihovih veza te veze sa društvom u cjelini.

Pojam tradicija (lat. *Traditio*, -onis, f., od *tradere* -predati, uručiti) predanje, običaj, pravila ponašanja koja prelaze s pokoljenja na pokoljenje (B. Klaić, 1968.) ili predaja, predanje (D. D. Karapandža, 1929.), pokazuje da se sadržaj (posao, kultura, znanje, odnosi) prenosi s generacije na generaciju, što ne isključuje promjene u vremenu.

Možda je najsporniji pojam virtualnosti koji se, od svojih korijena do danas, dosta promijenio. Latinski *virtus*, -utis, f., znači: hrabrost, snagu, vrlinu, a kao pridjev: snažan, jak, sposoban za djelovanje, no i skriven, koji se ne pojavljuje ali se može pojaviti, moguć u budućnosti (B. Klaić, 1968.). Imenica *virtus*, -utis f. (vezano uz *vir*, -lis, m.-muž) znači i muškost, muževnost, snagu, jačinu, hrabrost, srčanost, vrlinu, dobrotu, vrijednost, izvrsnost, savršenstvo, zaslugu, slavu (sve same, pretpostavljeno, muške osobine) (D. D. Karapandža, 1929.). Po M. Žepiću (1987.) imenica znači: hrabrost, postojanost, odvažnost; snagu, vrlinu, zaslužnost; mušku savršenost, krepkost³.

³ Naravno, klasični latinski naglašava mušku snagu, vrlinu itd., što se kasnije gubi.

U suvremenom jeziku, posebno jeziku tehnike, **virtualna zajednica** uglavnom dolazi iz engleskog jezika, pri čemu se zaboravlja njezino sveobuhvatnije latinsko značenje. U *Webster's New World Dictionary* (1970.) ona znači virtual strength, virtue: 1. being such practically or in effect, although not in actual fact or name; 2. effective because of certain inherent powers; virtually: in effect although not in fact; virtual image: an image as produced by a convex mirror having virtual foci and appearing to be formed by divergent rays⁴.

Na isto značenje nailazimo i u *New English Dictionary* (Geddes and Grosset, 1995.).

Već 1997. *Webster's dictionary* uvodi dodatno značenje: temporarily simulated or extended by computer software; dakle onako kako se danas suženo tumači.

Navedene definicije nisu sociološke ali se navode zato što su one *izvori značenja* i što pokazuju njihov *povijesni razvoj*, dok su sociološke definicije uvijek određene pristupom, konceptom i metodama nekog autora ili neke škole, pa je korisno znati odakle potčinjemo da bismo se razumjeli. Razlog oslanjanju na izvore riječi jest da se ukaže na njihove promjene, izbor, moguće arbitrarne, prilagođen suvremenim potrebama, zaboravan prema počecima. Na isti način moguće je da će zajednica, pa i virtualna zajednica, značiti nešto drugo u bližoj ili daljnjoj budućnosti. Ako i bude dominantna u načinu življenja, ona ne može zamijeniti njegovu realnu opstojnost, jer "gumb" će uvijek pritisnuti živ čovjek. U razvijenom svijetu virtualna zajednica u selu pojavljuje se kao komplementarna stvarnoj zajednici. Mnogi nedostaci u selu mogu se kompenzirati vezom sa svijetom, zemljom ili gradom pomoću razvijene tehnike (razni tečajevi pa i školovanje preko televizije i kompjutera, dopisivanje, izmjenjivanje ideja pa sve do operacija preko ekrana...). Ne samo da se sela umrežuju u društvo zahvaljujući napretku tehnike, već se po svijetu osnivaju eksperimentalne "virtualno - stvarne" zajednice čija je zamisao da ljudi borave zajedno u nekom mjestu a da je jedino što ih povezuje interes za komunikaciju sa svijetom putem elektronike. Da bi oni, dakle, mogli osvojiti cijeli svijet, nudi im se življenje na malom lokalitetu koje treba postati stvarnom zajednicom⁵. Mi ne znamo što će biti sa tako razvijenim svijetom ali sigurno znamo da će našem selu još dugo trebati do one faze koja je danas realnost na Zapadu. U nekim našim selima takve se mogućnosti stidljivo pojavljuju i pojavljivat će se sve više. Time će se produbiti nejednakosti među selima i među seljanima što, dakako, nije razlog da se takve promjene ne pozdrave. Danas već prisustvujemo čudesnim kombinacijama tradicionalnog ponašanja i virtualnog odnosa sa svijetom onih seljana koji imaju kompjutor i Internet. To se odnosi kako na zajednicu tako i na pojedince.

⁴ Ovo objašnjenje savršeno se slaže sa pričom o *Alisi u zemlji čudesa*, L. Carrola (1962) gdje se sve događa unutra, s onu stranu ogledala, kao unutar kompjutera. Divno pretskazanje virtualnog svijeta. Kad su sve odsanjane avanture prošle, Alice se opet kroz ogledalo vraća kući i svom ovozemaljskom životu.

3. Hipoteza (Omnia mutantur, nihil interit)

Osnovna hipoteza ovoga teksta jest da seoska zajednica ne nestaje već se mijenja u svom značenju, značaju i funkcioniranju, sukladno promjenama u selu samom i društvu u širem smislu. Također, zajednica prestaje biti jedinim i dominantnim načinom odnošenja a pojavljuju se i drugi oblici odnosa među ljudima. U vremenu dekompozicije sela (Kayser, 1990.) pa i njegovu propadanju, odumiranju, nestajanju, činilo se logičnim da zajedno sa ljudima nestaje i zajednica. Doduše u vremenu poseljavanja sela zajednica se može vratiti unatrag i retradicionalizirati se⁶. U fazi rekonstrukcije zajednica se uspostavlja na "normalan" način. Noseći svoje tradicionalne osobine ona im dodaje nove, one koje odgovaraju novoj socijalnoj strukturi i novim odnosima među ljudima, sve više i sve značajnije pod utjecajem "vanjskog", već interioriziranog svijeta.

Opstanak seoske zajednice ukazuje da ona nužno nastaje i traje iz prirode odnosa među ljudima vezanim zajedničkim ograničenim teritorijem, poljoprivredom kao jedinom od neminovnih djelatnosti (*differentia specifica* sela!), domaćinstvom/gospodarstvom kao osnovnom jedinicom primarne zajednice i proizvodnje, sličnim načinom života te potrebom da se ostane za-jedno. Umrežena u društvo (Castells, 2000.), seoska zajednica se društvu istovremeno podastire ali i brani svoj identitet. Iz svoje male perspektive ona utječe na globalno društvo u smanjenom obimu i intenzitetu: na negativan način (bijegom iz sela) ili pozitivan (čuvanjem vlastite tradicije, iskorištavanjem gradskih potreba za vlastite interese i sl.).

Kao intervenirajuća varijabla, u nas, javlja se tranzicija. Tranzicija preko svojih brojnih atributa, manifestno i latentno, utječe na selo. Za razliku od socijalizma koji je imao jasnu koncepciju i negativnu politiku prema selu, neoliberalni pristup otvara Pandorinu kutiju, pa tako nije sasvim transparentno koji će čimbenici pomoći ili odmoći selu a time i seoskoj zajednici. U tranziciji se gubi "briga" države, a javljaju se brojni slobodni akteri i odnosi koji nemaju nužno pregled nad cjelinom i interes za nju.

⁵ Mislav Mataija u tekstu "Virtualni gradovi - stvarne zajednice" (Jutarnji list, 21.08.2002.: 24-25) opisuje neke eksperimentalne primjere; selo Coletta u Italiji, Arabianranta u Finskoj, grad Madera County u Kaliforniji. U takvim mjestima, tehnički preuređenim za mogućnost komunikacije sa svijetom žive ili bi trebali živjeti za to zainteresirani ljudi, kojima to ne bi bilo dovoljno već bi se u slobodno vrijeme trebali međusobno odnositi kao u stvarnoj zajednici. "Tko ne bi htio tamo živjeti?" pita autor. A tko bi?, pitam ja. Ove zamisli spadaju u dugačak red utopija, ali me ipak više podsjećaju na "prvi krug" u istoimenom romanu A. Solženjicina.

⁶ Primjer toga mogu biti napuštena sela ali i ratom razrušena sela u kojima nije bilo stanovnika ali su se njihove veze održale u mjestima izbjeglištva; gotovo virtualna situacija! Veze među tim ljudima, s obzirom na karakter obnove, teže su se mogle usmjeriti ka budućnosti a lakše prema prošlosti, što je jedna od najvećih pogrešaka obnove, kasnije opisanog tipa.

Uz neminovno rasplamsavanje tržišnih odnosa jedan od tih odnosa je (re)privatizacija - dvojan proces koji paralelno donosi "dobro" i "zlo". Naši analitičari sela (Hodžić, 2002., Županić, 2002., Štambuk, 2002.) smatraju da je održanost privatnog domaćinstva/gospodarstva pozitivna posljedica nepotpune kolektivizacije u socijalizmu i da ona mogu imati pozitivnu ulogu u održanju poljoprivrede, sela i seoskog načina života (zajednice npr.). Pri tome najviše šanse imaju vitalna gospodarstva, bogatija, poduzetnija, mlada, na selo orijentirana, te ona koja kombiniraju poljoprivredu s drugim djelatnostima. Time se, dakako, događa novo, drastično raslojavanje sela na: siromašne, stare, neobrazovane, isključivo poljoprivredne, inertne i one obrnutih osobina. Reprivatizacija otvara brojne prilike vitalnim gospodarstvima ali bez systemske proruralne politike države te su šanse krhke, malobrojne i ugrožene već u začetku (Štambuk, 2002.).

Uz privatizaciju, javljaju se i drugi (ne)odvojni procesi tranzicijskog tipa, koji sa više ili niže razine utječu na promjene u selu. Državni interesi; veliki infrastrukturni i drugi sistemi, županijski interesi; na primjer: veliki kombinati, općinski interesi; usitnjene potrebe, lokalni interesi za samostalnošću formalnog a ovisnošću financijskog tipa, grupni i individualni interesi svih vrsta, mogu biti u sukobu, skladu ili indiferentnom odnosu. Ishod tih odnosa, bez njihove svjesne regulacije, zasigurno je posve neizvjestan. Oni mogu proizvesti kaos u prostoru (interferencije razina), a u najmanju ruku zbunjenost pri pokušaju rasvjetljavanja tko je čemu kriv.

Kakav je utjecaj takvih procesa na "malu seosku zajednicu"? Zajednica se nalazi u turbulentnoj i kontradiktornoj situaciji. No treba se naviknuti da mijene i suprotnosti postaju "normalne" a "učmalost seoske sredine" zauvijek prolazi. Vjerojatno najviše utjecaja ima činjenica da većina ljudi vodi "dvostruki život", odnosno da povezuje poljoprivredu (u bilo kom obimu) sa nekom drugom djelatnošću, tj. da živi u selu i često komunicira sa gradom zbog zadovoljavanja niza potreba: školovanja, posla, zdravlja, administrativnih poslova, kupovanja, zabave, prodaje vlastitih proizvoda. Kako brojna istraživanja pokazuju, ta dvostrukost utječe na vrijednosti, potrebe, želje, ponašanje i odnose među ljudima. Tradicionalne vrijednosti (patrijarhat npr.) slabe ali ne nestaju, već koegzistiraju i kombiniraju se međusobno (Kodrnja, 2002.). Najlakše se mijenjaju stavovi, vrijednosti i ponašanje površinskog tipa, dok oni dublji, stariji i za život važniji, ostaju dulje⁷. Jedan dio mladih koji su ostali u selu, ostaju zbog prisile

⁷ Na primjer mladi par u selu ići će u diskoteku, ponašati se, govoriti i oblačiti slobodno, ali će kod "krucijalnih" životnih prekretnica odabrati crkveno vjenčanje, bogatu svadbu, krštenje djeteta; mlada žena će prešutno prihvatiti "ženske", a mladi muž "muške" poslove. Ova mješavina nije ništa manje prisutna u gradu, pa joj podliježu čak i bogati, nereligiozni i obrazovani ljudi.

(nedostatak obrazovanja, nemogućnost nalaženja posla u gradu, porodične obaveze...). Većina mladih odlazi u grad a najmanji dio ostaje u selu kao vlastitom izboru (Hodžić, 2002.). Oni kombiniraju tradicionalne i suvremene odnose i način života. Naša istraživanja pokazuju da za vrijeme boravka u gradu mladi žive na gradski način a kad se vrate u selo pripadaju seoskoj zajednici odnosno prihvaćaju brojne naslijeđene odnose. Stariji, ako se i ne slažu, najčešće se prilagode promjenama pa makar površinski, pa makar privremeno⁸.

U modernizaciju zajednice, osim prilagodbe, spada i otklon, opuštanje od "palanačke filozofije", "straha od stranoga", "demonizacije nepoznatoga" ("kaos počinje iza brda") (Konstantinović, 1981.). Strah u krinkama prezira, omalovažavanja ("što oni znaju o nama?"), emocija ("oni nas ne vole", "male sredine uvijek su žrtve"), paranoje ("žele nas pokoriti"), iako katkada osnovan i još uvijek prisutan, ustupa pred otvorenosti svijetu, drugim oblicima odnosa, drugim kulturama. Elitistički nastrojeni istraživači, iz svog rakursa superiorne kulture, skloni su navedene kombinacije tumačiti kao kičerske, grifonske produkte nerazvijene svijesti, znanja i ukusa⁹. Socijalna struktura sela, ako nije propalo i ako ne propada, postepeno se ili brzo usložava unutrašnjim promjenama i doseljavanjem ili pak izvanjskim intervencijama. Svaka promjena strukture utječe i na promjene odnosa stanovnika sela, na seosku zajednicu. I dok se socijalna struktura sela preslaže, zanimljivo je pogledati koji to stari i novi akteri utječu na razvoj sela u nas?!

4. Akteri - pokretači promjena u selu

Svi akteri, stvarno, nisu pokretači *razvoja* u selu. No svi oni unose *promjene* kako u cjelokupnom življenju tako i u međuljudskim odnosima. Tranzicija, uz postojeće, unosi i nove aktere u selo. Oni mogu biti stalni, povremeni i privremeni stanovnici sela, a mogu na nj utjecati i izvana. Brojem zasada neznatni, oni ipak ukazuju na mogućnosti a svakako unose novi duh u zajednicu u užem i širem smislu. Zajednica više nije jedini način odnošenja među ljudima, niti je ona sama ista. Pojavljuju se i

⁸ Sjajan primjer prilagodbe jest slučaj Seve (djevojke iz sela) koja je prekršila sva tradicionalna pravila ponašanja, ali je baka, roditelji, susjedi, mještani i cijela "provincija" obožavaju jer je uvela svoju provinciju na velika vrata u bijeli svijet a da je se nije posramila niti se je odrekla.

⁹ Moram priznati da se i meni ne sviđaju takvi "prijelazni kulturni oblici" posebno kada su agresivni i žele se nametnuti svima kao dominantni. Dakako, mislim da imaju pravo na svoj opstanak i traženje sebe u promjenama, ali ne i na nametanje, kao uostalom niti jedan kulturni obrazac.

drugi tipovi odnosa. Moguće su raznolike klasifikacije aktera¹⁰. Nudimo jednu od njih; po kriterijima razlika među akterima, a s obzirom na njihove osnovne osobine i s obzirom na vrstu utjecaja na selo.

4.1. Vitalna gospodarstva i poduzetni seljani

Vitalna gospodarstva (Župantić, 2001.) i "poduzetni seljaci" (Magdalenić, 2002.) osnovni su interni nositelji razvoja u selu, zasada više potencijalno nego stvarno. Oni se odlučuju na pojedine, češće specijalizirane djelatnosti. Specijalizacija se inače ne smatra dobrom za proizvođače jer su tako ranjiviji na moguće negativne vanjske utjecaje i teže se mogu preorijentirati brzo na drugi izbor, ali ona omogućuje veći napredak unutar jednog izbora. Pri tome se služe tehnologijom naprednijom od prosječne, smanjuju broj ljudi potrebnih za proizvodnju pa se oni u domaćinstvu mogu baviti nečim drugim, proizvode za sebe ali i za prodaju, i često kooperiraju sa različitim posrednicima. U tim domaćinstvima žive mladi, obrazovaniji članovi i(li) oni koji su početni kapital zaradili u inozemstvu i digli kredite. Rade puno i očekuju veće rezultate od onih koje im nameće društveni odnos prema njima. Da imaju društvenu podršku, takva bi gospodarstva sigurno bila nositelji napretka. Država im, međutim, više odmaže nego pomaže, ometajući ih administrativnim preprekama (dugim hodom kroz institucije), slabim kreditnim uvjetima, nesigurnošću i niskim cijenama otkupa, velikim nametima, uvozom jeftinijih stranih proizvoda i sl. Umjesto primjera moderne vitalne privrede koji u zajednicu unosi motivaciju i radni elan, oni postaju primjerom neuspješnih investitora i obeshrabruju ona manje uporna i nesigurnija domaćinstva koja su vitalna samo potencijalno. Uz seljake i seljani su akteri promjena, posebno u fazi rekonstrukcije. Nizom svojih "malih djelatnosti" oni vraćaju selu njegovu originalnu potpunost. Stvarajući "malu složenu sliku" sela oni doprinose rekonstrukciji zajednice. Ako se to ne podržava ili pak prijeti, *culpa* je isključivo državna.

¹⁰ U nedavno izašlom zborniku "Prostor iza" (M. Štambuk, I. Rogić, A. Mišetić, 2002.) nekoliko autora govori o akterima razvoja sela (ne specifično seoske zajednice). Tako Sanja Maleković: 316-319, nabraja osnovne subjekte lokalnog razvika odozdo: pravni predstavnici područja, pojedinci iz društvenog, političkog, kulturnog ili vjerskog okruženja, predstavnici poduzetničkih centara, lokalnih poduzetnika, udruga, poljoprivrednih zadruga i sl. Ivan Rogić: 345-354, kao razvojne sudionike hrvatskog sela analizira: hrvatsko seosko pučanstvo, hrvatsko iseljenništvo, hrvatsko gradsko pučanstvo, useljenike s istoka, državnu administraciju, javna poduzeća, PIK-ove, korporacije, seljačke udruge, religijske ustanove. Kako je ovaj zbornik izašao nakon pisanja ovog teksta, autorica ga nije mogla uzeti u obzir, osim da ga spomene u fusnoti.

4.2. Vanjski poduzetnici

U prvom redu javljaju se, na različite načine, utjecaji iz globalnog i lokalnog svijeta. Oni mogu biti apstraktni i konkretni, indirektni i direktni. Konkretno takvi poduzetnici mogu biti *gaßarbeiteri* koji se vraćaju doma i moderniziraju staru ili ulažu u novu proizvodnju, pojedinci i poduzeća iz zemlje ili inozemstva koji ulažu u neki oblik proizvodnje ili otvaraju neke pogone svojih poduzeća i sl. Oni se najčešće povode za vlastitim interesom, ali usput ili ciljano doprinose razvoju dotičnog lokaliteta ili kraja¹¹.

Što se zajednice tiče, ovi akteri u nju unose neoliberalan, kompetitivan duh koji određuje sadržaj, tempo i način ponašanja, vrijednosti, interese i odnose među mještanima, ne uvijek integrativnog tipa! Kada novac, posebno u selu, postaje mjerilo svih stvari, a materijalna dobra njegov cilj, onda i u zajednici dolazi do paralelizma ili konflikta tradicionalnih i liberalnih odnosa; zajedništva nasuprot individualizmu/egoizmu. No takve intervencije nemaju jednoznačan učinak na zajednicu. Ukoliko ulagač brine samo za vlastitu korist i dobitak, onda u zajednicu može unijeti razdor i sukobe: jedni imaju koristi od njega ako ih zaposli i redovno plaća, otkupljuje njihove proizvode tj. sirovine, drugi ostaju po strani, dok treći mogu trpjeti štete (ekonomsko-ga, ekološkog i sociopsihološkog karaktera). Ukoliko ulagač ima razloga da skrbi za zajednicu onda joj on pomaže i izvan konkretnog posla (popravlja infrastrukturu, ulaže u kulturu i obrazovanje mještana) a time potiče i integriranje zajednice. Može je, dakako, integrirati i ako joj u cijelosti nanosi štetu (npr. ekološku), pa se ona okupi protiv njega. Ako ulagač živi u selu njemu je u interesu da njegov životni okoliš i socijalna sredina budu ugodni i naklonjeni, ako pak ne živi u selu moguća je indiferencija prema posljedicama svojih intervencija. A na drugom je akterima da zaštite selo.

4.3. "Zaštitar" kulture i prirode

Katkad se iz ekonomskih interesa, a češće iz stvarnog zanimanja za kulturu i prirodu, u selu pojavljuju različiti "zaštitar". To mogu biti institucije državnog ranga (Ministarstvo zaštite prirode i okoliša, Ministarstvo kulture) sa svojim proizvedima županijske, gradske i općinske razine, razni zavodi, organizacije, društva, grupe i

¹¹ Pogoni Đ. Gavrilovića dobar su primjer jednog pokušaja obnove proizvodnje mesne industrije u petrinjskom kraju. Pokušaj je završio u suženom obimu i interventnim uvozom izvana, jer zbog neuspjele i nepotpune obnove vlasnik nije mogao, kao nekada, opskrbljivati proizvodnju domaćim sirovinama. Ljutnja mještana na Đuru Gavrilovića zapravo bi trebala biti usmjerena na državu koja nije provela normalnu obnovu i omogućila im proizvodnju i posao u toj firmi. Mesna industrija mogla je biti snažan vanjski akter razvoja petrinjskog kraja.

pojedinci a mogu to biti i sami seljani. Oni se zalazu za očuvanje historijskih i prirodnih dobara za očuvanje seoske tradicije, za poticanje obnavljanja starine, za razvoj i napredovanje novih događanja, za kultiviranje prirodnih vrijednosti¹². Najčešće je to "turistificirano" viđenje seoske kulture pa je osim brige same ono značilo i oživljavanje i kraća ekonomsku dobit a povrh svega razvijanje zajedništva razvijanjem samosvijesti o vlastitom kulturnom i prirodnom bogatstvu i identitetu. Ta svijest i akcije vezane uz mu posruda su slabasne a seljani su vrlo inertni, čak i onda kada imaju ideja. Razlika se uočava u turističkim krajevima¹³. Treba napomenuti da osim neophodne zaštite kulturnih spomenika i prirodnih bogatstava ona imaju ogroman razvojni potencijal (cijela je naša zemlja prekrasna) koji je iskorišten svojim neznatnim dijelom. Ta usnulost seoskih sredina ima veze sa njihovom tradicionalnom učmalošću ali i sa odnosom cijelog društva prema njima. Razvoj potiče razvoj, a propadanje i stagniranje ne potiču ništa pozitivno!

4.4. Mladi

O mladima, kao o zanemarenom potencijalu razvoja cijeloga društva, napisane su nebrojene stranice ali sa slabim praktičnim rezultatima stoga jer društvo u cjelini ne pruža razvojne šanse. Mladi, obrazovaniji i u selo zaljubljeni seljani posebno su važna grupa pokretača razvoja sela. Od njih treba razlikovati one koji ostaju u selu zbog nedostatka drugih šansi. Oni su često ona obična, prosječna, često "dešperatna" grupa koja se ili pomiruje s postojećim, ubrzano obnavljajući životni ciklus, ili se suprotstavlja negativnim reakcijama. Pritom prihvaćaju površne urbane karakteristike (odjeća, zabava, žargon, suvremene naprave), a da se dubinski ne mijenjaju (Svirčić, 2001.). Većina (potencijalno) uspješnih "mladaca" napušta selo. No i jedni i drugi, osim ako ne predstavljaju eventualni potencijal, nisu predmet našeg interesa.

Zanimaju nas oni mladi koji ostaju i žele ostati na selu. Njih je brojčano malo. Oni u selo unose suvremene tipove odnosa, osnovane na: slobodi izbora, težnji napredovanju i učenju novoga, na nuklearnoj porodici, modernoj proizvodnji, obučavanju

¹² Tako smo u našim istraživanjima otkrivali veliko kulturno i prirodno bogatstvo opće i specifične vrijednosti koje je najteže ostaviti "mrtvi kapital" ili se devastiralo. Npr. Galeriju naivnih slikara u Hlebinama teško je raditi a seljani je nemoguće tamo provesti dan ili dio dana jer nema nikakvog popratnog sadržaja. To što su nam u selima sijsku (u) reputaciju nikoga nije potaklo na neku akciju popularizacije njihovih slika u samom mjestu.

¹³ Turizam je globalna pojava, masovni turizam u prvom redu. Kako bismo inače, mi "globtroteri" upoznali kulture drugih, ako n oni ne bi čuvali i ponavljali za nas? No značenje tih replika ili imitacija prošlog života, predmet su posebne rasprave.

suseljana, razbijanju "palanačke filozofije". Ukoliko se u selo vrate više i visokoobrazovani mladi, oni ne zastupaju samo vlastite interese već imaju ulogu Prometeja u selu (nadamo se ne sa istom sudbinom!). Podaci pokazuju da njihovo obrazovanje nije u funkciji razvoja poljoprivrede osim u rijetkim slučajevima. U Hrvatskoj danas ima svega 9 poljoprivrednih škola a na poljoprivrednim fakultetima ima svega 5% studenata koji dolaze iz tih škola, znači ne postižu visoko obrazovanje. Uglavnom su završili administrativne, upravne i slične škole pa stečeno obrazovanje samo po sebi ne koristi poljoprivredi ali ipak heterogenizira seosku strukturu (Petak, 2002.).

4.5. Seoska društva

Istraživanja su pokazala da su stara seoska društva u većini mjesta (tamo gdje još ima života) ostala: vatrogasno društvo, kulturno- umjetničko društvo (KUD), folklorno društvo, lovačko, sportsko društvo, vjerske zajednice, a da su se pojavila i neka druga društva. Ona imaju vrlo važnu vitalizirajuću ulogu. Organiziraju seoske radne akcije za unapređenje kvalitete življenja, sakupljaju samodoprinos, održavaju međusobnu pomoć, razne zabave i što je važno za ovu temu identificiraju se sa cijelom zajednicom i održavaju njezine interne odnose. Često preuzimaju ulogu formalnih teritorijalno - političkih organizacija (npr. mjesnih odbora). Pritom se ističu aktivni pojedinci koji "vuku stvari" i animiraju druge. Istraživanja pokazuju da su tamo gdje takvih ljudi nema, a uz iste uvjete, uspjesi manji, a zajednica labavija i slabija. Svakako treba napomenuti da se na lokalnoj razini žene ističu više nego drugdje. One lokalnu zajednicu shvaćaju kao svoj "prošireni dom". Zanimljiva je, već spomenuta dvojnost života: školujući se ili radeći u gradu, ljudi se ponašaju više urbano, dok u svojim selima gdje žive zadržavaju mnoge stare tipove odnosa pa i kroz nove forme.

4.6. Političke organizacije

Danas, u kakvom - takvom političkom pluralizmu, bilo bi nekorektno istaknuti značaj političkih organizacija za zajednicu kao nešto novo. U periodu socijalizma kao i u vrijeme vladavine HDZ-a, političke su organizacije znatno utjecale na socijalne odnose, a u malim sredinama još i više. Njihova je uloga, u oba slučaja, bila "opasna", posebno stoga što je Komunistička partija bila jedina, a HDZ dominantna stranka

¹⁴ O tome govore: "Lisice" Krste Papića, "Sokol ga nije volio" Fabijana Šovagovića, "Hamlet u selu Mrduša Donja" Ive Brešana, "Malo misto" Danijela Marušića, "Okvir za mržnju" Ivana Aralice te mnogi drugi autori diljem Jugoslavije - Makavejev, Mitrović, Selenić, Grlić, Kusturica...

među ostalim strankama. Brojna umjetnička djela plastično podsjećaju na golemu moć političkih funkcionara i Partije koji su vladali imovinom, odnosima i životima ljudi¹⁴. Na sličan način, ali s drugim vrijednostima, i HDZ je snažno utjecao na odnose u selu. U svojoj ideologiji HDZ je težio homogenizaciji nacije i njezinu čišćenju od drugih u čemu je dobrobrano uspio.

I jedni i drugi stvarali su čvrstu hijerarhijski ustrojenju koheziju među istomišljenicima. Naša istraživanja pokazuju da je HDZ u selima uspostavio strogi red i poredak među svojim članovima koji su uredno slušali naredbe odozgo pretpostavljajući ih interesima i potrebama svoje neposredne životne okoline. Stoga oni nisu bili nimalo inventivni pa ni uspješni u organizaciji svakodnevnog života i uspostavljanju zajednice. Velika Zajednica razbila je malu zajednicu! Tadašnji pripadnici oporbe, kao i apolitični seljani, više su se brinuli za svakodnevne potrebe, više pomagali i odnosili se prirodnije i normalnije manje opterećeni politikom. Zajednice su se tada rastakale po kriterijima nacionalne i političke pripadnosti umjesto da su se brinule o svakodnevnom življenju. To je, vidjet ćemo malo kasnije, izrazito štetilo područjima opustošenim ratom, gdje je obnova bila od primarnog značaja. Retoričko je pitanje, dakako, ne bi li bilo još gore da su svi bili homogeni i suglasni sa idejama HDZ-a? Od posebne je važnosti uloga seljačkih stranaka u povijesti i sadašnjosti sela. Njihova je uloga bila braniti i formulirati interese seljaka, iako je jezgro tih stranaka uvijek bilo gradsko i paternalističko prema seljacima. U svakom slučaju, politika je u selo ušla na "velika vrata" i unijela u nj nemir, nesporazume, sukobe, umjesto da je podržavala za-jednicu.

4.7. Crkva

Crkva je u selu uvijek imala veliku ulogu. Osim vjerskih ciljeva, ona je, na svoj način, formirala, kontrolirala, držala u pokornosti i eksploatirala zajednicu, vrlo slično državi. U socijalizmu je Crkva bila u nemilosti ali nije bila zabranjena niti su vjernici bili proganjani ukoliko su vjeru tretirali kao privatnu stvar. Dakako, oštiri je odnos bio prema državnim službenicima i partijskom kadru. No i Crkva i pop zadržali su u selu svoju klasičnu ulogu u privatnom životu vjernika i u religioznim blagdanima. Crkva je uvijek bila (nadređeni) dio zajednice i skrbila za nju.

U vremenu HDZ-a, nakon modernizacije u smislu razdvajanja Crkve od države, Crkvi se ponovo vraća ne samo duhovna već i politička moć. Ona se, sa blagoslovom države, upliće u sve pore društvenog i privatnog života, te vjera gotovo postaje obaveznom za mogućnost funkcioniranja u društvu. To se, u Hrvatskoj, odnosi na

katoličku vjeru. Tako Crkva ponovo pojačava kontrolu svoga "stada" i ojačava religijsku zajednicu da bi razbila socijalnu zajednicu po principu pripadnosti vjeri tj. naciji. U selu, gdje je socijalna kontrola i inače jača, jača je i kontrola Crkve. Danas je moć Crkve začudno malo splasnula i za demokratsko pluralno društvo ona je apsolutno prevelika. Njezina uloga u svakodnevnom životu ostala je velika s tim da više nije obaveza nego je (uvjetno rečeno tj. ne bez socijalnih posljedica), izbor. I kao izbor njezina je uloga značajnija od očekivane. Ta činjenica svakako govori o stupnju razvijenosti društva.

U selu Crkva ponovno utječe na svakodnevni život. Katkada retradicionalizira odnose u zajednici, a katkada je naprednija od države, modernizirajući se brže i uspješnije. Na taj način postiže veći utjecaj na one slojeve koji su skloniji modernim institucijama a manje crkvi (na mlade, obrazovanje, zaposlene u gradu), a istovremeno modernizira konzervativnije slojeve. Što je Crkva modernija to je veći njezin utjecaj na seosku zajednicu koja se i sama modernizira.

4.8. Obnovitelji poratnog sela

Premda je Domovinski rat intervenirao u tranziciju izvana, on je postao i njezin dio jer je dijelom odredio sadržaj, smjer i način odvijanja tranzicije. Uloga obnovitelja u seoskim zajednicama značajna je jer se radi o obnovi trećine hrvatskog teritorija pogođenog ratom. Kako su poratni obnovitelji utjecali na socijalnu reintegraciju (Hodžić, Baranović, Seferagić, 1995.; Seferagić, Lončar Butić, 1997.)?

Prve koje su se istinski bavile obnovom u Hrvatskoj bile su *nevladine organizacije* iz stranih zemalja a potom i one domaće. Njihova se uloga, ma kakva bila, ne smije zanemariti. Uza sve propuste, nepoznavanje domaće situacije, vlastitih interesa, međusobne nekoordiniranosti, one su se, uz materijalnu obnovu, bavile i socijalnom (re)integracijom ili integracijom u područjima preseljenja. Iako je tip pomoći često stvarao i održavao ovisničku psihologiju, osnovna ideja tih organizacija bila je razvijanje samopomoći lokalnog stanovništva. Premda su mnoge organizacije rabile površne metode (*playing groups*), ipak su učile ljude kako ponovo stati na svoje noge i kako komunicirati sa višim instancama u formuliranju, traženju i postizanju svojih htijenja. One su malim materijalnim sredstvima poticale ljude da ponovo postanu aktivni i da obnove razorene zajednice. Osim nekolicine, većina NGO-a, pomagala je diljem bivše Jugoslavije te je poticala reintegraciju i mirnu koegzistenciju, a ne nacionalizam. Nakon prestanka obnove njihova se uloga gasi.

Potom se pojavljuje *država*. Država je, za razliku od NGO-a, obnovu organizirala na sasvim obrnut, sebi svojstven, hijerarhijski način. Dva su glavna oblika pomoći bila prisutna: jedan je bio davanje pomoći i kredita pojedincima da sami organiziraju obnovu (puno uspješniji), a drugi (puno češći) ovlašćivao je Ministarstvo obnove, županije i građevinske firme da koncipiraju i provode obnovu. U tom sistemu lokalna, mjesna samouprava i pojedinci nisu imali nikakvu ulogu! Pojedinci čak nisu mogli utjecati niti na obnovu vlastitog doma! Socijalnom reintegracijom država se bavila indirektno, mijenjajući generalni odnos prema drugim nacijama te prognanicima i povratnicima, a da nikada nije postigla pravu ili prethodnu (re)integraciju, već je tokom vremena stvarala nove "neprijatelje" i time neprestano razarala novostvorene krhke socijalne zajednice. Državna obnova nije uspjela ni fizički ni ekonomski ni socijalno. Država je tako propustila šansu da reanimira napuštena područja i da obnovi zajednicu. Tamo gdje su ljudi mogli utjecati na obnovu, ponovno su stvorene kakve-takve zajednice, ako ne iz drugih razloga a ono iz nužnosti međusobne pomoći. Ponekad su prognanici sami stvarali izvanteritorijalne zajednice no one su se gasile ili njihovim odlaskom ili njihovom akulturacijom u novu sredinu.

Ovdje treba spomenuti i dosta slabu ulogu samih ljudi - prognanika i povratnika, kada je u pitanju obnova zajednice. Oni su se više udruživali po drugim kriterijima (npr. borci Domovinskog rata, invalidi, porodice poginulih, majke itd.) nego po kriteriju zajedničkog nastavanja prostora. Rascjep seoskih zajednica po nacionalnom, vjerskom i domorodačkom kriteriju i danas visi kao mač nad međuljudskim odnosima, premda bi logičnije bilo baviti se zajedničkim urgentnim problemima svakodnevnog življenja. Dakako, ti se problemi odnose i na zajednice recipijente, gdje je podjela na "nas" i "njih" ostala sve do akulturacije pridošlica. *Culpa* je i opet državna!

4.9. Lokalna i mjesna samouprava

Teritorijalna organizacija, jednim od nebrojenih novih ustroja, na isti se način odnosi i prema gradu i prema selu (osim prema glavnome gradu). Tako mnoga sela kao svoje centre imaju samo općinske centre (sela s određenim stupnjem centraliteta), a da u toj mreži naselja uopće nema gradova. Što to znači za njihov razvoj nije potrebno obrazlagati. I gradovi i sela imaju mogućnost osnivanja mjesnih odbora koji po svojoj razini zamjenjuju bivše mjesne zajednice, a po važnosti su tijela bez ikakvih ingerencija. Danas bi mjesna samouprava kakve su bile mjesne zajednice mogla imati velik značaj za zajednicu. Ona bi mogla formulirati, štiti i zastupati interese zajednice unutar nje same i prema višim razinama. HDZ-ovski hijerarhijski ustroj je ostao i time

prekinuo neophodnu višestranu komunikaciju među razinama teritorijalnog ustroja. Nova vlast totalno je zakazala na razini mjesne samouprave.

U našim smo istraživanjima (Seferagić, 2001.) ustanovili da građani (seljani) i predstavnici mjesnih odbora pokazuju izrazit "žal" za mjesnim zajednicama, i traže da se mjesnim odborima vrate njihove ingerencije. Ti su glasovi upućeni "gluhima", a sami mjesni odbori nemaju nikakvu zakonsku moć da istjeruju svoju pravdu. Sudbina mjesnih odbora je raznolika: od apstinencije osnivanja, pasivnosti, slabašnog funkcioniranja do ponašanja kao da su mjesne zajednice ili zamjene uloga s nekim drugim društvima i organizacijama s pravnom osobnošću, do velike uloge aktivnih pojedinaca, žena napose.

4.10. Interesne zajednice

Interesne zajednice, za razliku od tradicionalnih koje obuhvaćaju cjelinu odnosa među ljudima, nastaju zbog nekoga specifičnog interesa, trajnoga ili privremenog karaktera. One se mogu pojaviti i unutar postojeće sveobuhvatne zajednice u trenutku neke izrazite potrebe ili problema. Neki zajednički interes, poput uspješne obnove sela, deminiranja polja, izgradnje tehničke ili društvene infrastrukture, povrata vlasništva mjesnim odborima, osiguranja proizvodnje i otkupa, socijalnog osiguranja seljacima, odnosa prema nekoj državnoj intervenciji na području vlastite zajednice i sl. znaju okupiti seljane u zajedničkim akcijama prema državi ili unutar sela. Takve akcije mogu prerasti i u pobune seljaka. To ukazuje na činjenicu da seljani znaju formulirati svoje zahtjeve i obratiti se pravom adresantu. Te ruralne borbe ili ruralni pokreti, iako blijede replike seljačkih buna, podsjećaju na urbane borbe i urbane pokrete (Bošnjak, 1988.; Castells, 1975., 1983., 1984.). U našim smo istraživanjima češće sretali beznadnost, pasivnost i sporost seljana nego borbenost, srčanost, aktivnost i samoorganiziranost. Mora se priznati da su učinci ovako različitog ponašanja bili različiti na kvalitetu življenja u selima.

4.11. Novi seljani

Novi seljani heterogena su grupa u koju spadaju: "vikendaši" iz grada, trajno doseljeni gradski stanovnici, *gaßarbeiteri*-povratnici, naseljeni vanjski poduzetnici... Razlikujemo ih od novih stanovnika sela nastalih diferencijacijom seoske socijalne strukture.

Novi seljani unose nov duh u život sela i, dakako, mijenjaju socijalne odnose na različit način jer su međusobno različiti. Jedan dio novih seljana dolazi u selo baš zato što je selo i ne želi ga mijenjati već se uklopiti u njega. Drugi dio dolazi s namjerom da selo prilagodi vlastitim potrebama i interesima, katkada nabolje katkada nagore. Bauk privatizacije u tranziciji kruži i selom.

Prvi su selo mijenjali *povratnici s rada u inozemstvu*, uvećavajući socijalne nejednakosti i ističući svoje novostečeno bogatstvo. Pozitivna strana njihova bogatstva pokazala se onda kada su ulagali u proizvodnju, a dobit dijelom trošili na poboljšanje uvjeta života u selu za sve. Svojim stilom života oni su preteče modernih *tajkuna*, čiji je utjecaj agresivniji i nezainteresiran za fizičke i socijalne posljedice vlastitih intervencija u prostor, jer je selo za njih u funkciji njihovih interesa, a nikako obrnuto. Ovaj tip novih seljana podijelio je seosku zajednicu na one koji im se dive, žele ih imitirati, rade za njih ne bi li izvukli vlastitu korist, i one kojima pridošlice smetaju, remete im ustaljene odnose, narušavaju *tempo moderato* života u selu, potenciraju osjećaj inferiornosti u bogatstvu i moći, uništavaju *differentiu specificu* sela i seoskog načina života. Seljani na tu "invaziju" reaguju različito ali uvijek s manje moći. Često će podleći kapitalističkom duhu obogaćenja, po cijenu gubitka vlastitog identiteta, ali će znati i iskoristiti pridošlice za vlastite interese. Seljačka lukavost u tim slučajevima nije uopće loša osobina¹⁵.

Naspram ovih globalizirajućih promjena, paralelno, mada slabije, postoji "sitan vez" pojedinaca, organizacija, grupa pa i cijelih društava, koji pomno čuvaju svoju starinu, razvijaju vlastite novitete i prenose ih tradicijom na mlade generacije¹⁶. Svakako treba imati na umu da se učinci navedenih i drugih aktera moraju promatrati *kumulativno* i *interaktivno*, pa ponudena lista nije njihov zbroj već njihovi odnosi i učinci tih odnosa na seosku zajednicu. Dakako, moguće je navesti još niz postojećih i potencijalnih aktera promjena u selu, ali samo nabranje nije smisao ovog teksta.

¹⁵ Najbolji primjer takvog schizofrenog ponašanja i vrijednosti nalazimo u turističkim zonama. U početku neskloni, zazorni i sumnjičavi mještani su ubrzo naučili pravila igre; oni se otvaraju strancima i njihovim običajima, trpe ih te im istovremeno nude svoje običaje, blaga i prirodu da bi zaradili. Kada turisti odu, mještani se vraćaju u kolotečinu i nastavljaju živjeti svojim načinom života. Do iduće sezone! Svakako su naučili više od često "bahatih" stranaca koji se svugdje ponašaju "kao doma". Naravno govori se o stilu, nisu svi ljudi takvi.

¹⁶ Premda površinski tako ne izgleda, u dubini ostaje puno toga što se čuva, ako ne u ponašanju, a ono u sjećanju. Ako se "bakina škrinja" nikada i ne otvori, ona uvijek stoji na tavanu. Zar to nije "virtualna zajednica sa prošlošću"?

5. Kratka usporedba sa gradskim zajednicama

Razlikovanje zajednice od društva teorijski je model koji u stvarnosti ne postoji u svom čistom obliku, pa tako ne postoji ni u selu ni u gradu. Grad, dakle, nije samo "društvo" velike gustoće, površnih i brojnih odnosa, jedini nosilac znanja, kulture i napretka (Tönnies, 1988.; Wirth, 1964.). Na isti način, selo nije samo "zajednica" male gustoće, prisnih i osobnih odnosa, autarkične proizvodnje i izoliranog načina života. I u gradu postoji niz "malih" zajednica, baziranih na brojnim vezama: teritorijalnim, ekonomskim, slojnim, profesionalnim, rodbinskim, susjedskim, interesnim, nacionalnim, rodnim, vjerskim, po porijeklu, povijesnim, kulturnim, dobim i slično, kao i u selu.

Gradskim zajednicama bavili su se brojni sociolozi: H. Gans (1974., 1982., 1982., 1995., 1999.; M. Castells 1983., 1984.; V. Bošnjak 1988.), te brojne *community studies*. Sva ta i brojna naša istraživanja, u kojima smo uvijek uspoređivali seoske i gradske sredine, pokazuju da su gradske zajednice jednako (ne)važne, čvrste ili labave te promjenljive kao i u selu. Razlike postoje među gradskim zajednicama kao i između gradskih i seoskih zajednica. Jedna od razlika je svakako ta da u gradu zajednice manje obavezuju, tj. teže kontroliraju pojedinca koji može pripadati većem broju zajednica i ne samo zajednica. Također je njihov broj veći toliko koliko je grad veći i složeniji sistem. Što je grad veći to su i odnosi u njemu brojniji i složeniji. Grad više od sela omogućuje pokretljivost ljudi gotovo do aterritorijalnosti, a na samom vrhu nalazi se, tehnikom dostupna, virtualna zajednica! To se sve manje odnosi na razvijena društva u kojima je selo umreženo tehničkim sistemima u cijelo društvo, a sve više na društva u razvoju i nerazvijena društva, u kojima se nejednakosti u mnogim aspektima produbljuju, unutar društava i prema razvijenima¹⁷.

U korelaciji sa veličinom i mjestom u hijerarhiji, u gradu se nalaze gotovo svi akteri koji odlučuju o društvu u cjelini, tj. u politici, ekonomiji, kulturi, obrazovanju, znanosti. Grad je umrežen u društvo kojega i sam stvara, te tako ono počinje vladati nad vlastitim tvorcem i oduzimati mu centralnu ulogu u sistemu. Iako je baš grad stvorio pretpostavke vlastitog nestanka, i on kao i selo ne nestaje već egzistira i rezistira u promijenjenom obliku, sadržajima i tipovima odnosa. Jedan od načina opstanka tjelesnosti jest i postojanje zajednice u kojoj se ljudi osjećaju blisko, zajedno, gdje se osjećaju kao ljudi. To potvrđuju navedeni autori i istraživanja pa nije realan strah od nestanka zajednice.

¹⁷ Holandska ili američka farmerka ne može se nikako uspoređivati sa našom bakicom u pustom selu, a ipak se govori o selu i gradu kao samorazumljivim kategorijama!

6. Nezaključeni zaključak (To be or not to be)

Dok u razvijenom svijetu selo mijenja svoju strukturu i način života te napreduje sukladno razvijenosti društva i njegovu odnosu prema selu, u nas je selo uglavnom nerazvijenije i slabije u raspodjeli društvene moći. Iako ono odražava stupanj razvoja društva u cjelini, u selu je znatno lošije nego u gradu. Više od nerazvijene proruralne politike očuvanju i napretku sela pomažu različiti razvojni akteri. U razvijenim zapadnim zemljama zdušna proruralna politika pomaže boljem položaju sela. Propadanje, stagniranje i zaostajanje u razvoju našega sela neosporno je negativno no moguće je da se, pod pretpostavkom daljnjeg razvoja, zaobiđu neke tegobne faze u razvoju, te da se sačuvaju neke specifičnosti i pozitivni elementi tradicije. Kao što je očuvanost privatnoga gospodarstva u socijalizmu sačuvala selo od potpune kolektivizacije i zadržala mu pretpostavke za brzi razvoj, tako u tranziciji postoji mogućnost i za prije spomenutu opciju. Isto tako očuvana seoska zajednica (premda u mijeni) može sačuvati elemente specifičnoga seoskog načina života pred "velikom metlom" globalizacije i "malom metlom" tranzicije. Seoska zajednica nije više i nikada više neće biti samo tradicionalna ali će zadržati brojne tradicionalne osobine kako bi selo ostalo selom. Ona će se mijenjati vlastitom povijesnošću / poviješću (Čolić, 2002.) i vanjskim utjecajima na svim razinama.

Samo je donekle moguće predvidjeti našu budućnost prema sadašnjosti razvijenih zemalja Evrope, čija budućnost također nije izvjesna. Možemo se uspoređivati sa zemljama u tranziciji, ali i s velikim "ostatkom" svijeta koji danas nije njegov centar već njegova periferija stoga jer Zapad dominira. No taj se svijet budi, buni i utječe na centar, na svoje različite načine.

Prostorno neograničena virtualna zajednica, danas paralelna stvarnoj, zastajat će pred problemima jezika, tehnološkoga i ekonomskog siromaštva, otporima potpunom umreženju u globalni svijet a prije svega pred tjelesnom, živom ljudskom zajednicom u kojoj su pogled, dodir, glas, živi odnos njezina *differentia specifica* i njezina ljudska neminovnost. Nećemo se upuštati u razmišljanja o velikim promjenama u tehnološkom, medicinskom, ekološkom, društvenom i političkom polju jer su one kontradiktorne i neočekivane. Inkrementalistička analiza, osim osnovnih pravaca, zasada se čini primjerenijom.

Zajednicu ne treba mistificirati. Ona nije samo "primaran", "prirodan" i stoga nužan i poželjan oblik ljudskih odnosa. Ona štiti pojedinca, olakšava mu komunikaciju, pruža osjećaj pripadnosti i sigurnosti. Istovremeno ona ga kontrolira, sputava, prisiljava na svoje vrijednosti i ponašanje. Ona također, može biti isključiva, ksenofobična,

egocentrična, neprijateljska prema drugima, zatvorena, konzervativna, opasna, osvetoljubiva prema neposlušnima (ostracizam). Većina zajednica ima obadva lica, no najčešće ne više tako ekstremna.

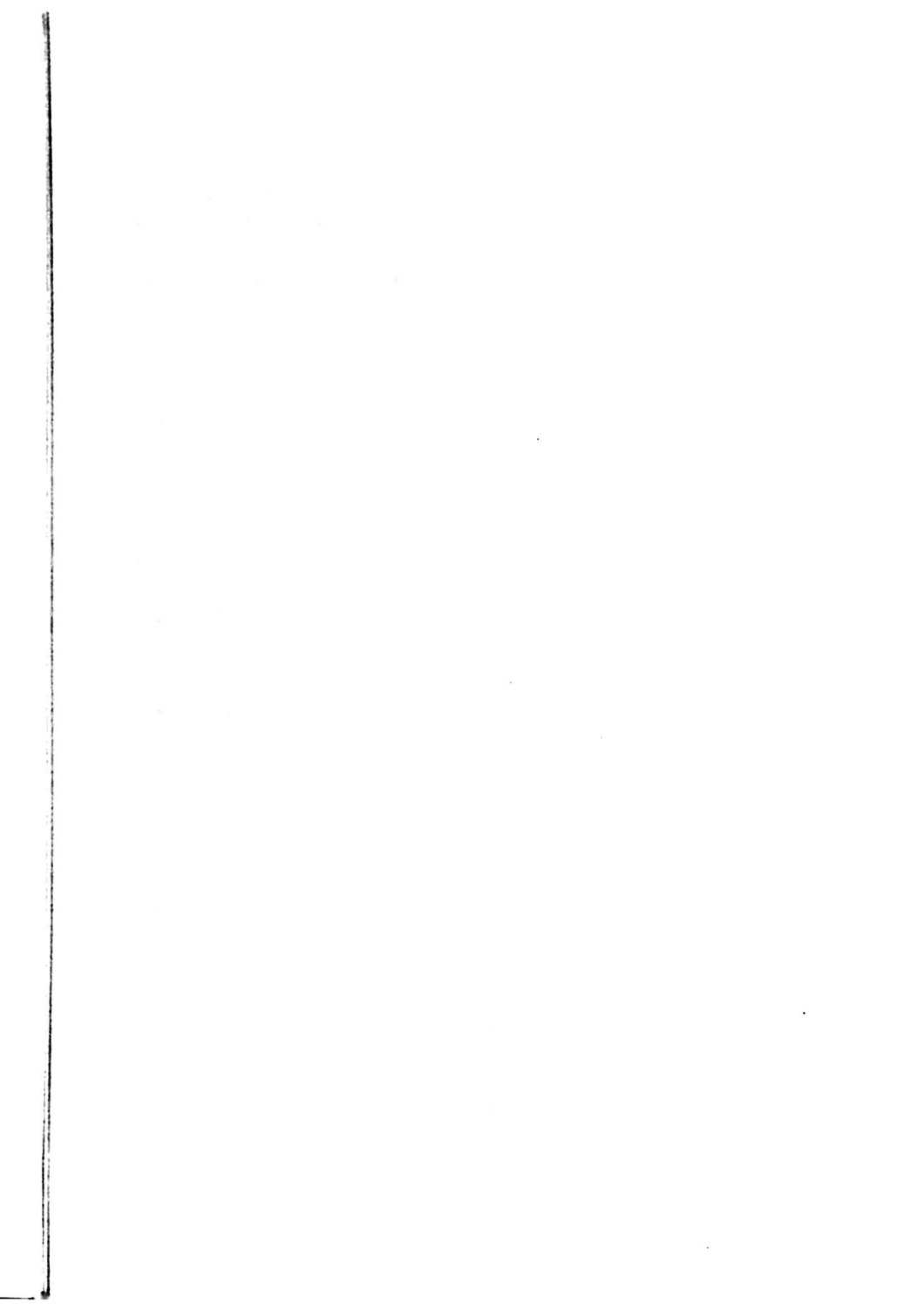
Na kraju, zaključujemo da bi trebalo provesti još brojna istraživanja kako bi se upoznale sličnosti i razlike među zajednicama koje se nalaze u raznim razvojnim situacijama (od nestanka, vegetiranja, dekompozicije do rekompozicije i razvoja), obilježene regionalnom pripadnošću, lokalnom kulturom, različitim reakcijama na tranziciju i globalizaciju. Bila bi poželjna i komparativna istraživanja da se zajednice na prostoru Hrvatske mogu smjestiti u širi društveni kontekst. Stoga se nadamo da je ovaj mali tekst tek uvod u obuhvatnije bavljenje temom zajednice u društvu i prostoru.

Literatura

1. Bošnjak, Vesna (1988.): Metodologija poticanja društvenih promjena na lokalnom nivou u zemljama u razvoju. Doktorska disertacija. - Zagreb : Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 285 str.
2. Carrol, Lewis (1962.): Alice's Adventures in Wonderland and "Through the Looking Glass". - London : Puffin Books - Penguin Books, 334 str.
3. Castells, Manuel (1975.): Luttés urbaines - Paris : FM, Petite collection Maspero, 123 str.
4. Castells, Manuel (1983.): The City and the Grassroots. - Berkeley : University of California Press, 105 str.
5. Castells, Manuel (1984.): From the Urban Question to the City and the Grassroots. - Brighton : Working paper 47 on Brighton's Conflict and Change Conference, 40 str.
6. Castells, Manuel (2000.): Uspon umreženog društva. - Zagreb : Golden marketing, 583 str.
7. Daglish, M. Gerard (1997.): Webster's Dictionary of American Language. - New York : Random House.
8. Gans, Herbert (1974.): More Equality. - New York : Vintage Books, 264 str.
9. Gans, Herbert (1982.): The Levitowners : way of life and politics in a new suburban community. - New York : Columbia Press University, 474 str.
10. Gans, Herbert (1982.): The Urban Villagers. - New York : Free Press, 443 str.
11. Gans, Herbert (1995.): The War against the Poor. - New York : New York Basic Books, 195 str.

12. Guralnik. B. David (ed.) (1970.): Webster's New World Dictionary of American Language. - New York : The World Publishing Company
13. Hodžić. Alija; Baranović, Branislava; Seferagić, Dušica (1995.): Stat' na noge : socijalna (re) integracija prognanika i povratnika. - Zagreb : Centar za istraživanje tranzicije i civilnog društva (CITADA), 163 str.
14. Hodžić. Alija (2002.): Selo kao izbor ? - Sociologija sela, Zagreb, 40 (2002) 1/2 (155/156) : 15-22.
15. Karapandža, D. Đ. (1929.): Rečnik latinsko - srpski. - Beograd : Izdavačka knjižnica Gece Kona
16. Kayser, Bernard (1990.): La renaissance rurale. - Paris : Armand Colin, 316 str.
17. Klaić, Bratoljub (1968.): Veliki rječnik stranih riječi. - Zagreb : Zora
18. Kodrnja, Jasenka (2002.): Patrijarhalnost u hrvatskoj obitelji : briga ili dominacija. - Sociologija sela, Zagreb, 40 (2002) 1/2 (155/156) : 155-180.
19. Konstantinović, Radomir (1981.): Filozofija palanke. - Beograd : Nolit, 397 str.
20. Magdalenić, Ivan (2002.): Diskusija na Okruglom stolu *Selo u tranziciji*. - Sociologija sela, Zagreb, 40 (2002) 1/2 (155/156) : 40-43.
21. New English Dictionary and Thesaurus (1985.). - London : Geddes and Grosset
22. Petak, Antun (2002.): Diskusija na Okruglom stolu *Selo u tranziciji*. - Sociologija sela, Zagreb, 40 (2002) 1/2 (155/156) : 43-48.
23. Puljiz, Vlado (1977.): Eksodus poljoprivrednika. - Zagreb : Centar za sociologiju sela, grada i prostora Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 176 str. - (Biblioteka Sociologije sela ; 5)
24. Puljiz Vlado (2002.): Kratko dvadeseto stoljeće u selu. - Sociologija sela, Zagreb, 40 (2002) 1/2 (155/156) : 30-33.
25. Putanec, Valent (1989.): Francusko - hrvatski ili srpski rječnik. - Zagreb : Školska knjiga.
26. Seferagić, Dušica; Lončar Butić Nataša (1997.): Mjesna samouprava u periodu obnove. - Zagreb : Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, MATRA program, 42 str.
27. Seferagić, Dušica (2000.): Kvaliteta življenja u selu u tranziciji. - Sociologija sela, Zagreb, 38 (2000) 1/2 (147/148) : 109-147.
28. Svirčić, Anđelina (2000.): Razvojne prilike naselja Donja Grebaštica uzrokovane urbanizacijom i modernizacijom. - Sociologija sela, Zagreb, 40 (2002) 1/2 (147/148) : 151-165.

29. Štambuk, Maja (1997.): Modernizacijski procesi i društvene promjene u hrvatskim ruralnim sredinama. Doktorska disertacija. - Zagreb : Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 309 str.
30. Štambuk, Maja (2002.): Zašto smo tu gdje smo? - Sociologija sela, Zagreb, 40 (2002) 1/2 (155/156) : 23-30.
31. Šuvar, Stipe; Puljiz, Vlado (ur.) (1972.): Tipologija ruralnih sredina u Jugoslaviji: zbornik teorijskih i metodoloških radova. - Zagreb : SOUR za sociologiju sela Instituta za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela, 217 str. - (Biblioteka Sociologije sela)
32. Šuvar, Stipe (1973.): Između zaseoka i megalopolisa. - Zagreb : Centar za sociologiju sela IDIS-a, 241 str. (Biblioteka Sociologije sela)
33. Tönnies, Ferdinand (1988.): Community and Society. - New York : New Brunswick, Transaction Books, 298 str.
34. Webster's Dictionary (1997.)
35. Wirth, Louis (1964.): On Cities and Social Life. - Chicago : The University of Chicago Press, 350 str.
36. Žepić, Milan (1987.): Latinsko hrvatski ili srpski rječnik. - Zagreb : Školska knjiga
37. Župančić, Milan (2000.): Tranzicija i modernizacijske perspektive hrvatskog sela. - Sociologija sela, Zagreb 38 (2000) 1/2 (147/148) : 11- 76.
38. Župančić, Milan (2002.): Bilance modernizacije hrvatskog sela. - Sociologija sela, Zagreb, 40 (2002) 1/2 (155/156) : 10-14.

Milan Župančić

Vitalni poljoprivrednici i drugi akteri u razvoju ruralnih područja

1. Ruralna područja u društvenoj shemi

Da bismo uopće mogli govoriti o ruralnom razvoju potrebno je definirati ili, barem, deskriptivno nominirati što podrazumijevamo pod pojmom *ruralno*. Ali, već se na samom početku toga pokušaja susrećemo s nizom pojmovnih i drugih poteškoća. Naime, poneki jednostavno *ruralno* poistovjećuju sa selom kao seljaštvom i poljoprivredom; drugi ga identificiraju sa selom kao naseobinom i njemu pripadajućem prostoru (seoskom ataru); neki opet govore šire o ruralnim zonama i područjima. Na višoj razini apstrakcije, spominje se i termin poput ruralno (seosko) društvo, kao podcjelina ili komponenta cjelokupnoga društva.

U evolucionističkom modelu društvenog razvoja postoje mnoge podjele razvojnih stupnjeva društvene organizacije, a najčešće se koriste trostadijalni modeli - plemensko društvo, društvo sitnih proizvođača (uglavnom seljaci) te industrijsko društvo. U društvenom razvoju seljaštvo spada u srednji stadij tj. između tradicionalnih plemenskih i modernih, industrijskih društava. Ipak, sve formacije i oblici prije industrijsko-urbane epohe smatraju se **predmodernima**. Iz toga slijedi, opravdano ili neopravdano, da se i ruralno može podvesti pod pojam **predmodernoga**. U daljnjem tekstu pokazat ćemo netočnost takvog označivanja ruralnoga, premda mnogi sadržaji i odnosi u ruralnom ambijentu i dalje imaju neke primjese predmodernoga.

Što uopće danas znači ruralno? Označavaju li se time društveni, ekonomski, prostorni entiteti, ili je riječ o svojevrsnoj kombinaciji tih komponenti i fenomenu koji nema jasno oivičene granice i sadržajnu koherenciju. Podemo li od prostora, svi se slažu da je ruralno prostor u kome dominira poljoprivreda i šumarstvo, dakle primarne djelatnosti u kojima radi lokalno stanovništvo; dalje, to implicira da tu prevladava

agrarni i šumski pejzaž. U građevinskom ili naseobinskom pogledu radi se o prostoru organiziranom u mnoštvu malih naselja (sela), malih gradića, niske gustoće naseljenosti, s pretežno niskom razinom tehničke i komunalne infrastrukture te nedostatkom objekata društvenog standarda. Uz nerazvijenu podjelu rada, mala naselja impliciraju i homogeniju (jednostavniju) socijalnu i profesionalnu strukturu ruralnog stanovništva, ali i niži stupanj spremnosti na promjene i prihvaćanje modernizacijskih impulsa.

Način života i društveni odnosi u ruralnom prostoru obilježeni su pripadnošću malim grupama. Lokalna integracija ovdje se ostvaruje kroz rodbinske i susjedske odnose, a seoska kultura sačuvala je mnoge sadržaje tradicijske i religijske prakse, potisnute od masovne kulture suvremenog društva. Ta kultura ima mnoge regionalne specifičnosti na koje se naslanja i gradi poseban identitet različitih krajeva i seoskih regija. Ukupnost seoske kulture i njezina posebnost u odnosu na grad i njegovu tipiziranu masovnu kulturu, pripada onome što se u antropologiji naziva *narodna kultura*. Osjećaj pripadnosti lokalitetu i zavičaju ovdje je naglašeniji u odnosu na druge sredine.

Neki analitičari idu u analizama na više razine, pa primjećuju da seoska područja pripadaju široj prostornoj cjelini, ali kojom ruralno stanovništvo ne upravlja (Kayser, 1990.). Time bi se seosko područje moglo označiti i kao nešto neautonomno, zbog toga što seoski krajevi i regije imaju znatno manje političke moći spram urbanih centara, i uvijek su u ovisnosti o tim centrima ekonomske i političke moći. No time ulazimo u sferu odnosa između urbanih i ruralnih područja, u probleme njihova nejednakog razvoja, zaostajanja i periferizacije sela u modernom društvu, čime se bavimo u drugom dijelu ovoga teksta.

Još da spomenemo da *ruralno* obuhvaća seoska naselja, područja i ruralne zone koje nužno uključuju prirodno-pejzažni ambijent, poljoprivredne i šumske površine. No tu spadaju i drugi tipovi naselja - manji gradići, trgovišta i zone polifunkcionalnih namjena i profila koje su, u manjoj ili većoj mjeri, sadržajno vezani uz ruralni svijet. Ovako označeni ruralni se prostor proteže na 85% do 90% nacionalnog teritorija.

Iako značaj poljoprivrede opada s općim razvojem, a zapošljava i sve manji broj seoskog žiteljstva, njezin značaj za ruralni prostor ipak ne opada razmjerno tome. To posebno vrijedi za krizne prilike u društvu, a takvo je i hrvatsko društvo još od 80-ih prošloga stoljeća.

Za naše je društvo karakteristično da se tranzicijski procesi odvijaju u vrlo otežanim uvjetima, i to u situaciji dugotrajne krize. Te teškoće uvelike dijeli i naša poljoprivreda. Pritom su pred njom mnoge nejasnoće vezane uz prijelaz na kapitalistički način

proizvodnje, ali i teškoće spojene s potrebama modernizacije poljoprivrede i njezina uklapanja u šire integracijske cjeline, o čemu govorimo u nastavku teksta. Tu su opisane promjene koje, donedavno autarkičnog seljaka koji se uobičajeno opisivao kao način života, pretvaraju u jednu profesionalnu kategoriju modernog društva, a poljoprivredu u čvrsto integriranu granu nacionalne ekonomije. Međutim, to je ambijent koji se nikako ne može označiti kao **predmoderno društvo**.

2. Od poljoprivrede samoodržanja do moderne industrijske poljoprivrede

2.1. Ekonomski i tehnološki kontekst promjena u poljoprivredi

Poljoprivreda je najstarija djelatnost čovječanstva, datira još od doba neolitske revolucije. Ona je omogućila nastanak stalnih naseobina, pojavu grada i civilizacije, države, sve ono što ranije nomadske skupine, s lovačko-sakupljačkom privredom, nisu poznavale. Poljoprivreda je grana koja je omogućila samoodržanje cjelokupnom društvu. Seljaci i seljačko gospodarstvo osnovne su kategorije svih tradicionalnih društava, sve do pojave modernog društva. O seljacima i seljačkoj ekonomiji raspravljali smo i u ranijim tekstovima¹. Stoga ćemo zaobići taj problemski kompleks, a ukazat ćemo na one promjene koje su dovele do suvremene poljoprivrede u urbano-industrijskom društvu.

Suvremena tehnološka revolucija u poljoprivredi prerasla je okvire obične tehničke preobrazbe poljoprivrede, karakteristične za prvu polovicu 20. stoljeća. Tada se modernizacija svodila pretežno na procese mehanizacije, uvođenje traktora, kombajna i drugih strojeva, na kemizaciju poljoprivrede kroz sve veću primjenu mineralnih ("umjetnih") gnojiva i sredstava zaštite. U novije se vrijeme najviše radi na pronalascima i introdukciji različitih bioloških i genetskih inovacija u sve faze reprodukcijanskog ciklusa u poljoprivredi. Očigledan je napredak i u selekciji bilja i stvaranju produktivnijih sorti u ratarstvu. U oblasti stočarstva, uz rad na selekciji i dobivanju novih pasmina, nove metode prehrane i ekonomičnija organizacija proizvodnje neprestano dovode do napretka u cjelokupnom stočarskom lancu.

Za naše potrebe važno je razlikovati dvije vrste tehnološkog progressa u poljoprivredi (Puljiz, 1983.), a to su procesivan i recesivan tip progressa. Prvi, procesivan tip dovo-

¹ O tome u ranijim autorovim tekstovima, a najsažetiji pregled teorija seljačke poljoprivrede sadrži rad *Tranzicija i modernizacijske perspektive hrvatskog sela*, Sociologija sela, 38 (2000) 1/2 (147/148):11-76

di do povećane potrošnje rada i većeg angažiranja radne snage seljačkog gospodarstva. Takav je, primjerice, napredak u uvođenju novih sorti, novih pasmina u stočarstvu, kemizaciji u poljoprivredi, jer sve to traži više radnih napora, pažljiviji i kvalificiraniji rad, ali dovodi i do većih materijalnih i drugih efekata u poljoprivrednom domaćinstvu. **Recesivan** tip napretka izaziva sasvim drugačije posljedice. On "štedi" radnu snagu, dovodi do velikog porasta produktivnosti u poljoprivredi te zaoštara problem uskladjivanja radnih i drugih resursa seljačkoga gospodarstva. Najbolji primjer toga progressa jest uvođenje mehanizacije koja omogućava veći napredak u produktivnosti rada, ali ostavlja nezaposlenim dio radnih potencijala sela. Uvođenje traktora, kombajna i drugih strojeva koji su praktički bili i simboli tehničkog napretka i modernizacije poljoprivrede u većem dijelu proteklog vremena, dovelo je do velikih perturbacija u cjelokupnom agrarnom sistemu.

S razvijanjem industrija koje proizvode upravo za potrebe poljoprivredne proizvodnje, suvremena će poljoprivreda sve više počivati na "inputima" koji dolaze iz tog industrijskog sektora. Primjerice, iz metalne industrije i strojogradnje dolaze različiti strojevi, naprave i alatke. Spomenuli smo već primjenu krupne mehanizacije (traktora, kombajna različitih namjena, specijaliziranih za pojedine vrste proizvodnje), kao primjer recesivnog progressa u poljoprivredi, a danas se upotrebljava cijeli niz manjih strojeva i priključnih naprava koje prožimaju gotovo sve faze u pripremi i obradi zemljišta, zaštiti i prihranjivanju usjeva, žetvi i berbi kao i u transportu. U novijem razdoblju dolazi do primjene tzv. kompleksne mehanizacije radova primjenom strojeva i raznovrsnih specijaliziranih priključaka koji obavljaju više raznovrsnih radnih operacija, štedeći vrijeme i energiju.

Stočnu hranu proizvode industrijski pogoni, miješajući razne sirovine i komponente drugih grana, što se naročito primjenjuje u tovu stoke. I farmaceutska industrija dodaje dosta svojih proizvoda, kao što su antibiotici i biostimulatori, koji čuvaju stoku u "dobroj kondiciji" i ubrzavaju rast stoke u fazi tova. Naravno, brz i siguran rast tovljene stoke daje dobre poslovne rezultate stočarima, ali daje i proizvode problematične kvalitete. Taj je problem već i ranije primijećen, ali je tek masovna primjena koštanog brašna i drugih sirovina animalnog porijekla u pripremi stočne hrane dovela do pojave raznih bolesti kod tretiranih životinja, ali i u humanoj prehrani, s nizom vrlo drastičnih posljedica.

Doduše, bilo bi nepravедno ne spomenuti da nova biotehnologija omogućuje (ili barem to obećava) niz poboljšanja u osobinama postojećih biljnih sorti, porast korisnih sadržaja - proteina u žitaricama, šećera u repi, ulja u uljaricama, stvaranje i poboljšanje

sorti otpornijih na bolesti i manje osjetljivih na klimatske nepogode, sorte koje bolje koriste sunčevu energiju, ili direktno vezuju dušik iz zraka te tako smanjuju potrebu za umjetnim gnojivima, korisne učinke u stočarstvu i slično. No sve te nove tehnologije treba još ispitivati i pažljivo ih koristiti, jer se brzopleta utilizacija može okrenuti protiv zahtjeva zdrave proizvodnje te donijeti više štete no koristi samim poljoprivrednicima.

Danas je opće prihvaćeno mišljenje da posljedice primjene mnogobrojnih inovacija u poljoprivredi nisu dovoljno ispitane i poznate te da, pored pozitivnih, često imaju i neželjene, negativne efekte.

Ekonomске posljedice, posebice porast produktivnosti i profita, evidentne su na globalnoj razini. No nisu i sve ekonomski pozitivne posljedice uvijek racionalne. Ponekad nailazimo na slučajeve kada se u ime progressa brzopleto i neusklađeno sa širim društvenim potrebama potiskuje staro i tradicionalno, a da efekti novoga mogu čak i pogoršati ono što se želi poboljšati. Dobar primjer tome su i neki rezultati tzv. zelene revolucije, koja je još 50-ih godina 20. stoljeća pokrenuta kao tehnološka alternativa u nerazvijenim i siromašnim zemljama umjesto šire zasnovane društvene rekonstrukcije tradicionalne poljoprivrede. Nova tehnologija, importirana iz visokorazvijenih zemalja, omogućila je više prinose u proizvodnji žitarica, čime se željelo iskorijeniti glad i bijedu u siromašnim društvima. No to je istovremeno dovelo do zapostavljanja tradicionalnih kultura i načina prehrane, zapuštanja obrade lošijeg zemljišta, a u krajnjoj liniji nije dovelo do povećanja proizvodnje hrane. Mnogi osjetljivi kritičari smatraju da se "zeleni revolucija" tako potvrdila kao instrument neokolonijalne kapitalističke restrukturacije zavisnih agrarnih društava.

Poljoprivreda također koristi i sve više inputa iz energetskog sektora, kao što su nafta, plin, električna struja, zanemarujući mnoge manje iskoristive energetske resurse koji nastaju unutar proizvodnog ciklusa na poljoprivrednom gospodarstvu, a koje su nekada tu granu svrstavale u red onih koje raspolažu samoobnovljivim energetskim potencijalima.

Posljedice sve veće ovisnosti o kupljenim inputima iz drugih sektora jest sve izraženija aleatornost dohotka poljoprivrednika. Promjene u cijenama vanjskih inputa često dovode poljoprivrednike u gubitke, jer njihove cijene ne prate uvijek rast troškova, odnosno zaoštravaju se odnosi poznati kao "škare cijena" na štetu poljoprivrednika. Proizvodnja oslonjena na vanjske inpute postavlja zahtjeve visokih kapitalnih ulaganja u gospodarstvo. Dinamika tih kretanja raste s kontinuiranim tehničko-tehnološkim progresom u poljoprivredi. Poljoprivreda postaje kapitalnointenzivna grana, gdje vrijednost kapitala po zaposlenome daleko premašuje onu u industrijskom sektoru. To naročito pogađa manja i srednja gospodarstva koja se ne mogu upuštati u stalnu tehnološku i modernizacijsku trku, pa se tako broj propulzivnih komercijalnih gospodarsta-

va smanjuje, dok se preostala moraju orijentirati na traženje zarade izvan gospodarstva, ili će propasti kao gospodarstvo. Modernizacija i racionalizacija stalno podižu granice prosječne veličine isplativoga, komercijalnog gospodarstva, uz potiskivanje manje rentabilnih i neefikasnih. Za utvrđivanje granica marginalnog gospodarstva najčešće se poseže za usporedbom s prosječnom razinom dohotka ili standarda lokalne sredine, i to postaje osnovica s kojom se komparira visina dohotka što ga marginalno gospodarstvo treba ostvariti. S obzirom da poljoprivreda zaostaje za drugim industrijskim i tercijarnim djelatnostima u visini ostvarenog dohotka, ekonomska granica i veličina posjeda isplativog gospodarstva stalno se diže naviše. Kako je posjedovna struktura u poljoprivredi općenito inertna, problemi restrukturacije poljoprivrede u razvijenim zemljama stalno su aktualni.

U fazi finalizacije poljoprivrednih proizvoda i sirovina sve više do izražaja dolaze različite prerađivačke industrije koje se bave čuvanjem, doradom i preradom te komercijalizacijom primarnih proizvoda. Poljoprivrednik time postaje sve više isporučilac potrebnih količina sirovina, i samo je jedna karika u cjelokupnom ciklusu proizvodnje i tržišta hrane. Prerađivačka industrija traži isporuku velikih količina sirovine, a to zahtijeva i dovodi do specijalizacije proizvodnje kojoj, u pravilu, odgovara veće ili barem srednje veliko gospodarstvo, pa to isključuje brojne male proizvođače iz tržišnih tokova; zbog toga ona i "bježe" u mješovitost, i u proizvodnju koja pretežno služi za zadovoljavanje vlastitih prehrambenih potreba.

Za nas su primarno važne socijalne konzekvence ovoga procesa, a to je da se poljoprivreda iz autarkične i izolirane oblasti pretvara u samo jednu sferu društvenog rada, jednu granu u društvenoj podjeli rada u modernom društvu. Shematski proces teče ovako: a) iz autarkične seljačke privrede izlaze pojedine djelatnosti i postaju samostalne grane industrijske privrede. Seljačka se gospodarstva sve više svode u okvire primarne poljoprivredne proizvodnje, uz jačanje specijalizacije unutar tih gospodarstava. Sredstva za proizvodnju, naročito krupna mehanizacija i reproduksijski materijali, dolaze izvan seoske privrede te se time produbljuje ovisnost sela o drugim privrednim i finansijskim sektorima; b) seljak ostaje vlasnik zemljišta i drugih sredstava ali je - zbog visokih troškova nabavke suvremenih sredstava rada i potreba financiranja tekuće proizvodnje, u sve većoj ovisnosti o kreditima finansijskih institucija, i samo marginalno utječe na visinu ostvarenog dohotka. Iako proizvodi sve više i produktivnije, njegov materijalni i ukupan položaj sve manje ovisi o tome koliko je sam uspješan na svome gospodarstvu. I sredstva za proizvodnju i sredstva potrošnje seljačkog gospodarstva pretvaraju se materijalne elemente kapitala; c) kapitalistički način proizvodnje implicira pripadanje i podvrgavanje zemlje kapitalu, seljak postaje

samo zadnja i sitna ispostava u kruženju i reprodukciji kapitala. Kapitalizam znači i stalnu koncentraciju proizvodnje na manjem broju gospodarstva a na račun potiskivanja i uništavanja mase sitnih gospodarstva; d) društveni karakter procesa rada u pojedinačnom poduzeću i društvene podjele rada u cjelokupnoj privredi postaje osnova za spajanje i integraciju poljoprivrede s drugim privrednim sektorima, i to ne samo putem tržišta (jer je tržišno povezan i sitni proizvođač) nego i drugim vezama i formama vertikalne integracije s drugim sferama materijalne reprodukcije i društvenog života. Ovo je, naravno, sistemski i shematski prikaz procesa podvrgavanja poljoprivrede i seljaštva kapitalističkom načinu proizvodnje. Osnovne zakonitosti nastanka i razvoja toga sistema dobro su poznate, neovisno o tome primjenjujemo li marksistički diskurs, ili neke druge teorijske pristupe. No zato su manje poznati načini prodora i podvrgavanja poljoprivrede kapitalu, kao i njihove konzekvence za seljaštvo.

2.2. Poljoprivreda u kapitalističkim uvjetima

Postoji opće slaganje da je kapitalizam razorio zatečene oblike starih društveno-ekonomskih formacija: feudalizam u poljoprivredi i cehovsko zanatstvo u gradskoj privredi, ali i sitno gospodarenje i autarkičnu strukturu u seljačkoj poljoprivredi.

Kapitalistička industrija, prvotno bazirana na manufakturi a kasnije i na krupnoj mašineriji i nizu "revolucija", počam od prve industrijske revolucije u Engleskoj krajem 18. stoljeća, pa nizom drugih tehničko-tehnoloških inoviranja i prevrata u tehnikama i načinima proizvodnje u različitim granama u 19. stoljeću, sve do novijeg doba, doba mikroelektronike, nuklearne energetike, biotehnologije, informacijskih tehnologija i dr., postaje dominantna proizvodna djelatnost. (Sama karakterizacija modernih društava kao "postindustrijskih", ne mijenja takvo stanje stvari). Industrijski način proizvodnje i organizacije rada postaju tipični obrasci privređivanja u svim djelatnostima, pa i u poljoprivredi.

Svi proizvodi ljudskog rada poprimaju taj karakter jer izlaze na tržište i u proces razmjene; roba je proizvedena u suradnji s drugima, služi drugima i njezina je vrijednost društvena kategorija.

Iako generalne tendencije kapitalizma vrijede i u području poljoprivrede, ipak je potrebno respektirati i određene razlike i specifičnosti same poljoprivrede. A tu postoje i prirodne i društvene razlike. U prve spada organsko-biološki karakter poljoprivredne proizvodnje, gdje biološke osobine biljaka i stoke predstavljaju granice proizvodnih mogućnosti. U poljoprivredi se proizvodni i radni procesi ne poklapaju. Taj diskonti-

nuitet otežava ravnomjerniju zaposlenost ljudi i strojeva, a otežava i ekonomičnu upotrebu mehanizacije i strojeva (npr. kombajn za žito radi najviše dva mjeseca godišnje). Mogućnosti specijalizacije poljoprivrednog rada su niže od onih u industriji, a to znači i nižu kvalifikacijsku strukturu zaposlenih.

Poseban problem, pa i velik hendikep poljoprivrede, jest njezina ovisnost o prirodnim uvjetima: klima i drugi prirodni faktori čine proizvodnju nesigurnom i promjenljivom. "Tvornica pod vedrim nebom" je ekonomski nesigurna, pa i manje isplativa od drugih grana, te je stoga i kapital nerijetko zaobilazi. Svi prirodni, pa i drugi rizici, padaju u pravilu na poljoprivrednika. Zato se u bogatim i razvijenim zemljama razvijaju, izvan systemske, i neki drugi mehanizmi zaštite standarda poljoprivrednika, kao i očuvanja manjih gospodarstava. Tu su razvijeni sistemi direktnih subvencija i drugih mehanizama potpore poljoprivredi, ali ne uvijek i poljoprivrednicima (mnogo tih subvencija odlazi u one industrijske grane koje osiguravaju poljoprivrednicima potrebne reprodukcijske materijale).

2.3. Integracija u poljoprivredi i mjesto poljoprivrednika u novoj mreži odnosa

Nove forme direktne integracije poljoprivrede u širi agroindustrijski kompleks, pojava su relativno novijeg datuma. Do toga dolazi na bazi sve veće koncentracije i monopola financijskoga, industrijskog i trgovačkog kapitala i njihova sve izravnijeg miješanja u samu primarnu proizvodnju. Tu se prevladavaju odnosi uspostavljeni putem tržišta i slobodne konkurencije. U tom pogledu značajna je tzv. vertikalna integracija poljoprivrede s industrijom. Sam pojam *vertikalna integracija* potječe iz američke teorije, jer su se u tamošnjim uvjetima takvi oblici povezivanja poljoprivrede s drugim subjektima u oblasti "agrobusinessa" najranije razvili.

Najčešće se vertikalna integracija definira kao koordinacija odluka u dvama ili više stadija u sistemu proizvodnje, prerade i trgovine poljoprivrednih proizvoda. Faktori koji utječu na razvoj integracije jesu nova tehnologija, porast potrebnog kapitala, promjena organskog sastava kapitala u poljoprivredi, razvoj krupnog tržišta te velikih preradivača i distributera koji traže velike i kontinuirane isporuke standardiziranih proizvoda. Integracija dovodi do smanjenja rizika u svim fazama procesa, do bolje alokacije sredstava za proizvodnju i radne snage, a sve to donosi i veću masu dohotka i profita. A time se olakšava i modernizacija poljoprivrede, a značajne su i konzekvencije na poziciju poljoprivrednika (farmera) - njemu se oduzima funkcija organizatora i upravljača procesa proizvodnje, te se često svodi na položaj radnika plaćenoga po komadu proizvoda, na nadziratelja proizvodnih procesa, ili na primatelja rente.

Integracija raznih faza u procesu reprodukcije često dovodi i do fuzije vlasništva, kada velike kompanije i koncerni u oblasti prerade i trgovine neposredno preuzimlju i poljoprivredne farme. Ona je najizraženija u Sjedinjenim Američkim Državama, gdje postoje velike korporacijske farme, uz prodiranje velikih koncerna u poljoprivredu nerazvijenih zemalja tzv. trećega svijeta, gdje se direktno preuzimlju velike farme na kojima se proizvode komercijalno interesantne kulture. U Europi to još nije slučaj, te je poljoprivreda u njoj i dalje u domeni obiteljskih gospodarstava. Mehanizmi kontrole i podvrgavanja porodične poljoprivrede interesima kapitala ostvaruju se posredno, kroz cijene industrijskih inputa, preko kreditnog mehanizma, određivanja proizvodnih kvota i drugih uvjeta proizvodnje.

3. Moderna industrijska poljoprivreda i seosko društvo

Industrijska i fordistički usmjerena rekonstrukcija europske poljoprivrede otkrila je i na površinu izbacila niz velikih promašaja i teško rješivih problema. Pokazalo se da određene strukturne mjere moraju biti pomno razrađene i regionalno specificirane, jer bez toga stradaju područja s posebnim teškoćama (udaljene i od gradova izolirane regije, planinska područja i sl., gdje dolazi do snažne depopulacije i sloma socijalnih sustava).

Štetnom se pokazala i odvojenost strukturne politike od politike cijena, jer subvencije odlaze u ruke samo malobrojnih velikih farmera, dolazi i do hiperprodukcije neke robe, a velik dio tih subvencija odlazi u druge sektore i potpomaže profitno jačanje industrija skupih i ne uvijek racionalnih inputa u poljoprivredi.

Loše su posljedice i pretjerane specijalizacije u poljoprivredi, primjerice, separacije ratarstva i stočarstva, jer se dobiva nepovoljna sjetvena struktura i iscrpljujući plodored u ratarstvu, dok se stočarstvo razvija uglavnom na kupljenim inputima. Tek se u novije vrijeme nastoji popraviti takvo stanje upravo vraćanjem na ranije sisteme stočarske proizvodnje. Ipak, ovdje je važnije pažnju usmjeriti na sociološke dimenzije posljedica sve veće orijentacije na industrijalizaciju poljoprivrede u europskim uvjetima.

Rasprave o dometima i poželjnosti industrijske poljoprivrede, okrupnjavanja poljoprivrednih gospodarstava i koncentracije zemljišta i drugih proizvodnih sredstava u rukama sve manjeg broja velikih, proizvodno ekspanzivnih i vitalnih farmi, vode se već duže vrijeme, a praktično su započele u 60-ima, u vrijeme nastanka velikih rekonstrukcijskih planova za europsku poljoprivredu. Rasprave i polemike vođene na različitim mjestima, s različitim povodima i teorijskim razinama ali i s mnogim praktičnim posljedicama, imaju već svoju bogatu tradiciju, ali su još uvijek bez svoga pravog finala. U 60-ima nastaju brojni planovi dugoročne rekonstrukcije agrarne strukture.

Tako je npr. Mansholtov plan za Europu predviđao stvaranje krupnih ratarskih farmi od 100 do 200 ha, te velikih stočarskih gospodarstava i tovišta sa stotinama grla krupne stoke. U Francuskoj je izrađen jedan plan o održavanju svega 200.000 farmi (tada je ta zemlja imala oko 1,8 milijuna poljoprivrednih gospodarstava), ali je kasnije odbačen.

Ipak, svi su takvi reformatorski planovi naišli na protivljenje stručne javnosti, seljačkih organizacija, političkih krugova pa i šire javnosti. Primjedbe na njih bile su vrlo raznorodne i doticale su širi krug problematičnih mjesta. Najvažniji je prigovor bio da je to "amerikanizacija" ali na posve drugačijoj povijesnoj i socijalnoj osnovi, a bilo je i ozbiljnih sumnji - dobiva li se time efikasnija poljoprivreda?

Teorijski dobro utemeljenu i radikalnu kritiku industrijskog pristupa razvoju poljoprivrednog sektora dala je grupa njemačkih ruralnih sociologa, da spomenemo samo neke, najeksplicitnije - T. Bergmann, B. Lutz i M. Sauer. Iako različitih usmjerenja, oni daju jednu zaokruženu ali i znatno drukčiju koncepciju agrarnog i ruralnog razvoja nego što su one koje su bile u službenoj upotrebi. Smještavajući svoju kritiku industrijske poljoprivrede u obzorje šire kritike fordističke preobrazbe poljoprivrede, koja ima svoje ishodište u neograničenoj proizvodnji i potrošnji, i na stvaranju industriji-nalik-poljoprivrede, oni uvažavajući šire povijesne, socijalne i ekološke premise, dolaze do zaključka da simbioza moderne industrijske poljoprivrede i seljačkog društva nije uspjela, te da treba tragati za drugačijim razvojnim rješenjima. Za fordistički konsteliran produktivan sustav selo i agrar služe samo kao rezervoar radne snage, tržište za mnoge industrijske grane i kao proizvođač sirovina za procesirajuću prehrambenu industriju. No postoje socijalne granice industrijskoj poljoprivredi i modernom farmerskom sektoru. Uzmimo sama neke posljedice već spomenute proizvodne specijalizacije na stočarstvo i ratarstvo, uvedene na velikim, komercijalnim farmama. Tu se gubi zajednica mješovite poljoprivrede i razmjene, što je oduvijek obilježavala seljačko društvo i seoske regije. Nema međuseljačke razmjene, nema kontakta različitih seljačkih sredina i slojeva, dobiva se stočarstvo bez zemlje, a plodnost zemljišta se smanjuje. T. Bergmann dovodi u pitanje onaj dio državnog intervencionizma u kojem se potiskuje spontana i slobodna kooperacija među seljacima, a naročito državno određivanje proizvodnih kvota i uvjeta razmjene, čime ona sve više zamjenjuje tržište (Bergmann, 1990.). Interesi seljaka i agrarnih proizvođača sve se više potiskuju u drugi plan, a glavnu riječ dobivanju prerađivačka industrija, tržišne i financijske institucije.

Uska specijalizacija moderne farme i industrijski proces rada nisu stimulansi mladim i potencijalnim nasljednicima, jer su statusno i edukacijski svedeni na položaj pomoćnog radnika. U takvim okolnostima poljoprivrednik je sve više specijalizirani

radnik na svojoj farmi. I žene bi gubile neke od svojih funkcija na porodičnom gospodarstvu kada bi ono postalo samo producent sirovina. Na malim i srednjim gospodarstvima žena je tradicionalno bila i preradaivač, pa i prodavač nekih proizvoda (naročito u srednjoj i istočnoj Europi), a to je i bila osnovica njezina statusa u obitelji i seoskoj zajednici. Ruši se, dakle, obiteljska struktura i reproduktivna baza seljačkog društva. Propadanje i nestanak mnogih gospodarstava praćeno je gubitkom solidarnosti i uzajamnosti u seoskoj zajednici. Jer kada samo manjina uspijeva, onda to dovodi u pitanje i identitet preostalih. Bergmann upozorava da je tu na djelu konkurencija i propadanje susjeda i kolega a ne, kao u drugim sektorima, konkurencija velikih i depersonaliziranih kompanija za veći udjel na ovome ili onom tržištu.

Nadalje, industrijska poljoprivreda zahtijeva angažman samo 2 do 3 radnika po kvadratnom kilometru, a na tako rijetkoj demografskoj osnovici otežano je održavanje socijalnih sustava, mreže personalnih odnosa, druženje mladih i vršnjačkih grupa. Sve to dovodi do socijalne izolacije i kulturnog osiromašjenja, do propadanja seoskih zajednica i njihovih, stoljećima građenih i održavanih socijalnih sustava.

No kakve se alternative nude? Čime i kako popraviti loše posljedice ovakvih tendencija u modernom društvu, odnosno može li se promijeniti fordistički način proizvodnje i reprodukcije u poljoprivredi? Neke od odgovora na ta pitanja nudi i *Zelena knjiga* (Green Paper) iz 1985., radene za potrebe Komesarijata za poljoprivredu EZ-a. U njoj su barem skicirani mogući alternativni zaokreti i novi pristupi, u znaku postfordizma, premda M. Sauer zbog razgranate i tijesne integracije vodećeg dijela seljaštva u tehnološku, tržišnu i financijsku mrežu modernog kapitalizma, izražava skepsu u provedivost i poželjnost mnogih rješenja iz *Zelene knjige* (Sauer, 1990.). Osnovni zahtjevi te knjige usmjereni su na osporavanje bazičnih dimenzija dosadašnjeg agrarne politike u Europi, a traže se i neki radikalni zaokreti. Tako se, primjerice, pledira da se izvrši preokret u planiranju agrarnog razvoja, i to tako da jedinica plana bude selo i regija a ne pojedinačno gospodarstvo. Subvencije treba usmjeravati direktno farmerskoj obitelji a ne za proizvodne inpute i izvoz (time bi se održavala i manja gospodarstva).

Pledira se za više dobrovoljne kooperacije među seljacima i zahtijeva se njihova participacija u određivanju ciljeva i prioriteta ruralnog razvitka.

Time bi se proširio prostor za stvaranje dualnog sektora u poljoprivredi - ne osporava se potreba modernog sektora i propulzivnih farmi kao proizvođača hrane, ali se zagovara opstanak, pa i revitalizacija nekih tradicionalnih modela i različitih tipova gospodarstava, od "novoseljačke", *part-time* pa do dekorativne i rekreativne poljoprivrede. U takvoj konstelaciji seljak bi mogao biti moderni i efikasn proizvođač u poljoprivredi, ali i vrtlar planeta te njegovatelj i čuvar prirode (*landscape guardian*).

Takav razvojni scenarij tražio bi striktnu razdiobu zemljišnoga i šumskog prostora na onaj predviđen za proizvodne svrhe, ali i na zone konzervacije, rekreativnog i njegovanog pejzaža. Možda treba naglasiti da ovo nije antimodernistički scenarij, već prije scenarij u znaku posttradicionalnih vrijednosti. Kakve su šanse i izgledi oživotvorenja takvih zamisli i planova? Mnoge su loše strane dosadašnjeg razvitka uočene, različite ekološke grupe i pokreti "zelenih" traže drugačiji odnos prema prirodi i čovjekovu okolišu, pa je mnogo toga ušlo u svijest i političke zahtjeve šire javnosti u suvremenoj Europi. A ponešto se promijenilo i u službenoj politici prema poljoprivredi. Primjerice, subvencije će sve više ići direktno u farmerske obitelji, a znatne poljoprivredne i druge površine sve će se više koristiti u nekomercijalne svrhe.

4. Obiteljska gospodarstva u poljoprivrednoj strukturi Hrvatske

4.1. Promjene u posjedovnoj strukturi

Tranzicija hrvatskog društva u smjeru privatnog poduzetništva, tržišnog društva i pluralističke demokracije, uvelike je izmijenila i konfiguraciju i razvojne opcije u našoj poljoprivredi. Obiteljsko poljoprivredno gospodarstvo postaje nosilac razvoja te grane, i njegovoj se ekspanziji prilagođava cjelokupna politika u agraru.

Tri su bitna i konstitutivna elementa obiteljskog gospodarstva. To su: *domaćinstvo*, a to je u pravilu obiteljska grupa, odnosno zajednica osoba koje zajednički stanuju i troše prihode za osiguranje osnovnih životnih potreba; *zemljišni posjed* i *sredstva rada* (obiteljska imovina i vlasništvo); te *gospodarstvo* u užem smislu, kao dinamičan spoj materijalnih i ljudskih čimbenika u procesu rada i drugim aktivnostima, a to je radna i proizvodna jedinica, odnosno gospodarski subjekt u pravno-ekonomskom smislu.

Recimo zasada samo toliko da poljoprivredno gospodarstvo nije jednostavna pojava, već da je ono "vrlo složena socioekonomska jedinica" (Deflippis, 1993:97), jer se u okviru obiteljskog gospodarstva, odnosno pojedinih njegovih dijelova, vrši biološka reprodukcija ljudi, obavljaju različite porodične funkcije (socijalizatorska, zaštitna, edukativna), a realiziraju se i ekonomske aktivnosti, od proizvodnje do potrošnje. No, možda tu treba dodati da je to ipak slika dosadašnjega, ali ne i budućeg vremena.

Iz iznesenoga o razvojnim trendovima u europskoj poljoprivredi, promjenama agrarne strukture, poglavito o kontroverzama oko njezine strukturne politike, kao i uočenih dilema u pogledu industrijsko-fordističkog modela razvitka suvremene poljoprivrede, rasprava o mogućnostima stvaranja jednoga vitalnog i ekonomski

održivog sektora unutar privatnog sektora hrvatske poljoprivrede ne čini se nimalo lagana. Potrebno je napomenuti da su kretanja u našoj seljačkoj poljoprivredi uvelike išla u drugom smjeru, te da naša obiteljska gospodarstva nisu slijedila neke od trendova zabilježenih u razvijenim zapadnoeuropskim zemljama (stalno povećanje posjeda, koncentracija kapitala i proizvodnje i sl.). To se najbolje uočava u evoluciji agrarne strukture naše poljoprivrede.

Od kompleksnog pojma agrarne strukture ovdje ćemo se osvrnuti samo na strukturu gospodarstava prema veličini posjeda, iako se pod tim pojmom praktično izražava svekolika stvarnost neke poljoprivrede, a u njoj se odražavaju najvažniji problemi koje ima hrvatska poljoprivreda u cjelini.

Iz dosadašnjih je radova o ovoj problematici poznato da je posjedovna struktura naših individualnih (obiteljskih) gospodarstva u osnovi vrlo inertna i da, dugoročno pokazuje mnoge znakove pogoršanja. Na njezino oblikovanje i održanje utjecali su i još utječu brojni složeni faktori: različiti prirodni uvjeti, historijske okolnosti, političke i ekonomske mjere. Naročito su značajne mjere agrarnopolitičkog karaktera, kao što su agrarne reforme, a one su često bile praćene mnogobrojnim sredstvima političke prisile i uz vrlo mnogo političkog voluntarizma.

U Hrvatskoj su tijekom prošloga stoljeća provedene tri zemljišne reforme: prva, poslije Prvoga svjetskog rata, kada je razbijen i rasprodan veleposjed, a uslijedile su druge dvije reforme nakon Drugoga svjetskog rata. U 1945. zakonskim je mjerama o agrarnoj reformi i kolonizaciji oduzeto zemljište mnogim pravnim osobama i poljoprivrednicima (uglavnom velikim posjednicima, bankama, Crkvi, kao i osobama koje su u ratnim zbivanjima napustile Jugoslaviju), te seljacima (rijetkim) koji su posjedovali više od 25 ha zemljišta (35 ha u nepovoljnijim uvjetima)². Tek su tada ukinuti i neki relikti kolonata u Dalmaciji i Istri, što je faktički značilo ukidanje posljednjih ostataka feudalizma u našem selu. Drugom agrarnom reformom iz 1953. godine tzv. je agrarni maksimum spušten na 10 ha, i na tome se ostalo sve do 1989., kada je ukinuta neekonomska zapreka povećanju seljačkog posjeda.

² U aktualnoj politici privatizacije državnog zemljišta poteže se (naročito od nekih seljačkih udruga) argument da je to zemljište nekada oduzeto od seljaka. Argument nije točan, jer je u agrarnoj reformi iz 1945. zemljište oduzeto od veleposjeda, izbjeglih pripadnika njemačke nacionalne manjine, posjeda banaka i dioničarskih društava i crkvenih ustanova. U drugoj reformi iz 1953. stradao je i bogatiji seljak, jer je agrarni maksimum sveden na 10 ha, i sva zemlja iznad toga postaje državno (društveno) vlasništvo, no to i nisu bile neke veće površine. Kasnije se društveni sektor poljoprivrede proširivao na razne načine, među ostalim i kupovinom zemljišta od privatnih vlasnika, napose onih koji su se odricali zemljišta radi ostvarivanja raznih socijalnih prava (dječjeg doplatka, zaštitnog dodatka na mirovinu).

U institucionalnim promjena u 90-ima, došlo je do nove zemljišne redistribucije. To je nova "mini agrarna" reforma. Slobodno poduzetništvo i afirmacija privatnog vlasništva u poljoprivredi oslobodili su prostor za punu afirmaciju obiteljskih gospodarstava te njihovu ekonomsku ekspanziju.

Mnogo je zemljišta bivših kombinata u 1991. postalo državnim vlasništvom, i ona ga je različitim formama (prodajom, zakupom, koncesijom) dodijelila raznim interesima. Jedan dio toga zemljišta pripao je i seljačkim gospodarstvima, pa je vjerojatno došlo i do znatnih promjena i poboljšanja u posjedovnoj strukturi privatnog sektora. Kako je proces privatizacije državnog zemljišta još uvijek u tijeku, ne postoje podaci o veličini te vlasničke redistribucije, tako da se ne može ništa pouzdanije govoriti o njezinim efektima na posjedovnu strukturu obiteljskih gospodarstava, kao i utjecaju na stvaranje većih i komercijalnih privatnih farmi.

Sve prijašnje reforme uvelike su utjecale na oblikovanje aktualne, nepovoljne posjedovne strukture u našoj poljoprivredi (noviji zahvati imaju vjerojatno drugačiji efekt). U vrijeme intenzivne promjene socijalno-ekonomske strukture sela i snažne deagrarizacije šesdesetih i sedamdesetih, kao i pod utjecajem drugih procesa, stalno se smanjivao broj većih i potencijalno vitalnijih gospodarstava, a brojno su ekspandirala sitna i patuljasta gospodarstva, dok se ukupan broj gospodarstava samo umjereno smanjio, i to znatno ispod razine deagrarizacije i njome danih mogućnosti za oblikovanje efikasnije i propulzivnije posjedovne strukture.

Iz podataka o evoluciji broja i veličine seljačkog gospodarstva u Hrvatskoj, zapaža se da se sve do 60-ih godina povećavao broj seljačkih gospodarstava. Tako se u razdoblju od pedeset godina (1900.-1949.) broj gospodarstava uvećao za blizu 150.000 (sa 521.000 povećao se na 670.000), ili za 30%. Tek će poslije uslijediti njihov brojčani pad: od 1960. do 1991. broj tih gospodarstava smanjen je približno za 20% (sa 653.000 pao na 534.000).

U 1900. prosječna veličina gospodarstva iznosila 4,2 ha, u 1930. iznosila je 4,0 ha, u 1960. pala je na 3,6 ha, da bi 1991. prosječni posjed imao samo 2,8 ha zemljišta. U proteklih se gotovo stotinu godina prosječni seljački posjed smanjio za više od jedne trećine svoje veličine. U razdoblju 1960.-1991. bilježi se smanjenje broja gospodarstava približno za 20%, i to gotovo u svih posjedovnih grupa, osim onih najmanjih, ali se smanjuju i veća, ekonomski interesantna i potencijalno tržišna gospodarstva. Zapravo, sve grupe gospodarstava s posjedom većim od 1 ha zabilježile su brojčani pad, s tim da je taj pad najintenzivniji u većih gospodarstava. Najveća gospodarstva, ona s preko 8 ha zemljišta doživjela su najveće smanjenje: primjerice u 1960. bilo ih je 54 tisuće, dok

ih je u 1991. bilo svega 30 tisuća, što znači da su brojčano gotovo prepolovljena. Od tada su ona zastupljena samo sa 5,6% u ukupnoj strukturi gospodarstava. Baš tu se i ogleda najveći raskorak između naše agrarne strukture i onoga što se zbivalo u razvijenim svjetskim poljoprivredama. Povećan je broj samo manjih i ekonomski neinteresantnih gospodarstava, a ta je brojčana ekspanzija ostvarena na uštrb većih gospodarstava. Ako izdvojimo ta manja gospodarstva, onda je pad broja gospodarstava daleko izrazitiji. Znatnije je smanjen i broj gospodarstava većih od 1 ha (sa 527 smanjen je na 348 tisuća gospodarstava), što je i pad za jednu njihovu trećinu.

Potrebno je spomenuti da su u tom razdoblju smanjeni zemljišni kapaciteti obiteljskih gospodarstava. Širenje društvenog sektora kroz razne forme preuzimanja zemljišta od privatnih gospodarstava, kao i smanjenje zemljišnih površina zbog izgradnje gradova i urbane infrastrukture, djelovalo je na ukupno smanjenje poljoprivrednih površina pa i smanjenje zemljišnih kapaciteta obiteljskih gospodarstava. Pritom je nastavljena i tendencija daljnjeg usitnjavanja posjeda. Premda bi se, na temelju izloženoga, moglo govoriti da je i dosada u nas trajao (ali u manjoj mjeri) proces koncentracije zemljišta i proizvodnje, ipak se zbog velikog broja proizvodnih jedinica u seljačkoj poljoprivredi i male prosječne veličine obiteljskih posjeda (ispod 3 ha poljoprivrednih površina) taj, inače zakoniti proces u razvijenim kapitalističkim poljoprivredama, može očekivati tek u budućnosti.

Naša je agrarna struktura krajem 90-ih globalno imala sljedeći oblik: jednu trećinu činila su gospodarstva do 1 ha, drugu trećinu čine gospodarstva do 3 ha, a u preostaloj trećini su veća gospodarstva. Takva posjedovna struktura naslijeđena iz bliže i dalje prošlosti formirana je djelovanjem različitih faktora, od kojih su samo neki locirani unutar sela. Sitan i rasparceliran posjed je velika zapraka racionalnom i ekonomičnom korištenju radne snage, a poglavito suvremene mehanizacije. Svega je 16 posto gospodarstava većih od 5 ha, a to je danas vjerojatno donja granica veličine proizvodne jedinice sposobne za veću tržišnu proizvodnju, potpuniiju zaposlenost i primjereni dohodak za seosko domaćinstvo.

U proteklih je 50-ak godina trajalo razdoblje vrlo burnih političkih i socijalnih previranja, modernizacijskih procesa u našem selu i prijelaza iz seljačko-agrarne u industrijsko-urbani tip društvene strukture. Sve do 50-ih godina prošloga stoljeća povećavao se broj gospodarstava. To je bilo i razdoblje visokog porasta broja ukupnog stanovništva, slabog razvitka industrije i visoke agrarne prenapučenosti. U 1900. imali smo 81,9% seljaštva, a u 1931. još uvijek je 69,6 seljačkog stanovništva participiralo u socijalnoj strukturi. Zato je i shvatljivo povećanje broja gospodarstava i velika okrenutost seljaštva prema zemlji kao osnovnom proizvodnom sredstvu. No za kasnije raz-

doblje, kada se naglo smanjuje seljačko stanovništvo, što je praćeno i manjim padom broja gospodarstava, teško je objasniti nepovoljne tendencije promjena i pogoršanja posjedovne strukture privatnog sektora poljoprivrede. U razdoblju 1961.-1991. udjel seljčkoga u ukupnom stanovništvu pada sa 43,9% na 9,1% (u apsolutnim brojkama od 1.824.000 na 409.000), što samo po sebi govori o dubini promjena u socijalnoj strukturi hrvatskoga društva i naglom prijelazu u urbano-industrijske okvire rada i života.

Podaci posljednjeg popisa stanovništva iz 2001. pokazuju da se udio poljoprivrednog stanovništva smanjio na svega 5,6% u ukupnoj populaciji (ima ga 265.000), što govori da tempo deagrarizacije nije opao (podatak je neslužben, a izvučen je sa *internet web* stranica Državnog zavoda za statistiku), pa ga i nećemo opširnije komentirati³.

Te promjene nisu praćene i adekvatnim smanjenjem broja seljačkih gospodarstava, ili povećanjem njihove veličine. Štoviše, smanjena je prosječna veličina tih gospodarstava, a pogoršane su i neka druge značajke važne za ukupan napredak seljačke poljoprivrede.

Iz znanstvene je literature dobro poznato da je malo gospodarstvo daleko inferiornije u odnosu na veliko. U tome se uglavnom slažu sve doktrine agrarnog razvoja, od fiziokrata, preko neoklasične ekonomije pa do marksističkih koncepcija, posebno u objašnjavanju procesa koncentracije i centralizacije poljoprivrede, koji je već puno stoljeće snažno prisutan u svim razvijenim zemljama.

4.2. Seljaštvo u socijalističkim uvjetima integracije u agrokompleks

Ovdje ćemo ponešto reći i o načinima na koji je naše seljaštvo bilo uključivano u agrokompleks, i to u socijalističkom razdoblju razvitka sela. I to je faktički bio oblik podvrgavanja seljačke privrede krupnom kapitalu, neovisno o tome što je taj kapital nosio oznake "društvenog", uostalom kao što su i sva druga sredstva za proizvodnju, s izuzetkom sitne privrede i obrta, bila društveno vlasništvo. U našoj poljoprivredi nije bila provedena vlasnička eksproprijacija seljaka (kolektivizacija), što je inače bio slučaj u drugim socijalističkim zemljama (osim Poljske). Doktrinarno, nije se išlo na ukidanje privatnoga vlasništva milijunske mase radnog seljaštva nad zemljištem i drugim

³ Postoje i neki podaci o domaćinstvima sa zemljišnim posjedom. Oni ukazuju da je najvjerojatnije došlo do smanjivanja broja poljoprivrednih gospodarstava, ali i do daljnjeg porasta relativnog učešća najmanjih gospodarstava (onih ispod 1 ha). Istovremeno, se nije povećao udio većih posjeda, te je nejasno kamo je završio onaj dio zemljišta koji je dosada prešao u posjed seljačkih gospodarstava. Da li je samo jedan manji broj većih "uzeo" to zemljište? Nažalost, bez detaljnijih podataka iz popisnih rezultata nije moguće ništa pouzdano tvrditi.

proizvodnim sredstvima, već se od druge polovine 50-ih godina agrarna politika bivše Jugoslavije opredijelila za tzv. proizvodno podružljavanje poljoprivrede, uz proklamiranu proizvodnu revoluciju u dotada zaostaloj sitnoj seljačkoj poljoprivredi. Teorijska potka proklamirane politike naslanjala se na marksističke poglede o zaostalosti sitnoparcelnog posjeda. A cilj je bio stvaranje suvremene poljoprivrede u socijalističkim uvjetima i odnosima. Vodeći teoretičar i glavni "arhitekt" politike prema selu, E. Kardelj, formuliра zadatke socijalističke politike prema selu ovako: "Iz tih smo razloga uvek isticali da problem unapređenja poljoprivredne proizvodnje i socijalističkog preobražaja sela predstavljaju jedinstven problem i kompleksan zadatak. Cilj naše socijalističke politike na selu je jedan i neizmenljiv: rekonstrukcija poljoprivrede u pravcu stvaranja krupnih socijalističkih jedinica sposobnih da organizuju - na bazi savremene tehnike i naučnih dostignuća - društveni proces rada uz postepeno podružljavanje zemlje" (Kardelj, 1983:28). No vidjelo se već 60-ih da se samo širenjem krupnih, društvenih gospodarstava ne može postići željeni tempo unapređenja poljoprivrede, niti se samo tim putem mogu rješavati problemi sela. Problem ujedinjavanja zemljišta, kao uvjeta za korištenje suvremene tehnologije, potrebno je rješavati drugim putem. A to je moguće ako društvene privredne organizacije razvijaju i organiziraju, uz pomoć društvenih ulaganja, moderan proces rada na seljačkim gospodarstvima. To je u osnovi bila socijalistička kooperacija.

U praksi su bili razvijani različiti oblici suradnje društvenih subjekata sa seljacima. Ti se oblici mogu svesti na tri tipične forme:

- pružanje raznih usluga i stručne pomoći (servisiranje) seljačkim gospodarstvima, vezano uz ugovaranje i otkup proizvoda;
- djelomično učešće zadruga ili drugih organizacija u proizvodnji i raspodjeli ostvarenog prihoda;
- zajednička proizvodnja i raspodjela ukupnog prihoda, razmjerno učešću u radu i troškovima proizvodnje. Razvijeniji oblici kooperacije kao što su zajednička proizvodnja i raspodjela, nisu nikada zaživjeli, dok su u praksi najčešće egzistirali jednostavniji oblici, kao što je pružanje strojnih usluga seljačkom sektoru, snabdijevanje potrebnim repromaterijalima, davanje stručnih savjeta i sl. Naravno, uz to je išao i zagaranrirani otkup poljoprivrednih proizvoda, tako da je seljak bio oslobođen brige oko plasmana svojih proizvoda.

U tim kooperativnim odnosima bilo je dosta stihijnosti, s kratkoročnim i dugoročnim oscilacijama, a postojale su različite kombinacije veza, interesa i rizika. Kakav je, međutim, bio položaj seljaka u tim procesima? Vidjeli smo ranije da je farmerska proizvodnja u razvijenom kapitalizmu podređena potrebama i interesima kapita-

la, pritom i sam farmer ima određene koristi - olakšava se modernizacija poljoprivredne proizvodnje, a farmer dobiva i na sigurnosti.

U uvjetima nekadašnjeg sistema socijalističke rekonstrukcije poljoprivrede, seljak je također gubio funkcije organizatora i upravljača, što znači da je gubio i neke vlasničke ovlasti, ali je integracijom u širi proizvodno-trgovački kompleks imao veće šanse za modernizaciju poslovanja, dobivao je na stabilnosti i sigurnosti u proizvodnji. Dakle, iako pobude "integratora" u kapitalizmu i u negdašnjem socijalističkom sistemu nisu iste, jer je u prvom na djelu logika kapitala i interesi maksimalizacije profita i podčinjavanja sela cjelokupnoj logici reprodukcije sistema, u našoj su situaciji djelovali neki drugi impulsi - potreba rasta poljoprivrede, stabilnosti i unapređenja zaostale sitnoposjedničke poljoprivrede, u uvjetima socijalističke preobrazbe sela.

5. Novi trendovi u agraru i neke institucionalne pretpostavke napretka sela

Prijelaz u pluralističko društvo, snažnija afirmacija privatnog vlasništva i seljačkoga gospodarstva, kao i poduzetništva u agraru i pratećim i komplementarnim djelatnostima, daje nove šanse i poljoprivrednom sektoru. Sociološki aspekti moguće preobrazbe i stvaranja suvremenije i dinamičnije poljoprivredne strukture trebaju biti uključeni u sve planove ostvarivanja takve orijentacije. Pritome valja voditi računa i o iskustvima iz razvijenih europskih poljoprivreda.

U našoj je državi doneseno više dokumenata i planova koji se mogu smatrati temeljnim sastavnicama strategije razvitka hrvatske poljoprivrede. Na prvom je mjestu *Strategija razvitka hrvatske poljoprivrede* (Zagreb, rujna 1995.), koja bi trebala dugoročno usmjeravati agrarni napredak te utjecati na konkretne poteze u agrarnoj politici. U usvojenoj verziji toga dokumenta na više se mjesta govori o problemima koji proizlaze iz nepovoljne agrarne strukture i raznih pratećih fenomena. Tako se među ostalim čimbenicima ističu i "usitnjenost poljoprivrednih gospodarstava i otežani uvjeti za njihovo povećanje te zemljišna ograničenja za dinamične poljoprivredne proizvođače"; "...nepovoljno demografsko stanje na selu i slaba organiziranost poljoprivrednika", "...zanemarivanje planinskih i obalnih područja u pogledu materijalne podrške i dostupnosti savjetodavnih i drugih usluga" (poglavlje 6.2. O razvojnim ograničenjima u strategiji poljoprivrednog razvitka, str. 51). Među deklariranim strateškim prioritetima u agraru, izvedenim kao rezultatom ograničenja i razvojnih potencijala, na prvome se mjestu potencira potreba promjene agrarne strukture (glava 6.5.), jer tvrdi se: "dvojna vlasnička struktura hrvatske poljoprivrede ograničava i proizvodnu produktivnost i učinkovitost marketinga poljoprivrednih proizvoda. Privatni poljoprivrednici nisu u mogućnosti stvarno primjenjivati suvremene mjere upravljanja (gospodarenja) s

obzirom na usitnjenost i malu veličinu njihovih posjeda, dok se bivša društvena poljoprivredna gospodarstva još uvijek nedovoljno koriste svojim resursima na optimalan i profitabilan način te iskazuju monopolističke tendencije u pogledu trženja poljoprivrednih inputa i proizvoda" (str. 58) Stoga se među ciljevima politike ističe potreba promjene sadašnje agrarne strukture, s vlasničkim modelom gospodarstva sposobnim za učinkovitiju proizvodnju i sustav tržišta koji će biti konkurentniji, a sve to implicira "povećanje prosječne veličine poljoprivrednih gospodarstava putem zemljišne konsolidacije i redistribucije" (str. 60), te privatizaciju i transformaciju dioničarskih društava koja se bave poljoprivredom i proizvodnjom inputa za poljoprivredu. No to nas u ovom kontekstu manje zanima.

6. Mogućnosti razvitka vitalnije poljoprivredne strukture

S obzirom da smo prethodno izložili bazične karakteristike stanja u agrarnoj strukturi naše zemlje, sada možemo direktnije ući u samu bit problema: koje su mogućnosti stvaranja proizvodno i ekonomski produktivnije poljoprivrede, barem u sferi optimalnije agrarne strukture privatnog sektora (obiteljskih gospodarstava), a to je jedna od najvažnijih pretpostavki vitalnije poljoprivrede.

Mogućnosti razvitka obiteljskih (seljačkih) poljoprivrednih gospodarstava i stvaranja vitalne i produktivne poljoprivrede idu u red prioriternih problema ruralnoekonomske i sociologijske teorije, ali i prakse dugoročnog usmjeravanja gospodarskog razvitka naše države.

Dugoročni cilj razvitka hrvatske poljoprivrede mora biti usmjeren na podizanje njezine globalne organiziranosti: na povećanje proizvodne i ekonomske efikasnosti, pa i međunarodne konkurentnosti kako bi se mogla uklopiti u svjetsko i europsko tržište. U tom svjetlu jedno od najvažnijih razvojnih pitanja jest: kakva je mogućnost poboljšanja agrarne strukture, odnosno ako nam je cilj europeizacija cjelokupnoga ekonomskog i socijalnog ambijenta u Hrvatskoj, što učiniti da i struktura naše poljoprivrede postane što kompatibilnija europskom okruženju?

U ovom tekstu nismo se bavili drugim oblicima poljoprivrednog privređivanja: velikim (bivšim društvenim) gospodarstvima, različitim oblicima privatnog poduzetništva u poljoprivredi izvan obiteljskih gospodarstava - jer te teme zaslužuju posebnu pažnju. Kada je riječ o seljačkim gospodarstvima, moramo ponuditi vrlo uvjetne odgovore, s obzirom na mogućnosti stvaranja efikasnije i propulzivnije poljoprivrede.

Samo jedan manji, da ne kažemo, vrlo tanak sloj seljačkih gospodarstava može ući u utakmicu na toj sceni. Raspored osnovnih proizvodnih faktora u poljoprivredi (zemljišta, rada, kapitala) vrlo je nefleksibilan i ne omogućuje skokovite promjene. Prema svim relevantnijim pokazateljima - uvjete za suvremenu, proizvodno i ekonomski efikasnu proizvodnju ima tek 10-15 % seljačkih gospodarstava. Taj bi dio gospodarstava mogao postati jezgra budućoj propulzivnijoj proizvodnji, dakle onom što bismo nazvali vitalnim sektorom u našoj poljoprivredi.

Da većina manjih posjeda služi tek kao uzgredan ili dopunski izvor zarade seoskom stanovništvu (ne ulazeći pritom u druge neekonomske razloge držanja takvih gospodarstava), vidi se i iz podataka o radnoj snazi, zemljištu i opremljenosti takvih gospodarstava. Tako je na gospodarstvima s ispod 1 ha zemljišta - a tih je 35 posto u ukupnom broju - bilo svega 7 posto traktora; na njima je radilo oko 8 posto od svih poljoprivrednika (tek svako petnaesto gospodarstvo ima poljoprivrednika), a posjedovala su 6,5 posto ukupnog zemljišta, što sve govori o marginalnom značaju te kategorije za ukupnu poljoprivrednu proizvodnju. Možda je potrebno ovdje navesti podatak da manje od jedne trećine (155 tisuća) poljoprivrednih gospodarstava ima poljoprivrednika, od čega je na 103 tisuće samo jedan aktivni poljoprivrednik, na 42 tisuće je dvoje aktivnih u poljoprivredi, dok 10 tisuća gospodarstava raspolaže sa 3 i više aktivnih članova. To su, doduše, podaci popisa stanovništva iz 1991., ali vjerujemo da se raspored osnovnih faktora, pogotovo tehničkih sredstava i opremljenosti suvremenim sredstvima rada, nije bitnije promijenio.

S druge strane, tek na gospodarstvima iznad 5 ha veličine značajnije je prisustvo poljoprivrednika, imaju veću koncentraciju traktora i drugih krupnijih strojeva, a ta kategorija raspolaže i s 45 posto ukupnih zemljišnih površina privatnog sektora (a danas možda i više, jer je dio državnog zemljišta prešao u njihove ruke). To govori da se u toj grupi obiteljskih gospodarstava može očekivati stvaranje užeg sloja profesionalnih i kompetentnih poljoprivrednika, s vitalnim i životnosposobnim gospodarstvima kao temelja razvitka modernije i efikasnije poljoprivrede. Na većini ostalih gospodarstava, a posebno na onim najmanjima, i dalje će dominirati različiti oblici samoopskrbe proizvodnje, "part-time" poljoprivrede, uz znatnu prisutnost novijih fenomena hobističke i dekorativne poljoprivrede.

Na približno 15% gospodarstava (većih od 5 ha) koncentrirana je većina proizvodnih i tehničkih faktora seljačke poljoprivrede. U toj kategoriji ima 36% traktora, 70% kombajna, 75% berača kukuruza, 50% linija za krumpir i 40% kamiona (niži stupanj koncentracije govori da je to prijevozno sredstvo šire namjene). Ta gospodarstva posjeduju 46% ukupnoga korištenog zemljišta, i na njima je angažirano 36% svih aktivnih

poljoprivrednika. Kada bismo u našu analizu uvrstili i četvrti faktor suvremene poljoprivrede, a to su znanja i vještine u organizaciji i upravljanju gospodarstvom, dobili bismo također vrlo "restriktivne" pokazatelje. Naime, samo 24% poljoprivrednika ima završenu osnovnu školu, dok ih 8% ima neki stupanj više naobrazbe ali to, u pravilu, nisu poljoprivredne škole. U tom obrazovnijem sloju seljaštva prisutni su nositelji buduće, suvremenije "farmerske" poljoprivrede, a to pokazuju i neka empirijska istraživanja koja govore da baš u njih ima najviše interesa za novija tehnološka dostignuća, ali i za znanja o ekonomici i marketingu u poljoprivredi, kao i o upravljanju poljoprivrednim gospodarstvima. Među njima je i velik broj onih koji upravljaju većim gospodarstvima jer, pored "svojege" zemljišta uzimaju u zakup i dodatno zemljište. U nekim istraživanjima vitalnih poljoprivrednika pokazalo se da mnogi od njih obrađuju površine do 50 ha, pa i više od toga, od čega je veći dio iznajmljenog zemljišta.

7. Od nerazvijenosti prema razvitku seoskih područja

7.1. Dimenzije i uzroci nerazvijenosti seoskih područja

Poljoprivrednici su donedavno bili dominantan sloj seoske socijalne strukture dok je agrarna privreda predstavljala okosnicu cjelokupnom životu sela i bila važniji segment nacionalnoga gospodarstva. Danas, međutim, poljoprivrednici su brojčano i na druge načine marginalizirani, a drugi slojevi još nisu u stanju osigurati neophodnu demografsku stabilizaciju, niti prihvatljivu razinu socijalnog i gospodarskog razvitka sela.

Što bi dakle mogla značiti sintagma o mogućoj revitalizaciji sela u takvim okolnostima? Obnova sela, posebice u perifernim seoskim zonama kao i u ratom devastiranim područjima, ne znači samo sanaciju postojećega stanja već je valja tretirati kao širi razvojni proces, te kao mogućnost da se na dužu stazu osigura poželjna i svekolika revitalizacija sela.

Osnovne premise takvog zalaganja bile bi sljedeće: usprkos nepovoljnim trendovima prošlosti u našem se selu, ali i šire u društvu, akumulirao stanoviti sklop preduvjeta koji omogućuju ulazak u kvalitativno drugačiju razvojnu fazu, odnosno da selo iz dugotrajne faze dekompozicije uđe u fazu rekompozicije. Respektirajući iskustva nekih razvijenih zemalja Zapada, u kojima je došlo do zaustavljanja ruralnog egzodusa pa čak i do porasta ruralne populacije, kao i do svojevrstne "renesanse" sela u nacionalnim okvirima, treba pokrenuti i ojačati one razvojne faktore koji u našim uvjetima omogućuju pozitivan preokret dosadašnjih kretanja.

Među znanstvenicima postoji opća suglasnost da seoska područja znatno zaostaju za razvitkom urbano-industrijskih sredina. Mnogi su uzroci tome. Na globalnom planu poznate su ekonomske teorije polariziranog razvoja (Perroux, Myrdal), koje objašnjavaju nastanak i održavanje regionalnih i nacionalnih razlika u razvijenosti. Iako su nejednakosti u razvoju poznate i u predindustrijskom razdoblju, upravo industrijalizacija i tercijarizacija ekonomije dovode do velikih razlika u razvijenosti pojedinih krajeva i regija. Spomenute teorije, razvijene pedesetih godina prošlog stoljeća, pojednostavljeno izneseno, govore, da industrija zbog svojih lokacijskih i aglomeracijskih prednosti jače razvija one gradove u kojima je locirana, dok drugi prostori, posebice ruralni krajevi zaostaju. Poznata je Perrouxova teza o "polovima razvoja", prema kojoj se razvoj odvija preko određenih točaka, pa to može biti industrijski sektor ili grana, pojedini urbani centar, te on postaje "pol razvoja". Postupnim jačenjem jednom uspostavljenog "pola razvoja" dolazi do kumulativno snažno izraženih prednosti i velikih razlika prema drugim mjestima i regijama tijekom vremena.

Naime, početna se prednost sve više povećava: podignuta industrija u nekom gradu ili regiji dovodi do priljeva radne snage, povećanja stanovništva, razvoja infrastrukture, privlačenja kapitala, razvoja tercijarnog sektora, dakle do multiplikacije i povećanja početnih prednosti, pa se tako uspostavlja poredak sve izraženijih razlika u razvijenosti. Samim tim i prostor se "polarizira", na onaj koji prosperira i na onaj koji zaostaje, iako se razlikuju i stupnjevi toga zaostajanja. Gradovi odnosno gradske regije u razdoblju industrijskog procvata bili su takvi polovi razvoja. Naravno, to ne može ići u nedogled, jer djeluju i neki centrifugalni faktori, tako da se prednost jezgre ili "pola razvoja" postupno smanjuje. Na tome su kasnije, u 60-im, godinama razvijane teorije uravnoteženoga regionalnog razvoja.

Ovo je sistemska paradigma, ali ona može objasniti i zaostajanje i nerazvoj seoskih regija. Valja ipak računati da u konkretnoj stvarnosti djeluju različiti faktori šireg spektra. Tako u pristupu problemu nerazvijenosti hrvatskog sela M. Štambuk, u svom novijem radu *Selo i modernizacija: kratka povijest nesporazuma* (M. Štambuk, I. Rogić, A. Mišetić, 2002), razlaže čitav sklop pretpostavki, tokova i rezultata modernizacijskih procesa u hrvatskom društvu, posebice onih koje direktno tangiraju naše selo. Ona konstatira da su u Hrvatskoj kasnili svi modernizacijski procesi: urbanizacija, industrijalizacija, deagrarizacija, demografska tranzicija, sekularizacija, skolarizacija i dr. Kasnilo je i stvaranje nacionalne države, izborne tek u posljednoj deceniji proteklog stoljeća, čime je onemogućen nesmetani nacionalni razvoj; socijalistički model modernizacije u proteklih je pola stoljeća onemogućavao stvaranje poduzetničkog sloja, što je pogadalo i seoski ambijent. Nova suverena država "pred iznimno je zamršenom zadaćom da započete modernizacijske procese preusmjeri i dovrši u perifernim uvjetima, uz

često nejasne i nikad do kraja artikulirane zahtjeve ili kriterije međunarodnih nadstrukture..." (Štambuk, 2002: 16). U konkretizaciji pristupa našoj seoskoj stvarnosti autorica se služi poznatim Kayserovim konceptima **dekompozicije** i **rekompozicije sela**, da bi istakla da napretku hrvatske ruralne periferije vodi poticanje društvene i gospodarske heterogenosti, politika sustavne obnove rurisa, što traži kompetentne i educirane sistemске aktere, napose one lokalne. Tek bi to moglo pridonijeti otvaranju mogućnosti revitalizacije seoskih naselja, otvaranju inovacijama svake vrste, od društvenih i gospodarskih do kulturnih u najširem smislu.

Kad smo već spomenuli da u konkretnoj stvarnosti seoske nerazvijenosti ili slabije razvijenosti u odnosu na urbano-industrijske centre djeluju faktori šireg spektra, onda valja napomenuti da ne postoji neka koherentna teorija o uzrocima toga zaostajanja. Stoga različiti autori prilično arbitrarno određuju te faktore i okolnosti, a prema onda određuju i različite strategije ubrzanijeg razvoja rurisa. To vrijedi kako za svjetska iskustava, tako i za hrvatsku situaciju. U hrvatskoj stvarnosti posebice se ističe problem depopulacije seoskih krajeva, nestanak i izumiranje mnogih seoskih naselja odnosno, kako to ističe I. Nejašmić, depopulacija je dominirajući oblik demografskog razvoja našega sela. Objašnjavajući razloge ali i posljedice nepovoljnih (e)migracijskih kretanja u hrvatskom rursu, naši autori (da ostanemo na "domaćem terenu") navode različite faktore i kontekste. Neki polaze od širih sklopova općeg zaostajanja i kašnjenja u modernizaciji hrvatskog društva, drugi se više bave repulzivnim faktorima koji seosku populaciju "tjeraju" iz poljoprivrede, naročito u ranijem razdoblju kada se poljoprivredom bavio pretežni dio seoskog stanovništva, a treći polaze od atraktivne uloge urbanih centara, ili navode raznolike elemente *pull-push* koncepta.

Teorijski, najcjelovitiji je svakako pristup V. Puljiza koji je, objašnjavajući uzroke snažne deagrarizacije (kao dominirajućeg procesa i bazičnog uzroka migracijskih "potresa" u selu), sve te faktore podijelio na **ekonomske** i **socijalno-psihološke**, dopunjujući ih daljnom razradom na **repulzivne** i **atraktivne** faktore (potonji djeluju ekster-no). Po njemu, su primarni ekonomski činioci unutar seljačke poljoprivrede: nizak i aleatoran dohodak poljoprivrednika, teški uvjeti rada na seljačkom gospodarstvu. No u njoj djeluju i mnogi sociopsihološki momenti kao što su: nepovoljan socijalni i politički status poljoprivrednika i nizak ugled te profesije na skali profesionalne stratifikacije. Atraktivne faktore u nepoljoprivrednim djelatnostima Puljiz vidi u višem i sigurnijem dohotku, boljim uvjetima rada, višem socijalnom i političkom statusu nepoljoprivrednika, boljem socijalnom i zdravstvenom osiguranju, te nekim kulturnim prednostima grada, kao što su slobodno vrijeme i razonoda, veće mogućnosti izbora i sl. (Puljiz, 1977.).

Kasniji radovi analitičara sela više naglašavaju prednosti gradskog načina života i mnoge nedostatke seoske sredine. Primjerice, autor ovoga teksta ističe da seosko stanovništvo vidi i preferira socijalne i kulturne prednosti grada: "...od većih obrazovnih mogućnosti, šire lepeze radnih mjesta, više zarade, napredovanja u poslu, bolje medicinske zaštite, veće "bračno" tržište, pa sve do zabavnijeg života i zanimljivije svakodnevice." (Župančić, 2000:26). Glavne uzroke seoskom egzodusu on vidi u koncepciji monocentričnog i oligocentričnog prostornog razvoja u Hrvatskoj, koji je razvio samo neke centre i urbano-industrijske zone, a perifernim učinio mnoge seoske regije, od kojih su neke u izrazitom zaostajanju, sa snažnom depopulacijom i izumiranjem većeg broja seoskih naselja.

Najveća depopulacija zahvatila je područja odsječena od suvremenih razvojnih tokova. Tako I. Nejašmić kao faktore izrazitog zaostajanja sela, a time i akcelerativne poticaje ruralnog egzodusa, navodi: brdsko-planinska karakteristike, prometnu izoliranost i slabu povezanost seoskih naselja s lokalnim i regionalnim središtima, nerazvijenu urbanu mrežu i slabu infrastrukturu u seoskim područjima (Nejašmić 1990.). Evidentan je i problem disperzirane naseljenosti i malih sela i sela s rastrkanim zaseocima koje je teško (ali i preskupo) opremiti potrebnom komunalnom infrastrukturom i sadržajima društvenog standarda. Nedostatak lokalnih središta ili loša prometna povezanost s njima, onemogućuje ruralnom stanovništvu korištenje potrebnih usluga i suvremenih urbanih sadržaja.

Već iz ovoga kraćeg izbora pristupa objašnjavanju razloga nerazvijenosti seoskih područja, kao i širih razlika na relaciji selo-grad, vidimo da su pitanjima zahvaćene vrlo različite razine društvene stvarnosti i faktori vrlo široka spektra. Kao što ne postoji koherentna teorija svih tih razlika i globalnog zaostajanja sela, isto tako ne postoje ni sistemski razvijene strategije koje bi vodile računa o sveobuhvatnom razvitku rurisa i pomogle da se uklanjaju mnogostruki izvori njegova zaostajanja prema urbanim sredinama. Ovdje mislimo i na teorijsku insuficijenciju u znanstvenoj elaboraciji, ali i na pragmatičnu razinu i stavove oficijelne politike. U našoj su zemlji u posljednjih sedam-osam godina donijete mnogobrojne strategije iz "radionice" najviših predstavničkih i političkih tijela države. Svi ti strateški dokumenti na svoj način govore i o ruralnim područjima, predviđaju zaokrete i donose mnogo korisnih preporuka. Ipak, teško je otići se dojmima kako se radi o parcijalnim i sektorski opterećenim pristupima, a pritom često počivaju na razini općih deziderata.

Važno je i pitanje na koje se subjekte i aktere u seoskoj stvarnosti se oslanjaju navedeni strateški dokumenti te drugi planovi koji računaju na brzi seoski razvoj?

7.2. Akteri ruralnog razvoja

Koncept ruralnih aktera relativna je novina u promišljanjima razvoja i unapređenja ruralnih područja. On počiva na pretpostavci da u suvremenom selu postoje mnogobrojni subjekti, s različitim interesima, položajem u strukturi moći, zahtjevima i aspiracijama. Dobra strana toga pristupa je u tome što on uvažava raznolikost i kompleksnost suvremenog sela i realne proturječnosti u interesima mnogobrojnih aktera u toj igri. Dakle, napušta se tradicionalni pristup koji u selu vidi prostor poljoprivrede koju treba unapređivati i modernizirati, pa uz oslonac na nepoljoprivredne slojeve, a oni se najčešće vide kao radnici-seljaci, stvaraju se šanse za napredak današnjeg sela.

Suvremeni pristupi sve naglašenije plediraju za potrebom integralnog ruralnog razvoja, pod kojim se podrazumijeva ukupan ekonomski, socijalni i kulturni napredak ruralnog prostora i zajednice, ali i očuvanje i unapređenje prirodnog okoliša. U našoj je literaturi o tome prvi pisao J. Defilippis, a interesantno je da se autor, iako agrarni ekonomist, zalaže za optimalizaciju svih ljudskih, kulturnih i prirodnih resursa, a ne samo za maksimalizaciju ekonomskih dobitaka. Defilippis nadalje potencira potrebu multisektorskog i teritorijalnog pristupa razvoju selu, koji uvažava različite interese lokalnog stanovništva ali i potrebe drugih korisnika seoskog prostora. No koji su sve akteri u selu i tko je sve zainteresiran za seoski prostor?

Jednostavnu shemu tih aktera daje M. Štambuk. "Glavni stup oživljavanja i napretka seoskih područja je domaće stanovništvo", tvrdi ona, a dalje slijede odseljeni iz sela koje bi valjalo "primjereno aktivirati i usmjeriti", neovisno o tome da li se misle vratiti u zavičaj. Država je treći oslonac, "koji usmjerava ruralni razvitak ravnotežom između ponude poljoprivrednog i nepoljoprivrednog posla" (Štambuk, et. al., 2002.). Važan preduvjet za uravnoteženi razvitak svih dijelova države jest zaustavljanje procesa urbane koncentracije. Autorica smatra da ga valja preokrenuti u smjeru urbane dekoncentracije, jer koncept "centrizma" zanemaruje interese ruralnih krajeva i cjeline društva.

U istoj knjizi nalazimo i znatno širu lepezu "razvojnih sudionika hrvatskog sela i njihovih strategija". Tako I. Rogić drži da u razvojne subjekte valja ubrojiti hrvatsko seosko pučanstvo, hrvatsko iseljenništvo, gradsko pučanstvo, useljenike s Istoka (doseľeni iz nerazvijenih zemalja, kojima je Hrvatska odskočna daska za daljnji transfer prema Zapadu), državnu administraciju, javna poduzeća (uglavnom iz oblasti infrastrukture), poljoprivredna poduzeća, korporacije zainteresirane za seosko tržište, seljačke udruge i religijske ustanove. Ovo je vrlo širok krug aktera i subjekata koji imaju interesa za ruralni prostor, iako je vrlo dvojbeno koliko su oni i akteri razvoja, ili samo imaju interes za djelovanje u tom prostoru.

Nešto kompleksniju podjelu aktera i tipova akcije u ruralnom prostoru daje H. Tovey u svome pokušaju da osvijetli ulogu tih aktera u "postmodernoj tranziciji" u irskom društvu. Ona konstatira da postoji mnoštvo aktera u seoskom prostoru, i da suvremeni razvoj sve više briše granice urbanoga i ruralnoga. Akteri su svi oni koji "imaju sposobnost i moć da utječu na zbivanja u ruralnom životu". Agregirani subjekti djeluju i u gradu i u selu. Oni iz seoskog ambijenta, kao farmerske organizacije, potiču razvoj poljoprivrede i turizma; gradsko stanovništvo je zainteresirano za prostor, prirodu, pejzaž; poslovni krugovi traže mjesto za podizanje tvornica i pogona; između njih se interpoliraju razne vladine agencije, lokalne elite, prostorni planeri, nevladine organizacije. Već na lokalnoj razini nastaju sukobi između onih koji su zastupnici ekološki usmjerenog razvoja i onih koji podupiru masovnu industrijsku poljoprivredu i turizam, a obje strane imaju svoje podupiratelje izvana. Tako se sukobi na globalnoj razini prenose i u ruralni prostor. Iako autorica dosta pažnje posvećuje lokalno utemeljenom razvoju, raznim "grass roots" pristupima koji nastoje aktivirati lokalne potencijale i resurse, ipak je prilično skeptična prema tim nastojanjima. Lokalno je jednostavno "preslaba adresa" za ozbiljnije zahvate, jer "izvanlokalni" akteri, osim što posjeduju više moći i sredstava, vrlo lako aktiviraju i lokalne "igračke" za svoje interese. Moć i akcioni radius je ono što određuje mogućnosti utjecaja pojedinih aktera, a sam ruralni prostor je poprište sve intenzivnije utakmice teritorijalno i funkcionalno neomeđenih kompetitora (L. Granberg, I. Kovach, eds., 1998.).

Koji su to onda akteri i razvojni agensi jedne buduće revitalizacije hrvatskog sela? U kojim je sve domenama potrebno tražiti uporišta strategiji usmjerenoj na napredak cjelokupnog rurlisa?

Prije svega, potrebna je drugačija politika prostornog razvoja, kao i osmišljenije plansko usmjeravanje ruralnog prostora i poljoprivrede. Glede prostornog razvoja, treba stimulirati politiku dekoncentrirane urbanizacije, odnosno valja favorizirati disperzni prostorni razvoj umjesto "centrističkog" tipa razvoja, svedeno je li on oligocentrični ili monocentrični. To bi tražilo veća ulaganja u razvijanje mreže manjih seoskih gradića i seoskih centara (veličine 1.500 do 5.000 žitelja) koji bi predstavljali okosnicu ruralne naseljske mreže, s većom i raznolikijom ponudom radnih mjesta, a s razvijenom infrastrukturom i institucijama mogli bi osigurati poželjnu razinu zadovoljavanja različitih potreba seoskog stanovništva. Na tome inzistira i *Strategija prostornog uređenja R. Hrvatske* iz 1997., koja bi trebala utjecati na buduće planove u toj domeni.

Procesi decentralizacije industrije, izgradnje manjih pogona, obrta i radionica, omogućuju otvaranje više radnih mjesta u selu i manjim gradovima, a pojavljuju se i neke nove djelatnosti tercijarnoga i kvartarnog sektora koje su pogodne i za seoske regije. Više radnih mjesta i mogućnosti zapošljavanja različitih profila i razina stručnosti

smanjio bi potrebu za odlaskom iz sela mladih i obrazovanijih osoba. To bi postupno stabiliziralo seosku socijalnu strukturu i omogućilo i njezin demografski oporavak. Napokon, socioekonomske promjene na poljoprivrednim gospodarstvima, pored negativnih posljedica, daju šanse za modernizaciju poljoprivrede na manjem broju vitalnih gospodarstava, a modernizirana poljoprivreda, usprkos racionalizacije i smanjenja broja zaposlenih u tom segmentu, otvara nova radna mjesta u svojoj najužoj okolini. Jedna od mogućih razvojnih alternativa jest i stimuliranje tzv. novoseljačke poljoprivrede (na gospodarstvima u kojima ima radne snage i kapitala, moguće je razvijati preradu, trgovinu kroz direktne odnose s kupcima). Taj tip gospodarenja u poljoprivredi zapošljava više ruka nego sama primarna proizvodnja, a donosi i veće materijalne koristi. Slične učinke ima i seoski turizam, koji je još uvijek u povojima, iako bi u normalnijim i prosperitetnijim vremenima predstavljao dodatnu razvojnu šansu mnogim seoskim regijama.

Ovakav pristup može se tretirati i kao zalaganje za integralan razvitak ruralnih područja, što smo već spomenuli. Razvojna strategija o kojoj smo govorili ne daje učinke na krći rok, jer je za demografsku stabilizaciju sela te za poželjnu revitalizaciju seoskog prostora potrebno duže razdoblje.

Nažalost, u postojećim uvjetima i okruženju u kojem se nalazimo, mnoge pretpostavke te strategije ne mogu lako a ni brzo doći do izražaja. Hrvatska je i dalje u gospodarskoj recesiji, nema pomoći za obnovu i kreditne podrške iz inozemstva, a bez toga nema veće šanse ni za neophodnu obnovu, a kamoli za snažniju ekspanziju u seoskom prostoru. U tim okolnostima teško je očekivati brži i veći gospodarski rast koji bi pružao neophodne razvojne šanse našem selu. Vjerojatnije je da čak dolazi i do produbljivanja razlika u nivou razvijenosti pojedinih seoskih regija, te daljnjeg zaostajanja znatnog dijela seoskog prostora.

7.3. Neka iskustva i primjeri razvojnih iskoraka u seoskim područjima Hrvatske

U nekim seoskim regijama, uglavnom onima koje su izvan dohvata ratnih zbivanja i bez drugih nesigurnosti, došlo je do izvjesnog privrednog oporavka, kao i oživljavanja poljoprivrede i drugih gospodarskih grana u selu. To je primjetno na dijelu seoskog područja središnje i sjeverozapadne Hrvatske. Tu nailazimo na vidljive znakove napretka: dolazi do pomaka u radu i ponašanju mnogih poljoprivrednika i seoskih poduzetnika, do intenziviranja proizvodnje na većem broju obiteljskih gospodarstava, izgradnje pogona za preradu poljoprivrednih proizvoda. Sve više je i seoskih poduzetnika i poljoprivrednika s kompletnom proizvodnjom i preradom u granama kao što su

vinogradarstvo, mljekarstvo, povrtlarstvo, u mesnoj industriji i slično, što je nova kvaliteta i dokaz većih poduzetničkih potencijala u selu. U Slavoniji, najvažnijoj poljoprivrednoj regiji Hrvatske, takvih je poduzetničkih inicijativa, prema našim uvidima, nešto manje. A što je s drugim ruralnim regijama? Geografski, to su područja južno od Save, na kojima je poljoprivreda i ostala seoska privreda slabo razvijena. Tu su veliki prostori emigracijskih kretanja, a postoje i zone izrazite depopulacije. Ratna zbijanja do 1995. devastirala su mnoge krajeve, a neki su prostori ostali bez ljudi. U toku je proces povratka izbjeglog stanovništva, a kako se vraćaju pretežno stari ljudi, to je "ljudski kapital" niskog profila. Čak i uz obilniju materijalnu asistenciju nije realno očekivati brzu obnovu, a kamoli razvitak na tim područjima. Zbog toga će vjerojatno doći do daljnjeg zaostajanja i produbljivanja razlika prema razvijenim seoskim regijama.

Dalmacija je razvojno negdje u središnjoj poziciji. Njezini sjeverni dijelovi imaju probleme slične onima kakvi su i u drugim područjima koje je devastirao rat. Otoci su pak zaseban problem. No ipak ima i pomaka nabolje. Nove poduzetničke inicijative osjećaju se u akvakulturi kao dijelu ribarstva, ali i u poljoprivredi. Dolazi do obnove i u maslinarstvu, a u vinogradarstvu se profilira jedan broj modernih proizvođača s orijentacijom na proizvodnju kvalitetnih vina. Slični pozitivni pomaci prisutni su i u Istri koja zbog turizma i blizine razvijenih zemalja, ima vrlo povoljne uvjete za napredak poljoprivrede.

Ovo su uglavnom primjeri novih inicijativa, te kao takvi imaju ograničenu dokaznu snagu. Ipak se mogu uzeti kao nagovještaj većih mogućnosti budućeg napretka. Vjerujemo da je to samo početna faza u neophodnoj preobrazbi i većem zamahu seoskog gospodarstva u budućnosti. Kada će se te tendencije osnažiti i razmahati na širem seoskom prostoru Hrvatske, zavisi mnogim faktorima lociranim izvan sela. Ukratko, selu je potrebna vanjska pomoć i drugačija razvojna politika od one koju je imala u prošlosti. Ali to je obostran interes, a ne samo interes jedne strane. Obnova i razvoj sela pruža mnoštvo šansi i može znatno ubrzati sveukupan razvitak naše države.

Sve ovo su neki od primjera uspješnih poduhvata koji pokazuju u kom pravcu se može ići, i što možemo očekivati u budućnosti. Oni se ne zasnivaju na prostoj ekstrapolaciji postojećih trendova, ili na jednom zahtjevnijem prognostičkom diskursu, ali se oslanjaju na neke dosadašnje procese, kao i impulse budućnosti. Iznad tako postavljene dileme svakako lebdi pitanje: kakvo selo želimo? Iako nas razina deziderata može odvesti stranputicom, smatramo da je i ona posve legitimna, i važna u promišljanju odgovora na prethodna pitanja. Naravno, svjesni smo da postoje različiti konceptualni okviri i aspekti odgovora, kao i da egzistiraju različite potrebe i očekivanja. Agronomi, naročito (agro)ekonomisti imaju svoj kut gledanja i jasno bi formulirali odgovore i viz-

ije onoga što nas očekuje. Oni bi rekli: treba stvoriti jednu produktivniju agrarnu strukturu, efikasnu mrežu obiteljskih i drugih poljoprivrednih gospodarstava, koja može dati masu proizvoda po tržišnim kriterijima te odgovoriti na izazove svjetske konkurencije i globalizacije. To svakako jest dio odgovora, ali se time rješava samo dio problema. Stručnjak iz neke druge discipline prišao bi drugačije i pozornost obratio na neke za njega važnije dimenzije seoske stvarnosti. Demograf bi, vodeći računa o depopulacijskim procesima na najvećem dijelu nacionalnog teritorija te činjenici da 85% seoskih naselja ima depopulacijske značajke, od čega jedna petina sela prolazi kroz pravu sociodemografsku depresiju (sela se "gase" ili im tek prijeti "izumiranje"), išao za tim da pokuša naći sredstva i metode za zaustavljanje takvoga toka stvari i revitalizira seoski prostor. Slično razmišlja i prostorni planer jer i on nastoji pronaći što svrsishodniju raspodjelu i korištenje prostora, između raznih djelatnosti, infrastrukture, naseljske mreže i dr. Sociolog mora razmišljati u drugim kategorijama, vodeći se drugim ciljevima. Prije i iznad i svega, on mora promovirati sveobuhvatan pristup i zalagati se za integralni razvitak ruralnog područja, jer sektorski pristup vodi u neusklađen i neravnomjerni razvitak. Integralni razvitak znači usklađen napredak svih dijelova ruralnog društva i ravnomjerniji razvitak cjelokupnog rurisa, ili barem njegova najvećeg dijela.

Taj pristup, iako uvodi različite aktere u širi spektar privrednih i neprivrednih djelatnosti, ne smije zanemariti stratešku ulogu poljoprivrede. Dobro je poznato značenje poljoprivrede za opstanak i održavanje ruralnih područja ili, kako je lapidarno primjećeno "poljoprivreda nije strateška djelatnost samo zato jer proizvodi hranu, već i zato što najneposrednije čuva i održava živim i cijelim nacionalni prostor" (Štambuk, 1997: 286). Nastojanje da se poljoprivreda restrukturira i modernizira, da se poveća njezina produktivnost i efikasnost, sastavni je dio općedruštvenog nastojanja za bržim ekonomskim rastom i približavanjem razvijenoj Europi. I dosada su činjeni napor u tom pravcu, istina s polovičnim uspjehom. U "starom" sistemu, u sklopu socijalističkog preobražaja poljoprivrede, agrarna je politika favorizirala i posebno stimulirala kombinata i u njima gledala oslonac bržem razvitku sela. Ukidanje mnogih zapreka i ograničenja slobodnijem razmahu privatnopoljoprivredne poljoprivrede, koji je nastupio uvođenjem novoga sistema, seljaci su naravno pozdravili. Zaboravljeno je pritom da moderna poljoprivreda traži vrlo široku informacijsku, tržišnu i financijsku infrastrukturu i potporne mehanizme, a sve je to dijelom razoreno s destrukcijom "staroga" mehanizma a novi se mehanizmi tek sporo rađaju i postupno afirmiraju. To je seljacima prouzročilo mnoga lutanja, neizvjesnosti i, zajedno s drugim nepovoljnim okolnostima, dovelo do smanjenja agrarne proizvodnje te pogoršanja položaja mnogih tržišno orijentiranih poljoprivrednika.

Već smo spomenuli procjenu da uvjete za razvitak moderne, tržišne poljoprivrede ima najviše 10% do 15% individualnih gospodarstava. Njih treba ekonomski podržati i stimulirati na usvajanje različitih upravljačkih i marketinških vještina te ih ohrabrivati da se upuste u dugoročnu modernizacijsku trku. Širi makroekonomski i društveni okvir tek je djelomice sposoban da ih u tome podrži. Moderna, industrijska poljoprivreda je kapitalno intenzivna i traži velike investicije po proizvodnoj jedinici, a to traži velike subvencije, povoljne investicijske kredite, ukratko, traži stalnu i obilatu financijsku asistenciju, a to kod nas nije izgledno ni od banaka ni od države. Iskustva razvijenih europskih zemalja, s velikim agrarnim budžetom i drugim stimulirajućim mjerama, naša država, a i drugi subjekti nisu u stanju sljediti. To je za nas tek daleka i neizvjesna mogućnost. Visoki su i socijalni troškovi agrarne rekonstrukcije, od izdataka za umirovljenje seljaka, prekvalifikacije i sl. Slično vrijedi i za druge potporne službe i institucije potrebne za tako usmjerenu poljoprivredu. Vjerojatniji je scenarij da će se i dalje, u skladu s realnim mogućnostima, postupno diferencirati i jačati uži sloj tzv. vitalnih poljoprivrednika, reprezentanti moderne, industrijske poljoprivrede, koji će uz poljoprivredna poduzeća (bivši kombinati pretvoreni u dionička društva) imati sve veći tržišni ponder. No taj vitalni sektor tek je jedan segment naše poljoprivrede. On će biti integriran u širi agroindustrijski sistem gdje vladaju pravila kapitalističke reprodukcije, gdje je farmer slabija strana, što će tražiti veću regulativnu ali i snažniju potpornu ulogu države. Tako se to radi u razvijenim zemljama, a kod nas je to još potrebnije.

No što je s drugim obiteljskim gospodarstvima? Ona će zapravo dalje predstavljati najveći dio poljoprivredne scene u selu, ali s ponešto izmijenjenom ulogom u odnosu na ranije stanje. Najbrojnija će i dalje biti tzv. mješovita domaćinstva koja će se baviti raznim oblicima *part-time* poljoprivrede. Ta je proizvodnja pretežno namijenjena za vlastite potrebe, a tek manjim dijelom za tržište. Njihova je prednost što ne računaju sve troškove proizvodnje, a dobit korisno dopunjuje ostale porodične prihode. U novije se vrijeme spominje i propagira kvalitetna zanatska proizvodnja nekih poljoprivrednih proizvoda, nazvana i "novoseljačka" poljoprivreda. Umjesto da seljačko gospodarstvo proizvodi samo sirovine za daljnju preradu, poljoprivrednici sami preraduju i gotove proizvode prodaju direktno potrošaču. Pritom se dobivaju kvalitetniji proizvodi, izbjegava se posrednička uloga trgovine i prerade, a postižu se i bolji finacijski efekti, a zadovoljni su i bogatiji potrošači. Sve ovo je moguće postići na gospodarstvima koja imaju raspoložive radne snage, pa i kapitala za neophodna ulaganja. Takav model je naročito pogodan za razne kombinacije i nadopune poljoprivrede, seljačkog i seoskog turizma, a primjenljiv je i tamo gdje nisu povoljni uvjeti za masovnu proizvodnju. Tu će doći do većeg izražaja i ekološki usmjerena poljoprivreda. Taj dio seoske (polu)poljoprivredne scene bit će izvan naznačene tržišno usmjerene i "izvana" dirigi-

rane kapitalističke poljoprivrede, ali ne i nevažan dio seoske scene. I u toj su igri akteri budućeg napretka, pa bi i njih valjalo na odgovarajući način stimulirati.

U gornju shemu se ne uklapaju mnogobrojni oblici dekorativne i hobističke poljoprivrede, koji su sve prošireniji u selu. Njih razvijaju gradski stanovnici, vlasnici kuća za odmor, koji u seoskom ambijentu upražnjavaju takve aktivnosti, koriste prostor i mogu se smatrati oplemenjivačima pejzaža, čak i više od komercijalnih poljoprivrednika. A selo ima koristi od takvih aktivnosti. Naravno, sama poljoprivreda ne može održavati ruralni sistem te povećane i sve raznovrsnije potrebe seoskih žitelja. Za to je potrebna diverzificirana privredna struktura, industrija, pa i tercijarne djelatnosti, pri čemu važnu ulogu ima i disperzni razvitak industrije. Takav bi razvitak koristio lokalne resurse i seosku radnu snagu. No potrebna je i izgradnja manjih i srednjih pogona koji bi kooperirali s većim sistemima. To je izvedivo kod "klasičnih" industrijskih grana (poput tekstila, kože, građevinskog materijala), prehrambena industrija i dr. Te grane i nisu pogodne za gradove, ali bi u selu mogle dobro funkcionirati. Niske zarade u tim granama u selu se mogu kompenzirati dodatnim prihodima iz poljoprivrede, a stanovanje i druga infrastruktura u ruralnom je području mnogo jeftinija nego u na gradovima. Moguće su i neke nove industrije, složenijeg tehnološkog profila, jer današnja višefazna procesna tehnologija omogućuje dislokaciju i rad na više mjesta, pa bi mnogi pogoni mogli pripasti i selu.

Različiti oblici malog poduzetništva već su prisutni u selu, ali bi ih trebalo i sistemski podupirati. No veći zamah svih tih pogona moguće je očekivati u znatno povoljnijoj privrednoj situaciji. U povoljnijem privrednom ambijentu i selo bi moglo realizirati svoje šanse i efektuirati postojeće potencijale, ali to o njemu najmanje ovisi.

Uz sve je to potrebno je osnažiti seosku naseljsku mrežu i osigurati promjerene uvjete života u nastupajućem razdoblju. Poznato je da naše ruralne prostore karakterizira disperzna naseljenost, s velikim brojem naseobinskih jedinica - malih i patuljastih sela i zaselaka. I takv tip naseljenosti pridonosi depopulaciji mnogih prostora. Postojeća naseljska mreža formirana je u dugom historijskom razdoblju, u uvjetima staroga agrarnog društva i njegovih zahtjeva, i pod utjecajem mnogobrojnih, često i neracionalnih faktora. No pitanje kako tu brojnu naseljsku mrežu opremiti nužnom infrastrukturom, osigurati neophodne uvjete primjerene zahtjevima modernog društva i učiniti poželjnim mjestom življenja sadašnjim i budućim generacijama seljana, ali i onih koje donosi urbani egzodus, nije lak ni kratkoročno rješiv zadatak. Potrebno je više razvijati mrežu manjih gradskih naselja i ruralnih centara, koji će u okolnom seoskom prostoru osigurati neophodne usluge, kakve i pruža veći grad. U već spomenutoj *Strategiji prostornog uređenja Hrvatske* nazire se nešto što bismo mogli nazvati "strategijom disperziranog razvitka", i napuštanje "centrističkog" tipa planiranja u

prostoru. Ruralni prostor i regije tu se pojavljuju kao istaknuti problem, uglavnom iz vidika snažnog depopulacijskog procesa koji je zahvatio najveći dio rurisa. Mnogi naši i strani teoretičari ističu da nakon snažne deagrarizacije i velikog ruralnog egzodusa, slijedi povratak selu. Čak se pojavio i termin "urbani egzodus", iako je u našim uvjetima taj egzodus tek na početku. No to znači povratak selu ali drugačijem od prošloga, selu koje je opremljeno institucijama i koje nudi usluge poput gradskih. Mnogi činitelji, a naročito zbivanja u novijem razdoblju pa i evidentna niža materijalna razina od koje danas polazimo, čini takva razmišljanja dosta futurološkima.

U svakom slučaju, o selu budućnosti valja razmišljati. Izmijenjena je socijalna struktura postojećeg sela, pojavili su se novi žitelji urbanog porijekla, a izmijenjene su potrebe i afiniteti seljana. Moderne komunikacije sužavaju prostor i zgušnjavaju vremenske ritmove zbivanja, a sredstva masovnih komunikacija također čine svoje. Svatko može barem putem televizije, interneta i mobilne telefonije biti sudionik planetarnih zbivanja i virtualno prisutan u svakom dijelu ekumene.

8. Kraj seljaštva i nova struktura sela⁴

Sve što je rečeno o akterima, strategijama i vizijama moderniziranog sela, mogućnostima njegova napretka i ruralnom društvu u novom stoljeću, neizbježno uključuje i razmatranja o budućnosti seljaka. Što bi to trebao biti moderan seljak? Poznato je da neki ruralisti govore o "kraju seljaštva", o novom poljoprivredniku, agarnom poduzetniku. Doduše, te su rasprave prisutnije u razvijenim zemljama, tamo gdje je poljoprivredno stanovništvo svedeno na brojčano manji sloj visokoproduktivnih producenata, tržišno i finansijski uklopljenih u šire lance agrokompleksa ("agrobiznisa"). Mendras, kao jedan od poznatijih teoretičara "kraja seljaka", smatra da konačni trijumf industrijskog društva prekida koegzistenciju seljačkog i globalnog društva, ruši autonomiju seljačkih kolektiviteta, jer moderno društvo ne podnosi da seljaštvo konzervira svoju logiku proizvodnje i života. "Ekonomska, demografska, socijalna i kulturna autarkija postaju inkompatibilne s razvojem našeg društva" (Mendras, 1986.: 18). Seljak se stoga pretvara u poljoprivrednika, proizvođača koji je istovremeno i vlasnik sredstava za proizvodnju i radnik, poduzetnik. Seljanin je, poput građanina, potrošač i on kupuje svoj kruh, u čemu se ogleda krajnji izraz odbacivanja seljačke tradicije.

⁴ Ova, dio teksta, uz manje izmjene, preuzet je iz autorova već spomenutog rada "Tranzicija i modernizacijske perspektive privatnog sela". Razlog što ga ponavljam leži u tome što on ukazuje na nestanak nečega što je preokupacija ruralne sociologije od njenih početaka, a to je seljak. Što to znači u našim okolnostima, valjalo bi sistematičnije obraditi. Ovo je, dakle, ponovni pokušaj da se inicira i provocira rasprava o toj temi.

Naravno, ovo nije samo semantička razlika između pojmova "seljak" i "poljoprivrednik", već su u pitanju suštinske razlike. Bilo je već pokušaja da se uvede termin "post-seljak" (kao i "protoseljak"), a uveo ga je antropolog C. Geertz prije četrdeset godina, imajući na umu moderne tržišne farmere. No termin nije u primjeni.

Što zapravo u hrvatskom društvu i selu upućuje na "kraj seljaštva". Procesi deagrarizacije sveli su seljaštvo na jedan manji sloj, tako da danas seljaštvo čini svega 5,5% u ukupnoj populaciji Hrvatske, dok je prije pedeset ili još prije četrdeset godina to bio najbrojniji sloj u društvenoj strukturi. Seljak se tijekom modernizacije sela i razvoja industrijske poljoprivrede postupno pretvarao u tržišnog proizvođača, napuštajući swaštarsku proizvodnju koja je služila za potrebe održanja vlastite porodice. Međutim, širi društveni razvoj postupno je razbijao autonomiju i autarkiju malih seoskih kolektiviteta. To su bile, rekli bismo, objektivne promjene i realni procesi, unatoč tome što u proteklom razdoblju seljak i obiteljsko gospodarstvo nisu bili tretirani kao ravnopravni razvojni sudionici i poželjni socijalni partneri u socijalističkoj rekonstrukciji sela. Strateški cilj te politike bilo je "podruštvljavanje poljoprivrede" i integracija seljaštva u društveni sistem. Suštinski to nije različito od tzv. vertikalne integracije farmera u velike agroindustrijske korporacije na Zapadu, ali se razlikovao društveni kontekst. U oba slučaja poljoprivrednik je financijski, tehnološki i tržišno vezan uz velike kompanije, s time da je na Zapadu to značilo spajanje industrijskog i financijskog kapitala i podvrgavanje poljoprivrede tim interesima, dok je u nas, barem konceptijski, seljak trebao postati dio "udruženog rada", načelno ravnopravan ostalim subjektima u tom lancu. U stvarnosti, i naš seljak i zapadni farmer gubili su autonomiju, (ali su dobivali na sigurnosti), mnoge poduzetničke funkcije prelazile su na druge subjekte, a i realni značaj vlasništva poljoprivrednika je znatno okrnjen. U oba slučaja poljoprivrednik se pretvara u radnika na vlastitoj farmi i isporučitelja potrebnih agrarnih proizvoda prerađivačkoj i prehrambenoj industriji, naslonjenih na veliku trgovačku mrežu. Već na toj razini seljak gubi svoja "prirodna svojstva", svojstva "univerzalnog" i polikulturnog proizvođača, proizvođača koji sije zito, dijelom ga sam trošeci, dijelom ga pretvarajući u stocne proizvode, uzgaja stoku, sadi lozu i voćku, poznavajući i kontrolirajući cjelokupan radni i proizvodni proces. Uz pomoć svoje porodice, on obavlja sve poslove, a često plodove svoga rada sam i komercijalizira. Seljak je, dakle, vlasnik, proizvođač, prerađivač i trgovac, a sve je to zahtijevalo razna znanja i vještine, brojne kontakte i osebujan društveni život. Moderna, industrijska poljoprivreda uvlači seljaka u posve drugačiji svijet. On sve više posluje s poduzećima i kompanijama koje od njega traže da isporučuje samo određenu količinu standardiziranih proizvoda, u točno određenim rokovima, prema zahtjevima tržišta ili potreba prerađivačke industrije kako bi ravnomjerno uposlila svoje kapacitete.

U našim tranzicijskim uvjetima, nestale su mnoge stare veze unutar nekadašnjeg agrokomplesksa. Iako je seljak konceptijski bio defavoriziran prema kombinatima i društvenoj poljoprivredi, ipak smatram da je on u tom "starom" sistemu uživao veću sigurnost i imao veći manevarski prostor. Ugovori o kooperaciji, o poslovnoj suradnji seljaka i "društvenog" organizatora osiguravali su mu veću stabilnost i sigurnost u poslovanju (u isporuci, rokovima plaćanja, kreditiranju), tako da je mirnije egzistirao. Danas je to dobrim dijelom izgubljeno, a promijenjen je i makroekonomski ambijent, suženo je tržište, a to je smanjilo proizvodnju i dohodak primarnih proizvođača. Novi trgovački subjekti, preradivačke kompanije i drugi "integratori" seljačke proizvodnje, pretežno idu linijom vlastitih interesa, svoje zarade i profita. Stoga i velik, nerijetko u nepotreban uvoz proizvoda, često i robe sumnjive kvalitete. Odnosi s poljoprivrednicima su nekorektni, uz česta zakidanja poljoprivrednika, zakašnjele isplate, prevare i dr. Seljaci se stoga obraćaju državi, koja je pak nemoćna, ili se sve svodi na paušalnu kritiku i osudu raznih "lobija", prevlast trgovačkih interesa, od čega seljaci imaju malo koristi. Sustavi državne potpore i poticaja tek se uhodavaju, pa ostaje da se vidi kako će oni djelovati u praksi. No ipak nam se čini da se položaj seljaka pogoršao u takvoj konstelaciji interesa, a to bi svakako valjalo sustavnije provjeriti u narednim istraživanjima.

Poljoprivrednik sve više postaje "parcijalni" proizvođač, nalik industrijskom radniku. On je npr. stočar, i to sve jače specijaliziran: mljekar, tovljač brojlera, svinja, goveda. On je vinogradar i možda vinar, cvjećar, voćar koji proizvodi samo neke, tržištu interesantne sorte, itd. U tradicionalnoj, samoopskrbenoj poljoprivredi on je obavljao i mnoge druge poslove, koji nisu bili poljoprivrednog karaktera. No postupno je ispuštao mnoge od tih poslove, te postajao uglavnom poljoprivrednik. Razne doradne i "poboljšavajuće" poslove, preradu, skladištenje, komercijalizaciju, marketing agrarnih proizvoda, sve to preuzimaju drugi, najčešće velike kompanije iz "agrobusinessa", rijeđe zadruge, te manji trgovci i razni posrednici, a katkada i država. Industrijska poljoprivreda i masovno tržište traže i regionalnu specijalizaciju (rajonizaciju poljoprivrede), tako da pojedine regije postaju sve više zone monokulturne orijentacije, što svakako ne pridonosi bogatijem pejzažu i prirodnoj raznolikosti. Iako je u nas to manje prisutno, ipak se sve više ide u tom pravcu.

Danas je seljak postao agrarni poduzetnik, farmer, mali kapitalist, ali u suženoj domeni rada i samostalnosti. On je, intencionalno, glavni subjekt u poljoprivredi, ali bitne poluge poslovanja, mjerila uspješnosti i efikasnosti određuju mu drugi, od njega snažniji, nezavisni subjekti. Pojam seljaka sve se više svodi na sociokulturni izraz, o nečem što iščezava sa suvremene društvene scene. Seljak - to nije više osoba koja živi u krilu prirode, sa širim iskustvom, posebnim osjećajem za prirodu, za pejzaž, za

snalaženje u svakoj situaciji, kakvim je seljaka oslikao velikan ruralne sociologije, Pitirim Sorokin. Seljak nema posla s knjiškim svijetom, već sa živim stvarima, ne bavi se sjenkama pojava već sa samim životom. Dok je građanin okružen i radeci sa automatima i sam postao automat, seljak radi i živi sa živom prirodom i poznaje njezine cikluse. Stoga seljak ne robuje senzacijama i modama, ne voli grlatost i krajnost, već živi uravnoteženo u svijetu tradicija, društvu predaka i djedova i carstvu zdravog razuma. Iako se navedene sentence čine kao lamentacija nad nečim prošlim, idealističko veličanje nekih crta koje posjeduje seljak, čemu bi se moglo suprostaviti sasvim oprečne slike i predodžbe seljačke stvarnosti, ipak takve idealizacije nisu ni suvišne ni nepotrebne. Uostalom, nije Sorokin jedini koji tako vidi stvari.

Na realnom terenu ekonomije i društvene zbilje seljačka je stvarnost manje poetična. Seljak je više podređen zahtjevima i pravilima industrijskog društva, normama ponašanja koje nisu njegove i koje mu nisu uvijek razumljive. Grad, velike kompanije, banke, upravne instance i ministarstva određuju mu sudbinu. I hrvatski je seljak u tom mlinskom kolu. Ako želi preživjeti i, eventualno, napredovati mora se podrediti vanjskim silama i pritiscima. Njegovo gospodarstvo treba sve više funkcionirati kao poljoprivredno poduzeće, on mora racionalno kalkudirati, računati i pokrivati troškove eda bi izvukao svoju "plaću" i možda kakav profit, jer ga stalno uvjeravaju da kao poduzetnik treba ići na profitabilne poslove i proizvodnju. Sve što on kupuje, od mehanizacije, mineralnih gnojiva, kvalitetnog sjemena i ostalih "inputa", sve mu se čini preskupo i sve ima tržišnu cijenu. Jednom uhvaćen u tehnološku i modernizacijsku trku vidi da se ta modernizacijska spirala sve brže vrti i da, kolikogod se više modernizira, on sve teže egzistira. Cijenu onoga što sam prodaje uvijek određuju drugi - trgovci, industrije, država, a sam na njih nema gotovo nikakav utjecaj.

Seljak traži "moralno" tržište, ali takvo ne postoji. Plaše ga i stranom konkurencijom, jer je "negdje vani" sve puno jeftinije. Dok je nekada sa strepnjom gledao u "nebo" i tražio pomoć od nadzemaljskih sila, danas sve više osluškuje glasove burze i dalekih tržišta, prateći i plašeci se onog što se sve "kuha" u raznim uredima GATT-a, WTO-a, o kojima ima samo slabašnu predstavu. No i to je dio sadašnjice, još zlokobnije prisutne u bližoj budućnosti. Netko će reći da je to cijena progressa koja se plaća danas, da bi sutra bilo bolje. Ako bude! No to je već priča za budućnost. Ali, kako to ne bez nostalgije napominje Mendras, to je priča budućnosti bez seljaka, bez lukavca, poštenjačine, branitelja domovine, hranitelja gradova, simbola postojanosti, privrženosti, neuništivosti, moralne čistoće...

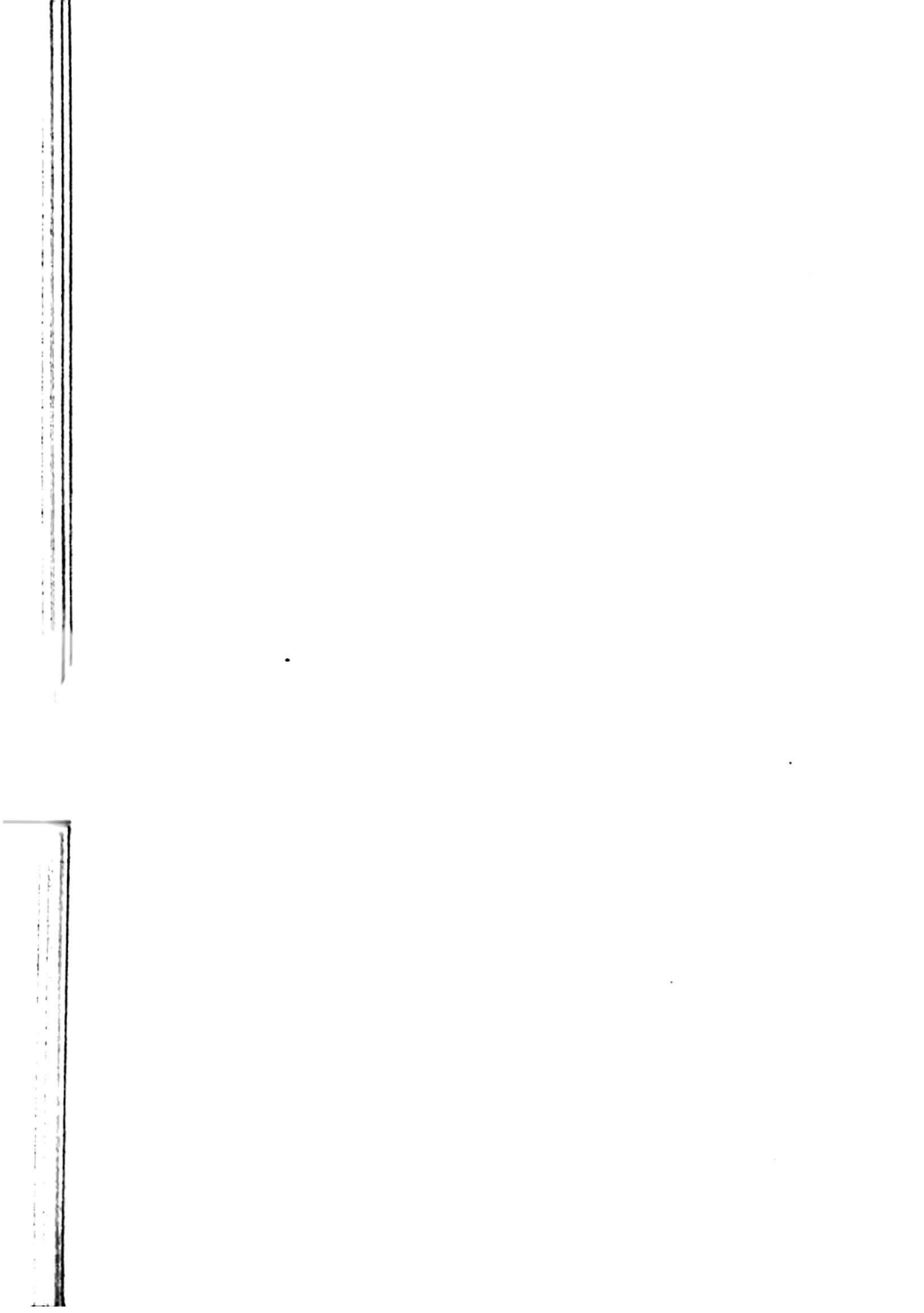
Literatura

1. Bergmann, Theodor (1990.): Socioeconomic Situation of the Individual Peasant. - *Sociologia Ruralis*, Assen, 330 (1990) 1: 48-62.
2. Defilippis, Josip (1993.): Obiteljska gospodarstva Hrvatske. - Zagreb : AGM, 247 str.
3. Defilippis, Josip (1993.): Upravljanje integralnim razvitkom ruralnih područja. *Sociologija sela*, Zagreb, 31 (1993), 1/2: 35-41
4. Kardelj, Edvard (1983.): O poljoprivredi, selu i zadrugarstvu. - Beograd: NIGRO "Zadružna štampa", 338 str.
5. Kayser, Bernard (1990.): La renaissance rurale. - Paris: Armand Colin, 316 pp.
6. Mendras, Henri (1967.): La fin de paysans. - Paris: Futuribles, 204 pp.
7. Mendras, Henri (1986.): Seljačka društva: elementi za jednu teoriju seljaštva. - Zagreb: Globus, 310 str.
8. Nejašmić, Ilica (1990.): Osnovne značajke depopulacije u Hrvatskoj. - *Sociologija sela*, Zagreb: 28 (1990) 107/108: 33-50.
9. Puljiz, Vlado (1977.): Eksodus poljoprivrednika. - Zagreb: Centar za sociologiju sela, grada i prostora Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 176 str.
10. Puljiz, Vlado (1983.): Novi trendovi deagrarizacije u SR Hrvatskoj. - *Sociologija sela*, Zagreb, 21 (1983) 79-81: 59-70.
11. Sauer, Mathias (1990.): Fordist Modernization of German Agriculture and the Future of Family Farms. - *Sociologia Ruralis*, Assen, 30 (1990) 3-4: 260-279.
12. Strategija prostornog uređenja Republike Hrvatske. Zagreb : Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i stanovanja; Zavod za prostorno uređenje, 1996.
13. Štambuk, Maja (1997.): Modernizacijski procesi i društvene promjene u hrvatskim ruralnim sredinama. Disertacija. - Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 241 str.
14. Štambuk, Maja (2002.): Selo i modernizacija : kratka povijest nesporazuma. - U: Maja Štambuk, Ivan Rogić, Anka Mišetić (ur): *Prostor iza : kako modernizacija mijenja hrvatsko selo*. - Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 421 str.
15. Tanić Stjepan (ur.) (1995.): Pregled stanja i Strategija razvitka poljoprivrede Republike Hrvatske / Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva republike Hrvatske, Organizacija za hranu i poljoprivredu (FAO). Zagreb : Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva Republike Hrvatske, 1995.
16. Tovey, Hilary (1998.): Rural Actors, Food and the Post-Modern Transition.- In: Leo Grandberg, Imre Kovach (eds.): *Actors on the Changing European Countryside*. -

Budapest: Institute for Political Science of the Hungarian Academy of Science, Budapest, 282 pp.

17. Župančić, Milan (1995.): Vitalna gospodarstva i preobražaj hrvatske poljoprivrede. - Sociologija sela, Zagreb, 33 (1995) 1-4: 1-17.

18. Župančić, Milan (2000.): Tranzicija i modernizacijske perspektive hrvatskog sela. - Sociologija sela, Zagreb, 38 (2000) 1-2: 11-78.

Alija Hodžić

Seoska svakidašnjica

1. Aspiracije: kulturni resurs razvoja

Preobrazba želja kako je, kaže F. Braudel, Turgot nazvao revoluciju potražnje (u svijetu u kome se bogatstvo društva "pojavljuje kao ogromna zbirka robâ" - Marx), ne nastaje niti iz hira, niti je slučajna, niti je tek izdvojeno i sporadično pojedinačno nastojanje. "Nitko bolje od Michleta", naglašava F. Braudel, "nije istaknuo kako je industrijska revolucija bila, na kraju krajeva, revolucija potražnje... Godine 1842. napisao je: 'Predionice su bile na izdisaju. Gušile su se; skladišta su pucala, nikakve prodaje. Cijene su uzalud padale; nova sniženja, sve dok pamuk nije pao na šest soua. I tada se dogodilo nešto neočekivano. Riječ *šest soua* odjeknula je kao otkriće. Milijuni kupaca, siromaha koji nikad ništa nisu kupovali, sad su se pokrenuli. Trgovine su odjednom ispražnjene. Strojevi su ponovo pokrenuti, radili su bjesomučno (...). Bila je to revolucija u Francuskoj, slabo zamijećena ali golema; revolucija u pogledu čistoće, kojom su uljepšana i siromašna kućanstva; odjednom su donje rublje, posteljinu, stolnjake i zavjese posjedovale cijele klase, koje ih nisu imale otkako je svijeta i vijeka' " (Braudel, 1992.: 198).

Ne treba posebno isticati da su tada, u toj golemoj masi - milijunima kupaca koji "otkako je svijeta i vijeka" nisu imali donje rublje, posteljinu, stolnjake i zavjese - većinu činili stanovnici sela. Može biti da je ova epizoda uticala na utisak H. Colmana (1848.: 149.) kada je ustvrdio (vjerojatno s valjanim razlogom, ali i s po kojom predrasudom) da nije (za razliku od "prljavih i bijednih" škotskih poljoprivrednih radnika ili "jadnih Iraca koji su poluodjeveni i tavori u uvjetima divljaka") "nikad upoznao ugladeniji, čistiji, marljiviji, štedljiviji, trezniji, bolje odjeven narod nego što su francuski seljaci." "Revolucija u pogledu čistoće" nije mogla nastati zbog onih šest soua, to je mogao biti tek zadnji i svakako ne i odlučujući moment same revolucije. Prije toga, prije nego što se neki predmet pojavi kao predmet težnje, želje ili žudnje valja stvoriti težnju, želju ili

žudnju i uvjete u kojima one mogu nastati. "Revolucija u pogledu čistoće" mogla im se desiti tek onda kada je destabiliziran njihov uobičajeni način života i način zadovoljavanja njihovih potreba, kada su napustili ili počeli napuštati antišizmatičnost - kako Z. Bauman (1984.: 271.) naziva temeljnu karakteristiku kulturnog obrasca tradicionalnog seljaštva, kada se ova inovacija pojavljuje kao poželjna vrijednost koja, pored neke svoje specifične funkcije, prije svega ima određeno značenje za usvojitelja (Đurić, 1975.: 218), kada postaje realno dostupna i dostižna vrijednost (tj. kada je tu, pred usvojiteljem i kada ima cijenu koja se može platiti; a francuski su seljaci tada, zahvaljujući dijelom i socijalnim učincima revolucije, stajali znatno bolje - pa i u pogledu aspiracija - od velike većine evropskog seljaštva), kada se u masovnom obliku i kao roba može pojaviti tek u uvjetima masovne (industrijske) proizvodnje, kada su se dakle za nju, za njen nastup, za ovu slabo zapaženu revoluciju, akumulirale i materijalne i duhovne pretpostavke. "Ljudi vrednuju inovaciju koja difuzijom do njih dopire i pri tome porede neka njena obeležja sa svojom životnom praksom i ambicijama i sa alternativnim inovacijama" - kaže V. Đurić (1975.: 218), te joj s obzirom na to i pripisuju određenu *relativnu prednost*, pojam koji je u diskusiju o inovacijama i njihovu širenju uveo E. M. Rogers (1996.: 124). Pri tome se relativna prednost neke inovacije nužno ne mora određivati i njenom korisnošću (jer se uvijek ne radi o instrumentalnim ciljevima: npr. postizanje ekonomske koristi, održavanje zdravlja i sl.), već je određena, kada su u pitanju npr. potrošna dobra, i onim čemu inovacija za usvojitelja prije svega služi: "ekspresivnim ciljevima (npr. razonodi)" - kako kaže T. Valkonen (1976.: 105). Ovdje se ne radi o relativnoj prednosti koja se daje jednoj u odnosu na drugu inovaciju, nego o usporedbi dva stanja: biti sa ili bez neke inovacije. Imati ili neimati neki predmet ovdje znači postizanje nečega žudenog, vlastitog inoviranja ili odricanje od nečeg što se pojavljuje kao mogućnost već samim tim što je znano i što je postalo predmet žudnje. U našem francuskom slučaju riječ je o masovnoj pojavi kojom se u usporedbi s ranijim stanjem uspostavlja nešto što ranije nije postojalo i što je samim tim što je postalo znano, žudeno i usvojeno zadobilo (relativnu) prednost i integriralo se (istovremeno ga tako i proizvodeći) u novo stanje duha, ono čemu se teži ili bi se trebalo težiti. Prednost je ovdje, u mase stanovništva, dana, nečemu novom, ali takvome "novom" koje se samo ne nastanjuje u stare prostore. Da bi mogla nastati i održati se, revolucija u pogledu čistoće uključuje u sebe sva ona svojstva koja Colman primjećuje kod francuskih seljaka (sigurno, kako s određenim pretjerivanjem - da bi, moguće je, ostvario potpuniji kontrast u slici koju nam predložuje, tako i nediferenciranjem samih "francuskih seljaka" koji su se tada međusobno, barem regionalno, znatno više razlikovali nego što se razlikuju danas); ne radi se samo o čistoci i dobrom odijevanju već i o njihovoj uglađenosti i marljivosti, pa još i štedljivosti i trezvenosti.

Ova se preobrazba želja dogodila onda kada je i većina, za razliku od manjine - koja je to već imala u posjedu, kako kaže E. Hobsbawm, mogla postati racionalnom, tj. kada je ekonomsku kalkulaciju morala uvesti u svoj svakodnevni život. "Nomadski, primitivni Indijanci nisu bili jedini koji nisu ni razumjeli ni željeli primjenu buržoaske individualističke racionalnosti u vezi sa zemljom. U stvari, osim manjine prosvijećenih, poduzetnih, 'jakih i trijeznih' seljaka, po svuda je golem dio seoskog stanovništva, od najvećega feudalnoga gospodara do najsiromašnijeg pastira, bio jedinstven u mržnji prema toj racionalnosti. Samo je političko-pravna revolucija, usmjerena istodobno protiv plemića veleposjednika i tradicionalnog seljaštva, mogla stvoriti uvjete u kojima bi racionalna manjina mogla postati racionalna većina" (Hobsbawm, 1987.: 137). Ovim je pak razbijena ona tradicionalna seljačka antišizmatičnost koju karakterizira stabilnost, uravnoteženost, ponavljanje uobičajenog i poznatog. Proizvodnja i ponuda s jedne, te potrošnja i potražnja s druge strane, zahvaćaju ekonomske tokove ne samo globalnog društva već i svake pojedinačne seljačke ekonomije. Viškovi koji se mogu pripisati različitim okolnostima, mogu izvan uobičajene cirkulacije završiti u kupovini nekoga odjavnog predmeta ili nekoga drugoga potrošnog dobra koji se ranije proizvodio unutar same seljačke porodične ekonomije, ili ga uopće nije ni bilo na listi seljačkih potrošnih dobara. Uključivanjem seljaštva u cirkulaciju dobara i usluga globalnog društva, ili kako se to već uobičajilo reći, u robno-novčanu razmjenu, a što je značilo napuštanje logike stabilnosti i ravnoteže te uvođenje u svakodnevnu reprodukciju uvjeta života ekonomske kalkulacije (kao nove logike reprodukcije - omrznute dok je bila u posjedu manjine), otpočeo je proces modernizacije evropskog sela, proces koji je, uz sve razlike u njegovoj dinamici i načinu "izvedbe", prisutan i u suvremenom selu.

2. Prva modernizacija: dugotrajno djelovanje sa skromnim učincima

U Hrvatskoj su naznake ovoga procesa vidljive već pri kraju 18. stoljeća (Bičanić, 1951, 1952). One se, prema R. Bičaniću, prepoznaju čak u "hrvatsko-slovenskoj seljačkoj buni godine 1573" i to po tome što su u njoj "suradivali u izvjesnom smislu i građanski elementi, obrtnici i trgovci" i što su pobunjenici "namjeravali ukloniti feudalne zapreke trgovini i ostvariti slobodu trgovine, napose od Granice (prema Osmanlijskom Carstvu - A.H.) do mora" (Bičanić, 1952.: 21). Namjerama i sudionicima - o kojima se ponešto može i konstruirati - suprostavljena je, međutim, struktura feudalne rente na susjed-gradskom vlastelinstvu neposredno prije bune, a koja bi se mogla koristiti kao školski primjer pri ilustriranju karaktera feudalnih odnosa: od ukupne rente naturalna je iznosila 71,4%, radna 22,7%, a novčana svega 5,9% (Adamček, 1981.: 29). Prema svim raspoloživim podacima teško bi se moglo reći da se u svakodnevnom životu hrvatskog

seljaštva sve do druge polovice 19. stoljeća desila neka značajnija promjena, mada je uvijek, kada je neki proces dovršen ili kada postane dominantan, u prethodnom periodu moguće pronaći neka njemu bliska obilježja. Malo je vjerojatno da bi se takva a vidljiva promjena mogla desiti samo za 16 godina (koliko je prošlo od prvoga do drugog izdanja Reljkovićeve "Satira"), a što donekle sugerira R. Bičanić (1952.) u svojoj poznatoj studiji o ovom Reljkovićevu djelu. Uostalom, civiliziranje je, kada bi se po cijenu redukcije tražila neka koliko-toliko zadovoljavajuća odredba, zapravo kumuliranje. A za to je potreban dug proces i nastanka i učvršćenja socijalnih struktura, pa i struktura svakodnevnog života. Hrvatsko je selo u prvoj polovici 19. stoljeća po svojoj agrarnoj strukturi bilo izrazito raznoliko, što je inače karakteristika predmodernog položaja seljaštva. Tada su na današnjem prostoru Hrvatske, pored dijela slobodnog seljaštva, u agraru još uvijek dominirali ili različiti odnosi feudalne zavisnosti (npr. u Dalmaciji i tzv. civilnoj Hrvatskoj) ili pak sasvim specifičan oblik zavisnosti graničarskog vojnika-seljaka. Tek nakon ukidanja kmetstva, a zatim i Vojne krajine, odstranjene su i političke zapreke bez kojih procesi kapitalističke modernizacije sela (usprkos promjenama koje su i prije toga bile na djelu) u načelu nisu bili mogući. Pa i tada je "u Hrvatskoj vršen proces prodiranja novčane privrede, ali bez industrijalizacije i bez urbanizacije. Seljaci posjedi su se dijelili, zadruge su se raspadale, stvarana su nova ognjišta i nove kuće, seljaci su ostali na selu i na sve manjem posjedu, u većoj struji su se iseljavali..., prenaseljenost sela, osobito na zapadu u Hrv. Zagorju, znatno je napredovala" (Mirković, 1979.: 19). Raspad porodičnih zadruga (a s njima i seljačkih posjeda) trajao je čitavo jedno stoljeće (u početku je npr. taj proces, zabranjivan od vojnih vlasti, u Vojnoj krajini bio ilegalan) i bio je "u velikoj mjeri završen već pri kraju prošlog (tj. 19.) stoljeća" (Mirković, 1979.: 20). Može se dakle smatrati da je modernizacija hrvatskog sela u njezinu kapitalističkom obliku, bez osnovnih sistemskih smetnji, trajala skoro punih stotinu godina. Njezini su učinci bili međutim vrlo skromni. A kako bi i mogli biti drukčiji u uvjetima agrarne prenapučenosti i odsustva jačeg procesa industrijalizacije i urbanizacije? U hrvatskom su selu dakle bile vrlo loše pretpostavke za njegovu modernizaciju u uvjetima kapitalističke reprodukcije društva: i u području same proizvodnje i u ukupnom načinu života seoskog stanovništva. "Katastrofalno nisku razinu zemljoradnje na seljačkim gospodarstvima ilustrira činjenica da je oko 87% svih plugova u Hrvatskoj i Slavoniji na početku sedamdesetih godina još bilo od drva" (Gross, Szabo, 1992.: 305). Prečesto upotrebi pluga od drveta valja dodati još uvijek čestu volovsku vuču u oranju, što zajedno uz dosta tradicionalan način uzgoja stoke (imati npr. kravu, a veći dio godine ne imati mlijeka u kući), čitavo gospodarstvo kao proizvodnu jedinicu čini niskoproduktivnim. Niska se produktivnost, međutim, teško primjećuje u uvjetima viška radne snage. Tako se loši proizvodni uvjeti reproduciraju i uz odsustvo jasne svijesti o njima samima, što na neki natin onda doprinosi njihovu stabiliziranju.

Otuda, kad se živi u takvim uvjetima, i ne začuđuje činjenica da je početak modernizacije hrvatskog sela praćen i pojavama gladi njegovih stanovnika: proizvođači hrane nisu u stanju sami sebe prehraniti. "Od 1850. pa sve do kraja Mažuranićeva razdoblja nije prošla ni jedna godina bez gladi - najviše se javljala u Gorskom kotaru, Hrvatskom primorju, Hrvatskoj krajini, Hrvatskom zagorju i u južnim dijelovima Zagrebačke županije" (Gross, Szabo, 1992.: 308). Životni uvjeti u ovom periodu za većinu seljaštva u Dalmaciji nisu bili ništa povoljniji. Teško bi se moglo govoriti i o postojanju želje za njihovim preobražajem. Ako bismo potrebu za opismenjavanjem djece shvatili kao početnu i elementarnu želju za preobražajem, onda podaci o tome ukazuju na njezinu odsutnost. Tako je u nekim kotarevima bez većih gradskih naselja, u školskoj godini 1859./60. udio polaznika u osnovne škole u ukupnom broju djece koja su sposobna za školu bio vrlo malen ili sasvim neznatan: u kotaru Omiš takvih je 17,4%, u Metkoviću ih je 7%, u Sinju i Vrlici 5,2%, u Vrgorcu 3,5%, a u Imotskom samo 2,8%. U svim ovim slučajevima kao polaznik nije registrirano ni jedno dijete ženskog spola. Naravno, vremenom će se, kako u Dalmaciji tako i u drugim krajevima Hrvatske, obuhvat seoske djece osnovnoškolskim obrazovanjem povećavati, ali će kroz cijeli period prve modernizacije osnovnoškolsko obrazovanje u selu imati supstandardna obilježja (Dubić, 1941.: 269-272). Kroz čitav se ovaj period primjećuju promjene u svakodnevnom životu seljaštva; one su međutim spore i neujednačene - izraz su specifičnog procesa modernizacije društva dvostruke periferije: hrvatskog društva u odnosu na društvo centralnog kapitalizma, i seoskog u odnosu na gradsko društvo. Svjedočanstva o tome će nam u mnogim svojim tekstovima, i to ne samo iz područja "narodoznanstva" već i u onima koji bi se s obzirom na njihovu svrhu mogli nazvati andragoškim obrazovnodgojnim, ostaviti A. Radić. Tako npr. 1909. godine u tekstu "Što vriedi čistoća u gospodarstvu?", a kritizirajući mišljenje mnogih "da je čistoća samo za ljepotu" (i da nikakve koristi od nje nema - samo je "briga i trošak"), on otkriva zapravo nečistoću seoske ulice, dvorišta i kuće, odjeće, posuda i načina pripremanja hrane. Kako bi uz čistoću vezivao pozitivne vrijednosti (koje su kao takve prihvaćene među seoskim stanovništvom), on nastoji pokazati da čistoća nije vezana samo uz ljepotu već i u ugodu i korist; jer u to bi se mogao uvjeriti "umniji čovjek...već po tom, što se svuda po svijetu i gotovo svagdje vidi blagostanje i čistoća zajedno" (Radić, 1938.: 64). U pogledu čistoće prilike se neće značajnije promijeniti ni u narednim decenijama. O tome svjedoče i istraživanja koja je provodila Škola narodnog zdravlja neposredno prije Drugoga svjetskog rata pa i poslije njega. U studiji *Kronika župe Bistre i agrarno-ekonomska struktura Bistranske Poljanice*, radene na temelju ankete o društveno-ekonomskim odnosima i o stanju ishrane seoskog stanovništva, a koja je provedena 1939./1941., N. Nikolić (1962.: 158) kaže: "Imao sam prilike, kao i mnoge kolege, često zalaziti u seoske kuće i vidjeti život i bogatijih i siromašnih ljudi u cijeloj državi. Sobe su pune smrada, jer se

u njima i leži, i kuha, i jede, i rađa, i boluje, i umire. Pred bolesnim djetetom kore crnog kruha, kupus, krumpir i nebrojeno jato muha." Kuća od jedne sobe u kojoj se obavljaju sve te aktivnosti, u nekim dijelovima Hrvatske nije nikakva rijetkost. Terenskim je istraživanjem koje je još 1957. provela Škola narodnog zdravlja "Andrija Štampar" u selima srednjeg Velebita, zabilježeno da je od ukupno pregledanih 128 kuća, njih 107 (83,6%) bilo samo s jednom sobom. S dvije sobe bilo je 19 a s tri tek dvije kuće. (Kesić, ur., 1959.: 52). Naravno, ovakvi stambeni uvjeti nisu bili na cijelom području Hrvatske, a posebno ne u Istri, Hrvatskom primorju i nekim dijelovima kontinentalne Hrvatske. Ali, još 1950. godine samo 8,4m² stambene površine pripada jednom članu poljoprivrednog domaćinstva (SGJ, 1961.: 352), godine 1955. samo je 7,2% seoskih domaćinstava koja imaju zahod u kući/stanu (SB, br. 127), a 1971. godine njih 20,7% nema nikakvog zahoda - niti u stanu niti u dvorištu (Hodžić, 1976.: 55). I na kraju ovoga pobrojavanja kojim se nastoji ilustrirati izrazita sporost procesa modernizacije hrvatskog sela, valja istaći da je 1960. godine, nakon intezivnog procesa elektrifikacije sela u vremenu poslije Drugoga svjetskog rata (procesu s kojim se novi poredak, između ostalog, nastoji legitimirati), manje od 50% (47,2%) poljoprivrednih domaćinstava s električnim instalacijama u kući. (Tada je npr. u Sloveniji takvih poljoprivrednih domaćinstava bilo 80,0% - SB, br. 263). Modernizacija hrvatskog sela u kapitalističkim uvjetima reprodukcije društvenog života, koja se može zvati i prvom modernizacijom, trajala je čitavo jedno stoljeće (od 1848. do 1945. godine). No, ostala je nedovršenom i ispoljavala se tek fragmentarno: čitavo vrijeme bila je preopterećena seljaštvom za kojega nije bilo mjesta ni u gradu, ni u industriji, ni na poljoprivrednom posjedu - koje se pretvaranjem "patrijarhalnih zadruga u individualna seljačka gazdinstva" stalno smanjivalo, čime je "bila znatno otežana konsolidacija novih gospodarstava" (Karaman, 1981.: 312). Sredinom ovoga perioda, krajem 19. stoljeća (1890. godine) na prostoru današnje Hrvatske poljoprivrednog je stanovništva u Istri bilo 72,8%, u Hrvatskoj i Slavoniji 84,6%, a u Dalmaciji 86,1% (Karaman, 1981.: 333), a pri njegovu kraju (1931. godine) na čitavom ga je prostoru bilo 69,6% (Župančić, 2000.: 47). Dakle, udio se poljoprivrednog stanovništva u periodu od 40 godina smanjio za samo 15 procentnih poena. Ova je činjenica bila odlučujuća kako za ukupan proces modernizacije hrvatskog društva tako i za samu modernizaciju sela: njezina obilježja, unutrašnje protivuriječnosti i ograničenja. U tekstu pod naslovom *O društvenim procesima u sjevernoj Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća*, koji je istovremeno i svojevrsna istraživačka sinteza i teorijsko-hipotetički okvir za neko moguće kompleksno istraživanje, a odnosi se na područje "nekadašnjeg Provincijala i hrvatsko-slavonske vojne krajine" i period do propasti Monarhije, M. Gross zaključuje: " 'Moderno' društvo posebnoga tipa u sjevernoj Hrvatskoj ne bismo mogli uspješno istražiti ako bismo pošli od njegova mehaničkog 'zaostajanja', tj. od uvjerenja da je riječ o istom procesu kao u srednjoj

Evropi samo s određenim zakašnjenjem. Iako se društvo u sjevernoj Hrvatskoj kretalo prema građansko-industrijskom društvu, pojedine faze toga procesa sadržavale su strukture koje su se temeljito razlikovale ne samo od toka modernizacije u visokorazvijenim građanskim društvima nego i od ostalih 'zaostalih' društava u Habsburškoj monarhiji." Dostignuti rezultat modernizacijskih procesa "nije građansko društvo što bi ga obilježavala industrijska proizvodnja nego malograđansko-seljačko društvo koje se temeljilo na elementima tradicionalnoga predkapitalističkoga društva, ranokapitalističkoga društva i na određenim osobinama industrijskoga kapitalizma. Elementi tih različitih društvenih sistema živjeli su usporedo, uvjetovali su u različitim kombinacijama karakteristične strukture jednog 'zaostalog' društva u usporedbi s društvima zapadne i srednje Evrope" (Gross, 1981.: 370). Ovdje nije, dakle, riječ o "zakašnjenju", tj. da se istovrsne strukture i procesi koji ih proizvode događaju i uspostavljaju s nekim manjim ili većim vremenskim zaostatkom, nego se radi o uspostavljanju takvih struktura i procesa koji dijelom odgovaraju osnovnim karakteristikama "duha vremena" (modernizacija), a na izvijestan su način i "originalne" (slične drugim društvima u istočnoj i jugoistočnoj Evropi sa sličnim političkim i/ili ekonomskim obilježjima). To, trebalo bi ovome dodati, ne znači da se u hrvatskom slučaju ne radi i o zakašnjenju; naimre, čitav je proces modernizacije kao i sami njegovi počeci u zakašnjenju. Ovo je zakašnjenje vjerojatno "odgovorno" za kasnije strukturalne neusklađenosti razvoja. Tako je npr. građanstvo bilo znatno uspješnije u "izgradnji moderne kulture i samostalnoga političkog života" nego u "stvaranju makar i skromnih gospodarskih temelja novom društvu" (Gross, 1981.: 354), a što bi po nekoj vladajućoj matrici toga novog društva ("modelski") trebala biti njegova osnovna funkcija. Ili, "preobrazba želja" kao masovna pojava (koja bi mogla podržati industrijsku proizvodnju) nije se mogla dogoditi u uvjetima u kojima 4/5 stanovništva čini seljaštvo ("odrpene i bese seljačke obitelji nastanjene u potleusićama od drvene građe pokrivene slamom"), mase koje su navikle na skroman život i bez poznavanja grada i intenzivnijeg dodira s gradskim stanovništvom (bez motiva "da usavrše proizvodnju radi prodaje ili da zaraduju izvan svoga posjeda", pa je i najveći dio tih "obitelji trošio cijelu svoju proizvodnju za sebe"), tako da im se "nije ni javila težnja za oponašanjem razmjerno boljeg života u gradu" (Gross, 1981.: 349). U takvim je okolnostima iluzorno i govoriti o nekoj mosovnijoj pojavi inoviranja u svakodnevnom životu - bilo da je riječ o stanovanju, ishrani, odijevanju ili npr. o načinu provođenja slobodnog vremena. Čak su i u Istri utjecaji grada na način života seoskog stanovništva netipični za proces modernizacije. Tako, u Rovinjsko selo tek početkom 20. stoljeća prodiru tvorničke tkanine za izradu odjeće "i to najprije kod mladih žena i muškaraca, a zatim postepeno i kod starijih muškaraca" (Bratulić, 1959.: 51).

Hrvatsko je seljaštvo u načinu svoga svakodnevnog života, s manjim ili većim razlikama po pojedinim fazama prve modernizacije i po regijama, živjelo unutar zadane rutine, moglo bi se reći: svojim je najvećim dijelom živjelo po nekom "mehanizmu" ili "zakonu" neprosvijećene rutine. U čitavom periodu modernizacije ono je na njezinoj margini, imobilno je i ukorijenjeno u tradicionalnu rutinu svakodnevnice, a radi se upravo o tome (to je "zahtjev" koji se emitira iz koda modernizacijskog procesa) da se te mase stonovništva, predominantne i inertne, pokrenu jer bez njihove masovne participacije čitav "projekt" ostaje ne samo nepotpun, nego i sasvim upitan. "Racionalnost" manjine mora postati vlasništvo većine. Masama je ponuđena jedna nova slika njih samih. "Revolucija u pogledu čistoće" ucrtana je na toj slici. Tu je sliku hrvatsko seljaštvo tek naziralo.

3. Socijalistička modernizacija ili modernizacija bez moderne

U procesu transformacije hrvatskog sela svakako je sadržan (što će se vidjeti iz podataka prezentiranih u daljnjem izlaganju) i slijedeći paradoks: masovna participacija seoskog stanovništva u "ogromnoj zbirci robe" dogodit će se u društvu koje je prema jednoj od svojih osnovnih intencija trebalo poništiti robni oblik - kako proizvodnje tako, naravno, i potrošnje. Je li to bio tek privid robe ili nedosljednost samoga sistema, nije odlučujuće pitanje za nastojanje kojim se pokušava analizirati seoska svakidašnjica. Ako bi i bio privid "funkcionirao" bi tako kao da to nije; jer ljudi su u svom ponašanju - proizvođači i trošitelji - težili maksimalizaciji nagrade, a potrebe su zadovoljavali u sistemu razmjene, dakle, ne u zatvorenoj i vlastitoj proizvodno-potrošačkoj jedinici. Ono što nije uspjelo u vrijeme prve modernizacije (teško bi se za hrvatske prilike moglo govoriti o industrijskoj modernizaciji, a iz perspektive transformacije sela), tj. da u masovnom obuhvatu uvede seosko stanovništvo u robno-novčanu razmjenu, uspjelo je u vrijeme socijalističke modernizacije ili "modernizacije bez moderne", kako je ovaj povijesni novum označio R. Dahrendorf (1989.). Moderno društvo, urbanizirano i industrijalizirano (a takvo je u svojoj intenciji bilo i hrvatsko društvo "u periodu socijalističke izgradnje") ne tolerira, iz vlastite legitimacije, inertnost i zatvorenost seljačkih masa jer je to, kako kaže H. Mendras (1983.: 29), inkompatibilno njegovu razvoju. Opstanak i reprodukcija seljačkog društva, ukoliko se posmatra iz prosvjetiteljskih intencija socijalizma, bila bi njegova temeljna delegitimacija. I socijalizam se, dakle, a s obzirom na nedovršenost i fragmentarnost prve modernizacije, u svojim nastojanjima sudara sa seljačkom "nemodernošću". Ovdje je dovoljno spomenuti da je struktura osobne potrošnje domaćinstava s poljoprivrednim gospodarstvom (a to su najvećim svojim dijelom seoska domaćinstva) još 1963. godine obilježena naturalnom potrošnjom. U poljoprivrednim domaćinstvima udio prirodne potrošnje u osobnoj potrošnji iznosio je čitavih 60,6%, a u mješovitim 41,9%. Taj udio je za sva domaćinst-

va (kada se u ova prethodna dva tipa uključe i nepoljoprivredna - s udjelom od 3,0%) iznosio 25,4% (Božićević, 1969.: 153). Do danas (1998. godine) ovaj je udio za sva domaćinstva pao na 5,9% (*Priopćenje*, 2000, 13. 2. 1.).

Uključivanje seljaštva u sistem razmjene i masovnu potrošnju ovdje ćemo prikazati kroz obilježja stanovanja, opremljenosti domaćinstava suvremenim sredstvima za rad u domaćinstvu i zabavu, te kroz obilježja načina provođenja slobodnog vremena. Korišteni podaci su najvećim dijelom prikupljeni anketnim istraživanjem koje je na reprezentativnom uzorku punoljetnog stanovništva Hrvatske provedeno 1996. godine. Ostali korišteni podaci dobiveni su anketama o potrošnji koje su redovno provodili odgovarajući statistički zavodi. S obzirom da je anketno istraživanje provedeno u prvim postsocijalističkim godinama transformacije hrvatskog društva, dobiveni se podaci u osnovi mogu smatrati nekom vrstom socijalističkog salda, tj. zatečenom osnovom koja je na raspolaganju novom transformacijskom procesu. Jer za samo nekoliko godina, uz to i izrazito kriznih, u ovoj se oblasti života nije mogla dogoditi značajnija promjena (osim za dio stanovništva čije su kuće i stanovi bili na područjima koja su obuhvaćena ratnim razaranjima). Riječ je, dakle, o nekoj vrsti startne osnove, zatečenog nivoa životnog standarda, materijalnim uvjetima u svakodnevnom životu seoskog stanovništva. Dobiveni podaci bit će analizirani s obzirom na neka osnovna socijalna obilježja ispitanika iz sela i njihovih domaćinstava, te kroz komparaciju seoskih i gradskih naselja.

3.1. Stanovanje

Stambeni su uvjeti za većinu seljaštva u predsocijalističkom periodu, kako je ranije već naznačeno, bili izrazito loši: malen stambeni prostor, mali broj stambenih prostorija, relativno česta vlažnost, slaba prozračnost, loša opremljenost vodovodnim i električnim instalacijama, modernim sredstvima rada u domaćinstvu (kuhanje, pranje, čišćenje), te sredstvima koja omogućuju ugodnije i urednije stanovanje. Bolji se uvjeti stanovanja nisu mogli ni očekivati kada većina raspoloživih sredstava namijenjenih za osobnu potrošnju, od kojeg je velik dio u naturalnom obliku, otpada na ishranu. Još 1963. ti troškovi (troškovi ishrane) za poljoprivredna domaćinstva iznose punih 61,4%, za mješovita 55,4% i za nepoljoprivredna 45,9%. Tada je u Hrvatskoj udio ishrane u osobnoj potrošnji svih domaćinstva iznosio 51,6% (Božićević, 1969.: 162). Trebat će 20 do 30 godina da se ovaj udio svede na nešto više od trećine (Hodžić, 1990.) i u toj veličini (za hranu, piće, duhan) zadrži sve do danas - 1998. godine (33,18%) (*Priopćenje*, 13.2. 1.). Usporedbe radi, ovaj je udio u devet zemalja Evropske unije (koje se međusobno značajno razlikuju po nivou ekonomske razvijenosti) godine 1994. u prosjeku iznosio 19,7% - s najmanjom vrijednošću u Luksemburgu (14,0%) i najvećom u Španjolskoj (25,3%). (*Priopćenje*, 2000, 13.2.1.) Kada ishrana zauzima ovako velik udio u strukturi osobne potrošnje, kako je to bilo u predsocijalističkom razdoblju i prvim desetljećima

nakon Drugoga svjetskog rata, onda je ona i temeljna preokupacija, pa su ostale potrebe a među njima i one vezane za stanovanje, potisnute ili pomjerene na marginu svakodnevnne zaokupljenosti. U Hrvatskoj su šezdesete godine u pogledu osuvremenjivanja uvjeta stanovanja izgleda bile odlučujuće. Prema anketi o potrošnji iz 1968. godine, bilo je 50% poljoprivrednih domaćinstava koja su živjela u kućama (stanovima) s dvije i više soba; kod mješovitih je domaćinstava takvih bilo 70%, a kod nepoljoprivrednih 64%. Prosječna stambena površina po jednom članu iznosila je 14,0 m² kod poljoprivrednih, a 12,2 m² i 16,4 m² kod mješovitih i nepoljoprivrednih domaćinstava (Božićević, 1968.: 62-65). Već su podaci iz popisa stanovništva i stanova 1971. godine pokazali da je skoro polovica (48,4%) stambenog fonda u selu izgrađeno od 1946. do 1970. godine. Međutim, još uvijek je u selu bilo 21,0% stanova (kuća) sa sobama koje su imale zemljani pod i 8,8% koje su imale pod od betona, cigle i sl. Stanova s kupaonicom tada je bilo 7,8%, a sa zahodom na ispiranje 8,5%; električne i vodovodne instalacije te centralno grijanje imalo je tek simboličnih 0,2% seoskih domaćinstava, električne i vodovodne instalacije imalo je 13,4%, a samo s električnim instalacijama bilo ih je 71,9%. Bez ikakvih instalacija u kući tada je bilo 14,3% seoskih domaćinstava (Hodžić, 1976.: 53-56). Šezdesetih se godina, što se vidi iz navedenih podataka, dovršavao elektrifikacija sela, povećavao broj stambenih soba (time se u pravilu dovršavao proces nestajanja ognjišta) i tek započinjao proces daljnje modernizacije stanovanja u selu (vodovodne instalacije u kući, kupaonica i zahod na ispiranje, pa čak, mada u sasvim neznatnom broju, i centralno grijanje). No još uvijek je, u nekim područjima (posebno u prometno izoliranim brdskim i planinskim područjima) i u nekim tipovima domaćinstava (staračka domaćinstva, seoska sirotinja) postojao ne mali broj seoskih domaćinstava čiji je način stanovanja bio sasvim tradicionalan. Što se u načinu stanovanja promijenilo u narednih 20-ak godina? Pogledajmo o tome podatke dobivene spomenutim istraživanjem.

Tablica 1.

Stambeni status prema naselju stanovanja (u%)

Vlasnički status	Naselje stanovanja		Ukupno
	Selo	Grad	
Vlasništvo prije 1990	93,1	44,0	64,2
Otkupljeno stan. pravo	2,3	34,4	21,2
Državni stan, zašt. stanar	0,8	8,6	5,4
Podstanar, nuž. smješt. i sl.	3,9	13,0	9,2
Ukupno: (%)	100,0	100,0	100,0
(N)	907	1295	2202

Iz prikazanih je podataka vidljivo da postoje značajne razlike između seoskog i gradskog stanovništva s obzirom na vlasnički status njihovih stambenih jedinica. Ove razlike su prije svega generirane iz načina rješavanja "stambenog pitanja" u socijalizmu, ali i stoga što je suvremeni grad još uvijek mjesto privlačenja različitih kategorija stanovništva koje nisu u stanju da sebi (u datom sistemu odnosa) osiguraju odgovarajući stambeni status. Otkupom stanarskog prava nestao je prvi izvor razlika; drugi će se najvjerojatnije još dugo održati, usprkos novim mogućnostima razvoja u kojima koncentracija stanovništva u manji broj (gradskih) naselja nije, kao u periodu industrijskog razvoja, nužan i sastavni dio takvoga razvoja. Male su razlike u pogledu vlasničkog statusa stambenih jedinica u selu, a s obzirom na radni status ispitanika. Poljoprivrednici su vlasnici u 98,9% slučajeva, kvalificirani i visoko kvalificirani radnici vlasnici su u 95,3% slučajeva, nekvalificirani i polukvalificirani radnici u 92,1% slučajeva, a srednji i viši slojevi seoskog stanovništva (službenici, poslovođe, stručnjaci, rukovodioci i, u pravilu, sitniji privatni poduzetnici) u 87,7% slučajeva. Dok u gradu prevladavaju stanovi, u selu su to skoro isključivo samostojeće porodične kuće: najviše u poljoprivrednika (95,6%), a najmanje u srednjih i viših slojeva (84,9%). U selu su najzastupljenije kuće/stanovi s tri (34,8%), a u gradu s dvije sobe (37,3%). Samo s jednom sobom u selu raspolaže 4,4%, a u gradu 13,4% domaćinstava. Dvosobnim stambenim prostorom u selu raspolaže 30,3%, a u gradu s trosobnim 32,9% domaćinstava. Dvostruko više seoskih domaćinstava stanuje u kućama odnosno stanovima (ne uključujući kuhinju) s četiri i više soba: takvih je domaćinstava u selu 30,5%, a u gradu 16,3%. Prosječno soba po jednom članu seoskih domaćinstava bilo je 1,01; u gradskim ih je domaćinstvima bilo 0,92. Među seoskim stanovništvom u ovom su slučaju u najboljem položaju poljoprivrednici - sa 1,06 soba po jednom članu domaćinstva, a u najlošijem su položaju NKV/PKV radnici (0,91). Ispitanici sa sela su u odnosu na one iz grada u povoljnijem položaju i kada se radi kako o ukupnoj stambenoj površini tako i o prosječnoj stambenoj površini po jednom članu domaćinstva. Do 50 m² stambenog prostora u selu je 16,2%, a u gradu 25,7% domaćinstava; od 51 do 100 m² na selu je 61,4% domaćinstava - takvih je u gradu 64,5%; sa više od 100 m² u selu je 22,4 %, a u gradu svega 9,8% domaćinstava. Jednom članu seoskih domaćinstava pripada 28,5 m² - skoro 3,5 m² više od onih u gradu (25,2 m²). I u ovom slučaju su među ispitanicima sa sela u najpovoljnijem položaju poljoprivrednici (30,4 m²), a u najnepovoljnijem NKV/PKV radnici (25,2 m²). Prema iznijetim podacima (stambeni status, stambena površina i broj soba), seosko stanovništvo - u usporedbi s gradskim - raspolaže povoljnijim osnovama stanovanja. Proces izgradnje kuća, masovno započet 60-tih godina, nastavljen je u narednim desetljećima. Razlike po naznačenim obilježjima između ispitanika sa sela po njihovoj socio-profesionalnoj pripadnosti, tj. radnom statusu, mada nisu beznačajne, ipak su relativno male. Seosko se stanovništvo, dakle, po obilježjima koja se odnose na osnovne uvjete stanovanja relativno malo diferencira.

Tablica 2.

Opremljenost kuće/stana prema naselju stanovanja (u %)

Opremljenost	Naselje stanovanja		Ukupno
	Selo	Grad	
Tekuća voda	87,4	99,2	94,4
Kupaonica	80,4	97,5	90,4
Zahod na ispiranje (WC)	76,4	98,5	89,4
Centralno grijanje	9,8	41,1	32,3
Satel. antena/kabelska TV	11,5	33,6	24,5
Posjedovanje telefona	68,6	89,0	80,6

Podaci prikazani u tablici 2 pokazuju da je i seoska kuća, a kada se radi o osnovnim instalacijama (iz prikaza je isključena električna struja jer je proces elektrifikacije već dovršen, izuzimajući neka još neobnovljena u ratu stradala naselja), sasvim poprimila gradska obilježja. To se posebno odnosi na vodovodne instalacije u kući, te s tim u vezi i na ugradnju kupaonica i zahoda na ispiranje, kao i posjedovanje telefona - nešto što se sve donedavno nije moglo vezivati uz bilo koju predodžbu o hrvatskom selu. Također nije zanemariv, mada su tu razlike u odnosu na grad znatno veće, i broj domaćinstava s centralnim grijanjem i ugrađenom satelitskom antenom ili kabelskom televizijom: u prvom slučaju u selu ih je dvostruko manje nego u gradu, a u drugom ih je manje čak za tri puta. Usporedba s Francuskom, kada se radi o procesu osuvremenjavanja seoske kuće, pokazuje da je riječ o istom procesu. Iako zbog razlika u klasifikacijama nije sasvim primjerena, usporedba ipak ukazuje da ova pojava nadilazi razlike u općim i posebnim uvjetima u kojima se događala, a što onda znači da ipak ima i neka opća zajednička svojstva. Kada se o ovome usporede podaci iz 1982. godine za francuske seoske općine izvan industrijskih i urbanih zona i podaci za velike gradove (koji imaju preko 100.000 stanovnika) zapažaju se slični omjeri koji su zabilježeni i u Hrvatskoj (tablica 2). Opremanje novim instalacijama u stanovima francuskih seoskih domaćinstava relativno je samostalan proces (on nije, kao u hrvatskom slučaju, proces koji je istovremen sa izgradnjom nove kuće), a što se vidi i iz starosti njihova stambenog fonda: kod njih je 37% stanova staro preko 100 godina (potiču još od prije 1871. godine), isto ih je toliko koji su dovršeni u periodu od 1871. do 1961. a samo ih je 26% koji su sagrađeni između 1961. i 1982. godine. Moglo bi se reći da je kumulativnost ono što karakterizira proces modernizacije francuskog sela. Različiti elementi inoviranja "nastupaju" u relativno odvojenim vremenskim sekvencama. Tekućom vodom u svojim je stanovima u navedenoj godini bilo opremljeno 77% domaćinstava seoskih općina i 91%

domaćinstava iz velikih gradova; zahod na ispiranje bio je u omjeru 71% - 87%; centralno grijanje 41% - 76%; posjedovanje telefona 71% : 77% (Kayser, 1990.: 261). U ovom se pogledu razlike između grada i sela ubrzano smanjuju; jer, ovi procesi modernizacije, iako im se pripisuje izrazito "urbano" značenje barem jednim dijelom, a to postaju sve više, zajednički su i za gradska i za seoska naselja. To se možda najbolje raspoznaje kroz širenje upotrebe telefona. Maryvonne Bodiguel (1986.: 161) to pokazuje na primjeru koji se odnosi samo na osam godina: razlika između seoskih i svih općina u ekipiranosti telefonom za to se vrijeme (od 1974. do 1981. godine) smanjila za 5 procentnih poena (1974. godine omjer je bio 20,7% prema 26,4%, a 1981. godine 73,5% prema 74,4%). Ovdje očito nije riječ o procesu koji diferencira stanovnike različitog tipa naselja već, naprotiv, o procesu koji ih skupa uzdiže: kao da se zajedno penju liftom - metafora koju upotrebljava U. Beck u nastojanju da prikaže učinke modernizacije, i tako onda poništavaju ranije formirane razlike. "Nove materijalne i vremenske razvojne mogućnosti poklapaju se sa izazovima masovne potrošnje i dovode do nestajanja kontura tradicionalnog načina života i socijalnih miljea" (Beck, 2001.: 135). Tako je i u hrvatskom slučaju: razlika je, dakako ne i jedina, u tome što ovdje dolazi do koncentracije inovativnih sredstava, čime se smanjuje i vrijeme, ali i faze njihova širenja.

Tablica 3.

Opremljenost seoskih kuća/stanova prema radnom statusu ispitanika (u %)

Opremljenost	Radni status			
	Poljoprivrednici	NKV/PKV radnici	KV/VKV radnici	Srednji i viši slojevi
Tekuća voda	80,8	82,9	94,2	95,0
Kupaonica	70,3	73,1	90,6	92,2
Zahod na ispiranje (WC)	63,2	71,8	86,5	89,9
Centralno grijanje	14,3	13,0	25,1	33,5
Satel. antena/kabelska TV	8,2	9,3	13,5	20,7
Posjedovanje telefona	63,7	63,0	74,9	80,4

Meduseoske razlike - rasponi između minimalnih i maksimalnih vrijednosti koje pripadaju pojedinim grupacijama (tablica 3), slične su onima između sela i grada. I ovdje su najveće razlike u opremljenosti centralnim grijanjem i satelitskom antenom, odnosno kabelskom televizijom, mada nešto manje nego u prethodnom slučaju (iz usporednih podataka za selo i grad). Kako se vidi iz podataka u tablici 3., po distribuciji prikazanih vrijednosti međusobno su najudaljeniji srednji i viši slojevi seoskog

stanovništva i poljoprivrednici. Između njih se nalaze ostale dvije grupe. No razlike među svima njima nisu velike. Moglo bi se reći da su kod svih njih neki inovativni elementi u opremljenosti kuće/stana sasvim ili skoro sasvim usvojeni (dovršetkom širenja neke inovacije ne može se smatrati trenutak kada je ona usvojena od ukupne odnosno populacije, jer se to u pravilu nikada i ne događa), dok se neki drugi nalaze u prvoj ili, u slučaju srednjih i viših slojeva pa dijelom i KV/VKV radnika, u drugoj fazi usvajanja (centralno grijanje, satelitska antena i kabelska televizija). Iako razlike postoje i mada nisu male, ipak se može reći da bi se i u ovom slučaju mogla upotrijebiti već spomenuta metafora o liftu.

Tablica 4.

Zadovoljstvo stambenim uvjetima prema naselju stanovanja (u %)

Stupanj zadovoljstva	Naselje stanovanja		Ukupno
	Selo	Grad	
Vrlo nezadovoljni	6,8	7,2	7,0
Nezadovoljni	14,1	13,0	13,4
I zadovoljni i nezadovoljni	28,0	22,1	24,5
Zadovoljni	41,3	44,6	44,0
Vrlo zadovoljni	7,9	13,1	11,0
Ukupno	100,0	100,0	100,0

Kada je riječ o (ne)zadovoljstvu uvjetima stanovanja (starost kuće, sobnost, stambena površina, opremljenost odgovarajućim instalacijama i sl.), pojavljuje se samo jedna razlika između ispitanika iz sela i onih iz grada, ona koja se izražava kategorijom "vrlo zadovoljni". I kod jedne i kod druge skupine dominira zadovoljstvo uvjetima stanovanja (51,0% kod ispitanika iz sela i 57,7% kod ispitanika iz grada). Svaki je peti ispitanik u obje skupine nezadovoljan. Moglo bi se reći da u obje skupine postoji visok stupanj zadovoljstva s uvjetima stanovanja i općenito visok stupanj suglasja o tome. Takav stupanj suglasja, međutim, ne postoji među ispitanicima iz sela, s obzirom na njihov socioprofesionalni status: "zadovoljnih" i "vrlo zadovoljnih" u grupi NKV/PKV radnika je 40,3% ispitanika, u poljoprivrednika je takvih 44,0%, (u oba ih je slučaja manje od polovice), a u KV/VKV radnika i srednjih i viših slojeva takvih ispitanika je više od polovice: u prvih ih je 56,1%, a u drugih 64,3%. Stupanj (ne)zadovoljstva uvjetima stanovanja kod njih u osnovi odgovara uvjetima njihova stanovanja. Kulturni standardi su postavljeni, oni su usvojeni, a radi se samo o tome što ih jedni mogu a drugi ne mogu (sasvim ili djelomično) dosegnuti. Uvjeti stanovanja (kroz prikazana obilježja) i dalje su dinamičko i motivacijsko polje aktivnosti i aspiracija.

3.2. Opremljenost domaćinstava

Temeljite promjene u području stanovanja (novije, prostranije i odgovarajućim instalacijama opremljene kuće) nisu izolirana pojava u načinu stanovanja i općenito načinu života seoskog stanovništva. To inoviranje je praćeno i uključivanjem seoskog stanovništva u druge suvremene inovacijske procese: kroz usvajanje trajnih potrošnih dobara - predmeta koji su vezani uz njihov svakodnevni život. Ponudena modernizacijska slika (kako živjeti s vremenom) nije kod seoskog stanovništva ostala zamagljena i slabo prozirna. Ona se sasvim jasno prepoznala i postala svakodnevna pratilja i motivacijsko polje djelovanja seoskog stanovništva. Suvremena sredstva za rad u domaćinstvu, zabavu, dokolicu i sl. ušla su u njegov svakodnevni život i tako omogućila promjene kako u načinu provođenja slobodnog vremena, tako isto (bar potencijalno) i u poslovima koji su vezani za domaćinstvo i tradicionalne podjele uloga u njemu.

Tablica 5.

Opremljenost domaćinstava sredstvima za rad, zabavu, dokolicu i sl., prema naselju stanovanja (u %)

Sredstva za rad, zabavu, dokolicu	Naselje stanovanja		Ukupno
	Selo	Grad	
Elektr./plin. štednjak	85,3	97,0	92,2
Hladnjak	91,1	98,1	95,2
Stroj za pranje rublja	80,6	93,7	88,3
Škrinja za zamrzavanje	84,8	75,0	79,0
Stroj za pranje posuda	3,2	11,7	8,2
HI-FI (gram.,radio, CD)	53,4	67,6	61,7
Televizor	91,0	97,6	94,9
Videouređaj	31,3	55,0	45,2
Kompjutor	5,4	13,4	10,1
Umjetnine	7,3	25,3	17,8
Kućna biblioteka	6,9	25,3	17,7
Automobil	49,4	55,2	52,8

Proces usvajanja većine sredstava koja su potrebna za rad u suvremenom domaćinstvu već je dovršen ili je pri kraju dovršetka (tablica 5). Proces usvajanja pojedinih sredstava jedinstven je i za seoska i za gradska domaćinstva. I u ovom bi se slučaju moglo govoriti o već spomenutom "efektu lifta": riječ je o tome da se usvajaju sredstva kojima ranije nisu bila opremljena ni gradska domaćinstva, ili su s nekima od

njih bila slabo opremljena, a nestale su ekonomske, kulturne i infrastrukturne zapreke za njihovo širenje u selo. Nagli preokret u nabavci ovih sredstava u Hrvatskoj dogodio se 60-ih godina: tako je od ukupnog broja svih domaćinstava koja su posjedovala automobil 90% njih automobil nabavilo u periodu od 1960. do 1968. godine, televizor ih je nabavilo 93%, stroj za pranje rublja 88%, hladnjak 83%, električne ili plinske štednjake 77%. Tada je od ukupnog broja domaćinstava (i gradskih i seoskih) njih 40,3% posjedovalo električni ili plinski štednjak, 33,7% hladnjak, 33,4% televizor, 16,5% stroj za pranje rublja i 10,3% automobil (Božičević, 1969.: 71-72). Dovršetak procesa usvajanja električnog ili plinskog štednjaka (posjeduje ga 85,3% seoskih domaćinstava), skupa s povećanjem sobnosti seoske kuće, znači dovršetak procesa izumiranja kućnog ognjišta, procesa koji je, moglo bi se reći, trajao više od jednog stoljeća. (To, međutim, ne znači da se ogjište, kao izgubljena zavičajnost, ne može održati i simbolički: kao topos zajedništva, solidarnosti i topline. Naprotiv, smanjenje intenzivnih neposrednih veza među ljudima - pa i članovima porodice - uslijed načina života suvremenog čovjeka, stimulira ovu simboličku proizvodnju zavičajnosti, zajedništva i topline. Na gubitku onog stvarnog organizira se simboličko.) Hladnjak, škrinja za zamrzavanje (koja se vrlo brzo proširila - i to, kako vidimo, više u selu nego u gradu) i stroj za pranje rublja sredstva su, poput štednjak, koja su već sasvim usvojena i s obzirom na to, i ne mogu se više smatrati inovativnim sredstvima. Proces njihova širenja je dovršen ili skoro dovršen. U tom stanju, stanju dovršenosti procesa, od ostalih se sredstava nalazi samo televizor. Njega je, kako smo vidjeli, 1968. godine posjedovalo svako treće domaćinstvo. Među takvima je tada bilo relativno malo seoskih, a posebno ih je malo bilo među poljoprivrednim domaćinstvima (dvostruko manje od prosjeka - 15%; sa štednjacima ih je bilo 20%, hladnjacima 14%, strojevima za pranje rublja 2% i automobilima 4%) (Božičević, 1968.: 68). "Efekat lifta", tj. uzdizanje svih ili znatne većine stanovništva (u ovom slučaju radi se o opremanju domaćinstava raznim vrstama modernih sredstava), nije bio samo opća karakteristika nego su i početak i dinamika njegova djelovanja skoro istovjetni djelovanju u različitim društvenim sistemima i društvima različitog stupnja ekonomske razvijenosti. Kako u socijalističkoj Hrvatskoj tako i u kapitalističkoj Francuskoj difuzija televizora kao inovativnog sredstva započinje sa znatnim razlikama između seoskog i gradskog, te poljoprivrednog i nepoljoprivrednog stanovništva, da bi se postepeno smanjivale i na kraju sasvim ili skoro sasvim iščezle. Od svih domaćinstava u Francuskoj 1960. godine njih je 13,1% posjedovalo televizor, a od svih poljoprivrednih domaćinstava posjedovalo ga je četiri puta manje (3,3%); godine 1969. došlo je do znatnog smanjenja razlika (66,4% prema 54,9%), a 1981. ta je razlika sasvim nestala (90,8% prema 90,2%). Isti se proces zapaža i iz usporedbe svih domaćinstava i domaćinstava iz seoskih općina: razlika od 11 procentnih poena iz 1969. godine (66,4% prema 55,7%) svela se na 3 procentna poena 1975. godine (84,2% prema 81,4%), a 1981. godine je sasvim nestala (čak je neznatno više takvih domaćinstava u seoskim

općinama - 90,8 prema 91,7%) (Bodiguel, 1986.: 160). Radi se, dakle, o tome da su neke oblasti života u modernom društvu podvrgnute procesu unifikacije, procesu koji osigurava zajedničke osnove socijalno diferenciranih grupa i pojedinaca, mogućnosti formiranja nekoga zajedničkog iskustva, te osnovu participacije pojedinaca u društvenoj reprodukciji kao jednom od temelja stabilnosti društvenog poretka. Sva inovativna sredstva nisu, međutim, podjednako ni pristupačna ni privlačna za različite kategorije stanovništva, što može biti nezavisno o dužine procesa difuzije inovacije. To se vidi i iz podataka prikazanih u tablici 5. Po zastupljenosti, automobil se manje posjeduje od HI-FI uređaja, iako je njegova upotreba započela znatno ranije. Posjedovanje kućne biblioteke (više od 100 knjiga u koje se ne spadaju knjige školske lektire, trenutno obavezne za nekoga člana domaćinstva) i umjetnina (slike, skulpture, keramika, namješta i sl.) nije postalo masovno, pa su tako knjige i umjetnički predmeti još uvijek ostali izvan područja masovne kulture.

Tablica 6.

Opremljenost seoskih domaćinstava sredstvima za rad, zabavu, dokolicu i sl., prema radnom statusu ispitanika (u %)

Sredstva za rad, zabavu, dokolicu	Radni status			
	Poljoprivrednici	NKV/PKV radnici	KV/VKV radnici	Srednji i viši slojevi
Elektr./plin. štednjak	71,4	84,3	93,6	94,4
Hladnjak	85,2	90,3	95,3	97,8
Stroj za pranje rublja	70,3	76,4	88,3	92,7
Škrinja za zamrzavanje	86,8	79,6	91,2	86,6
Stroj za pranje posuda	-	1,9	1,8	11,7
HI-FI (gram.,radio, CD)	45,6	48,1	59,6	66,5
Televizor	86,8	89,4	96,5	96,1
Videouređaj	26,9	23,6	37,4	50,8
Kompjutor	3,3	3,2	4,1	12,3
Umjetnine	3,8	4,2	8,8	15,6
Kućna biblioteka	2,7	2,8	7,6	18,4
Automobil	37,9	40,7	60,2	69,8

Usporedba podataka u tablicama 5. i 6. otkriva da su razlike u posjedovanju navedenih sredstava (izuzimajući stroj za pranje posuda i kompjutor - dvije relativno novije inovacije) veće između pojedinih seoskih grupacija nego između seoskog i gradskog

stanovništva. U tome se posebno izdvajaju ispitanici koji su svrstani u grupu "srednji i viši slojevi", a posebno kada se radi o posjedovanju stroja za pranje posuda, videorekordera, kompjutera, umjetnina i kućne biblioteke, dakle, kada se radi o inovacijama koje još nisu u procesu masovnog usvajanja ili su na granici toga (videorekorder) i onima koji takav status najvjerojatnije neće uopće postići. Iz podataka (tablice 5. i 6.) vidi se da su istovremeno na djelu, kada je riječ o opremljenosti suvremenih domaćinstava, i proces unifikacije i proces diferencijacije; oni se međusobno nadopunjuju, stalno mijenjajući, u vremenu i dinamici svakodnevnog života međusobne odnose.

3.3. Način provođenja slobodnog vremena

U poznatoj studiji pod naslovom *Kritika svakodnevnog života* H. Lefebvre je još prije 50-ak godina s puno razloga mogao povući vrlo jasnu crtu između seljačkog života i života industrijskog radnika. On kaže: "Ono što danas tako duboko razlikuje seljački život od života industrijskog radnika, to je upravo ... nerazdijeljenost produktivne djelatnosti od cjelokupnog života. Mjesto rada se nalazi oko kuće, rad se ne odvaja od obiteljske svakidašnjosti" (Lefebvre, 1959.: 150). Danas bi se moglo reći da "seljački život" nije više moguće prikazati na takav način. "Seljački život" nije više život seoskog stanovništva (kako se to raspoznaje u ovoj studiji); to je život tek manjine stanovnika sela (poljoprivrednika), ali i kod njih u mnogome već izmijenjen. Njihov se rad još uvijek "nalazi oko kuće" (u tome M. Salmona (1994.: 322) i danas nalazi osnovu za tvrdnju da je takav rad kulturna privilegija za seljačku djecu), ali je ipak već umnogome odvojen "od obiteljske svakidašnjosti". Ne treba to samo zamišljati, jer to je zapravo stvarnost svakidašnjice suvremenog poljoprivrednika najrazvijenijih evropskih društava. Šta prijeći mladoga danskog poljoprivrednika da se nakon radnog dana tušira, obuče kao većina njegovih vršnjaka, i automobilom odveze u desetak kilometara udaljen gradski centar gdje će se u nekom diskoklubu uklopiti u gomilu svojih vršnjaka? Ništa. To on i radi. Naravno, prilike u hrvatskom selu nisu još uvijek takve da spomenuti oblici ponašanja mogu poprimiti masovna svojstva, ali nisu i takve da bi ih i onemogućavale. Dakle, slobodno vrijeme je ne samo za većinu seoskog stanovništva, već i za poljoprivrednike, vrijeme - bar načelno - odvojeno od radnog vremena, a što je njegovo (definiციjski) i osnovno obilježje. Ono je i za seosko stanovništvo, opet načelno, kao i za ukupno stanovništvo u suvremenim uvjetima života novo polje aktivnosti, aspiracija i žudnji. "U zadovoljavanju osnovnih ili primarnih potreba u razvijenim zemljama danas ne postoje velike razlike između radništva i vladajućih slojeva. U pitanju ishrane je odnos 100-135. No u stanovanju je odnos 100-145, u transportu 100-305, a u dokolici 100-390." (Boudrillard, 1970.: 75). Slobodno vrijeme, kao područje ljudske

aktivnosti, pojavljuje se, dakle, u dvostrukom obliku: s jedne strane to je polje ujednačavanja oblika aktivnosti (npr. kroz ukidanje temeljne razlike između načina njegova provođenja u selu i gradu), a s druge je strane polje uspostavljanja velikih razlika među stanovništvom razvijenih zemalja. Kakve su u tom pogledu prilike u Hrvatsko? Pogledajmo podatke dobivene navedenim istraživanjem.

Tablica 7.

Način provođenja slobodnog vremena (dnevno, tjedno, mjesečno, rjeđe od mjesečno), prema naselju stanovanja (u %)

Aktivnosti u slobodnom vremenu	Naselje stanovanja		Ukupno
	Selo	Grad	
Kino	15,4	36,9	28,1
Kazalište, koncerti, izložbe	8,9	34,2	23,8
Restorani	22,7	36,4	30,0
Gostionice, kavane	39,9	50,3	46,0
Izleti	23,3	50,9	39,5
Sport, lov, ribolov	22,7	30,3	27,2
Odlazak u crkvu	82,6	69,2	74,7
Čitanje knjiga	38,3	71,7	57,9
Slušanje glazbe	74,2	91,2	84,2
Gledanje TV, video	90,3	96,8	94,1
Sviranje, pisanje, slikanje	8,7	18,9	14,7
Posjećivanje prijatelja	88,4	94,4	92,2
Posjećivanje rođaka	90,0	92,1	91,2
Hobi, političke aktiv. i sl.	28,3	37,6	33,8

Već se iz navedenih načina provođenja slobodnog vremena (tablica 7.) može naslutiti koji bi od njih mogli biti upražnjavani dnevno, a koji tjedno, mjesečno ili rjeđe od toga. Sve aktivnosti koje su vezane za provođenje slobodnog vremena izvan kuće (prvih sedam u tablici 7.) u pravilu nisu dnevne aktivnosti. Većina njih, izuzimajući odlazak u crkvu i kavanu pri čemu dominira tjedno upražnjavanje tih aktivnosti, najvećim se dijelom ne obavljaju ni mjesečno, nego rjeđe od toga: od ukupnog broja ispitanika, onih koji odlaze u kino je 17,9%, kazalište, koncerte klasične glazbe posjećuje 17,3%, restorane 19,0%, na izlete odlazi 24,7%, ili se bavi sportom, lovom i ribolovom njih 10,1%. Njima se još pridružuje "sviranje, pisanje, slikanje" sa 5,8% i "čitanje knjiga" - kod ispitanika iz sela 15,1%, ali ne i onih iz grada kod kojih je za ovu aktivnost najzas-

tupljenija kategorija "tjedno" - 18,9%. "Tjedno" se najčešće upražnjavaju hobi aktivnosti, političke i slične aktivnosti, te uzajamne posjete prijatelja i rodbine. Od svih navedenih aktivnosti samo su dvije koje se najčešće upražnjavaju "dnevno": to su slušanje glazbe (60,4%) i gledanje televizije (85,0%). Sve navedene aktivnosti (osim odlaska u crkvu) ispitanici iz grada upražnjavaju više nego oni iz sela. Najveće razlike su one koje se odnose na odlaske u kino, kazalište, koncerte, izložbe i izlete, te na čitanje knjiga, sviranje, pisanje i slikanje; dakle, uglavnom one aktivnosti koje zahtijevaju pojačanu aktivnost ili određenu vrstu aktivnog sudjelovanja u njima. Najmanje su razlike zabilježene u slučajevima uzajamnog posjećivanja posjećivanja prijatelja i rodbine. Iako u odnosu na gradsko stanovništvo pokazuje znatno manju učestalost u pojedinim vrstama aktivnosti u slobodnom vremenu, iako su to aktivnosti s pretežno manjim stupnjem angažmana, seosko stanovništvo ipak ne provodi sasvim monotono vrijeme izvan radnog vremena, ono ne "spava" da bi se "probudilo" od svetkovine do svetkovine i pritom pokazalo sva svoja eruptivna svojstva. Mada skromna, "kulturalna potrošnja" seoskog stanovništva ipak nije stavka za koju u kućnom budžetu ne bi bilo mjesta. Sudeći prema iskustvima drugih, razvijenijih sredina, kao što je npr. Francuska (Kayser,

Tablica 8.

Opremljenost seoskih domaćinstava sredstvima za rad, zabavu, dokolicu i sl., prema radnom statusu ispitanika (u %)

Sredstva za rad, zabavu, dokolicu	Radni status			
	Poljoprivrednici	NKV/PKV radnici	KV/VKV radnici	Srednji i viši slojevi
Kino	7,7	13,0	17,0	28,5
Kazalište, koncerti, izložbe	3,8	3,7	9,3	22,9
Restorani	11,5	18,5	33,3	41,3
Gostionice, kavane	36,3	36,6	60,8	52,0
Izleti	13,7	19,4	30,4	40,2
Sport, lov, ribolov	19,8	17,1	35,1	35,2
Odlazak u crkvu	77,5	80,6	84,2	83,2
Čitanje knjiga	18,1	33,3	45,6	65,9
Slušanje glazbe	58,8	76,9	84,8	89,4
Gledanje TV, video	82,4	90,7	93,0	97,8
Sviranje, pisanje, slikanje	4,9	8,1	9,9	16,8
Posjećivanje prijatelja	81,9	86,1	95,9	95,0
Posjećivanje rodaka	86,8	88,0	94,7	93,3
Hobi, političke aktiv. i sl.	20,3	28,2	24,0	33,0

1990.: 284) kulturna će potrošnja, sasvim je moguće, postajati sve veća pa će se smanjivati i razlike između seoskog i gradskog stanovništva u načinu provođenja slobodnog vremena, barem u nekim njegovim aspektima. Neki stanovnici sela to prakticiraju već i sada (tablica 8.).

Kao i u nekim prethodnim slučajevima (npr. opremljenost domaćinstva) i u slučaju načina provođenja slobodnog vremena razlike su veće između pojedinih kategorija seoskog stanovništva nego između sela i grada. Razlike su, poput onih kao u ranijem slučaju, najveće između poljoprivrednika i ispitanika koji su svrstani u grupu "srednji i viši slojevi". Sve dobivene vrijednosti poljoprivrednika su ispod prosjeka, a u ispitanika iz "srednjeg i višeg sloja" su iznad prosjeka. Slično razlikama selo - grad i ovdje su najveće razlike u onim aktivnostima koje zahtijevaju veći angažman ili aktivnije sudjelovanje (kino, kazalište, koncerti, izložbe, izleti, čitanje, sviranje, pisanje, slikanje). Ovome se pridružuju još i izlasci u restorane. Svi ovi oblici provođenja slobodnog vremena čak su tri do pet puta zastupljeniji kod ispitanika iz grupe "srednjih i viših slojeva" nego kod poljoprivrednika. Ove razlike, s jedne strane, ukazuju da se način provođenja slobodnog vremena kod poljoprivrednika sporo mijenja, da su oblici provođenja koji oni upražnjavaju još uvijek izrazito pasivni iako znatno i inovirani (dnevno slušanje glazbe i gledanje televizije), a s druge strane, da se selo po ovim obilježjima znatno diferencira, da u selu već sada postoje grupacije koje imaju sasvim "urbanizirani" način provođenja slobodnog vremena, grupacije koje svojim načinom života transformiraju selo i osiguravaju njegovu modernizaciju i reprodukciju.

Modernizacija hrvatskog sela u socijalističkim uvjetima reprodukcije društvenog života dovršena je i nije fragmentarna, kao ona iz prethodnog perioda. Dvršena je utoliko što nije ostavila ni jedan segment društvenog života u selu u njegovu tradicionalnom obliku: to se podjednako odnosi kako na promjene u ekonomskim aktivnostima tako i na promjene u porodičnim odnosima te načinu života seoskog stanovništva. Socijalistička je modernizacija sasvim razgradila tradicionalno selo te ga isporučila globalnim društvenim procesima i odnosima. Paradokso je u tome što se u čitavoj toj transformaciji, sloboda izbora - reducirana na potrošnju (karakteristici suvremenog društva), dogodila u društvu koje po svome osnovnom ustrojstvu pripada društvima nepotrošačkog tipa. No, vidjeli smo da su neki procesi modernizacije suvremenog sela skoro istovjetni ili vrlo slični, nezavisno o tome u kome su tipu društva oni na djelu. Time se onda i tvrdnja o spomenutom paradoksu ublažava ili možda sasvim poništava.

4. Kolektivno uzdizanje

S. Freud je u svojem tumačenju kulture (po kojemu je "cena kulturnog napretka plaćena gubitkom uživanja sreće zbog jačanja osećanja krivice"), njezina nastanka, njenih funkcija i njezina smisla, posebno mjesto odredio za ljepotu, čistoću i red, vrijednosti koje "otigledno zauzimaju posebno mjesto među zahtevima kulture" (Freud, 1984.: 298 i 345). Za Freuda su to opće karakteristike i ne odnose se samo na neki poseban period u razvoju društva. Z. Bauman mu se ovdje pridružuje u pogledu reda i čistoće, ali ih (posebno čistoću - kao vrijednost), nastoji situirati u vrijeme modernizma, koji je živio "u stanju neprekidnog rata protiv tradicije", a legitimirao se potrebom za kolektivnim uzdizanjem ljudske egzistencije "na novi i viši nivo", pa "je stoga sebe trebao pročititi od onih koji su prijetili" njegovim inherentnim principima. I nastavlja: "Jedna od najuznemirujućih 'necistoća' moderne verzije čistoće bili su *revolucionari*, koje moderni duh nije mogao da ne stvori: ... bili su vatreni pobornici modernizma, najvjerniji među vjernicima u moderno objavljenoj, željni da izvuku najradikalnije pouke iz poruke i da pogurnu nastojanje za uspostavljanjem reda izvan granica onoga što je mehanizam uspostavljanja reda bio sposoban održati." (Bauman, 1997.: 15-16). Upravo je seljaštvo bilo osnovna zapreka modernizmu, ali i "materijal" za modernizacijsko oblikovanje. Cijena njegova napredovanja svakako nije bila malena, posebno tamo gdje su revolucionari (kao zeloti) bili u prilici da svojom misijom u dužem vremenskom periodu oblikuju taj "materijal". Ali revolucionari su do krajnjih konsekvencija nastojali realizirati program modernog vremena (za mase stanovništva uvesti racionalnost, red i čistoću te tako ih uzdići na viši nivo egzistencije); ta nastojanja su najčešće završila sasvim kontraproduktivnim učincima, jer su išla preko granica koje je "mehanizam za uspostavljanje reda" bio u stanju osigurati. Vjera u takav napredak nije, međutim, nestala. Naprotiv, ona se i dalje podržava iz samog procesa moderniziranja, a koji je na djelu nezavisno o djelovanju ovih ili onih revolucionara, njihovih trabanata ili protivnika. Uzdizanje "na viši nivo", vidjeli smo, već se i dogodilo, i to ne samo za seosko stanovništvo razvijenih evropskih zemalja već i za hrvatsko selo. Vidjeli smo da je u društvima s različitim društveno-ekonomskim odnosima na djelu bio istovrstan proces unifikacije načina života seoskog i gradskog stanovništva. Također smo vidjeli da je taj proces unifikacije samo jedan od suvremenih procesa modernizacije. "Revolucija u pogledu čistoće" za većinu evropskog seljaštva, pa i hrvatskoga, a gledano s pozicije modernizma, nije više proces kojeg treba stimulirati i u kojeg treba investirati. Time se, zato što je dovršen, što je postigao svrhe industrijskog razvoja, ne smanjuje, međutim, i nivo aspiracija; naprotiv, on se povećava i tako postaje kapitalom za nova moderniziranja i nova uzdizanja. To se uzdizanje, vjeruje se, ostvaruje stalnom diferencijacijom koja osigurava dinamičan društveni razvoj. Još je E. Durkheim tvrdio

da je podjela rada osnova individualiziranja ljudi. T. Parsons će u novom "ruhu" produžiti život tom stanovištu. A to je, kaže Ch. Tilly, prepravljeni evolucionizam iz devetnaestog stoljeća, pa nastavlja: "Mnogi važni društveni procesi zaista uključuju diferencijaciju. Ali, isto tako, mnogi takvi procesi uključuju i dediferencijaciju. Očigledni primeri za to su lingvistička standardizacija, razvoj masovne potrošnje, ujedinjenje malih suverenih država u nacionalne države", te dodaje da zaista nema "nikakvog opravdanja shvatanje da je diferencijacija po sebi jedan koherentan, opšti i zakonit društveni proces" (Tilly, 1997.: 62). Ono što ovdje Tilly naziva "dediferencijacijom" u ovom se tekstu naziva "unifikacijom", procesom modernizacije kojim se postiže "brisanje razlika između grada i sela u sferi vrijednosti, nastanak jedinstvene homogene masovne kulture industrijskog društva" (Bauman, 1984.: 320). U provedenoj smo analizi vidjeli da se proces unifikacije nadopunjuje procesom diferencijacije, da ta dva procesa međusobno nisu u protivurječju već da su komplementarna te da, kao takvi, osiguravaju specifičnu dinamiku procesa moderniziranja suvremenog društva.

Literatura

1. Adamček, Josip (1981.): Ekonomsko-društveni razvoj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u 16. i 17. st. - U: Mirjana Gross (ur): Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća. - Zagreb : Sveučilišna naklada Liber, 15 - 40.
2. Bauman, Zygmunt (Zigmunt) (1984.): Kultura i društvo. - Beograd : Prosveta, 402.
3. Bauman, Zygmunt (1997.): Postmodernity and its Discontents. - Cambridge: Polity Press, 218.
4. Beck, Ulrich (Bek, Ulrih) (2001.): Rizično društvo. - Beograd : Filip Višnjić, 414.
5. Bičanić, Rudolf (1951.): Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji. - Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 459.
6. Bičanić, Rudolf (1952.): Počeci kapitalizma u hrvatskoj ekonomici i politici. - Zagreb : Školska knjiga, 157.
7. Bodiguel, Maryvonne (1986.): Le rural en question. - Paris : L' Harmattan, 183.
8. Boudrillard, Jean (1970.): La société de consommation. - Paris : Gallimard. (Prema: Ivan Kuvacić: Socijalizam traži bogaćenje ljudskih potreba - Kulturni radnik, Zagreb, 30 (1977.) 1: 40.)
9. Božičević, Josip (1969.): Standard i osobna potrošnja domaćinstava u SR Hrvatskoj 1962/63. - 1968. god. - Zagreb : Republički zavod za statistiku SR Hrvatske, 164.

10. Bratulić, Vjekoslav (1959.): Rovinjsko selo. - Zagreb : Jadranski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 220.
11. Braudel, Fernand (1992.): Igra razmjene: materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV. do XVIII. stoljeća. - Zagreb : August Cesarec, 730.
12. Colman, H. (1848.): The Agricultural and Rural Economy of France, Belgium, Holland and Switzerland, pp. 25 - 26. (Prema: Eric J. Hobsbawm (1987.): Doba revolucije - Zagreb : Školska knjiga, 294 (na str. 149).
13. Dahrendorf, Ralf (1989.): Čudan kraj socijalizma. - Književne novine, Beograd, br. od 1. 10. 1989.
14. Dubić, Slavoljub (1941.): Sociologija sela. - Split : Novo doba, 337.
15. Đurić, Vojislav (1975.): Inovacije u društvu. - Niš : Gradina, 315.
16. Freud, Sigmund (1984.): Iz kulture i umjetnosti. - Novi Sad : Matica srpska, 357.
17. Gross, Mirjana (1981.): O društvenim procesima u sjevernoj Hrvatskoj u drugoj polovici 19. st. - U: Mirjana Gross (ur.): Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća. - Zagreb : Sveučilišna naklada Liber, 343 - 371.
18. Gross, Mirjana; Szabo, Agneza (1992.): Prema hrvatskome građanskom društvu. - Zagreb : Globus, 626.
19. Hobsbawm, Eric (1987.): Doba revolucije. - Zagreb : Školska knjiga, 294.
20. Hodžić, Alija (1976.): Inovacije u stanovanju i opremljenosti domaćinstava te orijentacija u potrošnji seoskog stanovništva. - Sociologija sela, Zagreb, 14 (1976) 53/54: 50-66.
21. Hodžić, Alija (1990.): Osnove kulturne svakodnevnice u selu - U: Dušica Seferagić (ur.): Promjene u svakodnevnom životu sela i grada: zbornik radova. - Zagreb : Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 45-59.
22. Karaman, Igor (1981.): Problemi ekonomskog razvitka hrvatskih zemalja u doba oblikovanja građansko-kapitalističkog društva do prvog svjetskog rata - U: Mirjana Gross (ur.): Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća. - Zagreb : Sveučilišna naklada Liber, 307-342.
23. Kayser, Bernard (1990.): La renaissance rurale. - Paris : Armand Colin, 316.
24. Kesić, B. (ur) (1959.): Dabri i susjedna sela srednjeg Velebita. - Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 133.
25. Lefebvre, Henri (1959.): Kritika svakidašnjeg života. - Zagreb : Naprijed.
26. Mendras, Henri (1986.): Seljačka društva: elementi za jednu teoriju seljaštva. - Zagreb : Globus, 310.

27. Mirković, Mijo (1979.): Poljoprivreda i seljaštvo u Jugoslaviji. - Zagreb : Informator, 223.
28. Nikolić, Nikola (1962.): Kronika župe Bistre i agrarno-ekonomska struktura Bistranske Poljanice. - Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 179.
29. Priopćenje (2000.), Zagreb : Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, br. 13.2.1.
30. Radić, Antun (1938.): Sabrana djela, XI. - Zagreb : Seljačka sloga, 264.
31. Rogers, Everett (1962.): Diffusion of Innovations. - New York : The Free Press, 367.
32. Salmona, Michèle (1994.): Les paysans français. - Paris : L' Harmattan, 371.
33. Statistički bilten. - Beograd : SZS, br. 123.
34. Statistički bilten. - Beograd : SZS, br. 263.
35. Statistički godišnjak Jugoslavije 1961. - Beograd : SZS.
36. Tilly, Charles (Tili, Čarls) (1997.): Suočavanje sa društvenom promjenom. - Beograd : Filip Višnjić, 202.
37. Valkonen, Tapani (1976.): O teoriji difuzije inovacija. - Sociologija sela, Zagreb, 14 (1976), 53/54: 98-109.
38. Župančić, Milan (2000.): Tranzicija i modernizacijske perspektive hrvatskog sela. - Sociologija sela, Zagreb, 38 (2000), (147/148): 11-76.

Andelina Svirčić

Grebaštica u razdoblju tranzicije: usporedba sa Primoštenom i Šibenikom¹

Predgovor

Osnovna je namjera sljedećeg teksta ponovno ispitati i prikazati stanje na području naselja Grebaštica, ponajviše u proteklom desetljeću. Pritom će se, osim već istraživog područja Grebaštica (Svirčić, 2000.), prikazati i okolna, susjedna područja Primoštena i Šibenika, koja su veća, razvijenija i poznatija i uz pomoć čije će se usporedbe temeljitije analizirati ranije ispitivano naselje Grebaštica. Usporedba Grebaštica sa općinom Primošten i županijskim središtem Šibenikom je, po logici stvari, nužna jer ovo naselje prema njima gravitira i o njima ovisi. Inače, cijeli taj kraj u zadnjih je desetak godina doživio velike promjene, uzrokovane kako Domovinskim ratom, tako ukupnim stanjem hrvatskog gospodarstva. Upravo te promjene pokušat će se istražiti i opisati.

Glavni cilj ove studije je odrediti konkretno stanje svakoga naselja posebno, ali i svih njih međusobno, dok će posebna pažnja biti usmjerena usporednom razvoju Grebaštica s Primoštenom. Ipak, najveći i primarni interes usmjeren je na naselje Grebaštica koje se i najviše istraživalo, pa su podaci o njemu i najpotpuniji, dok su za ostala dva naselja navedeni samo osnovni podaci. Grebaštica i Primošten bili su u podjednakim gospodarskim i kulturno-povijesnim uvjetima do šezdesetih godina 20. stoljeća, ali je situacija u njima danas znatno drugačija, pa je ta različitost među njima bila jedno od temeljnih polazišta ovog rada. Pritom će područje županijskog i urbanog

¹ Tekst je nastavak rada na studiji *Razvojne prilike naselja Donja Grebaštica uzrokovane urbanizacijom i modernizacijom*, objavljene u časopisu *Sociologija sela* (1/2 (147/148), 2000. godine), u okviru tematskog broja *Selo u tranziciji*.

središta Šibenika biti uspoređivano s spomenutim područjima uglavnom kao konstantan i neposredan izvor utjecaja i gravitacijske snage prema njima. Stoga zaseban i cjelovit prikaz Primoštena i Šibenika nije obuhvaćen ovim istraživanjem, već su prikazani njihovi, za usporedbu s Grebašticom, najvažniji segmenti. U prijašnjem su radu korišteni zadnji poznati popisni podaci o stanovništvu, tj. oni iz 1991. godine. U ovom se radu, što je njegova prednost, koriste podaci iz najnovijeg popisa stanovništva, odnosno iz 2001. godine. Na taj je način bilo moguće usporediti podatke za istraživano područje, te predložiti njegovu demografsku, socijalnu i gospodarsku sliku.

Uvod

Sociologijski gledano područje Grebaštica i Primoštena nalazi se u *fazi rekompozicije* lokalne zajednice započetoj u nas 60-tih godina prošloga stoljeća (Štambuk, 1997.). Osnovno obilježje te etape jest da se "postupno obnavlja nepoljoprivredna populacija u selu, poljoprivredna proizvodnja se modernizira i opada broj poljoprivrednika (u apsolutnom i relativnom smislu), jer opada i potreba za njihovim tolikim dotadašnjim brojem" (Štambuk, 1997.: 89). Ova faza razvitka seoskog sustava na cijelom području Hrvatske još nije završena, pa tako ni u ovim područjima. Etapa rekompozicije očituje se u funkcioniranju cjelokupnog seoskog sustava, pa time i u tipovima zanimanja lokalnog stanovništva. Primjerice, zanimanje koje karakterizira ovu fazu više nije poljoprivredna djelatnost, već je to spoj te djelatnosti sa zanimanjima u nepoljoprivrednom sektoru (sekundarnom i tercijarnom). Većina radnosposobnih stanovnika naselja su tzv. *seljaci-radnici*, a tip domaćinstava je *mješovito domaćinstvo* (Štambuk, 1997.), što znači da lokalno stanovništvo nije potpuno napustilo poljoprivredu, ali se njome bavi samo za privatne potrebe (potrebe vlastitoga kućanstva).

Na područjima Grebaštica i Primoštena prisutan je veliki broj *migranata ili komutanata* (Oliveira-Roca, 1990.), odnosno onih koji redovito (dnevno, tjedno ili mjesečno) putuju u drugo mjesto ili grad na posao i sl. Ovaj prostor inače ekonomski i administrativno gravitira prema najbližem urbanom središtu, odnosno prema gradu Šibeniku.

Nakon izgradnje magistralne ceste 1964. godine (Jadranske magistrale) dužinom cijele obale, a time i kroz ovaj kraj. Primošten je u nekoliko desetljeća doživio brzi, i sveukupno gledajući, bolji rast i razvoj, te poprimio obilježja modernog i urbaniziranog naselja. Međutim, Grebaštica je sporije pratila takav ubrzani razvoj i ostala je naselje mješovitoga tipa (s ruralnim i urbanim obilježjima), i općenito slabije razvijeno od Primoštena. No, to ne znači da ona ima i manje važnu ulogu u današnjim suvremenim

uvjetima limitiranog ili ograničenog razvoja, koji uvažava, barem u svojim teoretskim postavkama, sve prirodne i ostale neiskorištene potencijale i kvalitete, te prema njima zahtijeva odgovarajući tretman. Stoga u pravilnom i odgovarajućem pristupu prema postojećim resursima i leži njegova buduća razvojna snaga. Pritom bi trebalo sačuvati njegovu primarnu ulogu kao značajnoga primorskog i turističkog prostora i to kombinacijom seoskoga i postojećega masovnog turizma na način da se istakne kvaliteta, a ne kvantiteta ponude i usluga. Važno je naglasiti da razvojni status Primoštena danas, Grebaštica ne bi trebala kopirati, niti slijediti slične obrasce razvoja. Upravo, suprotno tome, ona prema vlastitim, inherentnim vrijednostima mora pronaći najbolje rješenje za vlastiti razvoj.

Prema tome, glavna hipoteza glasi: *dosadašnji razvoj, ali i različitosti i sličnosti ovih dvaju lokaliteta, podjednako proizlazi iz unutarnjih faktora karakterističnih za svako od ovih naselja (kao što su obrazovna struktura njihova stanovništva, društvena klima i raspoloženje stanovništva i sl.), ali i iz vanjskih faktora (kao što su urbanizacija, modernizacija i sl.), a oba su zajedno dovela do postojećeg stanja.* Iz toga slijedi da bi svaka buduća strategija ili plan za oživljavanje ili mogući razvoj ovakvih područja morala slijediti unutarnju logiku i unutarnja pravila svakoga područja posebno.

Metodologija koja je primijenjena tokom istraživanja *kvalitativnog* je tipa, jer je primjerena za ispitivanje i procjenjivanje kvalitete međuljudskih odnosa i konkretnih uvjeta i problema u životu stanovništva. U tekstu će se prikazati rezultati terenskog istraživanja provedenoga metodom *studije slučaja* na ciljanom programu, odnosno na pojedinačnom slučaju (naselju) provedenom u ljetnim mjesecima 2000., 2001. i 2002. godine. Pritom je nužno pojasniti svrhu studije slučaja. "Dokazano je da je ponekad cilj studija slučajeva bio uhvatiti te slučajeve u njihovoj jedinstvenosti, radije nego ih koristiti kao osnovu za šire generalizacije ili za neke teoretske postavke" (Gomm, Hammersley and Foster, 2000.: 3)². Korištene metode su dubinski (nestandardizirani) intervju na ciljanoj populaciji (mlada populacija i seljaci-radnici), intervju s relevantnim akterima u naseljima, te sudjelujuće promatranje. Istraživanjem, analizom dokumentacije (povijesni i aktualni dokumenti) i analizom statističkih podataka (korištene su popisne godine stanovništva od 1961. do 2001. godine), došlo se do opće slike o naseljima u socio-demografskom i razvojno-gospodarskom pogledu.

² Citat je preveden i preuzet iz Gomm, Hammersley and Foster: *Case Study Method*. London : Sage Publications, 2000.

1. Kratki prikaz povijesti i kulture Grebaštica i Primoštena

Po svom prostornom i prirodnom položaju naselje Grebaštica pripada području srednje Dalmacije i južnom dijelu Šibensko-kninske županije. Od gradskog središta Šibenika udaljeno je petnaestak kilometara (točnije 14 km), južno uz more, a od sljedećega većeg središta, Splita, udaljeno je 66 km. Smješteno je uzduž Jadranske magistrale koja je karakteristična za sva priobalna naselja Dalmacije. U geografskom i klimatskom pogledu naselje ima mnoge prednosti, jer je svojim smještajem unutar dviju velikih uvala, a u podnožju okolnih brda, zaštićeno kako od jakih morskih struja i valova s otvorenog mora, tako i od jake dalmatinske bure. Sve to pogoduje da naselje ima izrazito mediteransku klimu s vrućim ljetima te kratkotrajnim zimama.

Današnji razmještaj Grebaštica ima relativno kratku povijest, za razliku od okolnih brdskih zaselaka (iznimka je zaselak Banovci smješten uz more), iz kojih je lokalno stanovništvo nakon Drugoga svjetskog rata migriralo prema moru i obali, te u mjesta uz magistralnu cestu. Magistrala je postala novo žarište, odnosno element privlačenja stanovništva na ovim prostorima. Tako je novo i veće naselje Donja Grebaštica stvoreno naseljavanjem uglavnom domaćim stanovništvom iz Gornje Grebaštica, u kojoj je nakon toga ostalo većinom starije, poljoprivredno stanovništvo. Preseljenje i migriranje stanovnika započelo je naglim razvojem industrije u obližnjim gradovima, te procesima modernizacije i urbanizacije, kao i izgradnjom primarne i sekundarne infrastrukture. U nešto smanjenom omjeru traje još i danas.

Selilo se iz zaselaka Konoba, Brnjača, Pržinovi, Gornji Banovci prema jedinom, već postojećem dijelu Donjih Banovaca, koje će onda, slijedom događaja, postati novo središte života cijelog ovog područja. Staro središte života nije bilo uz more, već uz mjesnu crkvu i okolna polja, jer je oduvijek bilo poljoprivredno i težačko područje. Inače, ono ima bogatu, ali slabo istraženu povijest, što potkrepljuje i sljedeća tvrdnja: "Na tom dosad neistraženom području vidljivi su ostaci od prapovijesti do kasnog srednjeg vijeka, koji su razasuti na potezu od 7 km." (Zaninović, 1992.: 56).

Nedovoljno je i povijesnih dokumenata o Grebašnici, a jedno od zanimljivijih je djelo šibenskog svećenika i povjesničara don Krste Stošića s početka 20. stoljeća. Prema njemu, prvi naziv mjesta je Grebac - u značenju grebine, odnosno zidine, ali postoji i drugo tumačenje po kojemu ime dolazi od groba, grobova, što je vjerojatnije jer je u okolnim poljima i pored kapelice (crkve) pronađen velik broj grobova. U pisanim se dokumentima naselje spominje prvi put 1298. godine, kao dio tadašnjega šibenskog kotara (biskupije), ali se smatra da je ono postojalo i mnogo prije, još od vremena star-

ih Rimljana, jer je u njemu pronađeno pokrivalo rimskog sarkofaga, a izvan mjesnog grobišta otkriveni tragovi rimske ceste na kamenu (Stošić, 1941.: 249).

U 15. stoljeću sagrađena je kapelica Sv. Petra koja je očuvana još i danas, te samostan Sv. Luce, od kojega, nažalost, postoje samo temelji. Lokacija na kojoj je samostan Sv. Luce "izuzetno je bogata ostacima keramičkih ulomaka i arhitekturom." (Zaninović, 1992.: 56). U to su vrijeme, iz Mletačke Republike dovođeni kažnjenici i u sudištu (kraj samostana Sv. Luce) osuđivani na smrt. Otuda i priča o "grobovima sigurne smrti" a onda i o podrijetlu naziva mjesta. Taj lokalitet stariji mještani i danas nazivaju Kulina ili Pretura (Zaninović, 1993.: 73).

U mjestu je postojala i bratovština Sv. Marije koja je, uz pomoć lokalnog stanovništva i biskupije, dala sagrađiti novu crkvu, uz već postojeću kapelicu Sv. Petra. Tu su crkvu vjerojatno spalili Turci u 15. stoljeću, ali je ponovno obnovljena i dograđena u 17. stoljeću. Crkva nosi naziv Crkva Gospe od začeca ili Gospina crkva, temeljito su je renovirali početkom 20. stoljeća, tako da je sve do danas jedina u naselju i važno je duhovno okupljalište vjernika.

Najzanimljiviji spomenik ovoga područja i istodobno "svjedok" burne prošlosti je tzv. Bedem ili "turski zid" iz 15. stoljeća, smješten na krajnjem dijelu naselja, na poluotoku Oštrica, koji se prostire s jednog kraja poluotoka na drugi, do samoga mora. Zidine sežu do u samo more, visoke su 25-30 stopa, široke 2 stope (1 stopa 30,5 cm), a služile su u obrani od Turaka, te kao sklonište za ljude i stoku sa šireg okolnog područja. Nekada je stanovništvo Bedem zvalo Niringrad (nirin - zidine), neki su ga zvali i Stari Šibenik, ali se ne zna zašto. U blizini Bedema nalazi se kapelica Sv. Duha koja je služila kao žrtvenik (oltar), gdje se Bogu žrtvovala stoka svake godine u mjesecu lipnju na dan Svetoga Duha (Stošić, 1941.: 252).

Na lokalitetima obaju naselja, i Grebaštica i Primoštena, postoje mnogobrojni kulturno-povijesni spomenici, poput kapelica, crkava i sl. koji nisu dovoljno turistički valorizirani. Pogotovo su slabije poznati oni iz Grebaštica, što je posljedica slabijeg gospodarskog stanja u njoj. Inače bi već danas to kulturno blago moglo biti važno za ovaj prostor, naročito zbog njihove turističke atraktivnosti.

U Grebašticu posebno zanimljivo mjesto zauzima spomenuti Bedem (tzv. turski zid) koji je, osim od domaćeg stanovništva, gotovo zaboravljen. Taj je zid svojevrsni zaštitni znak naselja, po kojem je mjesno kulturno-umjetničko društvo (KUD) "Bedem" dobilo ime. KUD "Bedem" djeluje tek od 1998. godine, ali je za kratko vrijeme postigao vri-

jedne rezultate o čemu svjedoče njegova brojna gostovanja po cijeloj Hrvatskoj i inozemstvu. On njeguje pučko muško i žensko pjevanje tzv. otkanje, te starinska plesna kola koja se plešu bez instrumenata odnosno ponekad uz diple (stari instrument), s jedinstvenim načinom izvođenja tih kola karakterističnim samo za ovo naselje, u čemu i jest njegova najveća vrijednost.

Osim KUD-a "Bedem" u naselju je dosta aktivno i Lovačko društvo "Kamenjarka" (vrsta ptice). Ono se brine o tome da ne nestanu pojedine životinjske vrste koje su inače karakteristične za ovaj prostor, kao što je fazan ili divlja svinja (vepar). Kod Bedema je prije nekoliko godina primjećeno postojanje rijetke životinje, muflona, pa je taj lokalitet zakonski pretvoren u prirodni rezervat i u nadležnosti je Lovačkog društva iz Splita i Hrvatskih šuma.

U Primoštenu je, međutim, kulturno-zabavni život slijedio opći trend razvoja, pa je sadržajni i bogatiji nego u mnogim drugim mjestima. Već 1955. godine osnovano je Kulturno-umjetničko društvo (KUD) "Ante Makelja" koji aktivno djeluje do danas. Uz to dugi niz godina Primošten ima i orkestar limene glazbe. Od 1978. djeluje i muška klapa, a od 1981. ženska klapa. Od te iste godine započeo je novi oblik kulturnih sadržaja uoči ljetne sezone, pod nazivom "Primoštenske ljetne priredbe", koje traju od sredine lipnja do sredine kolovoza. Te manifestacije obiluju raznim događanjima, kao što su fešte, koncerti, umjetničke izložbe, folklorni nastupi i sl., što pridonosi i upotpunjuje cjelokupnu turističku ponudu.

Oba područja obiluju i prirodnim dobrima, kao što su višegodišnji nasadi vinove loze. Pritom su posebno poznati i cijenjeni primoštenski vinogradi od čijeg se grožđa proizvodi vino *Babić*, zasadeni na izrazito kamenom terenu, s malo plodne zemlje, te predstavljaju pravu rijetkost. Sačuvani su i brojni stari maslinici od kojih pojedini imaju i stotinjak godina, starih cijelo jedno stoljeće. Oni se danas obrađuju gotovo jednako kao nekada, pa su i zbog toga zanimljivi i vrijedni. Vrijednost ovog prostora čini i borova šuma i brdo Jelinjak. To je jedina veća šuma sačuvana na širem području Šibenika, a smještena je iznad naselja Grebašnice i uzduž magistralne ceste prema Primoštenu. Postoji opravdani strah za opstanak spomenute šume i njezino očuvanje, jer ovim područjima prijeti stalna opasnost od požara i suša, naročito u ljetnim mjesecima. Nesvakidašnji primjer požara dogodio se 11. kolovoza 2001. godine; on je zaprijetio cjelokupnom prostoru Grebašnice, njenu zaleđu, te obalnom pojasu prema Primoštenu. Nasreću, spomenuta je šuma samo dijelom zahvaćena, a zbog iznimnih napora gasitelja i vatrogasaca nije ozbiljnije ugrožena. Požar je trajao tri dana, neočekivano dugo jer je puhala jaka orkanska bura koja je otežavala gašenje. Zbog toga se požar bio proširio i na okolna područja Gornjega Primoštena i na susjedna sela. Požar je

ugašen, ali je ostalo golemo područje crnoga zgarista, koje će se teško moći obnoviti. Velik broj stanovnika Grebašnice, naročito onaj poljoprivredni dio, u požaru je izgubio vinograde, maslinike i druge poljoprivredne kulture, a ukupna šteta je neprocijenjiva.

2. Demografsko - gospodarska obilježja Grebašnice

Prema prethodno spomenutom razmještaju postojećih sela i zaselaka, vidljivo je da je većina stanovništva ovog lokaliteta napustila neprivaćan brdski prostor, a naselila se u njegovu privlačnijem dijelu, uz obalu. Ta činjenica logična je posljedica utjecaja modernizacije i urbanizacije, naglo započete nakon Drugoga svjetskog rata. I danas preseljavanje stanovništva prema obali ne gubi na važnosti, već je kontinuirano, iako s nešto smanjenim tempom. Postoje i primjeri preseljavanja stanovništva iz susjednih sela, udaljenih od obale, u ovo naselje ili neka druga priobalna naselja, koja danas postaju sve atraktivnija za život, pa čak možda i atraktivnija od urbanih središta. Odnedavna udaljenost između njih više ne predstavlja problem jer su modernizacija prometnih sredstava, te osobnih automobila učinili tu udaljenost gotovo beznačajnom.

U studiji će se demografska analiza stanovništva odnositi upravo na taj priobalni dio ovoga prostora, jer u njemu živi najveći broj lokalnog stanovništva. Ostali su dijelovi rijetko naseljeni ili su gotovo potpuno napušteni, a u njima stalno žive uglavnom stanovnici staračke dobi. Demografski su podaci uspoređivani kroz vremenski period od četrdeset godina (1961.-2001.).

Prema popisu stanovništva iz 1991. godine, naselje je imalo ukupno 837 stalnih stanovnika, od kojih je 756 bilo stalno naseljeno u zemlji. Ostali su bili zaposleni u inozemstvu s obiteljima. S obzirom na broj domaćeg (lokalnog) stanovništva, naselje spada u grupu srednje velikih naselja (od 500 do 1.000 stanovnika) (DZS, 1991.).

Na temelju ranijih popisa stanovništva primjećuje se da je Grebašnica najveći broj stanovnika imala 1961. i to 907 stanovnika, a nakon toga njihov broj polako opada: 1971. iznosio je 788, a 1981. bio još manji - 774 stanovnika (SZS, 1961., 1971., 1981.). U zadnja četiri desetljeća Grebašnica je najmanje stanovnika imala 1981. godine, čemu je vjerojatno uzrok stalno napuštanje sela u korist gradova, ali i trend smanjenja broja rođene djece (pada nataliteta). Iako je naselje gubilo stanovništvo, ono ga ipak nije gubilo u velikim omjerima kao što je to bio slučaj u nekim drugim ruralnim sredinama u Hrvatskoj. To potvrđuju i podaci iz 1991. kada je broj opet lagano porastao i iznosio 837 stanovnika (tablica 1.).

Tablica 1.

Broj stanovnika Grebašnice prema godinama popisa 1961. - 2001.

Godina popisa	Ukupan broj stanovnika
1961.	907
1971.	788
1981.	774
1991.	837
2001.	891

Izvor:

Podaci Zavoda za zapošljavanje Područne službe Šibenik, ožujak 2001. godine

Pretpostavka je da će taj broj i dalje rasti, jer je već u zadnjih desetak godina vidljiv povećani natalitet stanovništva. Naime, istraživanjem broja djece rođene od 1991. do 2000. godine, provedenome u Matičnom uredu Šibensko-kninske županije ustanovljen je blagi, ali stabilan porast živorođenih (nataliteta) od 0,6%. U ovom je razdoblju evidentirano 120 djece u dobi od 0-9 godina, spram 115 djece iste dobi u 1991. i 113 u 1971. godini. *Tendencija porasta broja stanovnika, te da oni ostaju živjeti u naselju, njegovo je pozitivno obilježje.* Međutim, uz već spomenuti okolnosti, elementi privlačenja stanovnika za ostanak u naselju su i blizina mora i blizina grada, te sve one mogućnosti koje iz toga slijede. Te se mogućnosti posebno odražavaju u kvaliteti življenja (Seferagić, 2000.), posebno stambenoj kvaliteti (npr. prednost smještaja u privatnim kućama, umjesto u stanovima u zgradama kolektivnoga tipa), zatim u mogućnosti dodatne zarade lokalnog stanovništva od turizma (turističke djelatnosti). Sve veći broj stanovnika počinje ulagati i baviti se ovom djelatnošću. To nije zanemariva činjenica danas kad zemlju muče egzistencijalni problemi, pa mogućnost dodatnog izvora prihoda ima naročitu vrijednost. Isto tako, porastu stanovništva pridonose i stanovnici koji nisu "domaći" već dolaze iz drugih, susjednih mjesta i tu ostaju, iako oni čine samo manji broj stanovništva. S obzirom da je na cijelom ovom prostoru u zadnjih nekoliko desetljeća izgrađen velik broj vikendica, a one su sekundaran oblik stanovanja i naseljene su uglavnom povremeno ili sezonski (najviše ljeti), postoje i primjeri pretvaranja sezonskoga stanovništva u stalno stanovništvo. Tako se za ovaj dio populacije sekundarna rezidencija pretvara u stalnu, odnosno, primarnu rezidenciju (Čaldarović, 1989.: 109). Radi se većinom o umirovljenicima i osobama staračke dobi.

Dakle, rast broja stalnih stanovnika zadnjih je godina očit, a potvrđuju ga i podaci najnovijeg popisa iz 2001. godine prema kojem ukupan broj stanovnika iznosi 891. Taj

broj je veći nego u prethodnom popisu iz 1991. godine, pa potkrepljuje pozitivno obilježje naselja da njegovo stanovništvo kontinuirano raste (tablica 2.).

Tablica 2.

Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001.

	Ukupan broj popisanih osoba	Ukupan broj stanov. naselja popisa	Stalni stanovnici svega	Stalni stanovnici prisutni	Broj kućanstava svega	Privatna kućanstva	Stambene jedinice svega	Stanovi za stalno stanovanje
Grebaštica	894	862	891	862	227	227	682	308

Izvor:

Prvi rezultati po naseljima, DZS, Zagreb, 2001.

Tablica upućuje da privatnih kućanstava ima 227, a stanovi društveno-kolektivnoga tipa u naselju ne postoje. Ukupan broj stambenih jedinica je 682, ali ih je tek manje od polovice stalno naseljenih, dok su ostale naseljene samo povremeno ili su napuštene.

Protetkih je godina vidljivo rastao i broj stanovnika naselja koji su odlazili živjeti i raditi u inozemstvo. Godine 1981. bila je 61 osoba na radu u inozemstvu s obiteljima, a 1991. bila je 81 osoba, odnosno taj se broj povećao za 1,8% (SZS, 1981.; DZS, 1991.). Prema popisu iz 2001. godine taj se broj smanjuje, te iznosi samo 26 osoba. To govori da se u zadnjem desetljeću slabije napuštalo naselje u korist inozemstva ili emigracije. Tome očito nije osnovni razlog u nepostojanju želje u dijelu stanovnika za odlaskom, već su uzroci tome, vjerojatno, strožiji uvjeti što ih postavljaju zemlje primitka ili emigracije, odnosno najčešće zemlje Europske unije (EU). Inače, ti se stanovnici povremeno vraćaju u naselje, a povratak im se uglavnom svodi na odmor i ulaganje, prije svega, u izgradnju kuća (većinom bogato uređenih višekatnica). Za samo naselje ovi su stanovnici neiskorišteni, izgubljen ljudski potencijal. Jer u razvoj i dobrobit samoga naselja oni ne ulažu, kao što je slučaj u nekim drugim regijama, iako bi njihova ulaganja mnogo značila u današnjoj situaciji. Stoga su obilježja ovog tipa stanovnika još jedan stagnirajući i usporavajući unutarnji faktor razvoja naselja, a pridonosi mu i pasivnost domaćeg stanovništva što ne angažira ove pojedince da učine nešto u korist opće dobrobiti naselja. Aktivnost i inicijativa lokalnog stanovništva najčešće su usmjerene privatnim i osobnim interesima, te interesima manjine, a manje zajedničkim interesima.

Grebastica od Drugoga svjetskog rata gubi prvotni značaj tradicionalnoga i čisto poljoprivrednog sela, te je postala naselje mješovitog i prijelaznog oblika, odnosno transformirano naselje (Šuvar, 1972.: 144-145). To se prvenstveno vidi u vrstama djelatnosti kojima se stanovništvo bavi, a ona su uglavnom sekundarnog i tercijarnog tipa, a tek zatim primarnog tipa, odnosno poljoprivredna djelatnost. Poljoprivreda je napuštena ili stavljena u drugi plan, te joj je smanjena važnost u radnom i financijskom smislu. To je posljedica procesa *deagrarizacije* koji je uzrokovan ubrzanom industrijalizacijom započetom šezdesetih godina 20. stoljeća (Puljiz, 1977.: 84-86) i traje do danas. Unatoč tome sačuvano je *obiteljsko poljoprivredno gospodarstvo*. Ono je očuvano iz sentimentalnih (tradicijske veze sa zemljom - očevinom), ali i iz financijskih razloga. Članovi obitelji tih gospodarstava bave se poljoprivredom samo za vlastite potrebe, i to kao dodatnom djelatnošću, a to je onda i dodatan izvor zarade (Štambuk, 1997.). Stanovništvo u naselju bavi se poljoprivredom nakon radnog vremena te vikendom. Stoga ne dospijeva obrađivati cjelokupno zemljište već se obrađuju samo njegovi najbolji dijelovi, tj. oni koji donose najviše koristi (uroda). Ostali se dijelovi s vremenom zapuštaju ili su već zapušteni (ugar).

Od ovih polupoljoprivrednika stvoren je specifičan sloj radnog stanovništva, tzv. sloj seljaka-radnika, kojemu poljoprivredna djelatnost nije primarna, već je to stalan radni odnos u nekom drugom sektoru, koji im je dao sigurnost koju u poljoprivredi nisu imali. Ta sigurnost se temelji na redovitom financijskom prihodu, te sredeoj zdravstvenoj i mirovinskoj zaštiti zaposlenih (Puljiz, 1977.; Štambuk, 1997.). Dvostruka uloga ovog dijela stanovništva, odnosno uloga seljaka u naselju i radnika u gradu, dovela je do podijeljenosti između gradskoga i seoskoga načina života, pa stoga ne pripada nijednom u potpunosti. Proces intenzivnog razvoja industrije i transformacije seoskoga prostora s opadanjem broja seoskoga stanovništva i pravih poljoprivrednika, označava se *fazom rekompozicije seoskog socijalnog sustava* (Štambuk, 1997.: 91), koja je u Hrvatskoj započela kasnije nego u drugim europskim zemljama. U Hrvatskoj je ona započela šezdesetih godina 20. stoljeća i odvija se neravnomjerno, ovisno o konkretnim lokalnim prilikama. U nekim područjima, među koja spada i ispitivano naselje, ova će faza trajati i ubuduće.

Od ukupnog broja aktivnih stanovnika naselja, a takvih je 1991. bilo 295, najviše ih je zaposleno u industriji, čak 125, što ne čudi jer je najčešće mjesto zaposlenja grad Šibenik koji je od početka razvijan kao snažno industrijsko središte s naglaskom na teškoj industriji. U ugostiteljstvu i turizmu zaposleno ih je 33, u trgovini 29, u tijelima državne uprave 25, zdravstvenoj zaštiti 22, prometu i vezama 23, građevinarstvu 17 itd., a najmanje ih je zaposleno u poljoprivredi, ribarstvu i šumarstvu, tek nekoliko.

Stanovništvo se bavi ribarstvom, iako u naselju ne postoje profesionalni ribari koji bi bili tako evidentirani. To ne znači da se stanovništvo ribolovom ne bavi, već suprotno, ono je podjednako prisutno kao i poljoprivreda, ako ne čak i više od nje. Ribarstvo je najčešća dodatna djelatnost lokalnog stanovništva, ono mu je izvor prihoda, ali i pomoć u prehrani. Od ukupnog broja stanovnika naselja, njih šestoro spada u poljoprivredno stanovništvo, pa je udjel poljoprivrednoga u ukupnom stanovništvu svega 0,7% (DZS, 1991.).

Prema podacima iz 1971. godine u naselju su bila 54 poljoprivredna stanovnika (7,1%) (SZS, 1971.), što znači da je u dva desetljeća (1971.-1991.) udjel poljoprivrednog stanovništva smanjen sa 7,1% na navedenih 0,7%, tj. za 6,4%. Usporedimo li to sa hrvatskim prosječnim udjelom poljoprivrednoga u ruralnom stanovništvu koji je 1991. iznosio 18,8% (Štambuk, 1998.: 54), vidimo da su čisti poljoprivrednici u ovom naselju iznimno malobrojni. Ovi podaci jasno govore koliko su snažan utjecaj deagrarizacija i industrijalizacija imale na ovo naselje, a pogotovo na *sloj čistih poljoprivrednika koji su gotovo izbrisale*. To je dijelom i razumljivo jer su ljudi u ovom kraju živjeli teško i siromašno, te su stalan posao smatrali spasom od takvog života za sebe i svoje obitelji.

Najveći broj stanovnika naselja bio je i još uvijek je zaposlen u prigradskim tvornicama (teška i laka industrija) kojih je prije Domovinskog rata u Šibeniku bilo nekoliko: Tvornica lakih metala (TLM) - Razine, Tvornica elektroda i ferolegura (TEF) - Crnica, Remontno brodogradilište (Luka) i dr. Te su tvornice u ratu ili uništene ili dijelom zatvorene, te rade smanjenim kapacitetom, što je dovelo do velikog porasta nezaposlenosti u cijeloj Šibensko-kninskoj županiji, pa tako i u Grebašćici. Primjerice, tvornica u Razinama (TLM) prije rata je zapošljavala oko 5.000 ljudi, a danas zapošljava manje od 2.000. Mnogi koji su radili u tim tvornicama prije rata, danas su nezaposleni ili su na Zavodu za zapošljavanje, te u raznim stečajnim postupcima, čekanjima, prijevremenim mirovinama i sl.

S obzirom da je većina radnosposobnih stanovnika zaposlena izvan samoga naselja oni zbog toga ovise o gradu ili drugom naselju u koje migriraju, odlazeći dnevno ili tjedno na posao, pa imaju položaj tzv. *komutanata* (Oliveira-Roca, 1990.). Isto tako u grad putuju i djeca školske dobi, svih uzrasta - od početka do kraja školovanja, jer naselje nema primjerenu zgradu osnovne škole. Postoji organizirana nastava samo za tri razreda osnovne škole u improviziranim prostorijama, a nakon toga se škola nastavlja u gradu. Zbog toga nju pohađa svega nekoliko učenika iz mjesta, dok se većina roditelja odlučuje da djecu šalju u gradske škole od samog početka. Prije dvadesetak godina postojala je škola za osnovno, četverogodišnje školovanje, koju je pohađala većina djece.

Ona je ipak zatvorena zbog nedovoljnog broja djece, ali i zbog nedostatnog nastavnickog kadra i financijskih problema.

Stanovništvo naselja sve se intenzivnije bavi turističkom djelatnošću, i to uglavnom u obliku privatnog smještaja turista. Sve veći broj obitelji, naročito zadnjih godina, iznajmljuje sobe i apartmane, te nudi pansionski i polupansionski aranžman. Tome se sve više podređuje i cjelokupna aktivnost naselja: uređuje se samo naselje, njegove obale i plaže, ali i privatne obiteljske kuće. Kuće za ovu namjenu imaju velik broj soba i apartmana, lijepo i moderno uređenih, te okućnice i vrtove, što sve pridonosi boljoj turističkoj ponudi. U naselju ne postoje hoteli niti ikakvi društveni objekti turističke namjene, pa je turizam u ovom naselju privatnog tipa, što ne znači da je takav on manje vrijedan ili manje unosan. Dapače, ovakav tip turizma trebao bi postati iznimno važna grana za najveći broj stanovnika naselja, ali ne samo njegova priobalnog dijela nego i gornjega, tradicionalnog dijela, čime bi postigao zanimljiv i atraktivan spoj seoskog i masovnog turizma. Gornja Grebaštica bi mogla proizvoditi domaće proizvode koji su na cijeni, poput pršuta, sira, vina i ulja, te biti mjesto turističkih izleta u prirodu i u selo kakvo je ono nekada bilo. Donja Grebaštica bi u to mogla investirati, te je uvrstiti u svoju turističku ponudu uz sve ostalo što nudi, a to je čista priroda i more, dobar smještaj, te miran i ugodan odmor. Ovakva turistička ponuda ne mora biti atraktivna mladim turistima ili onima koji traže drugačiju ponudu, sa zabavom, noćnim životom i sl., jer u naselju ne postoje noćni klubovi, diskoteke, kockarnice. Stoga bi bilo potrebno naglasiti vrstu i sadržaj ponude u promidžbenom programu. Međutim, nedostatna financijska sredstva priječe da se dostigne kvalitetnija razina turističke djelatnosti, a onda i kvalitetnija ponuda.

Inače, u Grebašticu je u ljetnoj sezoni 2000. bilo oko 2.500 gostiju što je više nego u predratnoj 1990. godini, koja je, kako je poznato, bila rekordna godina po broju turista u cijeloj zemlji (podaci su uzeti iz lokalnog Turističkog ureda). To znači da se za vrijeme ljetnih mjeseci broj stanovnika naselja više nego udvostruči, pa to može govoriti u prilog tezi o budućnosti turizma u njemu. U sezoni 2001. bilo je oko 2.800 gostiju što pokazuje da je ta sezona bila nešto uspješnija. Najuspješnija je ipak bila sezona 2002. u kojoj je, prema podacima lokalnoga turističkog ureda, u naselju boravilo oko 3.700 gostiju. To je u odnosu na 2000. godinu 52% turista više.

U posljednjih nekoliko godina stanovništvo Grebaštrice pokazuje i *osjetno veće zanimanje za poljoprivrednu djelatnost*, osobito za uzgoj tradicionalnih mediteranskih kultura, kao što su vinova loza, maslina, smokva, odnosno za proizvodnju vina, ulja i suhih smokava. I ovdje nedostaju veća i osmišljenija financijska ulaganja, pa sva proizvodnja

ostaje unutar obiteljskih gospodarstava. Velika je prednost što je mlada populacija danas svjesnija tradicionalnih vrijednosti i dobara nego što je to bilo ranije. Neki se mladi vraćaju obradi maslina i vinove loze, te proizvodnji maslinova ulja i vina, ali na novi, suvremeniji i unosniji način.

Sva navedena obilježja naselja govore u prilog tezi da je u njemu *potpuno nestalo tradicionalno seljačko društvo* i većina onoga što ga je takvim činilo. Došlo je do "nove faze koja je transformacija seljaštva i seoskih sredina u kojoj će obitelj i poljoprivreda naci novi identitet" (Štambuk, 1991.: 119). Međutim, da bi do te transformacije došlo, potrebna je i potpora države i državna inicijativa za pokretanje određenih akcija bez kojih se poljoprivredna i turistička djelatnost ne mogu kvalitetno i dugoročno razvijati. To je od iznimne važnosti posebno u današnje vrijeme koje diktiraju imperativi svjetskoga globalizirajućeg tržišta dobara i usluga, te imperativi svjetskih ekoloških standarda zaštite okoliša. Stalna zaštita nacionalnih dobara i resursa nužna je i od države, jer bi inače oni mogli nestati, te izgubiti svoju pravu vrijednost ako se prema njima bude odnosilo na nekontroliran način.

A što se samoga turizma tiče on "kao univerzalno, globalno tržište mora, sukladno takvoj svojoj ulozi, biti razvijan kao odgovarajući način promišljanja nacionalnih mogućnosti na svjetskom tržištu. Zato njegove strategijske odrednice moraju biti multidisciplinarno postavljene" (Lokin, 2000.: 235).

3. Primoštenski kraj

Primoštenski je kraj pozicioniran u središtu hrvatske obale, tj. u središnjem dijelu Srednjeg Jadrana. Povezan je s dva značajna obalna i gradska centra, Šibenikom (28 km) i Splitom (52 km), te zračnom lukom u Kaštel Starom (35 km), što govori u prilog njegovoj dobroj cestovnoj i zračnoj povezanosti. Ovo je područje "spoj sjevera i juga, kopna i otvorena mora" (Friganović, 1997.: 10).

U rasvjetljavanju današnje situacije i određenih fenomena ovoga kraja opet će poslužiti određeni podaci iz njegove povijesti. Temeljna sličnost između područja Grebaštica i Primoštena jest u njihovu prvotnom smještaju: oba su bila udaljena od obale i mora, te uvučena u kopno i oslonjena na poljoprivrednu djelatnost. Tek iza Drugoga svjetskog rata dolazi do masovnog preseljavanja i naseljavanja stanovništva uz obalu, što je prvenstveno prouzročeno izgradnjom prometne infrastrukture, ali i brojnim drugim razlozima. Za oba lokaliteta karakteristična je podjela na gornji i donji dio,

odnosno postoji Gornji i Donji Primošten, kao Donja i Gornja Grebaštica. Ta je razlika i prostorna i terminološka, i u skladu je sa stvarnom udaljenošću od mora. Pod Gornji Primošten spadaju naselja Južni i Burnji Primošten, sa brojnim zaseocima, a Donji Primošten se još zove Selo i odgovara priobalnom Primoštenu. Svi nazivi sela i zaselaka na ovom području do danas su nepromijenjeni.

Kada su zaredali upadi turskih četa iz dublje Zagore te iz Bosne od kraja 15. stoljeća i kasnije (Friganović, 1997.: 16), stanovnici više naselja iz zaleđa, te iz raznih zaselaka sklonili su se na obližnji otočić Gola glava (Caput Cista), gdje su osnovali novo naselje - Primošten. Pod tim imenom ovo se naselje prvi put spominje 1564. godine, kada je šibenski knez Jakov Boldu u svom izvješću iz 1542. godine istakao da se otočić treba povezati, "primostiti" s kopnom. Tada je napravljen pokretni most i još jedna kula uz već postojeću (Stošić, 1942.: 250), te je nastao Primošten kojemu naziv doslovno znači: ono što je premošteno ili povezano mostom. "Danas nema ni mosta ni kule - već je ostao samo nasip, pa se otočić doima kao prirodni poluotok (tombolo)" (Friganović, 1997.: 17). U današnjem razmještanju Primoštena izrazito je vidljiva podjela na njegov stari dio u kojemu su gusto poredane starinski građene kuće u kamenu, oko kojih dominira prostor trga te velika crkva podignuta na najvišem dijelu mjesta. Noviji je dio većim dijelom nastao neplanskom masovnom gradnjom brojnih stambenih kuća, razasutih posvuda, i gradnjom uslužnih i sličnih objekata.

Položaj uz obalu i more u novije se vrijeme, odnosno od konca šezdesetih godina 20. stoljeća, pokazao kao prednost i povoljna okolnost, pa se okolno stanovništvo ponovno seli na taj prostor. Ovoga se puta seli ne više zbog opasnosti od neprijatelja, već zbog pogodnijih i modernijih uvjeta života, što su ih omogućile ubrzana industrijalizacija i urbanizacija. To će, međutim, djelovati dvostruko na cjelokupan prostor. Za Gornji Primošten to će izazvati negativne posljedice u gubitku i starenju stanovništva, odnosno kontinuiranom napuštanju ovog kraja, a malo je učinjeno da se to ublaži ili spriječi. Slično je stanje i u Gornjoj Grebašnici, ali i u brojnim krajevima diljem Hrvatske kojima prijeti potpuna ili djelomična depopulacija prostora. Mogućnosti za njihov oporavak su slabe, a posljedica su lošeg gospodarenja ruralnim prostorima u nas. Međutim, područje današnjega Donjeg Primoštena doživjet će potpuno drugačiji razvoj i poprimat će obilježja razvijenoga urbaniziranog naselja (općine), koje će preuzeti ulogu lokalnog središta ovoga kraja. To je započelo s njegovim uključivanjem u "razvoj turizma i s njim povezanih procesa (nova cesta, hoteli, brodska i trajektno pristanište, modernizacija starih i izgradnja novih kuća za iznajmljivanje i dr.)" (Friganović, 1997.: 22), a trajat će i nadalje.

3.1. Obilježja primoštenskog kraja

U demografskom i regionalnom smislu područje Primoštena obuhvaća općinu Primošten (bez okolice) i pripadajuća sela ili naselja, od kojih su neka bliža njegovu zaleđu, a neka su bliža priobalnom Primoštenu. Svi zajedno čine primoštenski kraj. Primoštena. Ukupan broj stanovnika tog područja 1991. godine iznosio je 3045 stanovnika, a od kraja Drugog svjetskog rata prisutan je stalni pad broja njegovih stanovnika (tablica 3.).

Tablica 3.

Stanovništvo primoštenskog kraja (1953.-1991.)

Primoštenski	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.
Kraj	3780	3542	3404	3136	3045

Izvor:

Popisi pučanstva od 1880. do 1991. godine (prema Friganović, 1997.: 19)

Pad broja stanovnika ovoga kraja bilježe i podaci najnovijeg popisa stanovništva iz 2001. godine, prema podacima prvih rezultata po naseljima. Prema popisu, cjelokupno primoštensko područje 2001. imalo je 2.965 ukupno popisanih osoba. Međutim, ukupan broj stalnog stanovništva područja još je niži i iznosi 2.878 osoba. Općina Primošten (bez okolice) stalnog stanovništva ima ukupno 1.736 osoba (DZS, 2001.). Iz tog se broja vidi da većina stanovnika živi u samoj općini Primošten, odnosno, u njegovu priobalnom i najrazvijenijem dijelu. Broj kućanstava ukupnog prostora iznosi 1.042, a od toga je 1.041 privatno kućanstvo. Broj kućanstava općine je 589, a privatnih je 588 (DZS, 2001.). Iz tablice 4. evidentno je da u većini navedenih manjih naselja ukupan broj postojećih stambenih jedinica daleko premašuje broj stanova koji su stalno naseljeni, što govori u prilog kontinuiranom iseljavanju i depopulaciji istih.

Tablica 4.

Stanovništvo, kućanstvo i stanovi u primoštenskom kraju (2001.)

	Ukupan broj popisanih osoba	Ukupan broj stanov. naselja popisa	Stalni stanovnici svega	Stalni stanovnici prisutni	Broj kućanstava svega	Privatna kućanstva	Stambene jedinice svega	Stanovi za stalno stanovanje
Kruševo	80	80	80	80	34	34	58	53
Ložnice	50	48	48	48	17	17	30	20
Primošten (općina)	1749	1728	1736	1559	589	588	1429	684
Primošten Burnji	709	654	693	620	269	269	695	306
Široke	207	176	156	125	64	64	113	61
Vadalj	72	69	69	68	31	31	86	39
Vezac	98	95	96	89	38	38	49	35
Primošten (ukupno područje)	2965	2850	2878	2589	1042	1041	2460	1198

Izvor:

Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001. Prvi rezultati po naseljima, Zagreb, DZS, 2001.

Kao što je spomenuto, nakon Drugoga svjetskog rata, točnije 1964. godine kad je izgrađena magistralna cesta (Jadranska magistrala), cijeli obalni pojas zemlje dobio je novu razvojnu perspektivu, pa su je dobila i navedena naselja. Primošten je već ranih 60-ih godina započeo svoj ubrzani razvoj, naročito kroz gradnju primarne i sekundarne infrastrukture. Kada je 1962. godine postavljen električni dalekovod od Šibenika do Primoštena, već 1965. godine započela je izgradnja prvih turističkih objekata, hotela, kampova i sl. Prvi hotel s kapacitetom od 250 kreveta izgrađen je na rtu poluotoka Raduča, i po njemu je i nazvan "Raduča". Nakon toga slijedi izgradnja i ostalih hotela - "Zora" i "Slava" 1968. godine (325 kreveta), te hotela "Adriatic I, II, i III". Hotel "Marina lučica" (hotel A-kategorije) izgrađen je 1971. godine, a na poluotoku Punta maslin udaljenom tri kilometra sjeverozapadno od Primoštena otvoren je auto kamp "Adriatic", također A-kategorije, kapaciteta za smještaj 1.000 automobila, odnosno za

3.000 gostiju. Primošten je dobio i marinu "Kremik" 1983. godine sa 411 vezova (Furčić, 1984.: 123).

Već 1956. godine Primošten je dobio i svoju prvu zdravstvenu stanicu koja se od 1965. godine intenzivnije razvija i osuvremenjuje, te služi potrebama domaćeg stanovništva, ali i potrebama turista. Tih se godina organizira i osnovna škola za svih osam razreda, a koja dotada nije uključivala sve razredne godine. Danas Primošten ima suvremenu i novu osnovnu školu, čija je izgradnja završena 80-ih godina, koja okuplja djecu iz Primoštena i okolice.

Svi ovi podaci govore u prilog brzom razvoju Primoštena, naročito njegova turizma i njemu pratećih djelatnosti kao što su ugostiteljstvo, trgovina, kulturne manifestacije i sl. Posebno važna uloga pripada privatnoj radinosti u turizmu kojoj su se posvetili gotovo svi stanovnici, tako da svake godine raste broj apartmana i soba u privatnom aranžmanu, te restorana, kafića i sličnih uslužnih objekata. Sve je podređeno toj djelatnosti. Cjelokupan razvoj ove općine utjecao je i na promjene u strukturi stanovništva, te učinio da od područja stalnog iseljavanja ono dijelom postane i područje ostanka stalnog i useljavanja novog stanovništva. Novi i poboljšani životni uvjeti omogućuju ostanak i mladoj populaciji, iako su još uvijek evidentni primjeri njihova odlaska, bilo privremenog bilo trajnog. Mlade stanovništvo koje odlazi obrazovanije je i najčešće ostaje u mjestu svoga obrazovanja. To je primjer karakterističan za cijelu ruralnu Hrvatsku, a ne samo na pojedina područja.

S druge strane, ovakav uglavnom jednosmjerni razvoj doveo je do stagnacije u manje profitabilnim djelatnostima, primjerice poljoprivredi i ribarstvu, koje su u ne tako dalekoj prošlosti bile glavni izvori života i osnovne djelatnosti domaćeg stanovništva. Danas se ovim djelatnostima stanovništvo slabije i povremeni bavi, i to većinom iz hobističke i sentimentalne naravi, a donekle i kao dodatnim izvorom zarade. Stanovništvo sela i zaselaka primoštenskog zaleđa, tzv. Gornji Primošten, više se i aktivnije bavi poljoprivredom od stanovništva Donjeg Primoštena. Inače prostor primoštenskog zaleđa dobrim je dijelom zahvaćen procesom *senilizacije poljoprivrede*. To je proces u kojem se poljoprivredom bave, bilo povremeno bilo aktivno, ostariji i osamljeni članovi nekad većih obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava, a obilježava ga kontinuirano napuštanje mlađeg i radnoaktivnog stanovništva. Stoga je ovaj prostor, po većini svojih obilježja, sličan prostoru Gornje Grebašnice: oba imaju slabe šanse za poboljšanje svoga položaja. Nepovoljan i omalovažavajući pristup poljoprivrednoj djelatnosti ovdje traje već duži niz godina, i to kako u vremenu bivšega socijalističkog sustava, tako i u današnjem tranzicijskom vremenu. Stoga i ne začuđuje činjenica što se

poljoprivredom sve više stanovnika, posebno mladih, ne želi baviti. U prilog ovoj tezi govori i činjenica da se poljoprivreda u ovom kraju ili slabo modernizira ili se uopće neosuvremenjuje. Karakteristične poljoprivredne kulture za ovo područje, kao što su vinova loza, maslina i smokva, i danas se obrađuju gotovo na jednak način kao i prije mnogo godina, a on je većinom manualnog tipa. Uzrok tome nije nedostatak želje i financijskih sredstava stanovništva za osuvremenjivanjem poljoprivrede, već stoga što je krški prostor s malo plodne zemlje nedostupan mehanizaciji, pa je jedini način da ga ljudska ruka obrađuje. A takvih ljudskih ruku danas je sve manje!

Od ukupnog broja aktivnih stanovnika općine Primošten (Donjeg Primoštena), u 1991. bilo ih je 609, a najviše ih je bilo zaposleno u ugostiteljstvu i turizmu, čak 368, što ne čudi jer je najčešće mjesto zaposlenja domaćih stanovnika u postojećim hotelima i privatnoj turističkoj djelatnosti. U trgovini ih je bilo zaposleno 35, u industriji 15, u tijelima državne uprave 16, zdravstvenoj zaštiti 26, prometu i vezama 30, građevinarstvu 24 itd., a svega 8 ih je bilo zaposleno u poljoprivredi i ribarstvu, što govori o povremenom i hobističkom načinu bavljenja ovim djelatnostima. U Primoštenu Burnjem ili Gornjem ukupan broj aktivnih stanovnika bio je 164 i od tog broja također ih je najviše bilo zaposleno u ugostiteljstvu i turizmu - 42, ali ih je gotovo isto toliko bilo zaposleno i u industriji, tj. 36. U trgovini ih je bilo zaposleno 20, u tijelima državne uprave 12, zdravstvenoj zaštiti 9, prometu i vezama 12, građevinarstvu 14 itd., a najmanje ih je bilo zaposleno u poljoprivredi i ribarstvu, tek 3 (DZS, 1991.). Stoga ovi podaci govore u prilog navedenoj senilizaciji poljoprivrede.

Donji Primošten, kao općina, lokalno je središte osrednje važnosti za svoju okolicu i zaleđe, jer su u njegovoj blizini dva velika urbana središta - Šibenik i Split, pa domaće stanovništvo najvećim dijelom gravitira upravo prema tim gradovima. Situacija je dijelom obrnutog slijeda samo u vrijeme turističke sezone, odnosno, ljeti kad ono postaje mjesto rada brojnoj sezonskoj i privremenoj radnoj snazi, te mjesto privremenog boravka dvostruko većem broju stanovnika nego je to u ostalim izvansezonskim mjesecima. Trajni centri gravitacije i svakodnevnih ili povremenih migracija i za sam Primošten, ali i za ostala okolna područja, ipak su navedeni gradovi. To svakako nije i ne bi trebalo biti najbolje rješenje jer stanovnici za rješavanje nekih poslova, problema ili obveza, u većini slučajeva moraju putovati i obavljati ih u spomenutim gradovima, umjesto u mjestu stanovanja. Najčešće se odlazi u grad Šibenik pa i iz ovog kraja velik broj migranata ili komutanata dnevno, tjedno ili mjesečno putuju u ovo gradsko središte.

U proteklom desetljeću općina Primošten nalazila se u razdoblju stagnacije, stanju otežanog razvoja, jer su nedavni Domovinski rat i poslijeratni problemi ostavili duboke posljedice. Sama općina nije direktno bila pogođena ratom, ali to ne umanjuje sve one negativne posljedice proizišle iz njega. U primoštenskim su hotelima bili smješteni prognanici i izbjeglice, i još uvijek je jedan manji dio ostao u njima. S prestankom rata i povratkom turista, pojavili su se problemi obnove i modernizacije postojećih i zapuštenih turističkih objekata, a za to nije bilo dovoljno sredstava. Nakon toga su pojedina hotelsko - turistička poduzeća bila privatizirana s većim ili manjim uspjehom. Za samu općinu, a najviše za zaposlene radnike u njima, pojedini privatizacijski aranžmani nisu bili osobito povoljni, pa je prijetila opasnost od stečajeva i gubitaka radnih mjesta. Danas je većina tih problema riješena. Pa iako postoje još neke poteškoće, stanovnici se trude vratiti Primoštenu njegov nekadašnji značaj i privlačnost.

4. Aktualni problemi Grebašnice i Primoštena

U nastavku teksta i za Primošten i za Grebašnicu većinom koristiti će se objedinjeni nazivi bez podjele na njihove gornje ili donje dijelove. Takav pristup olakšava usporedbu tih naselja.

Usmjerenost na grad Šibenik ubrzala je razvoj i napredak obaju područja. Nagli je razvoj izazvao i mnogobrojne probleme, prvenstveno psihosocijalne naravi, nametnute razlikama između urbanoga i ruralnoga, odnosno modernoga i tradicionalnoga. Takve teškoće, koje nastaju u manjim teritorijalnim jedinicama, poput ovih spomenutih, dijelom bi se mogle rješavati na lokalnoj razini vlasti, odnosno kroz lokalnu upravu i samoupravu. Međutim, tokom istraživanja i kroz razgovor sa stanovnicima i s lokalnim vlastima, pokazalo se da ova razina slabo funkcionira ili uopće ne funkcionira. Problem je u nemogućnosti njihova djelovanja, zbog gubitka prijašnjih ovlasti, ali i zbog nedostatka sredstava. U oba naselja mjesne jedinice nisu zadovoljne razinom vlasti iznad sebe, odnosno Županijom, a lokalno stanovništvo, s razlogom, nije zadovoljno nijednom od njih. Mjesni odbor Grebašnice i Općina Primošten, kao predstavnici mjesne samouprave, u rješavanju postojećih problema uglavnom se snalaze sami i uz pomoć stanovništva, jer je Županija osiromašena i preopterećena, pa zbog toga i neefikasna.

Situaciju u Grebašnici dodatno otežava neosviještenost i nemotiviranost lokalnog stanovništva koje se očituje kao naglašena pasivnost, te zatvorenost spram promjena i inovacija. Iz takve nezavidne društvene klime proizlazi opća stagnacija, te negativan

trend razvoja naselja. Situacija u Primoštenu dijelom je povoljnija, njegovi su stanovnici otvoreniji za promjene, te svjesniji aktualnih gospodarskih trendova. *Osnovni uzrok njihove nejednake razvijenosti nalazi se u različitom pristupu prema društvenoj akciji i u različitoj društvenoj klimi koja postoji u tim naseljima.* Stoga je ukupno gospodarsko stanje Primoštena, te socijalna i kulturna dimenzija života njegovih stanovnika, na nešto višoj razini te bolje može zadovoljiti njihove svakodnevne potrebe. To, međutim, ne znači da ne postoje i problemi koji su stvoreni višegodišnjim zapostavljanjem razvoja njegova zaleđa koje je u velikoj suprotnosti u odnosu na njegov razvijeni dio.

U Grebašćici najveće nezadovoljstvo stanovništva izazivaju konkretni, duži niz godina neriješeni problemi, a uglavnom su javno-administrativnog tipa. Primjerice, ne postoji pošta sa stalnim radnim vremenom, ambulanta, banka i slično, a za ambulantu i poštu su sakupljena financijska sredstva, pa ipak nisu otvorene. Tek je u prošloj sezoni otvoren poštanski ured koji radi samo preko ljeta, pa je problem ostao i dalje neriješen, a stanovnici i dalje moraju putovati u grad ili drugo naselje za poštanske usluge. Bez minimalno razvijene institucionalne mreže Grebaštica ne može imati predznak razvijenog naselja. Od javnih i ugostiteljskih objekata postoji svega nekoliko restorana i kavana (uz magistralnu cestu i na obali), te turistički ured, turistička agencija i dvije trgovine prehrambenom robom. Naravno da ti objekti ne zadovoljavaju potrebe stanovnika i posjetitelja, a naročito ne ljeti, u vrijeme turističke sezone. Tada se izrazi osjeća nedostatak javnih institucija kao što su zdravstvena služba, razni uredi uslužnog tipa (različite agencije, zabavno-rekreacijski centri i sl.). Budući razvoj ovisit će uglavnom o privatnom ulaganju pojedinaca, jer niti Županija niti država (državna ministarstva) nemaju namjeru ulagati u ovo naselje u skoro vrijeme.

Važno je spomenuti i lošu situaciju u obrazovnoj strukturi stanovništva, posebno u mladoj populaciji. Primjer koji govori u prilog tome odnosi se na generaciju rođenih većinom od 1967. do 1974. godine. Tu skupinu (od 27 do 35 godina) obilježava profesionalna nestručnost i nekvalificiranost, jer ih oko 60% nije redovito završavalo srednjoškolsko obrazovanje, već samo osnovno, a nekoliko ih je čak i sa nepotpunim osnovnim obrazovanjem. Po stupnju školske spremne oni su nekvalificirani, polukvalificirani i niže stručne spremne, a kvalificirane i visoko kvalificirane stupnjeve naknadno su završavali i polagali kroz razne tečajeve i večernje škole. Najmanje ih ima (svega troje) više i visoko obrazovanje (DZS, 1991.).

Generacije rođene prije i poslije navedene u nešto su boljoj situaciji i redovito su završavali školovanje, pa nisu to morali činiti naknadno. Osnovni razlog ovom (ne)obrazovanju vjerojatno je u tome što su srednju školu polazili u gradu, dok su

osnovnu školu većinom završavali u selu; otuda vjerojatno izvire njihovo nesnalaženje u novoj urbanoj sredini i neprihvatanje urbanih vrijednosti. S druge strane, je to vodilo odbacivanju ruralnih i tradicionalnih vrijednosti koje su oni već imali usvojene. Stoga je slaba prilagodba i "nezavršena" socijalizacija ove populacije dovela do njenog gotovo destruktivnog društvenog ponašanja, čime je najviše naškodila sebi. Posljedice ovoga vide se u navedenoj polupismenosti, odnosno nekvalificiranosti i slabom obrazovanju. Sindrom nezavršavanja i napuštanja škola u toj generaciji, može se prepoznati i u drugim naseljima Šibensko-kninske županije, što pokazuje da to nije rijedak slučaj (podaci su prikupljeni grupnim intervjuom³ s pripadnicima tih skupina, koji poznaju velik broj pojedinaca iz drugih naselja s istim ili sličnim problemima), a slično je stanje i u primoštenskom kraju. Taj problem rezultira težim pronalaženjem zaposlenja, naročito stalnoga, a iz toga onda proizlazi nesigurnost u egzistencijalnim pitanjima. Problem je kulminirao početkom Domovinskog rata kada su najvećim dijelom spomenute generacije (njihov muški dio) otišle u rat na nekoliko godina (četiri do pet godina). Sa završetkom rata samo ih je manji dio ostao trajno zaposlen u vojsci, a ostali su ponovno postali nezaposleni. Time je životna egzistencija ove skupine stanovnika neprestano ugrožena. Neki su od njih i sa psihičkim problemima (posttraumatski stresni sindrom - PTSD), izraženima kroz opću besperspektivnost, rezignaciju i indiferentnost spram sebe i života. Može se reći da ovaj problem poprima oblik totalne *društvene anomalije* i društvene depresije, koji se "empirijski najviše očituje kao apatija, rezignacija stanovništva, odsutnost socijalnih akcija i okupljanja uopće, ponekad i rasprostranjenog alkoholizma ili uzimanja droga" (Lay, 1998.: 19). Jednom stvorena, društvena anomalija manifestira se na sve razine u životu pojedinca. Tako je jednom dijelu te populacije uzimanje alkohola ili droga postala svakodnevica, a nekima devijantno i kriminalno ponašanje način zarade (npr. raspačavanje droge - dilerstvo). Ovi pojedinci kao najvećeg krivca za svoju nezavidnu situaciju navode državu i političku vlast u koju su, nakon rata, izgubili povjerenje. Njih optužuju i stoga jer sami ne mogu riješiti svoje osnovne egzistencijalne potrebe, a svjedoci su ratnog profiterstva i bogaćenja onih koji to, po njima, najmanje zaslužuju. Međutim, ti pojedinci su ipak samo manji dio spomenute populacije, a njihov problem nije samo poslijeratna situacija, već je to spoj više razloga, od kojih je možda najvažnija njihova niska obrazovna razina, te iz nje proizašli problemi.

Pripadnici mladih naraštaja (u dobi 18-27 godina) većinom imaju završenu srednju školu (uglavnom je to strukovna škola turističko-ugostiteljskog ili trgovačkog smjera),

³ Grupni intervju vođen je u ljeto 2000. g. u dva navrata; prvo s mladom generacijom, a zatim sa starijom generacijom. Obe generacije nezadovoljne su razinom svoga obrazovanja.

što pogoduje da mnogi već rade ili rade sezonski (za vrijeme ljetne sezone). Zanimljivo je da ova populacija ostaje živjeti i želi živjeti u naselju, pa o njoj onda ovisi i budućnost naselja. Njihove su mogućnosti bolje, iako i u njih postoje problemi droge i alkohola, ali u manjoj mjeri. Droga i alkohol su danas, nažalost, problemi na državnoj razini, a pogotovo su problem Dalmacije, a na njegovu se rješavanju radi nedovoljno. U tome ni Primošten kao ni Grebaštica nisu iznimke.

U zadnjih desetak godina u Grebašnici je sve veći broj mladih ljudi koji su završili i visoke stručne škole (fakultete), te onih koji studiraju ili namjeravaju studirati i na taj poboljšati svoje životne uvjete. Prema uvidu stečenom tijekom istraživanja, u naselju ima dvadeset do trideset osoba sa završenim fakultetima, višim ili visokim školama, a još ih toliko studira. To nije mnogo, ali se stanje u tom pogledu zadnjih nekoliko godina mijenja. Taj obrazovani kadar obično ne ostaje živjeti u naselju, ili ga ostane malo, tako da samo naselje nema mnogo koristi od njega. A kako su to većinom žene, one se školovanjem ili udajom trajno odseljavaju iz naselja. Problem upravo i jest što odlazi obrazovani i stručni kadar, tj. odlaze oni koji bi mogli nešto učiniti za napredak naselja. U naselju tako ostaje uvijek ista, kulturno i obrazovno homogena struktura stanovništva i na njoj ostaje njegov budući razvoj.

Prema popisu iz 1991. godine slika pismenosti i školske spremne stanovništva ovog naselja bila je lošija nego danas, desetak godina kasnije. Tada je od ukupnog broja stanovnika sa 15 i više godina (649), nepismenih i bez školske spremne bilo čak 167, s potpunim osnovnim obrazovanjem bilo ih je 128, s nepotpunim osnovnim obrazovanjem 104, sa srednjim obrazovanjem 225, a sa višim i visokim svega 7 osoba. Podaci nisu bili poznati za 18 stanovnika (DZS, 1991.). Kao što je već navedeno, i u Primoštenu postoji tendencija odlaska mladog i obrazovanog stanovništva prema većim urbanim središtima, gdje su i stekli obrazovanje, i gdje su bolji uvjeti za život.

Nositelji razvoja ili određenih ideja na području Grebašnice najvećim su dijelom samo pojedinci ili grupa pojedinaca spremnih za njihovu realizaciju ili određenu akciju. No kako te namjere stanovništva nisu prihvaćene od većine, u realizaciji ih prati povećani rizik i smanjene mogućnosti. Dodatan razlog tog neprihvatanja, uz spomenutu nemotiviranost i pasivnost, jest što manjina koja ima vlast (mjesni odbor) radi uglavnom za vlastiti privatni, a manje za zajednički interes. Otuda proizlazi i nepovjerenje stanovništva prema vlasti i razočaranje u mogućnost promjena postojećeg stanja, što dovodi do opće stagnacije i nepovoljne društvene klime.

Donekle je drugačije stanje u Primoštenu. Njegovo je stanovništvo otvorenije i spremnije za poduzimanje određenih akcija i ideja. Nositelji razvoja tog područja lakše

su realizirali svoje namjere. Primjer tome je ideja o ulaganju u visokorazvijeni tip turizma, osmišljena još prije nekoliko desetljeća. Inicijativu je imala određena grupa pojedinaca, a bila je prihvaćena od većine stanovništva i stoga je doživjela svoje ostvarenje. Rezultat toga je uznapredovali tip turizma prisutan u Primoštenu već duži niz godina, čiji je vrhunac bio u 80-ima i početkom 90-ih godina 20. stoljeća. Nakon nedavnog rata ipak je oslabljen i sada nije bez teškoća. Iako je u Županiji, nakon Vodica, Primošten najveće i najjače turističko središte koje može primiti velik broj turista, u zadnjih nekoliko sezona primjećuje se njegov slabiji uspjeh. Razlozi su vjerojatno u nedovršenoj privatizaciji postojećih hotelskih objekata, te dijelom i u divljem kapitalizmu koji nekontrolirano podiže cijene ugostiteljskih usluga, čemu je uzrok nesredena gospodarska situacija u zemlji. A takvi primjeri odbijaju potencijalne goste ili turiste.

5. Uloga županijskog središta, Šibenika

Općina, odnosno grad Šibenik, prema zadnjem popisu iz 2001. godine ima stalnoga stanovništva 37.108, dok je broj ukupno popisanih osoba nešto veći i iznosi 37.689. Ukupan broj kućanstava je 12.435, od toga privatna kućanstva broje 12.407. Broj stambenih jedinica je veći i iznosi 14.952, a od toga stanova za stalno stanovanje ima 14.667 (tablica 5.). Prema ovim podacima Šibenik spada u srednje velike gradove, odnosno u kategoriju ili skupinu "većih srednjih gradova", prema podjeli naselja u Hrvatskoj (Zimmermann, 1999.: 52-53). Inače, srednji gradovi u Hrvatskoj, a ima ih ukupno 54, razvrstani su "u tri karakteristične skupine, radno nazvane: (1) "veći" srednji gradovi, (2) "srednji" srednji gradovi i (3) "manji" srednji gradovi" (Zimmermann, 1999.: 52).

Tablica 5.
Stanovništvo, kućanstva i stanovi u općini Šibenik (2001.)

	Ukupan broj popisanih osoba	Ukupan broj stanov. naselja popisa	Stalni stanovnici svega	Stalni stanovnici prisutni	Broj kućanstava svega	Privatna kućanstva	Stambene jedinice svega	Stanovi za stalno stanovanje
Šibenik	37 689	36 886	37 108	34 119	12 435	12 407	14 952	14 667

Izvor:

Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001. Prvi rezultati po naseljima. Zagreb, DZS, 2001.

U regionalnom sustavu Hrvatske veći srednji gradovi, prema tome i Šibenik, druga su razina toga sustava ili *regije*, dok su *makroregije* njegova prva razina, čiji su nositelji razvoja veliki gradovi. Treća razina su *subregije*, a njihovi oslonci razvoja su gradovi srednje veličine ili srednji srednji gradovi (Šimunović, 1999.: 159-160.). Do početka devedesetih ili do Domovinskog rata, Šibenik je bio jako regionalno središte, ali se nakon rata situacija nepovoljno izmijenila. Uništena postrojenja, radnici bez posla, brojne druge poslijeratne posljedice i problemi učinili su da ovaj grad od razvijenoga postane nerazvijen. Iako se čini da su svi ti problemi nastali u tom razdoblju, oni imaju svoj začetak u dugogodišnjem neadekvatnom i nepovoljnom pristupu razvoju grada, odnosno oni sežu još od razdoblja bivše države. Tada se nastojalo, i u tome uspjelo, od Šibenika umjesto turističkoga i pomorskog centra na obali stvoriti industrijsko-vojni centar, s industrijom koja je uništila njegovu prirodnu i ekološku osnovu za drugačiji razvoj. Posljedica toga jest današnja ružna slika grada koju ostavljaju ratom opustošene tvornice i tvornička postrojenja. Danas su one samo dijelom u funkciji jer se zbog nedostatka financijskih sredstava ne obnavljaju i u njih se ne ulaže. Stoga je Šibenik i nadalje ostao industrijski grad, ali s propalom industrijom. On je i grad na moru i pokušava pronaći način da to bude i kroz neke druge djelatnosti, prvenstveno kroz turističku djelatnost.

Današnju nezavidnu situaciju u kojoj se grad nalazi pojašnjavaju neka zbivanja od Drugog svjetskog rata naovamo. Kao što je spomenuto, u tom razdoblju grad Šibenik obilježavala je izrazita industrijalizacija tzv. *fordističkog tipa*, tj. masovna i teška industrija proizvodnog tipa, s golemim idustrijskim postrojenjima i s velikim brojem zaposlenih. Takvo je gospodarstvo uvelike ovisilo o državi koja je na taj način održavala svoj izraziti monopolistički i centralistički status, karakterističan inače za prošli, socijalistički sustav. Njime je stvoren golemi primarni i sekundarni sektor, a mogućnost tercijarizacije i modernizacije djelatnosti sveden je na najmanju moguću mjeru. Neki gradovi u bivšoj Jugoslaviji imali su privilegirani status, a među njima je Šibenik bio tipičan primjer; sve se činilo da oni budu nositelji tzv. *socijalističke paleoindustrije ili paleotehničke strukture* (Rogić, 1992.: 25) u "kojoj je industrijalizacija ostala sinonim za urbanu demoralizaciju i (barem) ekologijsku dezintegraciju. Zacijelo su idealnotipični primjeri ove vrste Sisak, Šibenik, Karlovac, djelomično Zadar" (Rogić, 1999.: 126). Tako su ovi srednji gradovi unutar svojih granica bili poistovjećeni sa svojom industrijskom funkcijom, a da nisu mogli, kao što su to činili drugi veći ili veliki gradovi, usmjeriti industriju na svoju periferiju ili u neposrednu blizinu grada. U takvim okolnostima sve ostale djelatnosti tih gradova bile su zanemarene, a isto tako i briga o okolišu.

Izlaskom iz ere socijalizma i ulaskom u eru tranzicije, tj. prijelaznu fazu prema tržišnoj privredi i kapitalizmu, država gubi svoju dotadašnju ulogu "razvojnog subjek-

ta" (Poljićak, 1995.: 85), a tercijarizacija djelatnosti pojavljuje se kao važniji problem. To se prvenstveno odnosi na turizam i njemu prateće djelatnosti koje su u samom gradu uvijek bile "druga djelatnost", što znači da je turizam uvijek imao manju važnost od industrije. Iz toga je očit paradoksalan način odnošenja spram turizma, prema kojem se turizam bolje razvijao na obalnom pojasu Županije nego u samom gradu, iako se grad nalazi uz more i ima sve predispozicije da bude turistički grad. Međutim, do toga nikada nije došlo što je rezultat iskrivljene i neprimjerene politike razvoja grada. Šibenik je, prema tome, dugo bio (zadnjih pedesetak godina) više industrijski nego turistički grad. Posljedice toga su posebno vidljive u proteklom desetljeću kada je većina industrijskog sektora uništena u ratu, ili je ta industrija vremenom zastarjela i potpuno neproduktivna. Zbog toga je danas, u vremenu *postfordističke* industrijske strukture (Puljiz, 1998.: 15) i faze izrazite *deindustrijalizacije* (Poljićak, 1995.: 86) ovaj kraj (naročito sam grad Šibenik) u veoma nepovoljnom položaju. Zahtjevi nove strukture rada očituju se u smanjenoj mogućnosti zapošljavanja u proizvodnom sektoru (proizvodnji), a povećanom zapošljavanju u uslugama, odnosno u tercijarnom sektoru. Tranzicijski okvir tih novih zbivanja donosi drugačije zahtjeve gospodarskog razvoja, u kojem je šibensko gospodarstvo naišlo na nepremostive teškoće u svojoj mogućoj preobrazbi.

Spomenuto je već da su u Domovinskom ratu industrijski (tvornički) giganti bili direktno pogođeni. Rat je u cijelom gradu prouzročio strahovita materijalna razaranja, od prirodnih resursa, industrijskih i kulturnih objekata, do stambenih i drugih uništenih materijalnih dobara. Uništeno je 16 industrijskih poduzeća: u TLM-u je potpuno uništena elektroliza aluminijske; u TEF-u su stradali mnogi objekti; u Luci je uništeno oko 85% postrojenja; u "Šipadu" je izgorjelo 15.000 kubičnih metara drvene građe; u "Vinoplođu-Vinariji" uništeni su ili oštećeni veliki spremnici itd. (Poljićak, 1995.: 88). Danas se najteže i najbolnije posljedice toga stanja prepoznaju u socijalnoj dimenziji, odnosno u pojavi velike nezaposlenosti u Županiji i gubitku mnogih radnih mjesta. Najgora je ipak činjenica što je takvo stanje nepromijenjeno već više od jednog desetljeća.

Poraznu sliku gospodarskog stanja i stanja zaposlenosti u Županiji potvrđuju i nedavni podaci Državnog zavoda za zapošljavanje Područne službe Šibenika. Tijekom 2000. godine evidentirana je 13.171 prosječno mjesečno nezaposlena osoba. Prosječan broj nezaposlenih u 2000. godini porastao je u odnosu na 1999. godinu za 710 osoba ili 5,6%. Krajem prosinca 2000. godine zabilježen je najveći broj nezaposlenih, - 14.007 osoba. Na taj dan, prema stručnoj spremi, najveći broj nezaposlenih imao je završenu srednju školu, a bilo ih je 8.152 ili 58% od ukupnog broja nezaposlenih osoba.

U ukupnoj nezaposlenosti najbrojniju skupinu čine osobe od 20 do 30 godina, njih 4.523 ili 32,2%, te skupina iznad 50 godina starosti koja broji 1.701 osobu ili 12,1%. Krajem prosinca 2000. godine evidentirano je i 1.405 nezaposlena branitelja, što je 13 branitelja manje nego u prosincu 1999. godine (Godišnji bilten za 2000.). Posebno je zabrinjavajuće što nezaposlenost kontinuirano raste, te nema većih pomaka nabolje (tablica 6.)⁴.

Tablica 6.

Broj nezaposlenih u općini Šibenik (1990.-2000.)

Godina	Ukupno	Žene	%	Verižni indeks
1961.	4 881	3 309	67,80	116,3
1971.	6 1118	3 946	64,60	125,3
1981.	7 603	4 138	54,40	107,4
1991.	12 461	6 533	52,40	111,3
2001.	13 171	6 956	52,81	105,6

Izvor:

Kretanje nezaposlenosti u razdoblju od 1990. - 2000. *Godišnji bilten za 2000.*, Šibenik, ožujak, 2001.

Ovakvo drastično smanjenje zaposlenosti i pada gospodarske snage istodobno osjećaju svi dijelovi Županije, jer o njima posebno ovise udaljeni i manje razvijeni dijelovi. Županija, odnosno grad Šibenik kao njezino središte, trebala bi biti nositelj i pokretač razvoja svojih sastavnih dijelova, pogotovo bi to trebala biti danas kada se zagovara politika smanjene uloge države, odnosno povećane uloge županijskih i regionalnih središta. To bi bio stvarni prijelaz s dosadašnje politike centralizacije na politiku *decentralizacije* u svim domenama života. Decentralizirani pristup države prema njezinu sveukupnom prostoru traži jaka i neovisna lokalna središta koja bi se samostalno mogla nositi u rješavanju svojih mogućih problema. Međutim, stvarna snaga naših teritorijalnih jedinica, pogotovo onih financijski slabijih, nije dorasla ovakvom zahtjevu nove politike. Stoga će se mnoga nespremna lokalna središta, i ne samo lokalna, suočavati s novim zahtjevima procesa decentralizacije i sveprisutne globalizacije. Prostor spomenute Županije, nažalost, nije iznimka.

⁴ Podaci Zavoda za zapošljavanje Područne službe Šibenik, ožujak, 2001. godine.

6. Budućnost ovoga prostora

Temeljiti i učinkovit razvoj svakog prostora leži prvenstveno u samom ljudskom potencijalu, samom lokalnom stanovništvu i njegovu djelovanju, odnosno "u strukturiranju lokalnih socijalnih energija i organiziranju lokalne motivacije ljudi" (Lay, 1998.: 19). Proces oživljavanja određenog prostora i unošenja pozitivnih promjena u njemu, koji bi se u prvom redu ogledao kao rad za opće dobro i dobrobit svih, zahtijeva određenu razinu motivacije i djelovanja lokalnog stanovništva. Tip razvoja koji se oslanja na sve lokalne razvojne resurse i koji su njegova osnovna pokretačka snaga je *održivi ili obzirni razvoj (sustainable development)*, gdje je "održivost i održavanje lokalne zajednice, lokalne prirode i lokalnog društva temeljna filozofija na koju se može osloniti oživljavanje" (Lay, 1998.: 19) svakoga prostora, pa bi to bio mogući putokaz i za razvoj navedenih naselja.

Prednost područja Grebaštica i Primoštena je upravo u tome što oni ne gube svoje stanovništvo, pa imaju značajan *ljudski potencijal* kao temeljnu pokretačku snagu. Tome pridonosi blizina grada i relativno dobra povezanost s njim, zatim blizina mora i zavidna kvaliteta prostornog krajolika, što stanovništvu pruža razlog za ostanak, ali i za razvitak ovoga kraja. Snaga lokalnog stanovništva i mogućnosti lokalnog prostora, uz sve svoje prednosti, nisu dovoljne za dugotrajan i učinkovit razvoj. Stoga je nužna kompleksna strategija razvoja koja bi sjedinila dvije razine, državnu i lokalnu, na obostranu korist. Zato ljudski potencijal mora imati podršku u višoj instanci državne vlasti i samoj državi da bi bio produktivan i kvalitativno usmjeren.

S obzirom na iznimno lijepu i sačuvanu prirodu ovoga područja, s prekrasnim i čistim morem i obiljem sunca, njegova vrijednost postaje neprocjenjiva upravo danas, u vrijeme ekološke ugroženosti, velikih zagađenja i ekoloških katastrofa. Stoga već postojeći *prirodni potencijal*, koji je ujedno i ekološka rijetkost, zaslužuje racionalnu i mudru strategiju u njegovu očuvanju. Međutim, zbog dugogodišnje ekonomske iscrpljenosti, postoje i primjeri zaboravljanja ovih ekoloških standarda, pa prirodne vrijednosti tada dolaze u drugi plan u odnosu na financijsku dobit. S tim u vezi i B. Lokin piše: "Tako je već danas evidentno kako hrvatski prostor zemlje, mora, voda i šuma spada u ekološki najzaštićeniji u Europi. O rečenome treba voditi računa radi vrlo izražene agresivnosti u nastupu inozemnih investitora u vezi s tim i popustljivosti domaćih partnera i države, opterećenih zajedno dugom ekonomskom stagnacijom" (Lokin, 2000.: 216).

Prethodno je spomenuto da je jedan od razloga slabijeg razvoja Grebaštica spram Primoštena u njihovoj nejednakoj prijemljivosti za nove društvene akcije. Različita društvena klima pojedinog prostora različito odgovara na utjecaje izvana i moguće promjene. Grebaštica nije reagirala podjednako brzo na određene zahtjeve napretka, kao što je to činio Primošten. U njezinoj neiskorištenosti resursa postoji dobra perspektiva za kvalitetniji budući razvoj koji neće slijediti već poznate obrasce razvoja što brže modernizacije, već će taj mogući razvoj prilagoditi svojim konkretnim uvjetima i mogućnostima. To prvenstveno znači da Grebaštica ne treba, a niti to može, zahtijevati razvoj elitnoga ili visokorazvijenog tipa turizma jer za njega nema preduvjeta. U njezinim je uvjetima realnije nastojati ostvariti mješoviti tip turizma koji će biti spoj masovnoga i seoskog turizma. Takav je turizam drugačije kvalitete, ali nipošto i manje vrijedan od turizma elitnog tipa. Slijedeći svoju unutarnju logiku razvoja, ovo naselje može pronaći bolja i jeftinija rješenja od onih koja mu ne bi odgovarala ili koja su kopije nekih drugih lokaliteta. Njegova je posebna vrijednost u očuvanosti prirodnog krajolika, te mora nastojati sačuvati ga takvim i ubuduće jer je to njegov najveći adut za dugoročni ili održivi razvoj. Jer: "Skladna povezanost sastavnica okoliša i razvoja, kao i veća briga o njima, osigurava zadovoljenje osnovnih potreba, podiže svima životni standard, vodi boljem gospodarenju i zaštiti ekosustava, te sigurnijoj i boljoj budućnosti" (Glavač, 2001.: 146).

U ovom se kraju može ostvariti i novi trend prostorne politike, koji u razvijenim zemljama započinje još sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća. Taj se trend odražava u napuštanju gradova kao mjesta življenja, te sve intenzivnijem naseljavanju polururalnih i poluurbanih prostora, pogotovo onih koji pružaju mogućnosti za drugačiji i kvalitetniji oblik života. "A one upućuju ako ne na kraj ruralnog egzodusa, a onda barem na začetak snažnijeg urbanog egzodusa i to u pravcu prema seoskim područjima" (Župancić, 1998.: 59). Područja Grebaštica i Primoštena nude upravo takve mogućnosti. Kako ona omogućavaju drugačiju i bolju kvalitetu života nego što je to dosada bio slučaj, ova područja imaju obilježja i ruralnih i urbanih sredina. Naime, imaju prednosti koje pružaju seoske sredine, kao što su zdraviji i ugodniji život u nezagadenoj prirodi dovoljno daleko od zagađenosti i prenapučenosti života u gradovima. Prednost im je i u višem standardu životnog prostora, za razliku od često skučenoga životnog prostora u gradovima. Selo pruža mnogo jeftiniji i zdraviji život, bez visokih stanarina, skupih stanova i stresnog načina života, karakterističnih za gradove. S druge strane, blizina urbanog središta i dobra prometna povezanost s njim idu u prilog ovom tipu migracija i ovom načinu života. Takav trend novoga, humanijeg i sadržajnijeg načina života u određenom urbaniziranom ili poluurbaniziranom prostoru umanjuje razlike između ruralnoga i urbanoga. Sličan prostorni razmještaj postoji i u visoko-

razvijenim zemljama već duži niz godina, i pozitivno je rješenje prostorne kvalitete života. On vodi prema onom što se naziva *mrežna struktura prostora ili mreža naselja*, a "znači takav sistem naselja u kome postoje funkcionalne, socijalne i druge veze među naseljima sa svrhom zadovoljenja potreba svih stanovnika unutar mreže naselja" (Seferagić, 1987.: 70). Mreža nudi sigurniji i povezaniji život svim svojim dijelovima, a štiti od moguće izoliranosti najugroženije dijelove. Takva struktura prostora jedan je od učinkovitijih načina očuvanja kvalitetne razine života na lokalnoj i regionalnoj razini, odnosno na perifernim područjima, ali i na onim prigradskim. "Iskustva razvijenih zemalja i vitalnih seoskih regija u njima (prihvatimo li poznatu maksimu da razvijene zemlje pokazuju nerazvijenima sliku njihove budućnosti) podosta govore same za sebe i moguće je primijeniti i na tranzicijske zemlje" (Župancić, 1998.: 62), odnosno i na našu zemlju također.

7. Zaključak

Cjelokupan prostor, naročito priobalni dio Dalmacije, oduvijek je bio pod većim utjecajem urbanizacije i modernizacije od nekih drugih dijelova Hrvatske. Stoga bi se moglo zaključiti da će se on lakše nositi s novonastalim zahtjevima globalizacije, decentralizacije, tržišne privrede i kapitalizma. Međutim, pitanje je kako će se ovaj kraj, te u zadnjem desetljeću skoro zamrlo gospodarstvo Šibensko-kninske županije, snalaziti u nadolazećim teškoćama, tim prije što dosadašnje spoznaje govore o brojnim neriješenim problemima nastalim u zadnjim godinama. Već spomenuti problemi, poput visoke stope nezaposlenosti, naročito mlade populacije, jer je gospodarska situacija u kritičnom stanju, zatim loše i nezakoniti provedena privatizacija gospodarstva, još uvijek su neriješeni, a bez njihova rješavanja ne mogu se očekivati veći pomaci naprijed. Ovi problemi nisu zanemarivi i traže brzo, ali učinkovito rješenje. Koliko će se u tome uspeti, moguće je samo procjenjivati, ali se pozitivni pomaci moraju dogoditi, jer ovakvo je stanje prisutno već desetak godina, a ne može takvim ostati.

S obzirom da dosadašnja industrijska razvojna strategija nije mogla stvoriti uvjete za prilagodljiviji i uspješniji razvitak ovih područja u novonastalim trendovima tranzicije i globalizacije, realna i moguća alternativa ovoj jest veća usmjerenost na tercijarne djelatnosti, naročito na turizam i njemu prateće djelatnosti. To uključuje i znatno veću brigu za postojeći prirodni okoliš, jer je on temeljni razvojni resurs mogućoj alternativni. Ovakav pristup razvoju grada i njegovih priobalnih dijelova stvorio bi drugaciji izgled njegove urbaniziranosti, te ubrzao ukupnu kvalitetu urbanoga i regionalnog razvoja. "U tom smislu proces tercijarizacije na obalnom području danas sve više postaje nacional-

ni koncept razvoja, oblikovan ne samo prema turizmu, nego i prema pomorstvu, trgovini i brojnim drugim uslužnim djelatnostima. Djelatnosti tercijarnog sektora zauzima ju nove obalne prostore, osiguravajući na taj način uvjete za dugoročnu razvojnu reprodukciju" (Šimunović, 1992.: 46; prema Poljičak, 1995.: 97).

Prema prethodno navedenim obilježjima Grebašnice i Primoštena, perspektive u cjelokupnom napretku te boljoj budućnosti počivaju na realnim osnovama. Najveća garancija tom uspjehu u prvom redu će biti rješavanje dugogodišnjih nagomilanih problema. Pritom je od posebne važnosti da oba područja slijede svoje vlastite zakone djelovanja, da prema njima oblikuju vlastite strategije i pravce razvoja za budućnost, te da veću ulogu pruže lokalnom stanovništvu, jer ono najbolje poznaje prednosti i nedostatke vlastitoga životnog prostora.

Literatura

1. Čaldarović, Ognjen (1989.): Društvena dioba prostora. - Zagreb : Sociološko društvo Hrvatske, 155 str.
2. Furčić, Ivo (1984.): Narodno stvaralaštvo Primoštena. - Šibenik : Muzej grada, 162 str. - (Povremena izdanja Muzeja grada Šibenika ; sv. 11.)
3. Friganović, Mladen - Ante (1997.): Primoštensko - rogoznički kraj: zemljopisno - demografska skica. - U: Povid. - Primošten : Ogranak Matice hrvatske u Primoštenu; Šibenik : Županijski muzej u Šibeniku, 9-24.
4. Glavač, Vjekoslav (2001.): Uvod u globalnu ekologiju. - Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada ; Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja ; Pučko otvoreno učilište, 204 str.
5. Gomm, Roger; Hammersley, Martyn; Foster, Peter (2000.): Case Study Method. - London ; Thousand Oaks ; New Delhi : Sage Publications
6. Lay, Vladimir (1998.): Teorijske, društvene i političke neprilike s periferijom. - U: Ivan Rogić i Maja Štambuk (ur.): Duge sjene periferije : prinos revitalizaciji hrvatskog ruba. - Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 13-40.
7. Lokin, Branimir (2000.): Hrvatska 2015. - Zagreb : Golden marketing, 247 str.
8. Mendras, Henri (1986.): Seljačka društva : elementi za jednu teoriju seljaštva. - Zagreb : Globus, 310 str.
9. Oliveira-Roca, Marija (1990.): Demografska dimenzija migracije radne snage selo - grad. - U: Dušica Seferagić (ur.): Promjene u svakodnevnom životu sela i grada :

- zbornik radova. - Zagreb : Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 63-104. - (Edicije IDIS-a)
10. Poljićak, Ivica (1995.): Šibenik na razmeđu : socijalnoekološki ogled. - Šibenik : Gradska knjižnica "Juraj Šižgorić", 103 str.
11. Popis stanovništva 1961. (1965.): Stanovništvo i domaćinstva u 1948., 1953. i 1961. Rezultati za naselja. - Beograd : Savezni zavod za statistiku.
12. Popis stanovništva i stanova 1971. (1972.): Rezultati za stanovništvo i domaćinstva po naseljima i opštinama. - Beograd : Savezni zavod za statistiku.
13. Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981.: Stalno stanovništvo, stanovništvo u zemlji i osnovni skupovi stanovništva u zemlji, po mjestu stalnog stanovanja. Općine i naselja. - Zagreb : Republički zavod za statistiku SR Hrvatske.
14. Popis stanovništva 1991.: Stanovništvo u zemlji i inozemstvu, po naseljima. - Zagreb : Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.
15. Popis stanovništva 1991.: Aktivno stanovništvo u zemlji koje obavlja zanimanje prema području djelatnosti, po naseljima. - Zagreb : Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.
16. Popis stanovništva 1991.: Stanovništvo staro 15 i više godina, prema spolu, školskoj spremi i pismenosti, po naseljima. - Zagreb : Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.
17. Popis stanovništva 1991.: Poljoprivredno stanovništvo prema aktivnosti i spolu, po naseljima. - Zagreb : Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.
18. Popis stanovništva 2001.: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001. Prvi rezultati po naseljima. - Zagreb : Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.
19. Puljiz, Vlado (1977.): Eksodus poljoprivrednika. - Zagreb : Centar za sociologiju sela, grada i prostora Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 176 str. - (Biblioteka Sociologije sela ; 5)
20. Puljiz, Vlado (1998.): Globalizacija i socijalna država. U: Zrinščak. S. (ur.): Globalizacija i socijalna država. - Zagreb : Studijski centar socijalnog rada Pravnog fakulteta ; SSSH, 11-34.
21. Rogić, Ivan (1992.): Periferijski puls u srcu od grada, zamke revitalizacije. - Zagreb : Sociološko društvo Hrvatske, 196 str.
22. Rogić, Ivan; Štambuk, Maja (ur.) (1998.): Duge sjene periferije : prinos revitalizaciji hrvatskog ruba. - Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 167 str. - (Biblioteka Zbornici; knj. 4)
23. Rogić, Ivan (1999.): Razvojni horizont glavnih aktera u srednjim hrvatskim gradovima. - U: Ivan Rogić i Matija Salaj (ur.): Srednji gradovi u hrvatskoj urbanizaciji. -

Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 117-138.

24. Seferagić, Dušica (1987.): Mreža naselja u planovima SR Hrvatske. - U: **Mreža naselja SR Hrvatske**. - Zagreb : Institut za društvena istraživanja Sveučilišta, 51-68. (Studije i izvještaji)

25. Seferagić, Dušica (2000.): Kvaliteta življenja u selu u tranziciji. - **Sociologija sela**, Zagreb, 38 (2000) 1/2 (147/148) : 109-151.

26. Stojić, Krsto (1941.): Sela šibenskog kotara. - Šibenik : Vlastita naklada, 290 str.

27. Svirčić, Anđelina (2000.): Razvojne prilike naselja Donja Grebaštica uzrokovane urbanizacijom i modernizacijom. - **Sociologija sela**, Zagreb, 38 (2000) 1/2 (147/148) : 151-169.

28. Šimunović, Ivo (1999.): Srednji gradovi u regionalnom sustavu Hrvatske. - U: Ivan Rogić i Matija Salaj (ur.): **Srednji gradovi u hrvatskoj urbanizaciji**. - Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 155-181.

29. Štambuk, Maja (1991.): Socijalna dinamika u seoskoj zajednici. - U: Dušica Seferagić (ur.): **Društvene promjene u prostoru : zbornik radova**. - Zagreb : Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 105-127. - (Edicije IDIS-a)

30. Štambuk, Maja (1997.): Modernizacijski procesi i društvene promjene u hrvatskim ruralnim sredinama. Disertacija. - Zagreb : Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, IV, 309 str.

31. Štambuk, Maja (1998.): Lika - studija slučaja. - U: Ivan Rogić i Maja Štambuk (ur.): **Duge sjene periferije : prinos revitalizaciji hrvatskog ruba**. - Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 43-107.

32. Šušar, Stipe (1972.): Tipologijska metoda u našem istraživanju. - U: Stipe Šušar i Vlado Puljiz (red.): **Tipologija ruralnih sredina u Jugoslaviji : zbornik teorijskih i metodoloških radova**. - Zagreb : Centar za sociologiju sela, grada i prostora Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 137-159.

33. Zaninović, Joško: Grebaštica : samostan sv. Luce. - **Obavijesti / Hrvatsko arheološko društvo**, Zagreb, 24 (1992) 3: 56-57.

34. Zaninović, Joško: Grebaštica : mjesno grobište i Kulina (Pretura). - **Obavijesti / Hrvatsko arheološko društvo**, Zagreb, 25 (1993) 3: 72-74.

35. Zimmermann, Ratimir (1999.): Prijedlog određenja srednjih gradova u Hrvatskoj. - U: Ivan Rogić i Matija Salaj (ur.): **Srednji gradovi u hrvatskoj urbanizaciji**. - Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 33-71.

36. Župančić, Milan (1998.): Seoska modernizacija i tranzicija. - **Sociologija sela**, Zagreb, 36 (1998) 1/4 (139/142): 53-67.

Bosiljka Milinković

Selo i agrar na razdjelnici stoljeća: selektivna bibliografija 1990.-2002.

Uvod

Bibliografija je rađena uz projekt *Selo u tranziciji: mogućnosti razvoja seoskih područja*. No kako je dio radova nastalih u realizaciji toga projekta već objavljen u časopisu *Sociologija sela* (br. 1-2/2000.), u njemu je objavljena i *Selektivna bibliografija radova o selu i agraru: domaća i strana literatura 1990.-1999. godine*. S obzirom da se ovim zbornikom - *Selo: izbor ili usud*, završava rad na spomenutom projektu te da radovi u njemu čine završnu verziju rezultata toga istraživanja, za tu smo priliku priredili i ovu bibliografiju.

U odnosu na bibliografiju iz 2000. godine, ova sadašnja je kumulativna: predstavlja korigiranu i skraćenu verziju prethodne, a izvorno je proširena recentnim radovima iz zadnjih nekoliko godina (1999.-2002.). U njoj je, po selektivnom kriteriju, priložena domaća i strana literatura koja problematizira vrlo širok spektar tema iz suvremenoga sela, razvoja poljoprivrede, uređenja zemljišta te prostornog uređenja ruralnih područja u Hrvatskoj, a komparativno i u svijetu. U ovom tranzicijskom vremenu (na razdjelnici 20. i 21. stoljeća) događale su se radikalne promjene u političkom i gospodarskom sustavu, a one su posljedično imale i značajan odraz na zbivanja u hrvatskom selu i njegovu poljodjelstvu. Upravo te procese najčešće i propituju autori ovdje zastupljeni.

Spomenimo da su za posljednjih petnaestak godina dvadesetoga stoljeća rađene i dvije ranije bibliografije na ovu temu (Milinković, 1994., 1997.)¹; njih se može smatrati komplementarnima sadašnjoj bibliografiji.

¹ Bosiljka Milinković: *Selo i agrar u Hrvatskoj : bibliografija 1984.-1994. - Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 32 (1994), br. 125/126, str. 203-277; Bosiljka Milinković: *Selo u tranziciji : domaća i strana literatura 1994.-1997. - Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 35 (1997), br. 1/4 (135/138), str. 91-125.

Prilikom sabiranja najnovije građe izvršena je selekcija (sužavanje) izvora, tako da su u izbor uključene knjige, časopisi i zbornici radova koji se neposredno odnose na ruralno-agrarnu problematiku. Pritom je selekcija za strane radove bila još oštrija: izvor su činili časopisi *Rural Sociology* (za američko područje) i *Sociologia Ruralis* (za europsko područje) te njihova informativna pomagala - bibliografije, reference i prikazi knjiga. Obuhvaćeni su i tematski aktualni radovi te oni sa širom problematikom koji implicite govore o selu i poljoprivredi (poput zbornika radova o obitelji, mladima, religiji i sl.), što se iz njihova konteksta podrazumijeva, a obuhvaćeni su i zakonski i podzakonski propisi te strateški razvojni dokumenti.

Time je prilično celovito zaokružen uvid u produkciju o selu i agraru, tako da se preko nje može steći komparativan uvid u suvremena zbivanja u "zelenom području" u svijetu (pogotovo u zemljama u tranziciji), te koliko je usporedivo stanje u hrvatskom selu i razvoju njezine poljoprivrede sa stanjem u drugima, razvijenijima ili manje razvijenim zemljama.

U pogledu rasporeda građe, zadržan je klasifikacijski plan iz prethodne bibliografije, tako da je po logičko-funkcionalnom kriteriju (osnovnu mu čini Univerzalna decimalna klasifikacija) građa svrstana u osamnaest velikih problemskih grupa, a unutar njih u brojne podgrupe. U svim grupama poštuje se abecedni red autora, a njihovi prilozi raspoređeni su po abecedi naslova radova a ne kronološki. Radovi s više od troje autora evidentirani su po stvarnom naslovu, a iza kose crte se upućuje najčešće na jednoga autora. Za zbornike radova iza crte naveden je urednik. Od pomagala bibliografija ima autorsko kazalo, dok je razrađeniji klasifikacijski plan nadomjestak predmetnom kazalu. Ovdje je nužno napomenuti da je klasifikacija radova zapravo najosjetljiviji problem s kojim se bibliograf susreće. Naime, kako se građa nastojala razvrstati u što uže tematske cjeline, a često se prilikom njezina prikupljanja nije imao izvornik na uvidu, u spornim je slučajevima teško bilo precizno odrediti je li određenoj bibliografskoj jedinici baš tu "ono pravo mjesto". No zahvaljujući autorskom kazalu, svaki će rad jednoga autora ipak biti pronađen bez obzira kamo je razvrstan!

I na kraju iskreno zahvaljujem na susretljivosti prof. Vjekoslavi Bešlaj, iz Središnje knjižnice Agronomskog fakulteta Sveučilišta u Zagreb, Martini Durinski, iz knjižnice Zavoda za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela s istoga fakulteta, te Karolini Vranješ, iz Instituta za društvena istraživanja - Zagreb, koje su svojom pomoći ubrzale rad na završetku ovoga opsežnog zahvata.

Klasifikacija građe

1. Teorijsko-metodologijski pristup	135
2. Demografski pristup	139
2.1. Demografske promjene	139
2.2. Migracije	147
2.2.1. Izbjeglance. Prognanici	149
3. Ruralnosociološki pristup	151
3.1. Ruralnosociološki pristup - općenito	151
3.2. Selo - socijalna struktura i društveni razvitak	157
3.2.1. Seljaštvo	161
3.3. Ruralizacija. Urbanizacija	162
3.4. Industrijalizacija	164
3.5. Porodica. Brak. Kućna zadruga	164
3.5.1. Žena u selu i poljoprivredi	166
3.5.2. Mladi u selu i poljoprivredi	169
3.5.3. Stari ljudi u selu	171
3.6. Kulturne promjene u selu. Kulturna povijest	172
3.7. Obrazovanje poljoprivrednika	173
3.7.1. Savjetodavne službe	177
3.8. Religija u selu	178
4. Sociopsihološki pristup	179
5. Politološki pristup	181
6. Socioekonomski pristup	182
6.1. Društveno-ekonomske promjene	182
6.2. Lokalna samouprava i kvaliteta življenja	187
6.2.1. Lokalna uprava i samouprava	187
6.2.2. Kvaliteta življenja	188
6.2.2.1. Stanovanje	189
6.2.2.2. Higijena. Zdravlje	190
6.2.2.3. Prehrana	191
7. Socioekološki i ekološki pristup	191
8. Pravni pristup	196
9. Socijalna politika. Socijalni rad	198

10. Etnološko-antropološki pristup	200
11. Ekonomika agrara. Ruralna ekonomija	202
11.1. Zemljište. Tlo. Uređenje zemljišta	205
11.2. Agrarna politika	210
11.3. Poljoprivredni razvoj	216
11.3.1. Obiteljska poljoprivredna gospodarstva	227
11.3.2. Dohodak u poljoprivredi. Financije	235
11.3.3. Zadrugarstvo. Kooperacija. Poduzetništvo	237
11.3.4. Inovacije u gospodarstvu	238
11.4. Agroindustrijski kompleks	240
11.5. Tržište. Marketing	242
11.6. Ruralni turizam. Seljački turizam	244
12. Uređenje prostora. Seoska naselja. Seoska arhitektura	248
12.1. Obnova ruralnih područja	254
13. Sociogeografski pristup	256
14. Povijest sela i seljaštva	257
15. Znamenitiji istraživači sela	259
16. Institucije. Udruge	260
17. Osvrti. Polemike	262
18. Bibliografije. Informacije	263
Autorsko kazalo	267

1. Teorijsko-metodologijski pristup²

1. ALBRECHT, Don E. - MURDOCK, Steven H.: The Sociology of U.S. Agriculture : An Ecological Perspective. - Ames : Iowa State University Press, 1990.
2. BEALER, Bob: Paradigms, Theories, and Methods in Contemporary Rural Sociology : A Critical Reaction to Critical Question. - **Rural Sociology**, New York, Vol. 55 (1990), No. 1, p. 91-100.
3. BOKEMEIER, Janet: Rediscovering Families and Households : Restructuring Rural Society and Rural Sociology. - **Rural Sociology**, New York, vol. 62/(1997), No. 1, p. 1-20. - Bibliography, p. 17-20.
4. BRKIĆ, Srećko: Agrarna sociologija kao znanstvena i nastavna disciplina : dvadset godina agrarne sociologije u studiju agronomije. - Zagreb : Institut za ekonomiku i organizaciju poljoprivrede, Zavod za ekonomiku poljoprivrede i agrarnu sociologiju, 1991. - 7, 10 str. - Bibliografija, str. 9-10.
5. BRKIĆ, Srećko: Agroekonomska i agrosociološka istraživanja. - U: **Prvi sabor hrvatskih agrarnih ekonomista : zbornik / ur. Srećko Brkić**. - Zagreb : Hrvatsko agroekonomsko društvo, 1998, str. 109-125. - Bibliografija, str. 123-125.
6. BURIK, Philip - OSBORNE, Edward W.: Physical Science Applications in Agriculture. - Danville : Interstate Publishers, 1996. - 422 p. - (AgriScience and Technology Series)
7. BUTTEL, Frederick H. - GOLDBERGER, Jessica R.: Gender and Agricultural Science : Evidence From Two Surveys of Land-Grant Scientists. - **Rural Sociology**, Mumford Hall, Vol. 67 (2002), No. 1, p. 24-45. - Bibliography, p. 41-43.

² Suočeni smo sa spoznajom da je u naše vrijeme vrlo teško pratiti obilje literature na određenu temu ili o nekom fenomenu. Kako bismo korisnicima bibliografije pružili neke dodatne informacije, pribjegli smo praktičnom rješenju: uz evidentirane radove naznačeno je kada imaju popratnu (ponekad vrlo iscrpnu) literaturu. Ujedno smo u posljednjoj grupi evidentirali i neke specijalne bibliografije, što također može pomoći korisnicima u potrazi za dodatnom literaturom o konkretnoj temi.

8. BUTTEL, Frederick H.- LARSON, Olaf F. - GILLESPIE, Gilbert W., Jr.: *The Sociology of Agriculture*. - Westport, CT : Greenwood Press, 1990.
9. BUTTEL, Frederick H.: *The Sociology of Agriculture Sustainability : Some Observation on the Future of Sustainable Agriculture*. - *Agriculture, Ecosystems and Environment*, Vol. (1993), p. 175-186.
10. DENT, J. B. - MCGREGOR, M. J.: *Rural and Farming Analysis : European Perspectives*. - Wallingford : CAB International, 1994. - 361 p.
11. ERRINGTON, Andrew: *A Comment of Djurfeldt's Definition of Family Farming*. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 36 (1996), No. 3, p. 352-355.
12. EYZAGUIRRE, Pablo B.: *Agricultural and Environmental Research in Small Countries : Innovative Approaches to Strategic Planning*. - Chicester : John Wiley & Sons, 1996. - XV, 231 p.
13. FRANIĆ, Ramona: *Metodologija mjerenja državne intervencije u poljoprivredi Hrvatske*. - *Agriculturae conspectus scientificus = Poljoprivredna znanstvena smotra*, Zagreb, Vol. 65 (2000), br. 2, str. 79-88. - Bibliografija, str. 88. - Summary.
14. FRIEDLAND, William H.: *Agriculture and Rurality : Beginning the "Final Separation"?* - *Rural Sociology*, Mumford Hall, Vol. 67 (2002), No. 3, p. 350-371. - Bibliography, p. 368-371.
15. FROUWS, Jaap: *The Contested Redefinition of the Countryside : An Analysis of Rural Discourses in The Netherlands*. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 38 (1998), No. 1, p. 54-68. - Bibliography, p. 66-68.
16. GOLDBERGER, Jessica R.: *Research Orientations and Sources of Influence : Agricultural Scientists in the U. S. Land-Grant System*. - *Rural Sociology*, Mumford Hall, Vol. 67 (2002), No. 1, p. 69-92. - Bibliography.
17. HANSON, Victor D.: *Fields without Dreams : Defending the Agrarian Idea*. - New York : Free Press, 1996. - 289 p.
18. INDUCED Innovation Theory and International Agricultural Development : A Reassessment / ed. M. B. Koppel. - Baltimore ; London : The John Hopkins University Press, 1995. - VIII, 190 p.

19. JOVANČEVIĆ, Radmila: Teorijska osnova za razmatranje poljoprivrede periferijnih zemalja. - U: *Ekonomika poljoprivrede u suvremenoj Hrvatskoj* / ur. Vladimir Stipetić. - Zagreb : Ekonomski fakultet, 1992, knj. 2, str. 27-36.
20. KARTALOV, Hristo: Sociologija na seloto. - Skopje : Filozofski fakultet ; Institut za sociologija, 1996. - 388 str.
21. KNICKEL, Karlheinz - RENTING, Henk: Methodological and Conceptual Issues in the Study of Multifunctionality and Rural Development. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 40 (2000), No. 4, p. 512-528. - Bibliography, p. 527-528.
22. KREBS, Alfred H. - NEWMAN, Michael E.: *AgriScience in Our Lives : An Introduction to Agricultural Science, Business, and Natural Resources*. - Danville : Interstate Publishers, 1994. - VIII, 696 p. - (AgriScience and Technology Series)
23. KUHAR, Aleš: Primjena analize matrix na četiri sustava poljoprivredne proizvodnje u Sloveniji. - U: *Postignuća i perspektive hrvatskog poljodjelstva : zbornik sažetaka* / 36. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Opatija, 22.-25. veljače 2000. / ur. Vlado Kovačević. - Osijek : Poljoprivredni fakultet Sveučilišta ; Zagreb : Hrvatsko agronomsko društvo, 2000, str. 65.
24. LAJIĆ, Ivan - NEJAŠMIĆ, Ivo: Metodološke osobitosti demografskog istraživanja hrvatskog otočja. - *Društvena istraživanja*, Zagreb, Vol. 3 (1994), br. 4/5 (12/13), str. 381-396. - Bibliografija, str. 393-394.
25. LAJIĆ, Ivan: Metodološki problemni demografskog istraživanja jadranskih otoka. - U: *Otočani - otočka demografska istraživanja* / ur. Nenad Starc. - Zagreb : Centar za razvoj otoka Ekonomskog instituta - Zagreb ; Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu, 1991, str. 1-19.
26. LEBURIĆ, Anči: Integracija kvalitativnih i kvantitativnih aspekata : perspektive empirijskih istraživanja otoka. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 39 (2001), br. 1/4 (151/154). - Summary. - Résumé, str. 189-210
27. LOBAO, Linda: *A Sociology of the Periphery Versus a Peripheral Sociology : Rural Sociology and the Dimension of Space*. - *Rural Sociology*, New York, Vol. 61 (1996), No. 1, p. 77-102.

28. LUKAČ HAVRANEK, Jasmina: Značaj znanstvenih istraživanja kao dio nacionalnog identiteta. - U: Hrvatska agrikulturna znanost na pragu trećeg tisućljeća : XXXV. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Opatija, 22. do 25. veljače 1999. - Zagreb : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu ; Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva Republike Hrvatske, 1999, str. 215. - Summary.
29. McINTOSH, William Alex: Sociologies of Food and Nutrition. - New York : Plenum Press, 1996. - 314 p.
30. MILLER, Simon: Class, Power and Social Construction : Issues of Theory and Application in Thirty Years of Rural Studies. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 36 (1996), No. 1, p. 93-116. - Bibliography, p. 114-116.
31. MIRČETIĆ, Dorde: Agrarna sociologija. - Vinkovci : Vlastita naklada, 1999. - 274 str. - Bibliografija, str. 271-274.
32. OPLANIC, Milan - MILOTIĆ, Aldo - POROPAT, Amorino: Statistika ruralnog prostora. - U: XXXIV. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Opatija, 25. do 28. 02. 1998. : zbornik sažetaka. - Opatija : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, etc., 1998, str. 197. - Summary.
33. PICOU, J. Steven - CURRY, Evans - WELLS, Richard: Partial Paradigm Shifts in the Social Sciences : Twenty Years of Research in Rural Sociology. - *Rural Sociology*, New York, Vol. 55 (1990), No. 1, p. 101-111.
34. RAY, Christopher: Towards a Theory of the Dialectic of Local Rural Development. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 37 (1997), No. 3, p. 354-362. - Bibliography.
35. RIHTAR, Stanko: Metodološke napomene. - U: *Budućnost na rubu močvare : razvojni izgledi naselja na Lonjskom polju* / ur. Maja Štambuk, Ivan Rogić. - Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2001, str. 51-57. - (Biblioteka Zbornici ; knj. 14)
36. RUTTAN, Vernon W.: What Happened to Technology Adoption-Diffusion Research? - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 36 (1996), No. 1, p. 51-73. - Bibliography, p. 69-73.

37. SCHWARZWELLER, Harry K. - LYSON, Thomas A.: *Research in Rural Sociology and Development : Sustaining Agriculture and Rural Communities*. - Greenwich, CT : JAI Press, 1995. - 270 p.
38. SOCJOLOGIA wsi w Austrii (*Rural Sociology in Austria* / ed. A. Kaleta. - Torun : Uniwersytet Nikołaja Kopernika, 1994. - 180 p. - (*Sociology and Sociologists ; Vol. 5*)
39. SOCJOLOGIA wsi w Francji (*Rural Sociology in France*) / eds. P. Rambaud and T. Z. Wierzbicki. - Torun : Uniwersytet Nikołaja Kopernika, 1994. - 310 p. - (*Sociology and Sociologists ; Vol. 4*)
40. SOCJOLOGIA wsi w Republice Federalnej Niemiec (*Rural Sociology in Western Germany*) / ed. A. Kaleta. - Torun : Uniwersytet Nikołaja Kopernika, 1992. - 185 p. - (*Sociology and Sociologists ; Vol. 3*)
41. ŠTAMBUK, Maja: Metodologija (sociološkog) istraživanja. - U: *Žumberak : baština i izazovi budućnosti : zbornik u čast 700-te obljetnice prvog spomena imena Žumberak* / ur. Ivan Magdalenić, Milan - Mile Vranešić i Milan Župančić. - Stari grad Žumberak : Odbor za proslavu 700-te obljetnice imena Žumberak, 1996, str. 205-207.
42. YEARLEY, Steven: *Sociology, Environmentalism, Globalization*. - Thousand Oaks, CA : Sage, 1996. - 161 p.

2. Demografski pristup

2.1. Demografske promjene

43. AKRAP, Anđelko - GELO, Jakov - GRIZELJ, Marinko: Broj prisutnog stanovništva Republike Hrvatske i županija po dobi i spolu od popisa stanovništva 1991. do 1998. godine. - *Društvena istraživanja*, Zagreb, Vol. 8 (1999), br. 5/6 (43/44), str. 679-723. - Summary. - Zusammenfassung.
44. AKRAP, Anđelko: Demografsko stanje i procesi u Hrvatskoj s osvrtom na privremeno okupirani prostor. - *Revija za socijalnu politiku*, Zagreb, Vol. 2 (1995), br. 1, str. 37-50.

45. AKRAP, Anđelko: Regionalne i naseljske značajke vitalnih procesa u hrvatskom seoskom stanovništvu. - U: *Prostor iza : kako modernizacija mijenja hrvatsko selo* / ur. Maja Štambuk, et al. - Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2002, str. 57-90. - (Biblioteka Zbornici ; knj. 17)
46. AKRAP, Anđelko: Vitalna statistika i različitost depopulacijskih procesa u Hrvatskoj i županijama. - *Društvena istraživanja*, Zagreb, Vol. 8 (1999), br. 5/6 (43/44), str. 793-815. - Summary. - Zusammenfassung.
47. BRČIĆ, Karmen: Demografsko stanje i procesi u Hrvatskoj. - U: *Starost i starenje - izazovi današnjice : zbornik radova*. - Zagreb : Ministarstvo rada i socijalne skrbi, etc., 1995, str. 145-156.
48. RIOJA, Luis A. Camarero - REDONDO, Rosa Gomez - ABOITIZ, Ricardo Jimenez: Death in Town and Country : An Analysis of Urban-Rural Differences in Mortality. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 41 (2001), No. 4, p. 454-474. - Bibliography, p. 472-473.
49. FRIGANOVIĆ, Mladen Ante - VOJNOVIĆ, Franka: Hrvatska u demografskoj posttranziciji. - *Geografski horizont*, Zagreb, Vol. 40 (1994), br. 1, str. 1-8.
50. FRIGANOVIĆ, Mladen Ante: O demografskoj problematici hrvatskih otoka na Jadranu. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 39 (2001), br. 1/4 (151/154). - Summary. - Résumé, str. 37-59.
51. FRIGANOVIĆ, Mladen Ante - ŽIVIĆ, Dražen: Regionalne različitosti i problemi kretanja stanovništva Hrvatske 1948-1991. - *Geografski glasnik*, Zagreb, 1994, sv. 56, str. 33-31.
52. GELO, Jakov: Ratni učinci na promjene demografskih struktura u Hrvatskoj. - *Društvena istraživanja*, Zagreb, Vol. 8 (1999), br. 5/6 (43/44), str. 735-749. - Summary. - Zusammenfassung.
53. JOHNSON, Kenneth M. - BEALE, Calvin L.: Recent Revival of Widespread Population Growth in Nonmetropolitan Areas of the United States. - *Rural Sociology*, New York, Vol. 59 (1994), No. 4, p. 655-667.
54. JUGOVIĆ, Maja - MALIĆ, Adolf: Tok deagrarizacije i deruralizacije u Zagrebačkoj županiji. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 32 (1994), br. 123/124, str. 43-52. - Summary. - Résumé.

55. KAŠTELAN-MACAN, Marija: Dvojbe i optimizam : razmišljanja o nacionalnom programu demografskog razvitka. - Kolo, Zagreb, Vol. 6 (1996), br. 2, str. 235-238.
56. KOVAČEVIĆ, Rafaela: Stanovništvo, kućanstva i naselja Lonjskog polja : demografska analiza. - U: *Budućnost na rubu močvare : razvojni izgledi naselja na Lonjskom polju* / ur. Maja Štambuk, Ivan Rogić. - Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2001, str. 33-47. - (Biblioteka Zbornici ; knj. 14)
57. KRETANJE ukupnog broja stanovnika Republike Hrvatske od popisa stanovništva 1991. do 1998. godine i kvantificiranje pojedinih sastavnica : istraživački projekt / voditelj projekta Anđelko Akrap ; sur. Mirjana Lipovšćak, et al. - Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 1998. - 73 str. : tablični prilog.
58. LAJIĆ, Ivan: Demografska revitalizacija i zaštita kulturne baštine. - *Migracijske teme*, Zagreb, 16 (2000), br. 4, str. 261-269. - Summary. - Résumé.
59. LAJIĆ, Ivan: Pućanstvo hrvatskih otoka : posljednjih trideset godina. - U: *Simpozij Strategija održivog razvitka hrvatskih otoka : zbornik radova* / ur. Goran Crnošija. - Hvar : Ministarstvo pomorstva, prometa i veza Republike Hrvatske ; Centar za razvitak otoka, 1994, str. 25-34.
60. LAJIĆ, Ivan: Stanovništvo dalmatinskih otoka : povijesne i suvremene značajke depopulacije. - Zagreb : Consilium ; Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu, 1992. - 329 str. ; ilustr. - (Biblioteka Demografske povijesne studije)
61. LOVRIĆ, Ljiljana - BILJAN-AUGUST, Maja: Demografski i gospodarski problemi razvitka Gorskog kotara. - U: *Problemi obnove u funkciji razvoja Republike Hrvatske : zbornik radova Dvadesetog znanstvenog skupa Susreti na dragom kamenu 1996.* / ur. Pavao Ravlić. - Pula : Fakultet ekonomije i turizma "Dr. Mijo Mirković", 1996, str. 443-455.
62. MAGDALENIĆ, Ivan - ŽUPANČIĆ, Milan: Socijalno-demografske skice šest područja Republike Hrvatske. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 35 (1997), br. 1/4 (135/138), str. 47-89. - Summary. - Résumé.

63. MAGLICA, Nadja: Stanovništvo : kretanje i stanje. - U: Žumberak : baština i izazovi budućnosti : zbornik u čast 700-te obljetnice prvog spomena imena Žumberak / ur. Ivan Magdalenić, Milan - Mile Vranešić i Milan Župancić. - Stari grad Žumberak : Odbor za proslavu 700-te obljetnice imena Žumberak, 1996, str. 57-61.

64. MILOTIĆ, Aldo - OPLANIĆ, Milan: Poljoprivredno stanovništvo i zaposlenost u Istarskoj županiji. - U: Hrvatska agrikulturna znanost na pragu trećeg tisućljeća : XXXV. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Opatija, 22. do 25. veljače 1999. - Zagreb : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu ; Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva Republike Hrvatske, 1999, str. 67. - Summary.

65. NACIONALNI program demografskog razvitka / ur. Franka Vojnović, Marijan Kržić i Ružica Tadić. - Zagreb : Ministarstvo razvitka i obnove Republike Hrvatske, 1997. - 118 str. ; graf. prikazi, tablice, zemlj. karta.

(Referati i priopćenja sa znanstvenog skupa "Demografska kretanja u Hrvatskoj u drugoj polovici XX. stoljeća : razvoj, stanje, perspektive" održanog, u organizaciji Razreda za društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, u Palaci HAZU u Zagrebu, 8. lipnja 1995. godine. - Bibliografija iz svakog poglavlja)

66. NACIONALNI program i demografski razvitak : demografska slika Republike Hrvatske / Vijeće za demografski razvitak pri Ministarstvu razvitka i obnove. - Kolo, Zagreb, Vol. 6 (1996), br. 2, str. 185-220.

67. NEJAŠMIĆ, Ivo: Demografske promjene u gradskim i ostalim naseljima Republike Hrvatske : 1981-1991. - U: (Prvi) I. hrvatski geografski kongres : geografija u funkciji razvoja Hrvatske, Zagreb, 12. i 13. listopada 1995. : zbornik radova / ur. Zlatko Pepeonik. - Zagreb : Hrvatsko geografsko društvo, 1996, str. 243-254. - Bibliografija, str. 253. - Summary.

68. NEJAŠMIĆ, Ivo: Općina Slunj : osnovne demografske značajke. - Geografski horizont, Zagreb, Vol. 41 (1995), br. 1, str. 30-39.

69. NEJAŠMIĆ, Ivo: Prirodno kretanje stanovništva hrvatskog otočja : 1991-1997. - U: (Drugi) 2. hrvatski geografski kongres, Lovran, 30. rujna - 03. listopada 1999. : zbornik radova / ur. Dane Pejnović. - Zagreb : Hrvatsko geografsko društvo, 2000, str. 263-272. - Bibliografija, str. 269-270. - Summary.

70. NEJAŠMIĆ, Ivo: Regional Characteristics of Population Reproduction in the Republic of Croatia. - *Geografski glasnik*, Zagreb, 1996, br. 58, str. 1-14.
71. NEJAŠMIĆ, Ivo: Suvremene značajke (bio)reprodukcije stanovništva hrvatskog otočja. - *Migracijske teme*, Zagreb, Vol. 13 (1997), br. 1/2, str. 71-83.
72. NJEGAČ, Dražen - TOSKIĆ, Aleksandar: Prostorni aspekt odnosa dobnog sastava stanovništva i socioekonomske preobrazbe naselja Hrvatskog zagorja. - *Gazophylacium*, Zagreb, 1993/1994, br. 3/4, str. 320-333.
73. NJEGAČ, Dražen: Stupanj zaposlenosti kao pokazatelj socijalnog prestrukturiranja stanovništva Hrvatskog zagorja. - U: (Prvi) I. hrvatski geografski kongres : geografija u funkciji razvoja Hrvatske, Zagreb, 12. i 13. listopada 1995. : zbornik radova / ur. Zlatko Pepeonik. - Zagreb : Hrvatsko geografsko društvo, 1996, str. 274-280. - Bibliografija, str. 280. - Summary.
74. OPLANIĆ, Milan - MILOTIĆ, Aldo - ILAK PERŠURIĆ, Anita: Struktura stanovništva na obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima u Istarskoj županiji. - U: Izazovi hrvatskoj poljoprivredi na pragu 21. stoljeća : zbornik plenarnih izlaganja i sažetaka / Znanstveni skup, Poreč, 8.-11. studeni 2000. - Zagreb : Hrvatsko agroekonomsko društvo, 2000, str. 147-148. - Summary.
75. POKOS, Nenad - VOJNOVIĆ, Franka: Demografska obilježja Ličko-senjske županije. - U: Razvojne aspiracije stručnih skupina na području Ličko-senjske županije / Ivan Rogić, Anka Mišetić, Nenad Pokos i Franka Vojnović. - Zagreb : Institut za primijenjena društvena istraživanja, 1996, str. 206-261.
76. POKOS, Nenad: Depopulacija Bjelovarsko-bilogorske županije : uzroci i posljedice. - U: (Drugi) 2. hrvatski geografski kongres, Lovran, 30. rujna - 03. listopada 1999. : zbornik radova / ur. Dane Pejnović. - Zagreb : Hrvatsko geografsko društvo, 2000, str. 255-262. - Bibliografija, str. 261. - Summary.
77. POKOS, Nenad: Metodologija izdvajanja seoskog stanovništva, njegov raspored i popisne promjene 1953.-2001. - U: Prostor iza : kako modernizacija mijenja hrvatsko selo / ur. Maja Štambuk, et al. - Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2002, str. 31-56. - (Biblioteka Zbornici ; knj. 17)

78. POPIS stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. ožujka 1991. : poljoprivredno stanovništvo prema aktivnosti i spolu, po naseljima / priredila Mirjana Lipovšćak. - Zagreb : Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 1994. - 220 str. - (Dokumentacija ; 886)
79. POKAZATELJI o prirodnom kretanju stanovništva, strukturi kućanstava i obitelji u Hrvatskoj / priredio Vlado Puljiz. - Revija za socijalnu politiku, Zagreb, Vol. 9 (2002), br. 2, str. 231-240.
80. PRIJEDLOG i konačni prijedlog Zakona o popisu pućanstva u 1996. godini : popis stanovništva u travnju 1996. / V. Ž. - Izvješća Hrvatskoga sabora, Zagreb, Vol. 6 (1995), br. 151 (od 11. X.), str. 5-7.
81. PRIJEDLOG Nacionalnog programa demografskog razvitka Republike Hrvatske : pomladiti hrvatsko stanovništvo / M. P. ; V. Ž. - Izvješća Hrvatskoga sabora, Zagreb, Vol. 7 (1996), br. 158 (od 13. II.), str. 3-15. (O seoskom stanovništvu više na str. 11 i 13.)
82. POPIS stanovništva 2001. : popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001. : prvi rezultati popisa. - Zagreb : Državni zavod za statistiku, 2001. - Knj. 1.
83. POPIS stanovništva 2001. : prvi rezultati popisa po naseljima. - Statistička izvješća, Zagreb, 2001, br. 1137.
84. PULJIZ, Vlado: Demografske promjene, obiteljska i populacijska politika. - Kolo, Zagreb, Vol. 6 (1996), br. 2, str. 176-184.
85. SMOLJANOVIĆ, Mladen - SMOLJANOVIĆ, Ankica - NEJAŠMIĆ, Ivo: Stanovništvo hrvatskih otoka. - Split : Zavod za javno zdravstvo Splitsko-dalmatinske županije, 1999. - 482 str.
86. STIPETIĆ, Vladimir: Ekonomski problemi koje donosi starenje stanovništva. - Ekonomija, 1994, br. 1/3, str. 113-117.
87. ŠTAMBUK, Maja: Sociodemografski aspekt. - U: Uređenje, obnova i razvoj ruralnog prostora / ur. Eduard Kušen. - Zagreb : Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i stanovanja : Zavod za prostorno planiranje, 1995, str. 18-24.

88. ŠTAMBUK, Maja: Stanovništvo, obitelji, domaćinstva. - U: Žumberak : baština i izazovi budućnosti : zbornik u čast 700-te obljetnice prvog spomena imena Žumberak / ur. Ivan Magdalenić, Milan - Mile Vranešić i Milan Župancić. - Stari grad Žumberak : Odbor za proslavu 700-te obljetnice imena Žumberak, 1996, str. 208-233.
89. ŠTAMBUK, Maja - ŽUPANČIĆ, Milan - KELEBUH, Ivan: Županija zagrebačka : stanovništvo i socijalnogospodarske pretpostavke razvitka. - Zagreb : Županija zagrebačka, 1995. - 124 str.
90. TADIĆ, Ružica: Prijedlozi političkih stranaka, nevladinih institucija i udruga uz nacionalni program demografskog razvitka. - Kolo, Zagreb, Vol. 6 (1996), br. 2, str. 221-234.
91. TOLIĆ, Snježana - PETRAČ, Božidar - ZMAIĆ, Krunoslav: Problemi demografskog razvoja sela istočne Hrvatske. -U: Hrvatska agrikulturna znanost na pragu trećeg tisućljeća : XXXV. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Opatija, 22. do 25. veljače 1999. - Zagreb : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu ; Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva Republike Hrvatske, 1999, str. 75. - Summary.
92. TOSKIĆ, Aleksandar: Starenje stanovništva Hrvatskog zagorja : 1961-1991. - Acta geographica Croatica, Zagreb, Vol. 28 (1993), str. 173-186.
93. TRATNIK, Miroslav - ŽIMBREK, Tito: Ukupno i poljoprivredno pučanstvo. - U: Društveno-gospodarske pretpostavke i projekcija razvitka poljoprivrede Grada Zagreba i Zagrebačke županije : studija / Tito Žimbek, Miroslav Tratnik, et al. - Zagreb : Zavod za ekonomiku poljoprivrede i agrarnu sociologiju Agronomskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu , etc., 1997, str. 15-26, te u sažetku str. 5-7.
94. TURČIĆ, Ivan: Stanovništvo Republike Hrvatske po županijama i kotarima 1857-1991. - Zagreb : Ekonomski institut - Zagreb, 1995. - VII, 107 str. : karte i tabl. - (EIZ ; 115)
95. VOJNOVIĆ, Franka: Populacijska polarizacija Dalmacije. - U: (Prvi) I. hrvatski geografski kongres : geografija u funkciji razvoja Hrvatske, Zagreb, 12. i 13. listopada 1995. : zbornik radova / ur. Zlatko Pepeonik. - Zagreb : Hrvatsko geografsko društvo, 1996, str. 287-298. - Bibliografija, str. 297-298. - Summary.

96. WERTHEIMER-BALETIĆ, Alica: Predvidiva demografska kretanja u Hrvatskoj. - Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1997, knj. 475, str. 189-199.
97. WERTHEIMER-BALETIĆ, Alica: Razvoj stanovništva čakovačkog kraja i njegove dinamičke odrednice. - Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1995, knj. 471, str. 91-114.
98. WERTHEIMER-BALETIĆ, Alica: Smjer demografskih kretanja. - U: Hrvatska kao socijalna država : zadanosti i usmjerenja / ur. Hašim Bahtijari. - Zagreb : Centar za industrijsku demokraciju SSSH, 1997, str. 192-194.
99. WERTHEIMER-BALETIĆ, Alica: Specifičnosti demografskog razvitka u Hrvatskoj i njegove socioekonomske implikacije. - U: Hrvatska kao socijalna država : zadanosti i usmjerenja / ur. Hašim Bahtijari. - Zagreb : Centar za industrijsku demokraciju SSSH, 1997, str. 75-83.
100. WERTHEIMER-BALETIĆ, Alica: Stanovništvo i društveni razvoj. - Zagreb : Mate, 1999. - XIV, 655 str. ; graf. prikazi. - (Biblioteka Gospodarska misao)
101. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, Zlata: Multietničke značajke demografskih kretanja Osijeka i okolice na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. - Časopis za suvremenu povijest, Zagreb, Vol. 33 (2001), br. 2, str. 475-494.
102. ŽIVIĆ, Dražen: Brojčani razvoj stanovništva vukovarsko-srijemskog kraja 1857.-1991. - Društvena istraživanja, Zagreb, Vol. 7 (1998), br. 6 (38), str. 847-872. - Summary. - Zusammenfassung.
103. ŽIVIĆ, Dražen: Izravni demografski gubitci (ratne štete) Hrvatske (1990.-1998.) uzrokovani velikosrpskom agresijom i neke njihove posljedice. - Društvena istraživanja, Zagreb, Vol. 10 (2001), br. 3 (53), str. 451-484. - Summary. - Zusammenfassung.
104. ŽIVIĆ, Dražen: Kretanja broja i prostorni razmještaj stanovništva hrvatskoga Podunavlja : 1857.-1991. - U: (Drugi) 2. hrvatski geografski kongres, Lovran, 30. rujna - 03. listopada 1999. : zbornik radova / ur. Dane Pejnović. - Zagreb : Hrvatsko geografsko društvo, 2000, str. 247-254. - Bibliografija, str. 254. - Summary.

105. ŽIVIĆ, Dražen: Neki pokazatelji i posljedice deagrarizacije i deruralizacije u istočnoj Slavoniji. - *Sociologija sela*, Zagreb 36 (1998), br. 1/4 (139/142), str. 103-125. - Bibliografija, str. 122-123. - Summary. - Résumé.
106. ŽIVIĆ, Dražen: Odabrane značajke demografske strukture seoskih naselja u Hrvatskoj 1953.-1991. godine. - U: *Prostor iza : kako modernizacija mijenja hrvatsko selo* / ur. Maja Štambuk, et al. - Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2002, str. 91-127. - (Biblioteka Zbornici ; knj. 17)
107. ŽIVIĆ, Dražen: Razvoj naseljenosti i kretanje broja stanovnika vukovarsko-srijemskog kraja 1857-1991. - U: (Prvi) I. hrvatski geografski kongres : geografija u funkciji razvoja Hrvatske, Zagreb, 12. i 13. listopada 1995. : zbornik radova / ur. Zlatko Pepeonik. - Zagreb : Hrvatsko geografsko društvo, 1996, str. 299-314. - Bibliografija, str. 313-314. - Summary.
108. ŽIVIĆ, Dražen: Tko živi u Podunavlju : etničke posljedice velikosrpske agresije na hrvatski istok. - *Hrvatski zemljopis*, Zagreb, 4 (1997), br. 23, str. 36-39.

2.2. Migracije

109. AKRAP, Anđelko: Saldo migracija Republike Hrvatske i županija 1971.-1981. i 1981.-1991. za ukupno stanovništvo i stanovništvo u zemlji. - U: *Migracije u Hrvatskoj : regionalni pristup* / ur. Ivan Lajić. - Zagreb : Institut za migracije i narodnosti, 1998, str. 11-68. - Bibliografija, str. 67-68.
110. DE JONG, Gordon F. - BLAIR, Marilou C. Legazpi: Occupational Status of Rural Outmigrants and Return Migrants. - *Rural Sociology*, New York, Vol. 59 (1994), No. 4, p. 693-707.
111. HERŠAK, Emil - ŠIMUNKO, Joža: Medimurje : povijest, identitet i seobe. - *Migracijske teme*, Zagreb, 6 (1990), br. 4, str. 569-591.
112. HERŠAK, Emil: Rat u Hrvatskoj : aspekti migracije i etničnosti. - *Migracijske teme*, Zagreb, Vol. 7 (1991), br. 2, str. 111-114.
113. HUNTER, Lori M. - KRANNICH, Richard S. - SMITH, Michael D.: Rural Migration, Rapid Growth, and Fear of Crime. - *Rural Sociology*, Mumford Hall, Vol. 67 (2002), No. 1, p. 71-89. - Bibliography, p. 86-89.

114. LAJIĆ, Ivan: Demografska valorizacija naselja u modelu potisno-privlačnih čimbenika unutarnjih migracija u ustroju mreže javnih sadržaja : primjer Primorsko-goranske županije. - U: **Migracije u Hrvatskoj : regionalni pristup** / ur. Ivan Lajić. - Zagreb : Institut za migracije i narodnosti, 1998, str.69-94. - Bibliografija, str. 94.
115. LAJIĆ, Ivan: Mehaničko kretanje stanovništva u demografskom razvitku Gorskog kotara. - **Migracijske teme**, Zagreb, 15 (1999), br. 4, str. 501-513. - Bibliografija, str. 511. - Summary. - Résumé.
116. LAJIĆ, Ivan: Migracije i suvremeni demografski razvitak Primorsko-goranske županije. - **Migracijske teme**, Zagreb, Vol. 12 (1996), br. 1/2, str. 7-25.
117. LAJIĆ, Ivan - PODGORELEC, Sonja - BABIĆ, Dragutin: Migracijske dileme otočana : od cirkulacije prema migraciji ili ostanuku? - **Migracijske i etničke teme**, Zagreb, Vol. 17 (2001), br. 3, str. 175-194. - Summary. - Résumé.
118. LAJIĆ, Ivan: Migracijski saldo dalmatinskih otoka u razdoblju 1953. do 1991. godine. - U: **Otočani - otočka demografska istraživanja** / ur. Nenad Starc. - Zagreb : Centar za razvoj otoka Ekonomskog instituta - Zagreb ; Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu, 1991, str. 57-88.
119. LAJIĆ, Ivan - PODGORELEC, Sonja - BABIĆ, Dragutin: Otoci - ostati ili otići? : studija o dnevnoj cirkulaciji sa šibenskih otoka. - Zagreb : Institut za migracije i narodnosti, 2001. - 206 str.
120. PODGORELEC, Sonja: Utjecaj migracija na starenje stanovništva creskolosinskog otočja. - **Migracijske teme**, Zagreb, 15 (1999), br. 4, str. 515-530. - Bibliografija, str. 528-529. - Summary. - Résumé.
121. PODGORELEC, Sonja: Utjecaj migracija na starenje stanovništva dalmatinskih otoka. - U: **Migracije u Hrvatskoj : regionalni pristup** / ur. Ivan Lajić. - Zagreb : Institut za migracije i narodnosti, 1998, str. 137-169. - Bibliografija, str. 167-168.
122. STRGAČIĆ, Ivan: Temeljna žarišta emigracije i depopulacije zadarskih otoka. - **Radovi Ekonomskog fakulteta**, Split, Vol. 4 (1994), str. 293-312.

123. ŠPOLJAR-VRŽINA, Sanja: Utjecaj migracija na populacijsku strukturu srednjodalmatinskih otoka. - Društvena istraživanja, Zagreb, Vol. 3 (1994), br. 4/5 (12/13), str. 397-410. - Bibliografija, str. 406 -408.

2.2.1. Izbjeglice. Prognanici

124. BABIĆ, Dragutin: Hrvatska vlast i programi povratka ratnih migranata između plana i realizacije : iskustvo Brodsko-posavske županije. - Migracijske i etničke teme, Zagreb, 18 (2002), br. 1, str. 63-83. - Bibliografija, str. 80-81. - Summary. - Résumé.
125. BABIĆ, Dragutin: Institucije i ratni migranti : percepcija aktivnosti i ostvareni kontakti (Brodsko-posavska županija). - Migracijske i etničke teme, Zagreb, 17 (2001), br. 1/2, str. 127-147. - Summary. - Résumé.
126. BABIĆ, Dragutin: Percepcija i prakticiranje suživota ratnih migranata različite dobi u ruralnim zajednicama Brodsko-posavske županije. - Sociologija sela, Zagreb, Vol. 38 (2000), br. 3/4 (149/150), str. 355-374.
127. BABIĆ, Dragutin: Socijalna interakcija domaćeg stanovništva i različitih skupina ratnih stradalnika u Brodsko-posavskoj županiji. - U: Migracije u Hrvatskoj : regionalni pristup / ur. Ivan Lajić. - Zagreb : Institut za migracije i narodnosti, 1998, str. 95-136. - Bibliografija, str. 135-136.
128. BABIĆ, Dragutin: Sukobi i suradnja povratnika i useljenika u poslijeratnom razdoblju : Brodsko-posavska županija. - Migracijske teme, Zagreb, 15 (1999), br. 4, str. 483-500. - Bibliografija, str. 498. - Summary. - Résumé.
129. BABIĆ, Dragutin: Susjedstvo i prijateljstvo povratnika i useljenika u predratnom, ratnom i poslijeratnom socijalnom ambijentu Brodsko-posavske županije. - Migracijske teme, Zagreb, 16 (2000), br. 1/2, str. 7-27.
130. BOSANAC, Nedeljko - BABIĆ, Marko: Prognanici i izbjeglice na području Osječko-baranjske županije. - Ekonomska misao i praksa, Dubrovnik, Vol 5 (1996), br. 2, str. 821-841.

131. DOMINI, Mirjana: Migracijski procesi uzrokovani raspadom Jugoslavije i agresijom na Hrvatsku. - *Migracijske teme*, Zagreb, Vol. 15 (1999), br. 3, str. 323-345. - Bibliografija, str. 343 i uz tekst. - Summary. - Résumé.
132. GRDEŠIĆ, Ivan: Hrvatska politika i prognanici. - *Migracijske teme*, Zagreb, Vol. 10 (1994), br. 2, str. 127-137.
133. IZVJEŠĆE o preregistraciji prognanika, povratnika i izbjeglica u Republici Hrvatskoj : ožujak i travanj 1997. - Zagreb : Vlada Republike Hrvatske, Ured za prognanike i izbjeglice, 1997.
134. JANKOVIĆ, Josip: Potencijali prognanih obitelji pred povratak. - *Migracijske teme*, Zagreb, 13 (1997), br. 1/2, str. 59-70. - Summary. - Résumé.
135. MESIĆ, Milan: Hrvatski raseljenici i izbjeglice : pitanje suživota. - *Migracijske teme*, Zagreb, Vol. 11 (1995), br. 2, str. 173-186. - Summary. - Résumé.
136. MESIĆ, Milan: Razlozi izbjeglištva, slom i nada : hrvatske i bosansko-hercegovačke izbjeglice. - *Revija za sociologiju*, Zagreb, Vol. 25 (1994), br. 3/4, str. 187-200.
137. PRIJEDLOG Programa povratka i zbrinjavanja prognanika, izbjeglica i raseljenih osoba / Vlada Republike Hrvatske. - Zagreb : Vlada Republike Hrvatske, 1998. - 106 str.
138. REPAC-ROKNIĆ, Vera: Analiza prognanika po županijama. - *Migracijske teme*, Zagreb, Vol. 8 (1992), br. 3/4, str. 214-312.
139. SEFERAGIĆ, Dušica: Živjeti ili preživljavati. - *Revija za sociologiju*, Zagreb, Vol. 26 (1995), br. 1/2, str. 65-74.
140. STAT' na noge : socijalna (re)integracija prognanika i povratnika / ur. Alija Hodžić, Branislava Baranović i Dušica Seferagić. - Zagreb : Centar za istraživanje tranzicije i civilnog društva, 1995. - 163 str.
141. ŠILJKOVIĆ, Željka: Prognanici kao posljedica srpske agresije na Hrvatsku. - *Geografski horizont*, Zagreb, Vol. 40 (1994), br. 1, str. 9-20.
142. ŠUNDALIĆ, Antun: Progonstvo i povratak. - *Književna revija*, Osijek, Vol. 36 (1996), br. 1/2, str. 62-65.

143. WAR, Exile, Everyday Life, Cultural Perspectives / ed. Renata Jambrešić Kirin, et al. - Zagreb : Institut za etnologiju i folkloristiku, 1996. - VII, 304 p.
144. ŽIVIĆ, Dražen: Promjene u dinamici i razmještaju prognaničko-izbjegličkog kontingenta u Republici Hrvatskoj od sredine 1991. do sredine 1998. godine. - Društvena istraživanja, Zagreb, Vol. 4 (1995), br. 16/17, str. 767-791. Bibliografija, str. 789-790. - Summary. - Zusammenfassung.

3. Ruralnosociološki pristup

3.1. Ruralnosociološki pristup - općenito

145. AGRICULTURAL Restructuring and Rural Change in Europe / eds. D. Symes, A. Jansen. - Wageningen : Wageningen Agricultural University, 1994. - 324 p.
146. BAZIN, Gilles - ROUX, Bernard: Resistance to Marginalization in Mediterranean Rural Regions. - Sociologia Ruralis, Assen, Vol. 35 (1995), No. 3/4, p. 335-347.
147. BIČANIĆ, Rudolf: Narod i gospoda. - Sociologija sela, Zagreb, Vol. 34 (1996), br. 131/132, str. 93-95. - Summary. - Résumé.
148. BRANDTH, Berit: Rural masculinity in transition : gender images in tractor advertisements. - Journal of Rural Studies, Vol. 11 (1995), No. 2, p. 123-133.
149. BRYANT, Lia: The Detraditionalization of Occupational Identities in Farming in South Australia. - Sociologia Ruralis, Wageningen, Vol. 39 (1999), No. 2, p. 236-261. - Bibliography, p. 259-261.
150. BURNETT, Kathryn A.: Local Heroics : Reflecting on Incomers Local Rural Development Discourses in Scotland. - Sociologia Ruralis, Wageningen, Vol. 38 (1998), No. 2, p. 204-224. - Bibliography, p. 221-224.
151. CAPO, Enrico: Transformation and Development in Italian Rural Society. - Sociologia Ruralis, Assen, Vol. 35 (1995), No. 3/4, p. 297-308.
152. CHERRY, G. E. - ROGERS, A.: Rural Change and Planning : Englad and Wales in the Twentyeghth Century. - London : Spon, 1996. - 229 p.

153. CIFRIĆ, Ivan: Pristupi istraživanju sela. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 40 (2002), br. 1/2 (155/156), str. 48-52; sudjelovanje u diskusiji, str. 53-65.
154. CIFRIĆ, Ivan: Ruralni metabolizam. - *Socijalna ekologija*, Zagreb, Vol. 10 (2001), br. 1/2, str. 27-42.
155. CIFRIĆ, Ivan: Tranzicija i transformacija : između norme i prakse. - *Socijalna ekologija*, Zagreb, Vol. 5 (1996), br. 2, str. 135-153.
156. CLOKE, Paul - GOODWIN M. - MILBOURNE, Paul: Rural Wales : Community and Marginalization. - Cardiff : University of Wales Press, 1997. - 183 p.
157. DEFILIPPIS, Josip: Ruralna problematika u svjetlu društvenog interesa. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 40 (2002), br. 1/2 (155/156), str. 37-40.
158. DERSHAM, Larry: Community and Collective : Interpersonal Ties in Three Russian Village. - Columbia, MO : University of Missouri-Columbia, 1995.
159. DUNCAN, Cynthia M.: Understanding Persistent Poverty : Social Class Context in Rural Communities. - *Rural Sociology*, New York, Vol. 61 (1996), No. 1, p. 103-124.
160. FARM Crisis and Mental Health : A Longitudinal Study of the 1980s / Suzanne T. Ortega, David R. Johnson, et al. - *Rural Sociology*, New York, Vol. 59 (1994), No. 4, p. 598-619.
161. GRAHOVAC, Petar: Rudolf Bičanić o seljaštvu, selu i poljoprivredi. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 37 (1999), br. 1 (143), str. 45-64. - Summary. - Résumé.
162. HAMMOND, Allen: Which World? Scenarios for the 21st Century : Global Destinies, Regional Choices. - Washington : Island Press, 1998. - 306 p.
163. KOVACS, Erno - CSITE, Andras: Modernizacija ruralnih područja u Mađarskoj na pragu tisućljeća. - *Agriculturae conspectus scientificus = Poljoprivredna znanstvena smotra*, Zagreb, Vol. 64 (1999), br. 1, str. 43-48. - Bibliografija, str. 48. - Summary.
164. LEHMAN, Hugh: Rationality and Ethics in Agriculture. - Moscow ; Idaho : University of Idaho Press, 1995. - XI, 228 p.

165. LONČAR-BUTIĆ, Nataša: Sociodemografske karakteristike, potrebe i razvojne aspiracije žitelja Vukomeričkih gorica. - *Geografski horizont*, Zagreb, Vol. 40 (1994), br. 2, str. 89-97.
166. LONG, N.: Globalization and Localization : New Challenges to Rural Research. - In: *The Changing Nature of Anthropological Knowledge* / ed. H. Moore. - London : Routledge, 1996, p. 37-59.
167. MAGEL, Holger: Budućnost sela je u obnovi i zemljišnoj reorganizaciji. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 34 (1996), br. 133/134, str. 185-187. - Summary. - Résumé.
168. MARSDEN, Terry: Exploring Rural Sociology for the Fordist Transition. - *Sociologia Ruralis*, Assen, Vol. 32 (1992), No. 2/3, p. 209-229.
169. MARSDEN, Terry: Rural Future : The Consumption Countryside and its Regulation. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 39 (1999), No. 4, p. 501-520. - Bibliography, p. 518-520.
170. McMICHAEL, Philip: Globalization : Myth and Realities. - *Rural Sociology*, Washington, Vol. 61 (1996), No. 1, p. 25-55.
171. MELKO, Matthew - KOEBERNICK, Thomas E. - ORENSTEIN, David Michael: Millfield on Saturday : Searching for in a Metropolitan Village. - Dayton, OH : Wright State University Press, 1994. - 154 p.
172. MERNAGH, Michael - COMMINS, Patric: In From the Margins : Rural inclusion and rural development in the Europe of the new millenium : Some lessons from Poverty 3. - Dublin : Research and Development Unit SICCCA, 1997. - 84 p.
173. MILINKOVIĆ, Bosiljka: Istraživanja sela i agrara u Hrvatskoj u vrijeme tranzicije : 1990.-1999. godine. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 38 (2000), br. 1/2 (147/148), str. 169-244. - Summary. - Résumé.
174. MURRAY, Michael - DUNN, Larry: Revitalizing Rural America : a Perspective Collaboration and Community. - Chicester : John Wiley & Sons, 1996. - 257 p.

175. NUTLEY, Stephen - THOMAS, Colin: Spatial Mobility and Social Change : the Mobile and the Immobile. - *Sociologia Ruralis*, Assen, Vol. 35 (1995), No. 1, p. 24-39.
176. OKRUGLI stol *Selo u tranziciji*, Zagreb, 19. travnja 2001. godine. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 40 (2002), br. 1/2 (155/156), str. 5-74.
(Uz posebno izdvojene priloge s ovoga skupa, upućujemo i na izlaganja sudionika u diskusiji: Svetozar Livada, str. 60-62, 67; Ivan Magdalenić, str. 40-43, 67; Nataša Lončar Butić, str. 62-63; Zrnka Novak, str. 64-65; Jasenka Kranjčević, str. 65-66.)
177. OLIVEIRA BAPTISTA, Fernando: Agriculture, Rural Society and the Land Question in Portugal. - *Sociologia Ruralis*, Assen, Vol. 35 (1995), No. 3/4, p. 309-321.
178. PEASANT State : The State and Rural Questions in 20th Century Finland / eds. L. Granberg, J. Nikula. - Rovaniemi : University of Lapland Publications in the Social Science, 1994.
179. PEREZ YRUELA, Manuel: Spanish Rural Society in Transition. - *Sociologia Ruralis*, Assen, Vol. 35 (1995), No. 3/4, p. 276-296.
180. POVERTY and social exclusion in rural areas / P. Chapman, et al. - York : Joseph Rowntree Foundation, 1998.
181. PULJIZ, Vlado: Bićanićevi zapisi o našem starom seljačkom društvu. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 34 (1996), br. 131/132, str. 87-88.
182. RAY, Christopher: Culture, Intellectual Property and Territorial Rural Development. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 38 (1998), No. 1, p. 3-20. - Bibliography, p. 18-20.
183. RICHARDSON, Tim: Discourses of Rurality in EU Spatial Policy : The European Spatial Development Perspective. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 40 (2000), No. 1, p. 53-71. - Bibliography, p. 68-71.
184. ROSCIGNO, Vincent J. - CROWLEY, Martha L.: Rurality, Institutional Disadvantage, and Achievement/Attainment. - *Rural Sociology*, Mumford Hall, Vol. 66 (2001), No. 2, p. 268-293. - Bibliography, p. 290-293.

185. RURAL change in Ireland / ed. John Davis. - Belfast : Institute of Irish Studies ; The Queen's University of Belfast, 1999. - XII, 228 p.
186. RURAL Development : From Practice and Policies towards Theory / Jan Douwe van der Ploeg, Henk Renting, et al. - Sociologia Ruralis, Wageningen, Vol. 40 (2000), No. 4, p. 391-408. - Bibliography, p. 406-408.
187. SALAMON, Sonya - TORNATOR, Jane B.: Territory Contested Through Property in a Midwestern Post-Agricultural Community. - Rural Sociology, New York, Vol. 59 (1994), No. 4, p. 636-654.
188. SHEPHERD, A.: Sustainable Rural Development. - Basingstoke : MacMillan, 1998. - 294 p.
189. SHUCKSMITH, Mark - CHAPMAN, Pollyanna: Rural Development and Social Exclusion. - Sociologia Ruralis, Wageningen, Vol. 38 (1998), No. 2, p. 225-242. - Bibliography, p. 240-242.
190. SHUCKSMITH, Mark - CHAPMAN, Pollyanna - CLARK, G. M.: Rural Scotland Today. - Aldershot : Avebury, 1996. - 515 p.
191. SEFERAGIĆ, Dušica: Uvodna riječ (uz Okrugli stol Selo u tranziciji). - Sociologija sela, Zagreb, Vol. 40 (2002), br. 1/2 (155/156), str. 9, te sudjelovanje u diskusiji, str. 56-57, 68.
192. SUSTAINABLE Rural Development / eds Henk de Haan, Babis Kasims, et al. - Aldershot : Ashgate Publishing Limited, 1997. - 215 p.
193. ŠTAMBUK, Maja: Glavne razvojne aspiracije skupina na sisačkoj periferiji. - U: Sisak 2000+ : sociodemografska uporišta budućeg Siska / ur. Ivan Rogić, et al. - Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2000, str. 221- 240. - (Biblioteka Zbornici ; knj. 9)
194. ŠTAMBUK, Maja: Sociologijska obilježja hrvatskog ruralnog prostora. - Sociologija sela, Zagreb, Vol. 34 (1996), br. 133/134, str. 199-202. - Summary. - Résumé.

195. ŠTAMBUK, Maja: Uvod. - U: **Žumberak : baština i izazovi budućnosti : zbornik u čast 700-te obljetnice prvog spomena imena Žumberak** / ur. Ivan Magdalenić, Milan - Mile Vranešić i Milan Župančić. - Stari grad Žumberak : Odbor za proslavu 700-te obljetnice imena Žumberak, 1996, str. 7-19.
196. TICKAMYER, Ann R.: Sex, Lies, and Statistics : Can Rural Sociology Survive Restructuring? (or) What Is Right with Rural Sociology and How Can We Fix It. - **Rural Sociology**, Washington, Vol. 61 (1996), No. 1, p. 5-24.
197. TOMAŠIĆ, Dinko A.: Društveni razvitak Hrvata : rasprave i eseji. - Zagreb : Hrvatsko sociološko društvo, etc., 1997. - 128 str. - (Biblioteka Revije za sociologiju)
198. TOTH, Janos: Szentpeterfa : egy nemzetiségi település szociologia es torteneti kepe = Petrovo selo : sociološka i povijesna slika jednoga manjinskog naselja. - Budapest : Lucidus Kiado, 2000. - 190 str. : graf. prikazi. - Bibliografija, str. 185-190.
199. WEISS, C.: Do They Come Back Again? The Symmetry and Reversibility of off-Farm Employment. - **European Review of Agricultural Economics**, Vol 24 (1997), No. 1, p. 65-84.
200. WINTER, Michael: Rural Studies in the UK : A Comment. - **Sociologia Ruralis**, Wageningen, Vol. 36 (1996), No. 3, p. 356-360.
201. ŽUPANČIĆ, Milan: Seoska modernizacija i tranzicija. - **Sociologija sela**, Zagreb, Vol. 36 (1998), br. 1/4 (139/142), str. 53-66. - Bibliografija, str. 63-64. - Summary. - Résumé.
202. ŽUPANOV, Josip: Tradicionalno društvo i njegova (sub)kultura : šoltansko tradicionalno društvo. - **Sociologija sela**, Zagreb, Vol. 39 (2001), br. 1/4 (151/154). - Summary. - Résumé, str. 169-188.

3.2. Selo - socijalna struktura i društveni razvitak

203. ACTORS on the changing European countryside / eds. Leo Granberg and Omre Kovach. - Budapest : Institute for Political Science of the Hungarian Academy of Sciences. - 238 p.
204. BIČANIĆ, Vlado - DEUR, Marina: Razvitak ruralnog područja i obnova sela : uvod. - Sociologija sela, Zagreb, Vol. 34 (1996), br. 133/134, str. 173-179. - Summary. - Résumé.
205. CIFRIĆ, Ivan: Globalizacija i ruralni razvoj. - Sociologija sela, Zagreb, Vol. 37 (1999), 4 (146), str. 387-405. - Summary. - Résumé.
206. CLOKE, Paul - GOODWIN, M. - MILBOURNE, Paul: Rural Wales : Community and Marginalization. - Cardiff : University of Wales Press, 1997.
207. DEFILIPPIS, Josip: Tendencije i dileme razvoja sela i poljoprivrede obalnog područja. - Radovi Ekonomskog fakulteta, Split, Vol. 2 (1992), br. 7, str. 115-126.
208. DUGE sjene periferije : prinosi revitalizaciji hrvatskog ruba / Vladimir Lay, Maja Štambuk ; ur. Ivan Rogić i Maja Štambuk. - Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 1998. - 167 str. - (Biblioteka Zbornici ; knj. 4). - Bibliografija, str. 157-158. - Summary.
209. FALK, Ian - KILPATRICK, Sue: What is Social Capital? A Study of Interaction in a Rural Community. - Sociologia Ruralis, Wageningen, Vol. 40 (2000), No. 1, p. 87-110. - Bibliography, p. 108-110.
210. GRINGERI, Christina E.: Inscribing Gender in Rural Development : Industrial Homework in Two Midwest Communities. - Rural Sociology, New York, Vol. 58 (1993), No. 1, p.30-52.
211. HARRINGTON, Vicki - O'DONOGHUE, Dan: Rurality in England and Wales 1991 : A Replication and Extension of the 1981 Rurality Index. - Sociologia Ruralis, Wageningen, Vol. 38 (1998), No. 2, p. 178-203. - Bibliography, p. 193-194.

212. HODŽIĆ, Alija: Selo kao izbor? : uvodno izlaganje za Okruglim stolom *Selo u tranziciji*. - Sociologija sela, Zagreb, Vol. 40 (2002), br. 1/2 (155/156), str. 15-22; sudjelovanje u diskusiji, str. 57-59, 66.
213. HODŽIĆ, Alija: Socijalna struktura i mobilnost seoskog stanovništva. - Sociologija sela, Zagreb, Vol. 38 (2000), br. 1/2 (147/148), str. 79-107. - Summary. - Résumé.
214. HUDEČKOVA, Helena - LOŠTÁK Michael: The Influence of Collectivization and Decollectivization on the Development of Rural Communities in the Czech Republic. - *Journal of Rural Cooperation*, Vol. 20 (1992), No. 1, p. 111-126.
215. JOBES, Patrick C.: Gender Competition and the Preservation of Community in the Allocation of Administrative Position in Small Rural Towns in Montana : A Research Note. - *Rural Sociology*, Washington, Vol. 62 (1997), No. 3, p. 315-334. - Bibliography, p. 332-334.
216. LAY, Vladimir: Središnja Istra : studija slučaja. - U: *Duge sjene periferije : prinosi revitalizaciji hrvatskog ruba* / ur. Ivan Rogić i Maja Štambuk. - Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 1998, str. 109-144.
217. LAY, Vladimir: Teorijske, društvene i političke neprilike s periferijom. - U: *Duge sjene periferije : prinosi revitalizaciji hrvatskog ruba* / ur. Ivan Rogić i Maja Štambuk. - Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 1998, str. 13-40.
218. MAGEL, Holger: 20 Jahre Bayerisches Dorferneuerungsprogramm Ein- und Aussichten = Dvadeset godina *Bavarskog programa obnove sela* : spoznaje i perspektive. - Sociologija sela, Zagreb, Vol. 40 (2002), br. 1/2 (155/156), str. 75-104. - Summary. - Résumé.
219. MEERT, Henk: Rural Community Life and the Importance of Reciprocal Survival Strategies. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 40 (2000), No. 3, p. 319-338. - Bibliography, 336-338.
220. NAPLES, Nancy: Contradictions in Agrarian Ideology : Restructuring Gender, Race-Ethnicity, and Class. - *Rural Sociology*, New York, Vol. 59 (1994), No. 1, p. 110-135.

221. PLOEG, Jan Douwe van der - RENTING, Henk: Impact and Potential : A Comparative Review of European Rural Development Practices. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 40 (2000), No. 4, p. 529-543. - Bibliography, p. 541-543.
222. POLJANEC-BORIĆ, Saša: Socijalnoekonomska i identitetska obilježja ispitanika i obitelji. - U: *Budućnost na rubu močvare : razvojni izgledi naselja na Lonjskom polju* / ur. Maja Štambuk, Ivan Rogić. - Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2001, str. 85-112. - (Biblioteka Zbornici ; knj. 14)
223. PROSTOR iza : kako modernizacija mijenja hrvatsko selo / ur. Maja Štambuk, Ivan Rogić, Anka Mišetić. - Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2002. - 421 str. - (Biblioteka Zbornici ; knj. 17)
224. PULJIĆ, Ante: Problemi ruralnih područja u Hrvatskoj i potreba njihove brže obnove i razvitka. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 34 (1996), br. 133/134, str. 189-192. - Summary. - Résumé.
225. PULJIZ, Vlado: Kratko dvadeseto stoljeće u selu. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 40 (2002), br. 1/2 (155/156), str. 30-33.
226. PUTTING People First : Sociological Variable in Rural Development / ed. M. M. Cernea. - Oxford : Oxford University Press, 1991.
227. ROGIĆ, Ivan: Razvojni sudionici hrvatskog sela i njihove strategije. - U: *Prostor iza : kako modernizacija mijenja hrvatsko selo* / ur. Maja Štambuk, et al. - Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2002, str. 333-360. - (Biblioteka Zbornici ; knj. 17)
228. RURAL societies under communism and beyond : Hungarian and Polish perspectives / eds P. Starosta, I. Kovach, K. Górlach. - Lodz : Lodz University Press, 1999. - 388 p.
229. ŠTAMBUK, Maja: Lika : studija slučaja. - U: *Duge sjene periferije : prinosi revitalizaciji hrvatskog ruba* / ur. Ivan Rogić i Maja Štambuk. - Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 1998, str. 43-107.
230. ŠTAMBUK, Maja: Modernizacijski procesi i društvene promjene u hrvatskim ruralnim sredinama. Disertacija. - Zagreb : Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1997. - IV, 309 str.

231. ŠTAMBUK, Maja - MIŠETIĆ, Anka: Neki elementi socijalne i tehničke infrastrukture hrvatskog sela. - U: *Prostor iza : kako modernizacija mijenja hrvatsko selo* / ur. Maja Štambuk, et al. - Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2002, str. 155-176. - (Biblioteka Zbornici ; knj. 17)
232. ŠTAMBUK, Maja: Ruralna društva u sjeni metropole : Zagrebačka županija. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 32 (1994), br. 123/124, str. 13-25. - Summary. - Résumé.
233. ŠTAMBUK, Maja: Selo i modernizacija : kratka povijest nesporazuma. - U: *Prostor iza : kako modernizacija mijenja hrvatsko selo* / ur. Maja Štambuk, et al. - Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2002, str. 9-28. - (Biblioteka Zbornici ; knj. 17)
234. ŠTAMBUK, Maja: Selo u europskom iskustvu. - U: *Prostor iza : kako modernizacija mijenja hrvatsko selo* / ur. Maja Štambuk, et al. - Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2002, str. 361-390. - (Biblioteka Zbornici ; knj. 17)
235. ŠTAMBUK, Maja: Zašto smo tu gdje jesmo? : modernizacija i rekonpozicija hrvatskoga sela. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 40 (2002), br. 1/2 (155/156), str. 23-30; sudjelovanje u diskusiji, str. 59-60.
236. ŠTAMBUK, Maja: Žumberak : primjer propadanja ruralnog područja u okolici glavnog grada. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 33 (1995), br. 127/130, str. 29-37. - Summary. - Résumé.
237. ŠUNDALIĆ, Antun: Uloga ljudskog čimbenika u revitalizaciji slavonskog sela i poljoprivrede. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 38 (2000), br. 3/4 (149/150), str. 375-391. - Summary. - Résumé.
238. ŠUVAR, Stipe: Stanje sela u tranziciji. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 40 (2002), br. 1/2 (155/156), str. 33-35.
239. TISENKOPFS, Talis: Rurality as a Creative Field : Towards an Integrated Rural Development in Latvia. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 39 (1999), No. 3, p. 411-430. - Bibliography, p. 428-430.

240. WINSON, Anthony: Does Class Consciousness Exist in Rural Communities? The Impact of Restructuring and Plant Shutdowns in Rural Canada. - **Rural Sociology**, Washington, Vol. 62 (1997), No. 4, p.429-453. - Bibliography, p. 451-453.
241. ŽIMBREK, Tito - ŽUTINIĆ, Durdica: Arrangement, Renewal and Development of Rural Areas of the Republic of Croatia, Papers on XVI Congress of the European Society for Rural Sociology, Prague. - **Eastern European Countryside**, Torun, 1996, No. 2, p. 59-70.
242. ŽUPANČIĆ, Milan: Bilanca modernizacije hrvatskog sela : uvodno izlaganje za Okruglim stolom *Selo u tranziciji*. - **Sociologija sela**, Zagreb, Vol. 40 (2002), br. 1/2 (155/156), str. 10-14.
243. ŽUPANČIĆ, Milan: Tranzicija i modernizacijske perspektive hrvatskih sela. - **Sociologija sela**, Zagreb, Vol. 38 (2000), br. 1/2 (147/148), str. 11-78. - Summary. - Résumé.

3.2.1. Seljaštvo

244. BIČANIĆ, Rudolf: Seljaci-radnici. - **Sociologija sela**, Zagreb, Vol. 34 (1996), br. 131/132, str. 89-91. - Summary. - Résumé.
245. BOBANOVIĆ, Paula: Istarski ribari protiv okupacije Brijuna. - **Nacional**, Zagreb, 1999, br. 191 (od 14. VII.), str. 42-43.
246. CIPEK, Tihomir: Ideja seljaštva u političkoj misli Stjepana Radića. - **Društvena istraživanja**, Zagreb, Vol. 4 (1995), br. 16/17, str. 341-353.
247. CRITCHEFIELD, Richard: The Villagers : Changed Values, Altered Lives : The Closing of the Urban-Rural Gap. - New York : Anchor/Doubleday, 1994. - 497 p.
248. DJURFELDT, Göran: Essentially Non-Peasant? : Some Critical Comments on Post-Modernist Discourse on the Peasantry. - **Sociologia Ruralis**, Wageningen, Vol. 39 (1999), No. 2, p. 262-270. - Bibliography, p. 269-270.

249. JANJATOVIĆ, Bosiljka: Hrvatski seljaci i pitanje vojne obveze 1918.-1925. - Historijski zbornik, Zagreb, Vol. 48 (1995), str. 141-153.
250. LIVADA, Svetozar: Skica za profil seljackog identiteta. - Prosvjeta, Zagreb, Vol. 5 (1998), br. 29, str. 8-9.
251. THE PEASANT State : The State and Rural Questions in 20th Century Finland. - Rovaniemi : University of Lapland, 1995. - (Publicatins in Social Sciences)
252. PULJIZ, Vlado: Seljaštvo u djelima Rudolfa Bičanića. - U: Rudolf Bičanić: Kako živi narod : život u pasivnim krajevima. - Zagreb : Pravni fakultet ; Globus, 1996, str. I-VIII. - (Biblioteka Posebna izdanja)
253. PULJIZ, Vlado: Seljaštvo u radovima Rudolfa Bičanića. - Sociologija sela, Zagreb, Vol. 34 (1996), br. 131/132, str. 97-103. - Summary. - Résumé.
254. RUŽIĆ, S.: Odnos vlasti Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca spram seljaka u Slavoniji, Srijemu i Baranji : 1918.-1929. Magistarski rad. - Zagreb, 2001.
255. SPEHNJAK, Katarina: Seljački otpori politici obveznog otkupa u Hrvatskoj 1949. godine. - Časopis za suvremenu povijest, Zagreb, Vol. 27 (1995), br. 2, str. 209-233.
256. VILLA, Mariann: Born to be Farmers? : Changing Expectations in Norwegian Farmers' Life Courses. - Sociologia Ruralis, Wageningen, Vol. 39 (1999), No. 3, p. 328-342. - Bibliography, p. 340-342.
257. WILSON, Geoff A. - HART, Kaley: Farmer Participation in Agri-Environmental Schemes : Towards Conservation-Oriented Thinking? - Sociologia Ruralis, Wageningen, Vol. 41 (2001), No. 2, p. 254-274. —Bibliography, p. 271-274.

3.3. Ruralizacija. Urbanizacija

258. BEGGS, John J. - HAINES, Valerie A. - HURLBERT, Jeanne S.: Revisiting the Rural-Urban Contrast : Personal Networks in Nonmetropolitan and Metropolitan Settings. - Rural Sociology, New York, Vol. 61 (1996), No. 2, p. 306-325.

259. PRIJEDLOG programa prostornog uređenja Republike Hrvatske : težnja policentričnom razvoju / D. K., et al. - Izvješća Hrvatskoga sabora, Zagreb, Vol. 10 (1999), br. 241, str. 15-33.
260. RADICA, Tonko - PAUNOVIĆ, Antun - SALAJ, Matija: Strategija prostornog uređenja Republike Hrvatske / kartografski prikaz Ratko Cimerman, Željko Veseli. - Zagreb : Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i stanovanja Republike Hrvatske, Zavod za prostorno planiranje, 1997. - 240 str. : zemljop. karte.
261. SEFERAGIĆ, Dušica - ŽUPANČIĆ, Milan - LONČAR BUTIĆ, Nataša: Sociologijska studija za područje Koprivničko-križevačke županije. - Zagreb : Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 1998. - 70 str., 3 karte ; ilustr. - Bibliografija, str. 63-64.
262. SOBAL, Jeffrey - TROIANO, Richard P. - FRONGILLO, Edward A., Jr.: Rural-Urban Differences in Obesity. - *Rural Sociology*, New York, Vol. 61 (1996), No. 2, p. 289-305.
263. STRATEGIJA za ruralnu Europu : ECOVAST / European Council for the Village and Small Town. - Zagreb : Hrvatska sekcija ECOVAST-a, Europskog vijeća za sela i male gradove, 1998. - 15 str.
264. SVIRČIĆ, Anđelina: Razvojne prilike naselja Donja Grebaštica uzrokovane urbanizacijom i modernizacijom. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 38 (2000), br. 1/2 (147/148), str. 151-167. - Summary. - Résumé.
265. TOSKIĆ, Aleksandar: Potencijalno značenje gradova u urbanom sustavu Hrvatske. - U: (Prvi) I. hrvatski geografski kongres : geografija u funkciji razvoja Hrvatske, Zagreb, 12. i 13. listopada 1995. : zbornik radova / ur. Zlatko Pepeonik. - Zagreb : Hrvatsko geografsko društvo, 1996, str. 424-431. - Bibliografija, str. 429-430. - Summary.
266. VERNIĆ, Vuk: Grad i selo : skica jednog pokušaja prikaza kretanja suprotnosti grada i sela kroz historiju. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 33 (1995), br. 127/130, str. 81-120. - Summary. - Résumé.

267. VRESK, Milan: Urbanizacija i polarizirani razvoj Hrvatske. - U: (Prvi) I. hrvatski geografski kongres : geografija u funkciji razvoja Hrvatske, Zagreb, 12. i 13. listopada 1995. : zbornik radova / ur. Zlatko Pepeonik. - Zagreb : Hrvatsko geografsko društvo, 1996, str. 66-73. - Bibliografija, str. 73. - Summary.

3.4. Industrijalizacija

268. GOODMAN, David: Some Recent Tendencies in the Industrial Reorganization of the Agri-Food System, in: Towards a New Political Economy of Agriculture / eds. W. Friedland, et al. - Boulder, CO : Westview Press, 1991, p. 37-64.
269. KALANTARIDIS, Christos - LABRIANIDIS, Lois: Family Production and the Global Market : Rural Industrial Growth in Greece. - Sociologia Ruralis, Wageningen, Vol. 39 (1999), No. 2, p. 146-164. - Bibliography, p. 162-164.

3.5. Porodica. Brak. Kućna zadruga

270. ALBRECHT, Don E. - ALBRECHT, Stan L.: Family Structure Among Urban, Rural and Farm Populations : Classic Sociological Theory Revisited. - Rural Sociology, New York, Vol. 61 (1996), No. 3, p. 446-463.
271. ALBRECHT, Don E.: The Industrial Transformation of Farm Communities : Implications for Family Structure and Socioeconomic Conditions. - Rural Sociology, Washington, Vol. 63 (1998), No. 1, p. 51-64. - Bibliography, p. 62-64.
272. BENEK, Mirko: Kućne zadruge u Gračanima. - Kaj, Zagreb, Vol. 27 (1994), br. 1, str. 41-44.
273. COLLIER, J. F.: From Duty to Desire : Remaking Families in a Spanish Willage. - Princeton, NJ : Princeton University Press, 1997. - 264 p.
274. CONGER, Rand D. - ELDER, Glenn H., Jr.: Rural Families in a Changing Society. - New York : Aldine, 1994.
275. FAMILIES in Troubled Times : Adapting to Change in Rural America / eds. Rand D. Conger, Glenn H. Elder, Jr. - Hawthorne, NY : Aldine De Gruyter, 1994.

276. GOLEC, Boris: Iz prošlosti zadruge Tržinski iz Zaboka u Hrvatskom zagorju. - *Historijski zbornik*, Zagreb, Vol. 48 (1995), str. 163-181.
277. JANEKOVIĆ-ROEMER, Zdenka: Obitelj kao faktor društvene sigurnosti. - *Dubrovnik*, Dubrovnik, Vol. 4 (1993), br. 2, str. 235-239.
278. JANEKOVIĆ-ROEMER, Zdenka: Rodbinski odnosi u dalmatinskom društvu u XIII. i XIV. stoljeću. - *Historijski zbornik*, Zagreb, Vol. 45 (1992), br. 1, str. 179-194.
279. KODRNJA, Jasenka: Patrijarhalnost u hrvatskoj obitelji : briga ili dominacija. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 40 (2002), br. 1/2 (155/156), str. 155-180. - Summary. - Résumé.
280. KONACNI prijedlog Obiteljskog zakona : učvrstiti instituciju braka i obitelji / J. Š. - *Izvešća Hrvatskoga sabora*, Zagreb, Vol. 9 (1998), br. 231, str. 8-23.
281. KREGAR, Josip: Promjene u strukturi obiteljskih zajednica. - *Revija za socijalnu politiku*, Zagreb, Vol. 1 (1994), br. 3, str. 211-224.
282. LEČEK, Suzana: Seljačka obitelj u Hrvatskoj 1918.-1960. : metoda usmene povijesti (oral history). - *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, Zagreb, Vol. 29 (1996), str. 249-265.
283. LEČEK, Suzana: Struktura seljačke obitelji Prigorja i Hrvatskog zagorja : 1918.-1941. - *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, Vol. 31 (1999), br. 2, str. 279-305. - Summary.
284. LEUTAR, Zdravka: Kućna zadruga i suvremeno društvo. - *Ljetopis Studijskog centra socijalnog rada*, Zagreb, 5 (1998), str. 93-104.
285. LINKING Community Context of Parenting : A Study of Rural Families / Ronald L. Simons, Christine Johnson, et al. - *Rural Sociology*, New York, Vol. 62 (1997), No. 2, p. 207-230.
286. LOGAN, John R. - SPITZE, Glenna: Family Neighbors. - *American Journal of Sociology*, Vol. 100 (1994), p. 453-478.

287. NAŠA obitelj danas : zbornik radova savjetovanja, Opatija 28.-30. studenog 1994. / Ministarstvo rada i socijalne skrbi ; ur. Ivan Šimunović. - Zagreb : Ministarstvo rada i socijalne skrbi Republike Hrvatske, etc., 1994. - Knj. 1: 438 str. : ilustr. ; knj. 2: 143 str. : ilustr.
288. OBITELJ i brak. - Društvena istraživanja, Zagreb, Vol. 10 (2001), br. 4/5 (54/55), str. 619-884. (Tematski blok)
289. OBITELJ u suvremenom društvu: zbornik radova / ur. Jozo Čikeš. - Zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, 1999. - 243 str.
290. OBITELJSKA zadruža Šantek iz Rudeša u Zagrebu. - Zagreb : Etnološki zavod Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1993. - 79 str.
291. PULJIZ, Vlado: Profil obiteljske politike. - Revija za socijalnu politiku, Zagreb, Vol. 6 (1999), br. 1, str. 21-34.
292. ŠUČUR, Zoran: Bračna i obiteljska situacija starih slijepih osoba u Hrvatskoj. - Društvena istraživanja, Zagreb, Vol. 9 (2000), br. 4/5 (48/49), str. 663-686. - Summary. - Zusammenfassung.

3.5.1. Žena u selu i poljoprivredi

293. ADAPTING to change : Women, work and farm / V. Clifford-Walton, et al. - New Zeland Sociology, Vol. 12 (1997), No. 2, p. 129-158.
294. ALSTON, Margaret - WILKINSON, Jane: Australian Farm Women - Shut out or Fenced in? The Lack of Women in Agricultural Leadership. - Sociologia Ruralis, Wageningen, Vol. 38 (1998), No. 3, p. 391-408. - Bibliography, p. 406-408.
295. ALSTON, Margaret: Women and thier Work in Australian Farms. - Rural Sociology, Washington, Vol. 60 (1995), No. 4, p. 521-532.
296. ALSTON, Margaret: Women's Place in the Future of Agriculture, in: Family Farming : Australia and New Zeland. - Wagga Wagga : Charles Sturt University, 1991, p. 93-100.

297. BARBIĆ, Ana: Kmetica in kmečka družina v tranziciji : teoretična razmišljanja in empirične ugotovitve. - U: Izazovi hrvatskoj poljoprivredi na pragu 21. stoljeća : zbornik plenarnih izlaganja i sažetaka / Znanstveni skup, Poreč, 8.-11. studeni 2000. - Zagreb : Hrvatsko agroekonomsko društvo, 2000, str. 64-93. - Summary.
298. BRANDTH, Berit - HAUGEN, Marit S.: Breaking into a Masculine Discourse : Women and Farm Forestry. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 38 (1998), No. 3, p. 427-442. - Bibliography, p. 440-442.
299. BRKIĆ, Srećko - ŽUTINIĆ, Durdica: Žena i poljoprivreda : feminizacija poljoprivrede jučer, danas, sutra. - U: XXXIV. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Opatija, 25. do 28. 02. 1998. : zbornik sažetaka. - Opatija : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, etc., 1998, str. 213. - Summary.
300. CARBERT, Louise I.: Agrarian Feminist : The Politics of Ontario Farm Women. - Toronto : University of Toronto Press, 1995. - 255 p.
301. GRACE, Margaret - LENNIE, June: Constructing and Reconstructing Rural Women in Australia : The Politics of Change, Diversity and Identity. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 38 (1998), No. 3, p. 351-370. - Bibliography, p. 368-370.
302. HALLIDAY, Joyce - LITTLE, Jo: Among Women : Exploring the Reality of Rural Childcare. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 41 (2001), No. 4, p. 423-437. - Bibliography, p. 436-437.
303. INHETVEEN, Heide: Women Pioneers in Farming : A Gendered History of Agricultural Progress. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 38 (1998), No. 3, p. 264-284. - Bibliography, p. 283-284.
304. IVANČIĆ, Sanja: Domaćica : njena prava i dužnosti u seljačkoj obiteljskoj zadruzi. - *Ethnologica Dalmatica*, Vol. 6 (1997), str. 51-79.
305. KEATING, Norah C. - LITTLE, Heather M.: Getting Into It : Farm Roles and Careers of New Zeland Women. - *Rural Sociology*, New York, Vol. 59 (1994), No. 4, p. 720-736.

306. KRITZINGER, Andrietta - VORSTER, Jan: Women on South African Farms : Empowerment Across or Along Race and Class Divisions? - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 38 (1998), No. 3, p. 331-350. - Bibliography, p. 349-350.
307. LIEPINS, Ruth: Fields of Action : Australian Women's Agricultural Activism in the 1990s. - *Rural Sociology*, New York, Vol. 63 (1998), No. 1, p. 128-165. - Bibliography, p. 153-156.
308. LITTLE, Jo - ROSS, K.: Women and employment in rural areas : rural development. - Salisbury : Commission, 1991. - (Research Report ; No. 10)
309. MODELMOG, Ilse: 'Nature' as a Promise of Happiness : Farmers' Wives in the Area of Ammerland, Germany. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 38 (1998), No. 1, p. 109-122. - Bibliography, p. 121-122.
310. NAVARRO YANEZ, Clemente J.: Women and Social Mobility in Rural Spain. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 39 (1999), No. 2, p. 222-235. - Bibliography, p. 234-235.
311. OLDRUP, Helene: Women Working Off the Farm : Reconstructing Gender Identity in Danish Agriculture. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 39 (1999), No. 3, p. 343-358. - Bibliography, p. 357-358.
312. PETTERSEN, Liv Toril - SOLBAKKEN, Hilde: Empowerment as a Strategy for Change for Farm Women in Western Industrialized Countries. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 38 (1998), No. 3, p. 318-330. - Bibliography, p. 328-330.
313. RICKSON, Sarah Tufts - DANIELS, Peter L.: Rural Women and Decision Making : Women's Role in Resource Management During Rural Restructuring. - *Rural Sociology*, Washington, Vol. 64 (1999), No. 2, p. 234-250. - Bibliography, p. 249-250.
314. SCHMITT, Mathilde: Gender Segregation at Vocational Schools : Women Farm Apprentices' Dilemma. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 38 (1998), No. 3, p. 303-317. - Bibliography, p. 316-317.

315. SHORTALL, Sally: Training to be Farmers or Wives? Agricultural Training for Women in Northern Ireland. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 36 (1996), No. 3, p. 269-285. - Bibliography, p. 283-285.
316. SHORTALL, Sally: Women and Farming : Property and Power. - Houndsmill, etc. : MacMillan, 1999. - 208 p.
317. TOMIĆ-KOLUDROVIĆ, Inga - LEBURIĆ, Anči: Svakidašnjica otočnih žena krajem devedesetih. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 39 (2001), br. 1/4 (151/154). - Summary. - Résumé, str. 239-255.
318. WEBSDALE, Neil: Rural Woman Battering and the Justice System : an Ethnography. - Thousand Oaks, CA. : Sage, 1998. - 262 p.
319. WELLS, Barbara: Women's Voices : Explaining Poverty and Plenty in a Rural Community. - *Rural Sociology*, Mumford Hall, Vol. 67 (2002), No. 2, p. 234-254. - Bibliography, p. 252-254.
320. WELLS, Betty L.: Creating a Public Space for Women in US Agriculture : Empowerment, Organization and Social Change. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 38 (1998), No. 3, p. 371-390. - Bibliography, p. 388-390.
321. WICKRAMA, K. A. S. - LORENZ, Frederick O.: Women's Status, Fertility Decline, and Women's Health in Developing Countries : Direct and Indirect Influences of Social Status on Health. - *Rural Sociology*, Mumford Hall, Vol. 67 (2002), No. 2, p. 255-277. - Bibliography, p. 275-277.

3.5.2. Mladi u selu i poljoprivredi

322. BABIĆ, Dragutin - LAJIĆ, Ivan: Dileme mladih otočana : ostanak ili odlazak s otoka? - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 39 (2001), br. 1/4 (151/154). - Summary. - Résumé, str. 61-82.
323. BEZINOVIĆ, Petar - PETAK, Antun: Društvenost, roditeljstvo i prilagodba adolescenata na sjevernojadranskim otocima i kopnu. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 39 (2001), br. 1/4 (151/154). - Summary. - Résumé, str. 211-237.

324. CHAN, Christopher G. - ELDER, Glen H., Jr.: Family Influence on the Social Participation of Youth : The Effects of Parental Social Involvement and Farming. - *Rural Sociology*, Mumford Hall, Vol. 66 (2001), No. 1, p. 22-42. - Bibliography, p. 41-42.
325. DESERAN, Forrest A. - KEITHLY, Diane: Teenagers in the U.S. Labor Force : Local Labor Markets, Race, and Family. - *Rural Sociology*, New York, Vol. 59 (1994), No. 4, p. 668-692.
326. EUROPSKA povelja o sudjelovanju mladih u životu općina i regija / Ružica Tadić, Vesna Mihanović. - Zagreb : Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, 1999. - 23 str. ; ilustr.
327. GORDON, W. R. - CALTABIANO, M. L.: Urban-Rural Differences in Adolescent Self-esteem, Leisure Boredom and Sensation Seeking as Predictors of Leisure-time Usage and Satisfaction. - *Adolescence*, Vol. 31 (1996), No. 124, p. 883-901.
328. ILIŠIN, Vlasta: Slobodno vrijeme mladih s posebnim osvrtom na ruralno-urbani kontinuum. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 37 (1999), br. 1 (143), str. 21-44. - Summary. - Résumé.
329. KOVČO, Irma: Sociodemografske i fenomenološke karakteristike maloljetnika na području županije splitsko-dalmatinske s posebnim osvrtom na poremećenost odnosa u obitelji : sažetak istraživanja / suradnici Milko Mejovšek, et al. - Zagreb : Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, 1996. - 38 str. : tablice. - (Istraživanja ; knj. 9) - Bibliografija, str. 36. - Summary.
330. LALIĆ, Dražen - NAZOR, Mirjana: Narkomani : smrtopisi. - Zagreb : Alinea, 1997. - 276 str. ; ilustr. - (Biblioteka Sociologija : kolo I ; knj. 1) - Bibliografija, str. 255-261. - Summary.
331. LEČEK, Suzana: A mi smo kak su stari rekli... : mladi u seljačkim obiteljima Prigorja i Hrvatskog zagorja između dva svjetska rata. - *Etnološka tribina*, Zagreb, 29 (1999), br. 22, str. 231-246.
332. MAGDALENIĆ, Ivan: Seoska i gradska maloljetnička delinkvencija u Medimurju. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 33 (1995), br. 127/130, str. 39-56. - Summary. - Résumé

333. MIHOVILOVIĆ, Miro A.: Seoska omladina i sloboda vrijeme - U: Miro A. Mihovilović: *Izabrani radovi* / ur. Vjekoslav Afrić. - Zagreb : Hrvatsko sociološko društvo, 2000, str. 375-387. - (Hrvatski sociolozi - klasici)
334. MLADEŽ u Republici Hrvatskoj / ur. Ružica Tadić. - Zagreb : Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, 1998. - 30 str.
335. MLADI Hrvatske : socijalizacija, vrednote, devijacije. - *Društvena istraživanja*, Zagreb, Vol. 11 (2002), br. 2/3 (58/59), str. 213-392. (Tematski blok)
336. MLADI uoči trećeg milenija / ur. Vlasta Ilišin, Furio Radin. - Zagreb : Institut za društvena istraživanja, 2002. - 355 str. - (Biblioteka Znanost i društvo ; 2)
337. PETAK, Antun: Što znamo o mladim seljacima? - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 40 (2002), br. 1/2 (155/156), str. 43-48; sudjelovanje u diskusiji, str. 66.
338. RELJA, Renata - LEBURIĆ, Anči: Putovanje mladih u tamu noći : prinosi sociologiji zabave. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 37 (1999), br. 2/3 (144/145), str. 249-263. - Bibliografija, str. 260-261. - Summary. - Résumé.
339. SHERMAN, Arloc: *Falling by the Wayside : Children in Rural America*. - Washington : Children's Fund, 1992.
340. UZELAC, Slobodan - MAGDALENIĆ, Ivan: Maloljetnička delinkvencija u selima varaždinskog kraja. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 35 (1997), br. 1/4 (135/138), str. 11-20. - Bibliografija, str. 19. - Summary. - Résumé.

3.5.3. Stari ljudi u selu

341. LIVADA, Svetozar: Zapisi o starosti. - Erasmus, Zagreb, 1995, br. 14, str. 42-44.
342. NOVOSEL, Đurđica: Staračko poljoprivredno kućanstvo suvremen društveni problem. - U: *Starost i starenje - izazovi današnjice*. - Zagreb : Ministarstvo rada i socijalne skrbi, etc., 1995, str. 109-112.
343. PROGRAM aktivnosti za obilježavanje 1999. godine kao Međunarodne godine starijih osoba : za kvalitetniji život u trećoj dobi / M. Ko. - *Izvešća Hrvatskoga sabora*, Zagreb, Vol. 10 (1999), br. 245, str. 45-49.

344. PULJIZ, Vlado: Socijalna sigurnost starih ljudi. - U: *Starost i starenje - izazovi današnjice*. - Zagreb : Ministarstvo rada i socijalne skrbi, etc., 1995, str. 209-214.
345. ŠVOB, Melita: Promjene u demografskoj strukturi stanovništva i posljedice za položaj starih osoba. - U: *Starost i starenje - izazovi današnjice*. - Zagreb : Ministarstvo rada i socijalne skrbi, etc., 1995, str. 197-198.

3.6. *Kulturne promjene u selu. Kulturna povijest*

346. BELOBRK, Miroslav: Televizija kao čimbenik diferencijacije seoskih i gradskih obitelji. - *Društvena istraživanja*, Zagreb, Vol. 10 (2001), br. 1/2 (51/52), str. 213-230. - Summary. - Zusammenfassung.
347. ČOLIĆ, Snježana: Kultura i povijest : socio-kulturno antropološki aspekti hijerarhizacije kulture. - Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada, 2002. - 169 str.
348. ČOLIĆ, Snježana: Narodna kultura i narod : neki problemi suvremene konceptualizacije i istraživanja. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 28 (1990), br. 107/108, str. 119-124. - Summary. - Rezjume.
349. ČOLIĆ, Snježana: Neke teorije o dvjema kulturama : k dijalektičkoj perspektivi. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 40 (2002), br. 1/2 (155/156), str. 105-116. - Summary. - Résumé.
350. ČOLIĆ, Snježana: Prilog razumijevanju kulturnih promjena, u: *Društvene promjene u prostoru : zbornik radova / ur. Dušica Seferagić*. - Zagreb : Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 1991, str. 71-85. - (Edicije IDIS-a)
351. KALE, Eduard: Hrvatski kulturni i politički identitet. - Zagreb ; Osijek, etc. : Pan Liber, 1999. - 143 str. - (Biblioteka Europa i Mitteleuropa ; knj. 4). - Bibliografija, str. 139-143.
352. KOŽUL, Stjepan: Sakralna umjetnost bjelovarskog kraja. - Zagreb : Prometej, 1999. - XX, 808 str. ; ilustr. - (Monografije). - Bibliografija, str. 793-804. - Zusammenfassung. - Summary.

353. LAPAJNE, Damjan: Spomenička baština Žumberka. - U: *Žumberak : baština i izazovi budućnosti : zbornik u čast 700-te obljetnice prvog spomena imena Žumberak* / ur. Ivan Magdalenić, Milan - Mile Vranesić i Milan Župancić. - Stari grad Žumberak : Odbor za proslavu 700-te obljetnice imena Žumberak, 1996, str. 23-55 ; ilustr.
354. STEWART, Kathleen: A Space on the Side of the Road : Cultural Poetics in an "Other" America. - Princeton, NJ : Princeton University Press, 1996. - 243 p.
355. ŠAKAJA, Laura: Razvoj kulturnih funkcija u hrvatskim naseljima. - U: (Prvi) *I. hrvatski geografski kongres : geografija u funkciji razvoja Hrvatske*, Zagreb, 12. i 13. listopada 1995. : zbornik radova / ur. Zlatko Pepeonik. - Zagreb : Hrvatsko geografsko društvo, 1996, str. 398-407. - Bibliografija, str. 405. - Summary.
356. ŠESTAN, Ivan: Ruralne kulturne vrijednosti i rat. - *Radovi Hrvatskog društva folklorista*, Zagreb, 1993, br. 1, str. 17-20.

3.7. *Obrazovanje poljoprivrednika*

357. BAN, W. Van Den - BRYDEN, J. M. - FULLER, A. M.: Rethinking Rural Human Resource Management : The Impact of Globalisation and Rural Education and Training in Western Europe. - Wageningen : Wageningen Agricultural University, Mansholt Institute, 1997. - 213 p.
358. BOŽIĆ-BUŽANČIĆ, Danica: Pokušaj osnivanja, planovi i vizije poljodjelskih škola u Dalmaciji u drugoj polovici XVIII. stoljeća. - *Historijski zbornik*, Zagreb, Vol. 43 (1990), br. 1, str. 129-139.
359. BRKIĆ, Srećko - ŽUTINIĆ, Đurđica: Obrazovanje i ruralni razvoj. - U: *Savjetovanje: Strategija dugoročnog razvitka poljoprivrede*, Zagreb, 21-22. travnja 1993. - Zagreb : Hrvatska veterinarska komora, 1994, str. 112-119.
360. BRKIĆ, S.(rečko) - ŽUTINIĆ, Đurđica: The Students of Agronomy and Family Farming. - *Poljoprivredna znanstvena smotra*, Zagreb, Vol. 60 (1996), br. 1/2, str. 7-12. - Bibliografija, str. 20-21. - Summary. - Sažetak.

361. BUDIN, Tomislav: Osvrt na iskustva zapadnih zemalja u školovanju i u znanosti iz agrarne ekonomike. - U: Prvi sabor hrvatskih agrarnih ekonomista : zbornik / ur. Srećko Brkić. - Zagreb : Hrvatsko agroekonomsko društvo, 1998, str. 136-149. - Bibliografija, str. 147-149.
362. ČULJAT, Mile: Veleučilište za budućnost : školovanje iz aspekta poljoprivredne tehnike. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 58 (1996), br. 5, str. 387-389.
363. GAGRO, Mirko: (Stotinutridesetipeta) 135. obljetnica poljoprivrednog školstva u Hrvatskoj. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 58 (1996), br. 5, str. 319-325.
364. GAGRO, Mirko: Suvremeni pristup u izobrazbi poljoprivrednih stručnjaka i poduzetnika za obiteljska gospodarstva. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 58 (1996), br. 5, str. 327-335.
365. GRGIĆ, Ivo: Zastupljenost agroekonomskih i srodnih predmeta u nastavnim planovima. - U: Prvi sabor hrvatskih agrarnih ekonomista : zbornik / ur. Srećko Brkić. - Zagreb : Hrvatsko agroekonomsko društvo, 1998, str. 68-75. - Bibliografija, str. 74-75.
366. HUSINEC, Renata - DELIĆ, Petar: Gospodarsko i šumarsko učilište u Križevcima. - Križevci : Ogranak Matice hrvatske, 1995. - 226 str ; ilustr. - (Škrinja : Knjižnica Ogranka Matice hrvatske Križevci ; sv. 2)
367. LEČEK, Suzana: Literatura za seljaštvo i njeno prihvaćanje u selima Hrvatske i Slavonije 1870.-1900. - *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, Zagreb, 1995, sv. 28, str. 138-157.
368. LIEPINS, Ruth - SCHICK, Ruth: Gender and Education : Towards a Framework for Critical Analysis of Agricultural Training. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 38 (1998), No. 3, p. 285-302. - Bibliography, p. 330-302.
369. LYSON, T. A.: Environmental, Economics and Social Aspects of Sustainable Agriculture in American Land Grant Universities. - *Journal of Sustainable Agriculture*, Vol. 12 (1998), p. 119-130.
370. KNEŽEVIĆ, Ivan - ŽUGEČ, Ivan: Znanost i naobrazba u poljoprivredi SR Njemačke. - *Poljoprivreda*, Osijek, Vol. 2 (1996), br. 1/2, str. 87-91.

371. MIHALJEVIĆ, Dragutin - JOŠT, Marijan - NOVOSEL, Nikola: Prijedlog za osnivanje poljoprivrednih učilišta. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 58 (1996), br. 5, str. 369-373.
372. PAL, Ivo: Eko-poljoprivredna čitanka : znanjem u 21. stoljeće. - Koprivnica : Vlastita naklada, 2000. - 434 str. : ilustr.
373. PERIŠIĆ, Šime: Nastava poljodjelstva u Dalmaciji u XIX. stoljeću. - *Historijski zbornik*, Zagreb, Vol. 43 (1990), br. 1, str. 141-147.
374. PROMJENE u izobrazbi na Agronomskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu / Frane Tomić, Zvonko Mustapić, et al. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 58 (1996), br. 5, str. 337-343.
375. PUŽEVSKI, Valentin: Sudjelovanje školskih institucija u doživotnoj izobrazbi poljoprivrednika. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 58 (1996), br. 5, str. 345-351.
376. TRATNIK, Miroslav: Poslijediplomska nastava, magistarski i doktorski radovi iz ekonomike poljoprivrede. - U: Prvi sabor hrvatskih agrarnih ekonomista : zbornik / ur. Srećko Brkić. - Zagreb : Hrvatsko agroekonomsko društvo, 1998, str. 76-91.
377. WILBRINK, Wilma: Development of Entrepreneurial Skills in Dutch Agricultural Education. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 58 (1996), br. 5, str. 363-368. - (Sažetak: Razvitak poduzetničkih vještina u Nizozemskoj poljoprivrednoj izobrazbi.)
378. WILLIAMS, Lindy - ARCHAVANITKUL, Kritaya - HAVANON, Napaporn: Which Children Will Go to Secondary School? Factors Affecting Parents' Decisions in Rural Thailand. - *Rural Sociology*, New York, Vol. 62 (1997), No. 2, p. 231-261.
379. ZIMSKO predavanje za poljoprivrednike Bjelovarsko-bilogorske županije u 2000. godini / Samir Kalit, Marija Uremović, et al. - Bjelovar : Upravni odjel za poljoprivredu Bjelovarsko-bilogorske županije, 2000. - 63 str. : ilustr. - (Knjižnica Poljoprivredni savjetnik ; knj. 1)

380. ZIMSKO predavanje za poljoprivrednike Bjelovarsko-bilogorske županije u 2001. godini / ur. Sonja Novak. - Bjelovar : Bjelovarsko-bilogorska županija, Upravni odjel za poljoprivredu, 2001. - 108 str. : ilustr. - (Knjižnica Poljoprivredni savjetnik ; knj. 2)
381. ŽUTINIĆ, Đurdica - ĐURINSKI, Martina: Kretanje broja upisanih, apsolviranih i diplomiranih studenata na poljoprivredno-ekonomskom odsjeku Agronomskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu šk. god. 1963/64. - 1996/97. - U: Prvi sabor hrvatskih agrarnih ekonomista : zbornik / ur. Srećko Brkić. - Zagreb : Hrvatsko agroekonomsko društvo, 1998, str. 105-108.
382. ŽUTINIĆ, Đurdica: Obrazovne institucije u funkciji razvitka poljoprivrede Zagrebačke regije. - U: Društveno-gospodarske pretpostavke i projekcija razvitka poljoprivrede Grada Zagreba i Zagrebačke županije : studija / Tito Žimbrek, Miroslav Tratnik, et al. - Zagreb : Zavod za ekonomiku poljoprivrede i agrarnu sociologiju Agronomskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, etc., 1997, str. 34-37 te 146.
383. ŽUTINIĆ, Đurdica - ĐURINSKI, Martina: Popis diplomiranih inženjera na agroekonomskom odsjeku i datum diplomiranja na Agronomskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu od 1967/68. školske godine do 1997/98. - U: Prvi sabor hrvatskih agrarnih ekonomista : zbornik / ur. Srećko Brkić. - Zagreb : Hrvatsko agroekonomsko društvo, 1998, str. 92-104.
384. ŽUTINIĆ, Đurdica: Profesionalna orijentacija učenika i studenata poljoprivrednih škola i fakulteta prema obiteljskoj poljoprivredi. - *Agriculturae conspectus scientificus* = Poljoprivredna znanstvena smotra, Zagreb, Vol. 64 (1999), br. 1, str. 21-32. - Bibliografija, str. 31-32. - Summary.
385. ŽUTINIĆ, Đurdica: Profesionalna orijentacija učenika i studenata poljoprivrednih škola i fakulteta prema obiteljskoj poljoprivredi u Hrvatskoj. Disertacija. - Zagreb : Agronomski fakultet Sveučilišta, 1996. - 160 str.
386. ŽUTINIĆ, Đurdica - BRKIĆ, Srećko: Stavovi seljaka o stručnom obrazovanju u poljoprivredi. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 37 (1999), br. 2/3 (144/145), str. 149-168. - Bibliografija, str. 163-164. - Summary. - Résumé.
387. ŽUTINIĆ, Đurdica: Važnost obrazovanja za razvitak hrvatske poljoprivrede. - *Znanstveni glasnik*, Mostar, 1998, br. 5/6, str. 159-167.

3.7.1. Savjetodavne službe

388. LEVAKOVIĆ, Franjo: Poljoprivredna savjetodavna služba u funkciji razvitka sela i seljačkih gospodarstava Republike Hrvatske. - Poljoprivredne aktualnosti, Zagreb, 31 (1992), br. 1/2, str. 1-20. - Summary.
389. MAGDALENIĆ, Ivan - PETAK, Antun - ŽUPANČIĆ, Milan: Očekivanja hrvatskih seljaka od Javne poljoprivredne savjetodavne službe. - Sociologija sela, Zagreb, Vol. 32 (1994), br. 125/126, str. 123-148. - Summary. - Résumé.
390. OCJENA stanja i organizacijski ustroj Poljoprivredne savjetodavne službe u Republici Hrvatskoj. - Zagreb : Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva Republike Hrvatske, 1996.
391. OSNIVANJE poljoprivredne stručne savjetodavne službe za selo. - Izvješća Hrvatskoga sabora, Zagreb, Vol. 2 (1991), br. 29 (od 12. IV.), str. 12-13.
392. POLJOPRIVREDNE savjetodavne službe u Europi i svijetu. - Bilten Hrvatskog zavoda za poljoprivrednu savjetodavnu službu, Zagreb, 2000, br. 35, str. 1-5.
393. PROGRAM rada Sektora poljoprivredne savjetodavne službe. - Zagreb : Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva Republike Hrvatske, 1995.
394. ŠEHANOVIĆ, Jusuf - MILOTIĆ, Aldo - PERŠURIĆ, Dordano: Izvori i načini informiranja seljačkih obiteljskih gospodarstava u Istri. - U: XXXIV. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Opatija, 25. do 28. oz. 1998. : zbornik sažetaka. - Opatija : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, etc., 1998, str. 190-191. - Summary.
395. ŽIMBREK, T.(ito): Consultancy Services in Croatian Agriculture. - Agriculturae conspectus scientificus = Poljoprivredna znanstvena smotra, Zagreb, Vol. 62 (1997), br. 3/4, str. 267-274. - Bibliografija, str. 273-274. - Summary. - Sažetak.
396. ŽIMBREK, Tito: Poljoprivredna savjetodavna služba. - U: Društveno-gospodarske pretpostavke i projekcija razvitka poljoprivrede Grada Zagreba i Zagrebačke županije : studija / Tito Žimbrek, Miroslav Tratnik, et al. - Zagreb : Zavod za ekonomiku poljoprivrede i agrarnu sociologiju Agronomskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, etc., 1997, str. 145.

397. ŽIMBREK, Tito - GRGIĆ, Ivo - FRANIĆ, Ramona: Poljoprivredna savjetodavna služba Republike Hrvatske : stanje i moguće promjene. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 55 (1993), br. 3, str. 205-220.

3.8. Religija u selu

398. CIFRIĆ, Ivan: Vjernačka struktura u tranzicijskom kontekstu hrvatskog društva. - *Društvena istraživanja*, Zagreb, Vol. 4 (1995), br. 20, str. 819-837.
399. DAMIŠ, Ivan: Vjerske polemike u selu Mačkovec u Međimurju na prijelazu 19. i 20. st. - *Danica*, Zagreb, (1994), br. 113, str. 186-190.
400. GOJA, Jadranka: Neki aspekti religioznosti hrvatske mladeži 1986. i 1999. godine. - *Politička misao*, Zagreb, Vol. 37 (2000), br. 1, str. 148-160. - Bibliografija, str. 159. - Summary.
401. GOUDY, Willis J.: Community Attachment in a Rural Region. - *Rural Sociology*, New York, Vol. 55 (1990), No. 1, p. 178-198.
402. QIAOMING, Amy Liu: The Influence of Local Church Participation on Rural Community Attachment. - *Rural Sociology*, New York, Vol. 63 (1998), No. 3, p. 432-450.
403. RELIGIJSKA propitivanja. - *Društvena istraživanja*, Zagreb, Vol. 10 (2001), br. 1/2 (51/52), str. 1-138. (Tematski blok)
404. RELIGIJSKE promjene i vrijednosti u hrvatskom društvu / voditelj projekta Nikola Skledar ; ur. Mladen Labus. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 38 (2000), br. 1/2 (147/148), supplement, str. 1-311. - Summary. - Résumé.
405. ŠUNDALIĆ, Antun: Crkva kao nositelj ideje i prakse suživota u reintegraciji Hrvatskog podunavlja. - *Migracijske teme*, Zagreb, Vol. 12 (1996), br. 1/2, str. 81-94. - Summary. - Résumé.
406. ŠUNDALIĆ, Antun: Religijski faktor u životu sela Slavonije i Baranje. - *Revija*, Osijek, 30 (1990), br. 6, str. 556-568.

407. ŠUNDALIĆ, Antun: Selo i grad kao sociokulturni okviri shvaćanja župe. - Socijalna ekologija, Zagreb, Vol. 5 (1996), br. 1, str. 73-81. - Summary. - Zusammenfassung.

4. Sociopsihološki pristup

408. BABIĆ, Dragutin: Percepcija i prakticiranje suživota ratnih migranata različite dobi u ruralnim zajednicama Brodsko-posavske županije. - Sociologija sela, Zagreb, Vol. 38 (2000), br. 3/4 (149/150), str. 355-374. - Summary. - Résumé.
409. CRIME and conflict in the countryside / eds G. Dingwall and S. Moody. - Cardiff : University of Wales Press, 1999. - 210 p.
410. ECONOMIC Conditions, Spouse Support, and Psychological Distress of Rural Husbands and Wives / Frederick O. Lorenz, Rand D. Conger, et al. - Rural Sociology, New York, Vol. 58 (1993), No. 2, p. 247-268.
411. GJERDE, John: The Minds of the West : Ethnocultural Evolution in the Rural Middle West : 1830-1917. - Chapel Hill : University of North Carolina Press, 1997. - 426 p.
412. GONZALEZ, Juan Jesus - BENITO, Cristobal Gomez: Profesional and Identity : The Case of Family Farming in Spain. - Sociologia Ruralis, Wageningen, Vol. 41 (2001), No. 3, p. 343-357. - Bibliography, p. 356-357.
413. HOUSEHOLD Production and Symptoms of Stress in Post-Soviet Russian Villages / David O'Brian, et al. - Rural Sociology, Washington, Vol. 61 (1996), No. 4, p. 674-698.
414. JOHNSON, Cassandra Y. - HORAN, Patrick M. - PEPPER, William: Race, Rural Residence, and Wildland Visitation : Examining the Influence of Sociocultural Meaning. - Rural Sociology, New York, Vol. 62 (1997), No. 1, p. 89-110.
415. KALOF, Linda - DIETZ, Thomas, et al.: Social Psychological and Structural Influences on Vegetarian Beliefs. - Rural Sociology, Washington, Vol. 64 (1999), No. 3, p. 500-511.

416. KOVAČIĆ, Matija: Kmetje o združništvu : prvi rezultati ankete v okviru raziskovalnega projekta Preobrazba kmetijskega združništva v Sloveniji. - Ljubljana : Institut za agrarno ekonomiko Biotehnične fakultete, 1995. - 71 str. - (Agrarna ekonomika in politika ; št. 1)
417. KUKIĆ, Slavo: Psihosocijalne i demografske pretpostavke obnove i razvoja Republike Hrvatske. - U: Problemi obnove u funkciji razvoja Republike Hrvatske : zbornik radova Dvadesetog znanstvenog skupa Susreti na dragom kamenu 1996. / ur. Pavao Ravlić. - Pula : Fakultet ekonomije i turizma "Dr. Mijo Mirković", 1996, str. 249-256.
418. MAGDALENIĆ, Ivan: Mišljenja radnika-seljaka i radnika bez poljoprivrednog posjeda o najvišim vrednotama ustavnog poretka Republike Hrvatske. - Sociologija sela, Zagreb, Vol. 37 (1999), br. 1 (143), str. 5-20. - Summary. - Résumé.
419. MIŠETIĆ, Anka - DRAGUN, Maja: Mišljenja stanovnika o stanju i razvojnim mogućnostima Lonjskog polja. - U: Budućnost na rubu močvare : razvojni izgledi naselja na Lonjskom polju / ur. Maja Štambuk, Ivan Rogić. - Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2001, str. 137-160. - (Biblioteka Zbornici ; knj. 14)
420. PETRAČ, Božidar - CRNJAC, Miljenko: Motiviranost poljoprivrednika u obiteljskim gospodarstvima Republike Hrvatske. - U: Hrvatska agrikulturna znanost na pragu trećeg tisućljeća : XXXV. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Opatija, 22. do 25. veljače 1999. - Zagreb : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu ; Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva Republike Hrvatske, 1999, str. 72. - Summary.
421. STEDMAN, Richard S. - HEBERLEIN, Thomas A.: Hunting and Rural Socialization : Contingent Effects of the Rural Setting on Hunting Participation. - Rural Sociology, Mumford Hall, Vol. 66 (2001), No. 4, p. 599-617. - Bibliography, p. 615-617.
422. ŠTAMBUK, Maja: Mišljenja domaćeg stanovništva o privlačnim i odbijajućim čimbenicima zivljenja na Žumberku. - Sociologija sela, Zagreb, Vol. 34 (1996), br. 131/132, str. 47-61. - Summary. - Résumé.

423. ŠTAMBUK, Maja: Mišljenja žumberčana o razvojnim problemima i prednostima njihova kraja. - U: *Žumberak : baština i izazovi budućnosti : zbornik u čast 700-te obljetnice prvog spomena imena Žumberak* / ur. Ivan Magdalenić, Milan - Mile Vranešić i Milan Župančić. - Stari grad Žumberak : Odbor za proslavu 700-te obljetnice imena Žumberak, 1996, str. 285-295. - Bibliografija, str. 294-295.
424. ŠTEFANIĆ, Ivan - TOLIĆ, Snježana - LONČARIĆ, Ružica: Motivacije i stavovi studenata glede studija poljoprivrede i poljoprivrede kao zanimanja. - U: *Izazovi hrvatskoj poljoprivredi na pragu 21. stoljeća : zbornik plenarnih izlaganja i sažetaka / Znanstveni skup, Poreč, 8.-11. studeni 2000.* - Zagreb : Hrvatsko agroekonomsko društvo, 2000, str. 153-154. - Summary.
425. URFI, Peter - MOLNAR, Peter - KOVACS, Erno: Socijalni i gospodarski razlozi promjene mišljenja o upotrebi mineralnih gnojiva. - *Agriculturae conspectus scientificus = Poljoprivredna znanstvena smotra*, Zagreb, Vol. 64 (1999), br. 1, str. 67-77. - Bibliografija, str. 76-77. - Summary.
426. UZELAC, Slobodan - MAGDALENIĆ, Ivan: Rani poremećaji u društvenom ponašanju sudski sankcioniranih maloljetnih nasilnika iz hrvatskih ruralnih sredina. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 38 (2000), br. 3/4 (149/150), str. 393-406. - Summary. - Résumé.
427. WALTER, Gerry: Images of Success : How Illinois Farmers Define the Successful Farmer. - *Rural Sociology*, New York, Vol. 62 (1997), No. 1, p. 48-68. - Bibliography, p. 68.
428. ZOLLINGER, Brett - KRANNICH, Richard S.: Factors Influencing Farmers' Expectation to Sell Agricultural Land for Non-Agricultural Uses. - *Rural Sociology*, Mumford Hall, Vol. 67 (2002), No. 3, p. 442-463. - Bibliography, p. 461-463.

5. Politološki pristup

429. BOBANAC, M.(ate): Politička orijentacija studenata Agronomskog i Filozofskog fakulteta. - *Agriculturae conspectus scientificus = Poljoprivredna znanstvena smotra*, Zagreb, Vol. 63 (1998), br. 1/2, str. 95-101. - Bibliografija, str. 101. - Summary.

430. MATKOVIĆ, Hrvoje: Povijest Hrvatske seljačke stranke. - Zagreb : Naklada Pavičić, 1999. - 532 str. : ilustr. - (Biblioteka Hrvatske povjesnice)
431. PARTICIPATION of Women in Political Life : An Assessment of Developments in National Parliaments, Political Parties, Governments and the Inter-Parliamentary Union, Five Years after the Fourth World Conference of Women. - Geneva : Inter-Parliamentary Union, 1999. - 74 p. ; graf. - (Series Reports and Documents ; No. 35)
432. RAJIĆ, Vlado: Seljaci prije gradana. - Tjednik, Zagreb, Vol. 2 (1998), br. 45 (od 2. I.), str. 27-29.
(Pod nadnaslovom *Tko upravlja državom* u postocima se ilustrira podatak koliko je zastupnika, od ukupno 195 koliko ih ima u obadva domova Sabora, porijeklom iz sela a koliko iz grada.)
433. VERSTAD, Berit: Cracking the Glass Ceiling : The Story of the Election Process in the Norwegian Farmers Union in 1997. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 38 (1998), No. 3, p. 409-426. - Bibliography, p. 425-426.
434. WOMEN in Parliaments : 1945-1995 : A World Statistical Survey. - Geneva : Inter-Parliamentary Union, 1995. - VI, 286 p. - (Series Reports and Documents ; No. 23)

6. Socioekonomski pristup

6.1. Društveno-ekonomske promjene

435. BARBIČ, Ana: The Economic Product of Regional Park Škocjanska Cavest, Slovenia : The development potentials of a naturally and socially fragile locality. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 37 (1999), 4 (146), str. 365-368. - Sažetak. - Résumé.
436. BEREND, Ivan T. - RANKI, Gyorgy: Evropska periferija i industrijalizacija : 1780-1914. - Zagreb : Naprijed, 1996. - 243 str. - (Povijest & Historija)
437. BEJAKOVIĆ, Predrag: Siva (skrivena) ekonomija u selu i poljoprivredi. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 37 (1999), br. 2/3 (144/145), str. 169-198. - Bibliografija, str. 192-196. - Summary. - Résumé.

438. BIČANIĆ, Rudolf: Ekonomska podloga hrvatskog pitanja i drugi radovi / priredio Ivo Bičanić, et al. - Zagreb : Pravni fakultet, etc., 1995. - VIII, 501 str.
439. BOGUNOVIĆ, Aleksandar: Regionalna ekonomska politika u tranziciji. - **Ekonomski pregled**, Zagreb, Vol. 45 (1994), br. 3/4, str. 227-242.
440. BRUNČIĆ, Davor: Razvitkom protiv rata : Županija osječko-baranjska 1993-1997. - Osijek : Županija osječko-baranjska, 1997. - 82 str. ; ilustr.
441. CRKVENAC, Mato: Ekonomska politika s elementima ekonomike hrvatskoga gospodarstva. - Zagreb : Informator, 1997. - X, 345 str. ; ilustr., graf. prikazi. - (Manualia Universitatis studiorum Zagrabiensis)
442. DODATNI poslovi kućanstava u Hrvatskoj. - Zagreb : Centar za istraživanje marketinga - CEMA, 1995.
443. FEIGE, Edgar: Neslužbena gospodarstva u tranziciji : nepoštivanje propisa i institucionalne promjene. - **Financijska praksa**, Zagreb, Vol. 21 (1997), br. 5/6, str. 609-623.
444. GLINKA, Svetlana: Osobitosti neslužbenog gospodarstva tijekom tranzicije. - **Financijska praksa**, Zagreb, Vol. 21 (1997), br. 5/6, str. 625-639.
445. GOSPODARSKO-SOCIJALNI izazovi u tranzicijskim zemljama = Wirtschaftliche-soziale Herausforderungen in den Reformländern / ur. Stjepan Balaban. - Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2001. - 189 str. (tekst na njemačkom jeziku, 216 str.). - (Biblioteka Zbornici ; knj. 11)
446. HRVATSKA : strategija razvoja : zbornik radova. - Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1994. - 93 str. - (Posebna izdanja HAZU)
447. HRVATSKO gospodarstvo u tranziciji / ur. Zvonimir Baletić. - Zagreb : Ekonomski institut Zagreb, 1999. - 784 str. - Bibliografije uz tekst i na kraju priloga.
448. JELČIĆ, Barbara - JELČIĆ, Božidar: Porezni sustav i porezna politika. - Zagreb : Informator, 1998. - XII, 439 str. ; ilustr., graf. prikazi.

449. JELINIĆ, Srećko: Nužnost i realne mogućnosti gospodarske obnove hrvatskog Podunavlja. - U: Problemi obnove u funkciji razvoja Republike Hrvatske : zbornik radova Dvadesetog znanstvenog skupa Susreti na dragom kamenu 1996. / ur. Pavao Ravlić. - Pula : Fakultet ekonomije i turizma "Dr. Mijo Mirković", 1996, str. 105-110.
450. KELEBUH, Ivan: Opti prikaz gospodarskog stanja i razvojnih mogućnosti žumberka. - U: Žumberak : baština i izazovi budućnosti : zbornik u čast 700-te obljetnice prvog spomena imena Žumberak / ur. Ivan Magdalenic, Milan - Mile Vranešić i Milan Župancić. - Stari grad Žumberak : Odbor za proslavu 700-te obljetnice imena Žumberak, 1996, str. 297-308.
451. KELEBUH, Ivan: Struktura i osnovne karakteristike gospodarstva Županije zagrebačke, u: Maja Štambuk, Milan Župancić i Ivan Kelebu: Županija zagrebačka : stanovništvo i socijalnogospodarske pretpostavke razvitka. - Zagreb : Županija zagrebačka. 1995, str. 65-85.
452. KONAČNI prijedlog Zakona o otocima : zaustaviti negativan gospodarski trend i depopulaciju otoka / J. Š., et al. - Izvješća Hrvatskoga sabora, Zagreb, Vol. 10 (1999), br. 240, str. 3-19.
453. KONCEPCIJE i osnove za donošenje programa obnove Republike Hrvatske (I. etapa). - Izvješća Hrvatskoga sabora, Zagreb, Vol. 3 (1992), br. 63 (od 15. V.), str. 41-48.
454. LORENZ, Frederick O. - HRABA, Joseph - PECHAČOVA, Zdenka: Privarization and Income Change in the Czech Republic : Tensions in the Lives of Rural and Urban Employed Men. - Rural Sociology, Washington, Vol. 64 (1999), No. 4, p. 693-717. - Bibliography, p. 715-717.
455. MAGDALENIĆ, Ivan: Županija međimurska : osnovna sociodemografska obilježja. - Sociologija sela, Zagreb, Vol. 32 (1994), br. 123/124, str. 85-99; br. 125/126, str. 175-190. - Summary. - Résumé.
456. MEARES, Alison C.: Making the Transition from Conventional to Sustainable Agriculture : Gender, Social Movement Participation, and Quality of Life on the Family Farm. - Rural Sociology, New York, Vol. 62 (1997), No. 1, p. 21-47. - Bibliography, p. 45-47.

457. MIŠETIĆ, Anka: Razvojne poteškoće i prioriteti općina i gradova Ličko-senjske županije u optici lokalnih stručnjaka. - Sociologija sela, Zagreb, 37 (1999), br. 2/3 (144/145), str. 199-218. - Bibliografija, str. 216. - Summary. - Résumé.
458. NACIONALNI program razvitka otoka / Ministarstvo razvitka i obnove. - Zagreb : Ministarstvo razvitka i obnove, 1996. - 59 str. ; graf. prikazi, tablice, kartogrami.
459. NACIONALNI program razvitka otoka / ur. Nenad Starc, Marija Kaštelan-Macan i Silvana Ćurlin. - Zagreb : Ministarstvo razvitka i obnove Republike Hrvatske, 1997. - 228 str. ; graf. prikazi, tablice, kartogrami.
460. NACIONALNI program razvitka otoka / ur. Nenad Starc, Marija Kaštelan-Macan i Silvana Ćurlin. - Zagreb : Ministarstvo razvitka i obnove, 1997. - 733 str. - (Radovi sa znanstveno-stručnog skupa "Nacionalni program razvitka otoka", Baška, otok Krk, 22-24. veljače 1996.)
461. NJAVRO, Đuro: Gospodarstvo, socijalna politika i globalizacija. - Zagreb : Mate, 1999. - 240 str. - (Biblioteka Ekonomija i sociologija)
462. OSNOVE dugoročnog razvoja Županije primorsko-goranske : 1995-2015. - Rijeka : Ekonomski fakultet, 1996.
463. POŽEŠKA županija : prošlost - budućnost. - Slavonska Požega : Općinska skupština, 1991. - 18, 9 str. ; ilustr.
464. PRILOZI za hrvatski nacionalni program : promišljanje identiteta / ur. Mate Maras. - Zagreb : Matica hrvatska, 1994. - 358 str.
- (O programu razvoja ruralnog područja - osim posebno izdvojenih bibliografskih jedinica, upućujemo na parcijalne odlomke nekih autora: Ivan Mandić, str. 26; Biserka Raspor, str. 36-37; Dragica Suljagić, str. 40-41; Ivica Fizir, str. 51; Ivan Nimac i sur., str. 66; Mate Babić, str. 94 i 99; Vlatko Mileta, str. 105, 109-110; Mladen Montana, str. 113, 115-117; Tihana Štepinac-Fabijanić, str. 136-137; Andrija Mutnjaković, str. 209; Ivan Vuković, str. 274; Eduard Kale, str. 325.)

465. PROBLEMI obnove u funkciji razvoja Republike Hrvatske : zbornik radova Dvadesetog znanstvenog skupa Susreti na dragom kamenu 1996. / ur. Pavao Ravlić. - Pula : Fakultet ekonomije i turizma "Dr. Mijo Mirković", 1996. - XXII, 632 str.
466. ROGIĆ, Ivan: Hrvatski otoci : sjećanje na pet razvojnih ograničenja. - Društvena istraživanja, Zagreb, Vol. 3 (1994), br. 4/5 (12/13), str. 437-449. - Bibliografija, str. 447.
467. ROGIĆ, Ivan - MIŠETIĆ, Anka - POKOS, Nenad - VOJNOVIĆ, Franka: Razvojne aspiracije stručnih skupina na području Ličko-senjske županije. - Zagreb : Institut za primijenjena društvena istraživanja, 1996. - 261 str.
468. RONDINELLI, Dennis A.: Privatization and Economic Reform in Central Europe : Experience of the Early Transition Period, in: Privatization and Economic Reform in Central Europe : The Changing Business Climate. - Westport, CT : Quorum Books, 1994.
469. SALAZAR, C.: A Sentimental Economy : Commodity and Community in Rural Ireland. - Providence/Oxford : Berghahn Books, 1996. - 178 p.
470. STARC, Nenad: Uz temu (*Hrvatski otoci*). - Društvena istraživanja, Zagreb, Vol. 3 (1994), br. 4/5 (12/13), str. 365-368.
471. STRATEGIJA razvitka Republike Hrvatske. - Izvješća Hrvatskoga sabora, Zagreb, Vol. I (1990), br. 13 (od 14. XII.), str. 3-41.
472. ŠKEGRO, Zdravko - TOMČIĆ, Zdenko: Multiplikativni učinak poljoprivrede na zaposlenost Republike Hrvatske. - U: 37. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem : zbornik sažetaka, Opatija, 19.-13. veljače 2001. / ur. Vlado Kovačević. - Osijek : Poljoprivredni fakultet Sveučilišta, 2001, str. 81. - Summary.
473. ŠIMONČIĆ-BOBETKO, Zdenka: Selo u Hrvatskoj 1918-1934. godine : gospodarski aspekt. - Povijesni prilozi, Zagreb, 1994, br. 13, str. 139-178.
474. ŠKREB, Marko: Iskustvo tranzicije u Hrvatskoj : pogled iznutra. - Zagreb : Hrvatska narodna banka, 1998. - 22 str. - (NBH pregled ; 10)

475. ŠKRTIĆ, Marica: Obnova i razvoj gospodarstva Županije karlovačke. - U: Problemi obnove u funkciji razvoja Republike Hrvatske : zbornik radova Dvadesetog znanstvenog skupa Susreti na dragom kamenu 1996. / ur. Pavao Ravlić. - Pula : Fakultet ekonomije i turizma "Dr. Mijo Mirković", 1996, str. III-III9.
476. ŠUNDALIĆ, Antun: Gospodarski, sociokulturni i politički okviri suživota u Istočnoj Hrvatskoj. - Ekonomski vjesnik, Osijek, Vol. 12 (2001), br. 1/2, str. 93-98.
477. TURČIĆ, Ivan: Narodni dohodak županija u Republici Hrvatskoj 1962.-1990. - Zagreb : Ekonomski institut ; Državni zavod za statistiku, 1997. - X, 186 str.
478. VOJNIĆ, Dragomir: Osnove razvoja u tranziciji : put u državu i ekonomiju blagostanja. - U: Problemi obnove u funkciji razvoja Republike Hrvatske : zbornik radova Dvadesetog znanstvenog skupa Susreti na dragom kamenu 1996. / ur. Pavao Ravlić. - Pula : Fakultet ekonomije i turizma "Dr. Mijo Mirković", 1996, str. 277-290.
479. VRCAN, Srđan: O tranziciji s različitih uglova. - Revija za sociologiju, Zagreb, Vol. 29 (1998), br. 3/4, str. 243-248.
480. ZDUNIĆ, Stjepan: Konceptija izgradnje tržišnoga gospodarskog sustava i politika privatizacije. - Sociologija sela, Zagreb, Vol. 36 (1998), br. 1/4 (139/142), str. 9-26. - Summary. - Résumé.
481. ŽUPANJSKA Posavina / Steve Gaunt, Ivo Balantović, et al. - Vinkovci : Slavonska naklada Privlačica, 1997. - 159 str. ; ilustr. - (Posebna izdanja)

6.2. Lokalna samouprava i kvaliteta življenja³

6.2.1 Lokalna uprava i samouprava

482. LONČAR BUTIĆ, Nataša - MAGDALENIĆ, Ivan - SERAGIĆ, Dušica - ŽUPANČIĆ, Milan: Sociološka studija o utjecaju Akumulacije Kriz potok u Općini Lokve i Gradu Delnice na uvjete života stanovništva i razvoja područja. - Zagreb : Hidroinženjering d.o.o. ; Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 1999. - 57 str.

³ Vidjeti bibliografsku jedinicu 261. o lokalnoj samoupravi u Koprivničko-križevačkoj županiji.

483. MALEKOVIĆ, Sanja: Oslonac na razvitak "odozdo" i lokalne razvojne inicijative : moguća opcija za razvitak sela u Hrvatskoj? - U: *Prostor iza : kako modernizacija mijenja hrvatsko selo* / ur. Maja Štambuk, et al. - Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2002, str. 305-332. - (Biblioteka Zbornici ; knj. 17)
484. THE ROLE of Local Development Organizations in Rural America / Gary Paul Green, Anna Haines, et al. - *Rural Sociology*, Mumford Hall, Vol. 67 (2002), No. 3, p. 394-415. - Bibliography, p. 413-414.
485. SEFERAGIĆ, Dušica - LONČAR BUTIĆ, Nataša - RENDULIĆ, Stjepan: Lokalna demokracija na mikrorazini u periodu tranzicije. - Zagreb : Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, MATRA program, 1995. - 32 str.
486. SEFERAGIĆ, Dušica - LONČAR BUTIĆ, Nataša: Mjesna samouprava u periodu obnove. - Zagreb : Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, MATRA program, 1997. - 42 str.
487. SEFERAGIĆ, Dušica - LONČAR BUTIĆ, Nataša: Mjesna samouprava u razdoblju obnove. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 35 (1997), br. 1/4 (135/138), str. 21-35. - Summary. - Résumé.
488. SWANSON, Louis E.: Rural Policy and Direct Local Participation : Democracy, Inclusiveness, Collective Agency, and Locality-Based Policy. - *Rural Sociology*, Mumford Hall, Vol. 66 (2001), No. 1, p. 1-21. - Bibliography, p. 20-21.

6.2.2. Kvaliteta življenja

489. BIČANIĆ, Rudolf: Kako živi narod : život u pasivnim krajevima. - Zagreb : Pravni fakultet ; Globus, 1996. - 126, 192, XXVI str. ; ilustr. - (Biblioteka Posebna izdanja)
490. BROJNIM poljoprivrednicima poboljšat će se materijalni položaj / J. R. - *Izješća Hrvatskoga sabora*, Zagreb, Vol. 5 (1994), br. 123 (od 13. VII.), str. 61.

491. HRABA, Joseph - McCUTCHEON, Alan L. - VEČERNIK, Jiri: Rural and Urban Differences in Live Chanse During the Post-Communist Transformation of the Czech and Slovak Republics : Trend from Nine National Surveys : 1990-1996. - *Rural Sociology*, Washington, Vol. 64 (1999), No. 3, p. 439-463.
492. KARAJIĆ, Nenad: Kvaliteta života i životni ciljevi. - *Socijalna ekologija*, Zagreb, Vol. 3 (1994), br. 3/4, str. 245-261.
493. MAGDALENIĆ, Ivan: Opremljenost žumberačkih domaćinstava i gospodarstava. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 34 (1996), br. 131/132, str. 19-36. - Summary. - Résumé.
494. MIHOVILOVIĆ, Miro A.: Sloboda vrijeme, korištenje slobodnog vremena i oblici rekreacije u selu : rezultat istraživanja u Filip-Jakovu kod Biograda n/m. - U: Miro A. Mihovilović: *Izabrani radovi* / ur. Vjekoslav Afrić. - Zagreb : Hrvatsko sociološko društvo, 2000, str. 125-135. - (Hrvatski sociolozi - klasici)
495. OREŠKOVIĆ, Stipe: Koncepti kvalitete života. - *Socijalna ekologija*, Zagreb, Vol. 3 (1994), br. 3/4, str. 263-274.
496. PROGRAM zadovoljavanja socijalnih potreba građana Republike Hrvatske u razdoblju 1997. do 1999. godine : socijalne mjere - poticaj gospodarskoj aktivnosti / M. Ko., et al. - *Izvešća Hrvatskoga sabora*, Zagreb, Vol. 7 (1996), br. 187 (od 30. XII.), str. 53-66.
497. SEFERAGIĆ, Dušica: Kvaliteta življenja u selu u tranziciji. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 38 (2000), br. 1/2 (147/148), str. 109-149. - Summary. - Résumé.

6.2.2.1. Stanovanje

498. CLOKE, Paul - MILBOURNE, Paul - WIDDOWFIELD, Rebekah: Homelessness and Rurality : Exploring Connections in Local Space of Rural England. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 41 (2001), No. 4, p. 438-453. - Bibliography, p. 452-453.
499. ČALDAROVIĆ, Ognjen: Sociologijski aspekti stanovanja na županijskoj razini : primjer županije primorsko-goranske. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 34 (1996), br. 131/132, str. 63-79. - Sumamry. - Résumé.

500. GJETVAJ, Nada: Stanovanje i kućni inventar. - U: **Žumberak : baština i izazovi budućnosti : zbornik u čast 700-te obljetnice prvog spomena imena Žumberak** / ur. Ivan Magdalenić, Milan - Mile Vranešić i Milan Župancić. - Stari grad Žumberak : Odbor za proslavu 700-te obljetnice imena Žumberak, 1996, str. 62-66 ; ilustr.
501. ILAK-PERŠURIĆ, Anita - PERŠURIĆ, Dordano - ŠEHANOVIĆ, Jusuf: Stambeni i komunalni uvjeti poljoprivrednih obiteljskih gospodarstava u ruralnom području Istarske županije. - U: **Postignuća i perspektive hrvatskog poljodjelstva : zbornik sažetaka / 36. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Opatija, 22.-25. veljače 2000.** / ur. Vlado Kovačević. - Osijek : Poljoprivredni fakultet Sveučilišta ; Zagreb : Hrvatsko agronomsko društvo, 2000, str. 58. - Summary.
502. MILBOURNE, Paul: Housing Conflict and Domestic Property Classes in Rural Wales. - **Environment and Planning**, 1997, No. 29, p. 43-62.
503. ŠTAMBUK, Maja: Stanovanje. - U: Maja Štambuk, Milan Župancić i Ivan Kelebu: **Županija zagrebačka : stanovništvo i socijalnogospodarske postavke razvitka.** - Zagreb : Županija zagrebačka. 1995, str. 62-64.

6.2.2.2. Higijena. Zdravlje

504. BAČUN, Dubravka - RADIĆ, Ivana: Higijena u selu, u: **Zaštita okoliša i rat : obnova života u selu** / Ivana Radić, et al. - Zagreb : Zelena akcija Zagreba, 1996, str. 59-66. - (Biblioteka Horizont ; knj. 2)
505. BRENKO, Aida: Narodna medicina. - U: **Žumberak : baština i izazovi budućnosti : zbornik u čast 700-te obljetnice prvog spomena imena Žumberak** / ur. Ivan Magdalenić, Milan - Mile Vranešić i Milan Župancić. - Stari grad Žumberak : Odbor za proslavu 700-te obljetnice imena Žumberak, 1996, str. 154-160 : ilustr.

6.2.2.3. Prehrana

506. FOOD Preference and Taste : Continuity and Change / ed. H. Macbeth. - Providence/Oxford : Berghahn Books, 1997. - 218 p. - (The Anthropology of Food and Nutrition ; Vol. 2)
507. JOŠT, Marijan - COX, Thomas S.: Food Production and Bioethics. - Sociologija sela, Zagreb, Vol. 38 (2000), br. 3/4 (149/150), str. 419-429. - Summary. - Résumé.
508. RANDIĆ BARLEK, Mirjana: Prehrana. - U: Žumberak : baština i izazovi budućnosti : zbornik u čast 700-te obljetnice prvog spomena imena Žumberak / ur. Ivan Magdalenić, Milan - Mile Vranešić i Milan Župančić. - Stari grad Žumberak : Odbor za proslavu 700-te obljetnice imena Žumberak, 1996, str. 67-98 ; ilustr.
509. RANDIĆ BARLEK, Mirjana: Žumberak : tradicijski okviri prehrane stanovništva. - Sociologija sela, Zagreb, Vol. 34 (1996), br. 133/134, str. 223-241. - Summary. - Résumé.

7. Socioekološki i ekološki pristup

510. AGRICULTURE, Environment, and Health : Sustainable Development in the 21st Century / ed. Vernon W. Ruttan. - Minneapolis : University of Minnesota Press, 1994. - 401 p.
511. AGROEKOLOŠKE značajke istočne Slavonije i Baranje / Željko Vidaček, P. Karavidović, et al. - Agronomski glasnik, Zagreb, Vol. 59 (1997), br. 5/6, str. 333-362. - Bibliografija, str. 360-362.
512. BARBIĆ, Vladimir - GAŠPAR, Ivan: Značenje, stanje i perspektiva gnojidbe mineralnim gnojivom u Republici Hrvatskoj i utjecaj na okoliš. - Poljoprivredne aktualnosti, Zagreb, Vol. 30 (1994), br. 3/4, str. 535-547.
513. CIFRIĆ, Ivan: Bioetika i ekologija : bioetičke i ekološke teme u sociološkoj perspektivi. - Zaprešić : Matica hrvatska - Zaprešić, 2000. - 222 str. - (Znanstvena biblioteka ; knj. 6)

514. CIFRIĆ, Ivan: Percepcija društva i okoliša : desetljeće poslije : nekoliko usporednih pokazatelja istraživanja 1986. i 1988. - *Socijalna ekologija*, Zagreb, Vol. 8 (1999), br. 3, str. 193-223. - Bibliografija, str. 221-222. - Summary. - Zusammenfassung.
515. CIFRIĆ, Ivan: Pluralni ekološki etos. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 34 (1996), br. 133/134, str. 137-153. - Bibliografija, str. 151-152. - Summary. - Résumé.
516. CIFRIĆ, Ivan: Zagadivanje i ugrožavanje seoskog okoliša. - U: **Prostor iza : kako modernizacija mijenja hrvatsko selo** / ur. Maja Štambuk, et al. - Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2002, str. 265-258. - (Biblioteka Zbornici ; knj. 17)
517. CRVENA knjiga biljnih vrsta Republike Hrvatske / priredio Eugen Draganović ; ur. Ivan Šugar. - Zagreb : Ministarstvo graditeljstva i zaštite okoliša, etc., 1994. - 522 str. ; ilustr.
518. CRVENI popis biljnih svojti, životinjskih svojti (sisavaca) Republike Hrvatske / Ministarstvo graditeljstva i zaštite okoliša, etc. - Zagreb : Ministarstvo graditeljstva i zaštite okoliša, etc., 1994. - 41 str.
519. ŽIŽEK, Josip - MAKOTER, Mladen - CVITAN, Ivan: Ratna zbivanja u Hrvatskoj i okolina. - *Socijalna ekologija*, Zagreb, Vol. 5 (1996), br. 2, str. 213-220.
520. ŽIŽEK, Jan - ZNAOR, Darko: Ekološka poljoprivreda u razvoju hrvatskog sela. - U: **Poljoprivreda i proizvodnja hrane u novom europskom okruženju : zbornik radova znanstvenog skupa**, Zagreb, 15. i 16. 12. 1994. / ur. Milan Maceljski. - Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1995, str. 75-84.
521. DENICH, Amalija: Osvrt na zaštitu i revitalizaciju degradiranog krajobraza u smislu Zakona o zaštiti prirode. - U: **Hrvatska agrikulturna znanost na pragu trećeg tisućljeća : XXXV. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem**, Opatija, 22. do 25. veljače 1999. - Zagreb : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu ; Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva Republike Hrvatske, 1999, str. 254-255. - Summary.

522. DRUŠTVENI razvoj i ekološka modernizacija : prilozi sociologiji tranzicije / Ivan Cifrić, et al. - Zagreb : Hrvatsko sociološko društvo ; Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta, 1998. - 207 str.
523. EKOLOŠKI aspekti stočarske proizvodnje u održivom agroekosustavu / K. Benčević, P. Caput, et al.. - U: XXXIII. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Pula, 25. do 28. ož. 1997. : zbornik sažetaka. - Pula : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, etc., 1997, str. 166.
524. EKOLOŠKO-GOSPODARSKO vrednovanje tala Županije primorsko-goranske za potrebe razvitka poljoprivrede. - Zagreb : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1995.
525. FAZINIĆ, Nevenko - FAZINIĆ, Melita: Ekologija u službi hrvatskog vinogradarstva. - Agronomski glasnik, Zagreb, Vol. 59 (1997), br. 5/6, str. 401-418. - Bibliografija, str. 418.
526. GOODMAN, David: Agro-Food Studies in the 'Age of Ecology' : Nature, Corporeality, Bio-Politics. - Sociologia Ruralis, Wageningen, Vol. 39 (1999), No. 1, p. 17-38. - Bibliography, p. 35-38.
527. GRAČANIN, Zlatko: Tla - ugroženi dio čovjekova okoliša. - Agronomski glasnik, Zagreb, Vol. 56 (1994), br. 1/2, str. 67-87.
528. IZCARRA PALACIOS, Simon Pedro: Farmers and the Implementation of the EU Nitrates Directive in Spain. - Sociologia Ruralis, Wageningen, Vol. 38 (1998), No. 2, p. 146-162. - Bibliography, p. 160-162.
529. IZVJEŠĆE o stanju okoliša u Republici Hrvatskoj / ur. Ante Kutle. - Zagreb : Državna uprava za zaštitu prirode i okoliša, 1998. - 408 str. ; ilustr., graf. prikazi, tablice.
530. JONES, Robert Emmet - FLY, J. Mark - CORDELL H. Ken: How Green is My Valley? Tracking Rural and Urban Environmentalism in the Southern Appalachian Ecoregion. - Rural Sociology, Washington, Vol. 64 (1999), No. 3, p. 482-499. - Bibliography, p. 496-499.

531. KORIŠTENJE poljoprivrednog prostora i mogućnost onečišćenja podzemnih voda / D. Romić, Marija Romić, F. Tomić, et al. - U: XXXIII. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Pula, 25. do 28. 02. 1997. : zbornik sažetaka. - Pula : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, etc., 1997, str. 10.
532. KOUSIS, Maria: Ecological Marginalization in Rural Areas : Actors, Impacts, Responses. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 38 (1998), No. 1, p. 87-108. - Bibliography, p. 103-108.
533. KRUSZEWSKA, I.: Genetički preinačena hrana i usjevi u Hrvatskoj : prijetnje ekološkoj poljoprivredi. - Zagreb : Hrvatski centar "Znanje za okoliš" ; Zelena akcija, 2000.
534. LAPAJNE, Andrej: Ekološki pristup Žumberku. - U: Žumberak : baština i izazovi budućnosti : zbornik u čast 700-te obljetnice prvog spomena imena Žumberak / ur. Ivan Magdalenić, Milan - Mile Vranešić i Milan Župančić. - Stari grad Žumberak : Odbor za proslavu 700-te obljetnice imena Žumberak, 1996, str. 309-314.
535. LAY, Vladimir: Odnos stanovništva prema okolišu i prirodnim resursima Lonjskog polja. - U: Budućnost na rubu močvare : razvojni izgledi naselja na Lonjskom polju / ur. Maja Štambuk, Ivan Rogić. - Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2001, str. 161-173. - (Biblioteka Zbornici ; knj. 14)
536. MEARES, Alison C.: Making the Transition from Conventional to Sustainable Agriculture : Gender, Social Movement Participation, and Quality of Life on the Family Farm. - *Rural Sociology*, New York, Vol. 62 (1997), No. 1, p. 21-47.
537. MILJKOVIĆ, Ivo: Pomoekologija Slavonije i Baranje. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 59 (1997), br. 5/6, str. 477-493. - Bibliografija, str. 491-493.
538. MORALIZING the Environment : Countryside Change, Farming and Pollution / Philip Lowe, J. Clark, et al. - London : UCL Press, 1997. - XI, 224 p.
539. MURDOCH, Jonathan - MIELE, Mara: 'Back to Nature' : Changing 'Worlds of Production' in the Food Sector. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 39 (1999), No. 4, p. 465-483. - Bibliography, p. 482-483.

540. PINTARIĆ, Kornelija - DOLENEC, Stella - ŠTAMBUK, Stanislav: Zaštita okoliša u razvoju seoskih područja. - Sociologija sela, Zagreb, Vol. 34 (1996), br. 133/134, str. 207-210. - Summary. - Résumé.
541. PRAVILNIK o zaštiti poljoprivrednog zemljišta od onečišćenja štetnim tvarima / Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva Republike Hrvatske. - Narodne novine, Zagreb, Vol. 154 (1992), br. 15, str. 274-276.
542. PRIJEDLOG Strategije zaštite okoliša i Nacionalnog plana djelovanja za okoliš. - Zagreb : Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja, 2001.
543. RICHARDSON, Mervyn: Utinci rata na okoliš. - Zagreb : Agencija za poseban otpad - APO, etc., 1996. - 192 str. ; ilustr.
544. ŠILJKOVIĆ, Željka - GLAMUZINA, Martin: Mogućnosti uvođenja eko-poljoprivrede u delti Neretve. - Socijalna ekologija, Zagreb, Vol. 8 (1999), br. 3, str. 183-191. - Bibliografija, str. 190. - Summary. - Zusammenfassung.
545. TADIĆ, Rajko: Utjecaj propisa Europske unije na razvitak ekološke poljoprivrede u Republici Hrvatskoj. - Agriculturae conspectus scientificus = Poljoprivredna znanstvena smotra, Zagreb, Vol. 62 (1997), br. 1/2, str. 201-204. - Bibliografija, str. 204. - Summary.
546. THURSTON, H. David: Slash/Mulch Systems : Sustainable Methods for Tropical Agricultur. - Boulder, CO : Western Press, 1997. - 196 p.
547. ZAŠTITA okoliša i rat : obnova života u selu / Ivana Radić, et al. - Zagreb : Zelena akcija Zagreba, 1996. - 82 str. : ilustr. : 3 karte. - (Biblioteka Horizont ; knj. 2)
548. ZNAOR, Darko: Ekološka poljoprivreda : poljoprivreda sutrašnjice. - Zagreb : Nakladni zavod Globus, 1996. - 469 str. : ilustr.
549. ZNAOR, Darko - BOŠNJAKOVIĆ, Branko: Ekološka poljoprivreda kao model održive poljoprivrede u zemljama u tranziciji s gospodarstvima u tranziciji. - Hrvatske vode, Vol. 6 (1998), br. 24, str. 215-232.

8. Pravni pristup

550. AKTUALNA pitanja hrvatskog gospodarstva i pravne prakse / ur. Krešo Barbarić. - Zagreb : Inženjerski biro, d. d., 1996.
551. BARTULOVIĆ, Željko: Problem vlasništva nad neobrađenim zemljištem u srednjovjekovnom Vinodolu, Krku i Senju. - *Historijski zbornik*, Zagreb, Vol. 43 (1990), br. 1, str. 39-47.
552. BRITVEC, Branko: Propisi iz zaštite bilja o prometu povrća preko državne granice. - *Poljoprivredne aktualnosti*, Zagreb, Vol. 30 (1994), br. 6, str. 945-950.
553. GOLUBIĆ-MUNJAKOVIĆ, Ljerka - KOKETI, Boris - STIPIĆ, Milan: Pravni režim poljoprivrednog zemljišta u vlasništvu Republike Hrvatske i strategija razvitka hrvatske poljoprivrede / ur. Krešo Barbarić. - Zagreb : Inženjerski biro, 1997. - 265 str.
554. JOSIPOVIĆ, Tatjana: Komentar Zakona o zemljišnim knjigama. - Zagreb : Informator, 1998. - XI, 479 str. - (Informatorovi priručnici)
555. KOVAČ, Miroslav: Osvrt na predloženi Zakon o stočarstvu i usporedba istoga sa nekim europskim zakonima. - U: XXXIII. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Pula, 25. do 28. 02. 1997. : zbornik sažetaka. - Pula : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, etc., 1997, str. 168.
556. OBITELJSKI zakon. - *Narodne novine*, Zagreb, Vol. 150 (1998), br. 162 (od 22. XII.), str. 3915-3944.
557. OBITELJSKI zakon / ur. Lidija Jelenčić. - Zagreb : Narodne novine, 1999. - 126 str. - (Zbirka propisa ; 383)
558. OSNOVE prava okoliša / Olivera Lončarić-Horvat, et al. - Zagreb : Organizator, etc., 1997. - 292 str. - (Biblioteka Pravo ; 10)
559. PRAVO na dom i pravo na mirno uživanje vlasništva : o pravnim propisima i praksi koji omogućuju povratak u svoje domove u Republici Hrvatskoj svih raseljenih zbog rata i ratnih zbivanja / Okrugli stol Hrvatskog pravnog centra, 12. 12. 1998. - XV, 142 str. - (Pravne teme ; 2)

560. UREDBA o pravima povratnika. - *Narodne novine*, Zagreb, Vol. 158 (1996), br. 33 (od 28. ožujka).
561. ŠIMONČIĆ-BOBETKO, Zdenka: Izvlaštenje veleposjedničkih šuma u Hrvatskoj : 1919-1941. godine. - *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, Vol. 25 (1993), br. 2/3, str. 225-243.
562. ZAKON o lokalnoj samoupravi i upravi Republike Hrvatske. - *Narodne novine*, Zagreb, Vol. 154 (1992), br. 90, str. 2183-2191.
563. ZAKON o morskom ribarstvu. - *Narodne novine*, Zagreb, Vol. 159 (1997), br. 46, str. 1733-1742.
564. ZAKON o naknadi za imovinu oduzetu za vrijeme jugoslavenske komunističke vladavine. - *Narodne novine*, Zagreb, Vol. 158 (1996), br. 92, str. 3981-3991.
565. ZAKON o novčanim poticajima i naknadama u poljoprivredi i ribarstvu. - *Narodne novine*, Zagreb, Vol. 159 (1997), br. 46, str. 1742-1747. (pročišćeni tekst) i br. 142, str. 4585-4601 (izmjene i dopune); Vol. 160 (1998), br. 47, str. 970-972 (izmjene i dopune).
566. ZAKON o obnovi. - *Narodne novine*, Zagreb, Vol. 158 (1996), br. 24 (od 26. ožujka).
567. ZAKON o područjima županija, općina i gradova u Republici Hrvatskoj. - *Narodne novine*, Zagreb, Vol. 159 (1997), br. 10, str. 545-619.
568. ZAKON o poljoprivrednom zemljištu. - *Narodne novine*, Zagreb, Vol. 156 (1994), br. 54, str. 1862-1868 (pročišćeni tekst); Vol. 157 (1995), br. 48, str. 1458-1460 (izmjene i dopune); Vol. 160 (1988), br. 19, str. 385 (izmjene i dopune).
569. ZAKON o preuzimanju saveznih zakona u oblastima poljoprivrede i šumarstva koji se u Republici Hrvatskoj primjenjuju kao republički zakoni (preuzimanje Zakona o priznavanju novostvorenih, odobravanju uvođenja u proizvodnju stranih i zaštiti sorti poljoprivrednog i šumskog bilja. - *Narodne novine*, Zagreb, Vol. 153 (1991), br. 53, str. 1517-1518.
570. ZAKON o stočarstvu. - *Narodne novine*, Zagreb, Vol. 159 (1997), br. 70, str. 2361-2369; Vol. 160 (1998), br. 36, str. 795.

571. ZAKON o veterinarstvu. - Narodne novine, Zagreb, Vol. 159 (1997), br. 70, str. 2331-2361.
572. ZAKON o zaštiti bilja. - Narodne novine, Zagreb, Vol. 156 (1994), br. 10, str. 224-235 i br. 19, str. 528-529 (ispravak).
573. ZAKON povučen iz procedure donošenja / D. K. - Izvješća Hrvatskoga sabora, Zagreb, Vol. 10 (1999), br. 247, str. 42-47.
(Prijedlog i konačni prijedlog Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o novčanim poticajima i naknadama u poljoprivredi i ribarstvu.)

9. Socijalna politika. Socijalni rad

574. IZVJEŠĆE o stanju u sustavu mirovinskog i invalidskog osiguranja i mogućnostima poboljšanja položaja umirovljenika : čeka se izvješće o provedbenoj reviziji poslovanja Mirovinskog fonda / J. Š. - Izvješća Hrvatskoga sabora, Zagreb, Vol. 6 (1995), br. 143 (od 31. V.), str. 11-24.
(Na str. 13 piše o Fondu poljoprivrednika.)
575. KOVAČEVIĆ, Zoran: Karakteristike i specifičnosti zdravstvene potrošnje poljoprivrednika u Hrvatskoj. - Agronomski glasnik, Zagreb, Vol. 55 (1993), br. 4/5, str. 339-358.
576. LANG, Slobodan - ČULO, Branko - DOMAZET, Bosiljko: Spasimo život : zbrinjavanje napuštenih osoba na oslobođenim područjima Republike Hrvatske. - Zagreb : Ministarstvo rada i socijalne skrbi ; Republički fond socijalne zaštite, etc., 1997. - 180 str. ; ilustr., graf. prikazi, tablice, zemljop. karta. (Naslov na omotnici: *Nema suvišnih ljudi*.)
577. POBOLJŠANJE zdravstvene zaštite na hrvatskim otocima / A. (ndrija) Hebrang, et al. - Zagreb : Ministarstvo zdravstva Republike Hrvatske, 1997. - 179 str. ; ilustr., tablice, zemljop. karta.
(Projekt: Poboljšanje zdravstvene zaštite na hrvatskim otocima)

578. PRIJEDLOG Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o mirovinskom i invalidskom osiguranju individualnih poljoprivrednika : seljacima ne odgovara predloženi način naplate doprinosa / M. Ko. - Izvješća Hrvatskoga sabora, Zagreb, Vol. 5 (1994), br. 121 (od 8. VI.), str. 37-38; br. 131 (od 21. XII.), str. 54-60.
- (U br. 131 riječ je o smanjenim doprinosima za mirovinsko i invalidsko osiguranje raznim kategorijama uposlenika, a među njima i poljoprivrednicima, za 1995. godinu.)
579. REFORMA mirovinskog sustava : zbornik radova / ur. Ante Škember. - Zagreb : Republički fond mirovinskog i invalidskog osiguranja radnika Hrvatske, 1997. - 201 str.
580. SARIĆ, Josip ; PETAK, Antun: O zaštiti socijalno ugroženih kategorija pučanstva hrvatskih otoka. - Sociologija sela, Zagreb, Vol. 39 (2001), br. 1/4 (151/154). - Summary. - Résumé, str. 281-295.
581. SOCIAL Work in Rural Communities / ed. Leon H. Ginsberg. - Alexandria, VA : Council on Social World Education, 1998. - 326 p.
582. SOCIJALNA skrb u Republici Hrvatskoj - naglasak na skrbi o starijim osobama / priredila Ana Balaband. - Zagreb : Ministarstvo rada i socijalne skrbi Republike Hrvatske, 1996. - 29 str. ; ilustr.
583. ZAKON o mirovinskom osiguranju / ur. Lidija Jelencić. - Zagreb : Narodne novine, 1998. - 114 str. - (Zbirka propisa ; 382)
584. ZAKON o socijalnoj skrbi / ur. Ivan Bekavac. - Zagreb : Narodne novine, 1997. - 72 str. - (Zbirka propisa ; 378)
585. ZAKON o zdravstvenoj zaštiti : pročišćeni tekst / ur. Ivan Bekavac. - Zagreb : Narodne novine, 1997. - 156 str. - (Zbirka propisa ; 375)

10. Etnološko-antropološki pristup

586. ANTOŠ, Zvezdana: Životni običaji. - U: **Žumberak : baština i izazovi budućnosti** : zbornik u čast 700-te obljetnice prvog spomena imena Žumberak / ur. Ivan Magdalenić, Milan - Mile Vranešić i Milan Župancić. - Stari grad Žumberak : Odbor za proslavu 700-te obljetnice imena Žumberak, 1996, str. 165-174.
587. BARLEK, Josip: Godišnji običaji. U: **Žumberak : baština i izazovi budućnosti** : zbornik u čast 700-te obljetnice prvog spomena imena Žumberak / ur. Ivan Magdalenić, Milan - Mile Vranešić i Milan Župancić. - Stari grad Žumberak : Odbor za proslavu 700-te obljetnice imena Žumberak, 1996, str. 175-201 ; ilustr.
588. BIŠKUPIC-BAŠIĆ, Iris: Obrti. - U: **Žumberak : baština i izazovi budućnosti** : zbornik u čast 700-te obljetnice prvog spomena imena Žumberak / ur. Ivan Magdalenić, Milan - Mile Vranešić i Milan Župancić. - Stari grad Žumberak : Odbor za proslavu 700-te obljetnice imena Žumberak, 1996, str. 119-127 ; ilustr.
589. BOŽIČNICA : hrvatski narodni običaji / Jasna Andrić, Vitomir Belaj, et al. ; ur. Marijan Ričković. - Zagreb : Otvoreno sveučilište, 1994. - 199 str. ; ilustr. - (Posebno izdanje u Biblioteci Običaji)
590. BRATULIĆ, Josip: Narodni običaji i vjerovanja Hrvata u Istri. - **Istarska Danica**, Pazin, 1994, str. 57-65.
591. BUBLE, Nikola: Gange u kontekstu svekolike autohtone folklorne glazbe Dalmatinske zagore i zapadne Hercegovine. - **Imotski zbornik**, Imotski, 1992, br. 1, str. 143-164.
592. ECKHEL, Nerina: Tekstilno rukotvorstvo. -U: **Žumberak : baština i izazovi budućnosti** : zbornik u čast 700-te obljetnice prvog spomena imena Žumberak / ur. Ivan Magdalenić, Milan - Mile Vranešić i Milan Župancić. - Stari grad Žumberak : Odbor za proslavu 700-te obljetnice imena Žumberak, 1996, str. 140-144.
593. ETNOGRAFIJA : svagdan i blagdan hrvatskoga puka / Jasna Čapo Žmegač, et al. - Zagreb : Matica hrvatska, 1998. - 367 str. ; ilustr. - (Serija: Hrvatska) - Bibliografija, str. 358-360.

594. IVKANEC, Ivanka: Trgovina i mjere. -U: **Žumberak : baština i izazovi budućnosti : zbornik u čast 700-te obljetnice prvog spomena imena Žumberak / ur. Ivan Magdalenić, Milan - Mile Vranešić i Milan Župancić.** - Stari grad Žumberak : Odbor za proslavu 700-te obljetnice imena Žumberak, 1996, str. 134-139.
595. KEARNEY, M.: **Reconceptualizing the Peasantry : Anthropology in a Global Perspective.** - Boulder, Col. : Westview Press, 1996.
596. KOLBAS, Irena: Igre i zabave. -U: **Žumberak : baština i izazovi budućnosti : zbornik u čast 700-te obljetnice prvog spomena imena Žumberak / ur. Ivan Magdalenić, Milan - Mile Vranešić i Milan Župancić.** - Stari grad Žumberak : Odbor za proslavu 700-te obljetnice imena Žumberak, 1996, str. 161-164.
597. KUTLEŠA, fra Silvestar: Život i običaji u Imockoj krajini / priredila Vesna Čulinović-Konstantinović. - Imotski : Matica hrvatska, Ogranak Imotski, etc., 1997. - 551 str. : ilustr. (Etnografsko izdanje ; sv. 1)
598. LAZAREVIĆ, Aleksandra Sanja: Geneza tradicijske kulture : srpska i hrvatska ruralna baština u ogledalu sličnosti i razlika. - Ljetopis Srpskog kulturnog društva "Prosvjeta", Zagreb, 1997, sv. 2, str. 206-209.
599. MARČEVIĆ, Veronika: Običaj pečenja kruva u Preku. - **Zadarska smotra**, Zadar, Vol. 45 (1996), br. 4/6, 161-152.
600. MILEUSNIĆ, Zlatko: Transport. - U: **Žumberak : baština i izazovi budućnosti : zbornik u čast 700-te obljetnice prvog spomena imena Žumberak / ur. Ivan Magdalenić, Milan - Mile Vranešić i Milan Župancić.** - Stari grad Žumberak : Odbor za proslavu 700-te obljetnice imena Žumberak, 1996, str. 128-133 ; ilustr.
601. MURAJ, Aleksandra: Rural Housing Space in the Mirror of Rituals. - **Croatian Journal of Ethnology and Folklor Research = Narodna umjetnost**, Zagreb, Vol. 34 (1997), No. 1, p. 59-76. - (Sažetak: Seoski kućni prostor u zrcalu rituala.)
602. RADAUŠ RIBARIĆ, Jelka: Ženska narodna nošnja u Istri. - Zagreb : Institut za etnologiju i folkloristiku, etc., 1997. - 424 str. ; ilustr.
603. RADIĆ, Antun: Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu. - Zagreb : Dom - Svijet, 1997. - 88 str.

604. RANDIĆ, Mirjana: Nutrition on the Adriatic Islands : An Ethnological View on Nutrition of the Croatian Adriatic Island Population. - *Sociologija* sela, Zagreb, Vol. 39 (2001), br. 1/4 (151/154). - Summary. - Résumé, str. 319-341.
605. SMERDEL, Inja: Oselniki : zbirka Slovenskega etnografskega muzeja. - Ljubljana : Slovenski etnografski muzej, 1994. - 317 str. ; ilustr. - (Knjižnica Slovenskega etnografskega muzeja ; 4)
606. ZORIĆ, Vesna: Narodna nošnja. - U: *Žumberak : baština i izazovi budućnosti : zbornik u čast 700-te obljetnice prvog spomena imena Žumberak* / ur. Ivan Magdalenic, Milan - Mile Vranesić i Milan Župancić. - Stari grad Žumberak : Odbor za proslavu 700-te obljetnice imena Žumberak, 1996, str. 145-153 ; ilustr.

11. Ekonomika agrara. Ruralna ekonomija

607. L'AGRICOLTURA Italiana di fronte ai nuovi vincoli di mercato : Atti del XXIX convegno di studi della SIDEA : Perugia, 17-19 settembre 1992. / a cura di Giuseppe De Meo. - Bologna : Società Italiana di economia agraria, 1994. - 623 p. - (Quaderni della Revista di economia agraria ; 18)
608. BANKS, Jo - MARSDEN, Terry: Integrating Agri-Environment Policy, Farming Systems and Rural Development : Tir Cymen in Wales. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 40 (2000), No. 4, p. 466-480. - Bibliography.
609. BAŠIĆ, Ferdo: Some Aspects of Sustainable Agriculture in Croatia. - *Poljoprivredna znanstvena smotra*, Zagreb, Vol. 60 (1995), br. 2, str. 237-247.
610. BEUS, Curtis E. - DUNLAP, Riley E.: Agricultural Paradigms and the Practice of Agriculture. - *Rural Sociology*, New York, Vol. 59 (1994), No. 4, p. 620-635.
611. BRUCKMEIER, Karl: LEADER in Germany and the Discourse of Autonomous Regional Development. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 40 (2000), No. 2, p. 219-227. - Bibliography.
612. BULLER, Henry: Re-Creating Rural Territories : LEADER in France. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 40 (2000), No. 2, p. 190-199. - Bibliography, p. 197-199.

613. CROATIAN Agriculture at the Crossroad : the Country Position of the Republic of Croatia : World Food Summit, Rome, November 13-14, 1996 / Ministry of Agriculture and Forestry ; ed. Ferdo Bašić, et al. - Zagreb : The Ministry of Agriculture and Forestry of the Republic of Croatia, 1996. - 153 p. ; ilustr.
614. ESPARCIA PEREZ, Javier: The LEADER Programme and the Rise of Rural Development in Spain. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 40 (2000), No. 2, p. 200-207. - Bibliography.
615. FISHER, Dana R.: Resource Dependency and Rural Poverty : Rural Area in the United States and Japan. - *Rural Sociology*, Mumford Hall, Vol. 66 (2001), No. 2, p. 181-202. - Bibliography, p. 200-202.
616. GABRIČEVIĆ-Mamut, Ante: Selo moje ubavo : stoljetni razvitak hrvatskoga seljačkog poljodjelstva : izbor agroekonomskih studija / predgovor Vladimir Stipetić. - Zagreb : Izvori, 1999. - XV, 382 str. : ilustr. - Bibliografija, str. 343-350. - Summary.
617. GLAMUZINA, Martin: Agrarne promjene u delti Neretve. - U: (Prvi) I. hrvatski geografski kongres : geografija u funkciji razvoja Hrvatske, Zagreb, 12. i 13. listopada 1995. : zbornik radova / ur. Zlatko Pepeonik. - Zagreb : Hrvatsko geografsko društvo, 1996, str. 331-430 ; ilustr. - Bibliografija, str. 339. - Summary.
618. HRVATSKA poljoprivreda na raskrižju : nacionalno izvješće Republike Hrvatske : sastanak na vrhu o prehrani u svijetu - World Food Summit, Rim, 13-17. studenog 1996. / ur. Ferdo Bašić. - Zagreb : Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva Republike Hrvatske, 1997. - (X), 324 str. ; ilustr.
619. L'IMPRESA agraria : attuali problemi di organizzazione e di gestione : Atti del XXX convegno di studi della SIDEA : Venezia, 23-24 settembre 1993. / cura di Giovanna Trevisan. - Roma : Societa Italiana di economia agraria ; Bologna : Societa editrice il Mulino, 1994. - 669 p. - (Quaderni della Revista di economia agraria ; 19)
620. IZAZOVI hrvatskoj poljoprivredi na pragu 21. stoljeća : zbornik plenarnih izlaganja i sažetaka / Znanstveni skup, Poreč, 8.-11. studeni 2000. - Zagreb : Hrvatsko agroekonomsko društvo, 2000. - 186 str.

621. KOVACH, Imre: LEADER : A New Social Order, and the Central- and East-European Countries. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 40 (2000), No. 2, p. 181-189. - Bibliography.
622. NELSON, Margaret K.: Economic Restructuring, Gender, and Informal Work : A Case Study of a Rural County. - *Rural Sociology*, Washington, Vol. 64 (1999), No. 1, p. 18-43. - Bibliography, p. 40-43.
623. OSTI, Giorgio: LEADER and Partnerships : The Case of Italy. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 40 (2000), No. 2, p. 172-180. - Bibliography.
624. POSTIGNUĆA i perspektive hrvatskog poljodjelstva : zbornik sažetaka / 36. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Opatija, 22.-25. veljače 2000. / ur. Vlado Kovačević. - Osijek : Poljoprivredni fakultet Sveučilišta ; Zagreb : Hrvatsko agronomsko društvo, 2000. - 298 str. (Usporedni naslov na engleskom jeziku.)
625. RAY, Christopher: The EU LEADER Programme : Rural Development Laboratory. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 40 (2000), No. 2, p. 163-171. - Bibliography, p. 170-171.
626. SHUCKSMITH, Mark: Endogenous Development, Social Capital and Social Inclusion : Perspectives from LEADER in the UK. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 40 (2000), No. 2, p. 208-218. - Bibliography.
627. STIPETIĆ, Vladimir: Doprinos Rudolfa Bičanića ekonomici poljoprivrede. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 34 (1996), br. 131/132, str. 105-109. - Summary. - Résumé.
628. TRACY, Michael: Država i poljoprivreda u Zapadnoj Europi : 1880-1988. - Zagreb : Mate, 1996. - XIII, 384 str. ; ilustr. - (Biblioteka Gospodarska misao)
629. (TRIDESETSEDMI) 37. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem : zbornik sažetaka, Opatija, 19.-13. veljače 2001. / ur. Vlado Kovačević. - Osijek : Poljoprivredni fakultet Sveučilišta, 2001. - 381 str. (Usporedni naslov na engleskom jeziku)(Upućujemo na tematski blok *Agroekologije*, str. 39-55, te *Agroekonomije*, str. 67-84.)

11.1. Zemljište. Tlo. Uređenje zemljišta

630. AGROEKOLOŠKA studija i program razvitka poljoprivrede na području Sisacko-moslavačke županije: pedološki dio : značajka tla Sisacko-moslavačke županije. - Zagreb : Agronomski fakultet, Zavod za pedologiju, 2000. - 120 str.
631. BAŠIĆ, F.(erdo): Održivo gospodarenje tlom i zaštita tla u svjetlu kampanje za tlo. - U: XXXIV. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Opatija, 25. do 28. 02. 1998. : zbornik sažetaka. - Opatija : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, etc., 1998, str. 10-11. - Summary.
632. BAŠIĆ, Ferdo - MESIĆ, Milan - BUTORAC, Anđelko: Teške kovine u tlima općine Glina. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 56 (1994), br. 1/2, str. 13-39.
633. BOGUNOVIĆ, Matko - VIDAČEK, Željko - HUSNJAK, Stjepan: Klasifikacija tla za potrebe prostornog planiranja u Hrvatskoj. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 63 (2001), br. 4/5, str. 171-180.
634. BOGUNOVIĆ, Matko - HUSNJAK, Stjepan - ŠIMUNIĆ, Ivan: Pedološke značajke otoka Krka. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 61 (1999), br. 1/2, str. 3-22.
635. BOGUNOVIĆ, Matko - HUSNJAK, Stjepan: Primjena GIS tehnologije na primjeru višenamjenskog vrednovanja prostora Brodsko-posavske županije. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 62 (2000), br. 1/2, str. 55-69.
636. BOGUNOVIĆ, Matko: Tlo u prostornom planu hrvatskog poljodjelstva. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 58 (1996), br. 2/4, str. 99-113.
637. BOGUNOVIĆ, Matko - HUSNJAK, Stjepan - ŠIMUNIĆ, Ivan: Vrijednosti tla u Lici. - *Vila Velebita*, 1995, br. 3, str. 10-13.
638. BOGUNOVIĆ, Matko: Značajke nekih elementarnih areala tla na kršu gorske Hrvatske. - *Poljoprivredna znanstvena smotra*, Zagreb, Vol. 59 (1994), br. 1, str. 31-40.
639. BONITETNO vrednovanje i prijedlog zaštite tala Primorsko-goranske regije / Matko Bogunović, Željko Vidaček, et al. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 60 (1998), br. 3, str. 99-120, karta Primorsko-goranske regije. - Bibliografija, str. 119-120.

640. BONITETNO vrednovanje zemljišta i gospodarenje tlima Brodsko-posavske županije. - Zagreb : Agronomski fakultet, Zavod za pedologiju, 1999.
641. CONACHER, A. J. - CONACHER, Jeanette: Rural Land Degradation in Australia. - Melbourne, etc. : Oxford University Press, 1995. - XVI, 170 p.
642. INVENTARIZACIJA tala u Hrvatskoj / M. Bogunović, Ž. Vidaček, et al. - *Agriculturae conspectus scientificus* = Poljoprivredna znanstvena smotra, Zagreb, Vol. 63 (1998), br. 3, str. 105-112. - Bibliografija, str. 112. - Summary.
643. IVANEK, Vilim - DADAČEK, Nada - IVANEK MARTINČIĆ, Marijana: Utjecaj odvodnje močvarnih ekosustava na smanjenje biološke raznovrsnosti i krajolik. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 63 (2001), br. 6, str. 259-275.
644. IZAZOVI pred znanostima o tlu na pragu trećeg tisućljeća / Ferdo Bašić, Milan Mesić, Anđelko Butorac, et. al. - U: *Hrvatska agrikulturna znanost na pragu trećeg tisućljeća* : XXXV. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Opatija, 22. do 25. veljače 1999. - Zagreb : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu ; Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva Republike Hrvatske, 1999, str. 31-40. - Bibliografija, str. 39-40. - Summary.
645. JOSIPOVIĆ, Marko - MADAR, Stjepan - LAZANIN, Željko: Suša i potrebe natanjanja u istočnoj Hrvatskoj. - *Poljoprivredne aktualnosti*, Zagreb, Vol. 30 (1994), br. 5, str. 639-649.
646. KOVAČEVIĆ, Pavao: Analiza numeričke obrade površina kartografskih jedinica na karti boniteta tla Hrvatske. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 56 (1994), br. 1/2, str. 101-120.
647. KOVAČEVIĆ, Pavao: Komentar karte boniteta tala istočne Hrvatske. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 59 (1997), br. 5/6, str. 297-331. - Bibliografija, str. 329-331.
648. KOVAČEVIĆ, V.: Suvremeni pristup rješavanju problema kiselosti tla. - U: XXXIII. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Pula, 25. do 28. 02. 1997. : zbornik sažetaka. - Pula : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, etc., 1997, str. 14-15.
649. KRANJČEVIĆ, Jasenka - PROSEN, Anton: Komasaacija u srednjoj i istočnoj Europi. - *Informator*, Zagreb, Vol. 50 (2002), br. 5022 (od 24. IV.), str. 1-3.

650. LEČIĆ, B.: Analiza efekata provedene komasacije zemljišta u području općine Beli Manastir s posebnim osvrtom na Belje PIK. - U: *Opća uloga komasacije poljoprivrednog zemljišta i njezin utjecaj na povećanje poljoprivredne proizvodnje : zbornik radova*. - Osijek : Sveučilište J. J. Strossmayer, 1991, str. 121-142.
651. MACELJSKI, Milan: Štetnici u tlu. - Zagreb : Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva Republike Hrvatske, etc., 1997. - 8 str. - (Biblioteka Poljoprivredni savjetnik : Naputci ; 1)
652. MARINČIĆ, I. - ŠIMUNIĆ, Ivan: Prirodni uvjeti Imotskog polja. - *Imotski zbornik*, Imotski, 1994, br. 2, str. 309-318.
653. NAMJENSKA pedološka karta Republike Hrvatske i njena uporaba / Matko Bogunović, Željko Vidaček, et al. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 59 (1997), br. 5/6, str. 363-399. - Bibliografija, str. 398-399.
654. PETOŠIĆ, Dragutin: Funkcionalnost sustava detaljne odvodnje u Posavini. - *Poljoprivredna znanstvena smotra*, Zagreb, Vol. 59 (1994), br. 1, str. 41-58.
655. PRAVILNIK o zaštiti poljoprivrednog zemljišta od onečišćenja štetnim tvarima. - *Narodne novine*, Zagreb, Vol. 154 (1992), br. 15, str. 274-276.
656. PRIMJENA GIS-tehnologija u gospodarenju zemljišnim prostorom / Matko Bogunović, Željko Vidaček, Stjepan Husnjak, et al. - U: *Hrvatska agrikulturna znanost na pragu trećeg tisućljeća : XXXV. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem*, Opatija, 22. do 25. veljače 1999. - Zagreb : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu ; Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva Republike Hrvatske, 1999, str. 41. - Summary.
657. PROCJENA pogodnosti tala Hrvatske u funkciji prostornog planiranja / Ž. Vidaček, M. Bogunović, et al. - *Agriculturae conspectus scientificus = Poljoprivredna znanstvena smotra*, Zagreb, Vol. 63 (1998), br. 3, str. 169-177. - Bibliografija, str. 177. - Summary.
658. PROCJENA rizika od erozije na tlima Vinodolske kotline / Ivica Kisić, Ferdo Bašić, et al. - *Agriculturae conspectus scientificus = Poljoprivredna znanstvena smotra*, Zagreb, Vol. 65 (2000), br. 4, str. 199-211. - Bibliografija, str. 210-211. - Summary.

659. RACZ, Zoltan: Aktualna pitanja i problemi pedoloških istraživanja u svijetu i kod nas. - *Agriculturae conspectus scientificus* = Poljoprivredna znanstvena smotra, Zagreb, Vol. 64 (1999), br. 3, str. 231-241. - Bibliografija, str. 240-241. - Summary.
660. RACZ, Zoltan: Pregled istraživanja profesora M. Gračanina u fizici tla i današnje stanje znanosti na tom području. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 56 (1994), br. 1/2, str. 147-157.
661. RACZ, Zoltan: Pregled novijih istraživanja erozije tla u Mediteranu i mogućnosti njihove primjene u Hrvatskoj. - *Hrvatske vode*, Zagreb, Vol. 5 (1997), br. 20.
662. RACZ, Zoltan: Značaj tla u prirodnim i agroekosustavima. - *Socijalna ekologija*, Zagreb, Vol. 1 (1991), br. 1, str. 105-118.
663. REDEP, Milivoj: "Zajedničko zemljište" u Hrvatskoj i Slavoniji na prijelazu 19. u 20. stoljeće s posebnim osvrtom na Varaždinsku županiju. - *Radovi Zavoda za znanstveni rad*, Varaždin, 1994, br. 6/7, str. 189-204.
664. RIZIK od erozije i prognoza gubitka oraničnog sloja erozijom vodom u uzgoju glavnih oraničnih kultura u središnjoj Hrvatskoj / Ferdo Bašić, Ivica Kisić, Anđelko Butorac, et al. - U: *Hrvatska agrikulturna znanost na pragu trećeg tisućljeća : XXXV. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem*, Opatija, 22. do 25. veljače 1999. - Zagreb : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu ; Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva Republike Hrvatske, 1999, str. 45-46. - Summary.
665. ROMIĆ, Marija - ROMIĆ, D.: Sadržaj olova, kadmija, cinka i bakra u poljoprivrednim tlima Zagreba i okolice. - *Agriculturae conspectus scientificus* = Poljoprivredna znanstvena smotra, Zagreb, Vol. 63 (1998), br. 3, str. 147-154. - Bibliografija, str. 154. - Summary.
666. STANJE tala i obradenost poljoprivrednih površina u Hrvatskoj / Ivo Jurić, Ivan Žugec, et al. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 60 (1998), br. 5/6, str. 305-321.
667. SVŽNJAK, Kristina: Institucionalni okvir i stanje ubilježbe poljoprivrednog zemljišta. - U: *Izazovi hrvatskoj poljoprivredi na pragu 21. stoljeća : zbornik plenarnih izlaganja i sažetaka / Znanstveni skup*, Poreč, 8.-11. studeni 2000. - Zagreb : Hrvatsko agroekonomsko društvo, 2000, str. 178-179. - Summary.

668. SVŽNJAK, Kristina - ŽIMBREK, Tito: Ubilježba poljoprivrednog zemljišta kao ograničenje tržišta zemljištem. - U: 37. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem : zbornik sažetaka, Opatija, 19.-13. veljače 2001. / ur. Vlado Kovačević. - Osijek : Poljoprivredni fakultet Sveučilišta, 2001, str. 380. - Summary.
669. ŠALINOVIĆ, Ivan - BAŠIĆ, Ivan - MATUN, Mladen: Procjena erozije tla vodom na poljoprivrednim tlima područja grada Iloka. -U: Hrvatska agrikulturna znanost na pragu trećeg tisućljeća : XXXV. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Opatija, 22. do 25. veljače 1999. - Zagreb : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu ; Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva Republike Hrvatske, 1999, str. 47-48. - Summary.
670. ŠIMUNIĆ, Ivan: Reguliranje suvišnih voda tla kombiniranom detaljnom odvodnjom u Lonjskom polju. Disertacija. - Zagreb : Agronomski fakultet Sveučilišta, 1994; Poljoprivredna znanstvena smotra, Zagreb, Vol. 60 (1995), br. 3/4, str. 279-306.
671. TOMIĆ, Frane - PETOŠIĆ, Dragutin - ŠIMUNIĆ, Ivan: Reguliranje suvišnih voda tla u svrhu ostvarivanja održive poljoprivrede. - Poljoprivredne aktualnosti, Zagreb, Vol. 30 (1994), br. 3/4, str. 295-310.
672. TOMIĆ, Frane - MARUŠIĆ, Josip: Uloga melioracija u razvoju agrara Hrvatske. - Poljoprivredne aktualnosti, Zagreb, Vol. 30 (1994), br. 3/4, str. 413-420.
673. VIDAČEK, Željko: Prilog sistematici i klasifikaciji hidromorfnihih tala Hrvatske. - Agronomski glasnik, Zagreb, Vol. 56 (1994), br. 1/2, str. 177-191.
674. VIŠEZNAČNA uloga poljoprivrede i gospodarenjem tlom u Hrvatskoj / Milan Mesić, Ferdo Bašić, et al. - U: Postignuća i perspektive hrvatskog poljodjelstva : zbornik sažetaka / 36. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Opatija, 22.-25. veljače 2000. / ur. Vlado Kovačević. - Osijek : Poljoprivredni fakultet Sveučilišta ; Zagreb : Hrvatsko agronomsko društvo, 2000, str. 16-21. - Summary.
675. VIŠENAMJENSKO vrednovanje zemljišta Karlovačke županije / Matko Bogunović, Željko Vidaček, et al. - Zagreb : Agronomski fakultet, Zavod za pedologiju, 2000. - 142 str.

676. ZAKON o poljoprivrednom zemljištu : s napomenama, objašnjenjima, priložima i stvarnim kazalom : redakcijski pročišćeni tekst / priredio Milan Stipić. - Zagreb : Informator, 1995. - 104 str. - (Propisi Republike Hrvatske) (Također u Narodnim novinama, Zagreb, Vol. 156 (1994), br. 54, str. 1862-1868. - pročišćeni tekst, i br. 65, str. 2803 - Uredba o izmjeni Zakona o poljoprivrednom zemljištu.)
677. ZEMLJIŠNE kombinacije pedološkog pokrova Hrvatske / Andija Špoljar, Matko Bogunović, et al. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 63 (2001), br. 1/2, str. 3-21.
678. ZNAČENJE odvodnje i navodnjavanja u ostvarivanju održive poljoprivrede u Hrvatskoj / F. Tomić, J. Marušić, F. Bašić, et al. - U: XXXIII. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Pula, 25. do 28. ož. 1997. : zbornik sažetaka. - Pula : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, etc., 1997, str. 13.

11.2. Agrarna politika

679. ALANEN, Ilkka: Agricultural Policy and the Struggle over the Destiny of Collective Farms in Estonia. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 39 (1999), No. 3, p. 431-458. - Bibliography, p. 457-458.
680. ANTIPODEAN Visions : The Dynamics of Contemporary Agri-food Restructuring in Australia and New Zealand. - *Rural Sociology*, New York, Vol. 64 (1999), No. 2, p. 179-350. (Tematski broj s jedanaest autorskih priloga.)
681. BILIĆ, Stipan: Hrvatska poljoprivredna politika : između realnosti i potreba. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 58 (1996), br. 2/4, str. 271-283.
682. BILIĆ, Stipan: Prijedlog ekonomske politike hrvatske države za poljoprivredu. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 60 (1998), br. 5/6, str. 333-354.
683. BILIĆ, Stipan: Temeljne postavke za rješenja aktualnih problema hrvatske poljoprivrede. - Zagreb : Hrvatska gospodarska komora, 1995. - 13 str. ; ilustr., graf. prikaz.

684. BOŽIĆ, Miroslav: WTO i hrvatska poljoprivreda. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 61 (1999), br. 3/4, str. 173-205. - Bibliografija, str. 202-205.
685. BUTTEL, Frederick H. : Some Reflections of Late Twentieth Century Agrarian Political Economy. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 41 (2001), No. 2, p. 165-181. - Bibliography, p. 179-181.
686. ČAVLEK, Miroslav: Odrednice hrvatske poljoprivedne politike. - U: *Izazovi hrvatskoj poljoprivredi na pragu 21. stoljeća : zbornik plenarnih izlaganja i sažetaka / Znanstveni skup, Poreč, 8.-11. studeni 2000.* - Zagreb : Hrvatsko agroekonomsko društvo, 2000, str. 94-108. - Summary.
687. DuPUIS, E. Melanie: Pacification or Contestation : the Role of Discorse in Rural Policy. - *Rural Sociology*, Washington, Vol. 6 (1999), No. 1, p. 158-163.
688. FENNEL, R.: The Common Agricultural Policy : Continuity and Change. - Oxford : Clarendon Press, 1997. - 439 p.
689. FOOD, Agriculture and Rural Policy into the Twenty-First Century : Issues and Tradeoffs / eds. Milton C. Hallberg, et al. - Boulder, Col. : Westview Press, 1994.
690. FRANIĆ, Ramona: Agrarna politika u ruralnom razvitku Republike Hrvatske s posebnim osvrtom na cjenovnu i poticajnu politiku. Magistarski rad. - Zagreb : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1994.
691. FRANIĆ, Ramona: Mjerenje državne intervencije u poljoprivredi Hrvatske. - U: XXXIV. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Opatija, 25. do 28. 02. 1998. : zbornik sažetaka. - Opatija : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, etc., 1998, str. 180-181. - Summary.
692. FRANIĆ, Ramona - MALOGAJSKI, Zvonimir: Uloga agrarne politike na putu od poljoprivrednog do ruralnog razvitka. - U: *Izazovi hrvatskoj poljoprivredi na pragu 21. stoljeća : zbornik plenarnih izlaganja i sažetaka / Znanstveni skup, Poreč, 8.-11. studeni 2000.* - Zagreb : Hrvatsko agroekonomsko društvo, 2000, str. III-112. - Summary.
693. GOODMAN, David - WATTS, M. J: Globalizing Food : Agrarian Questions and Global Restructuring. - London : Routledge, 1997. - 383 p.

694. GRAHOVAC, Petar: Hrvatska agrarna politika : ciljevi i mjere. - U: XXXIV. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Opatija, 25. do 28. ož. 1998. : zbornik sažetaka. - Opatija : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, etc., 1998, str. 179. - Summary.
695. GRANT, W.: The Common Agricultural Policy. - Houndsmills, etc. : MacMillan Press, 1997. - 244 p.
696. GRAY, John: The Common Agricultural Policy and the Re-Invention of the Rural in the European Community. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 40 (2000), No. 1, p. 30-52. - Bibliography, p. 50-52.
697. HALPIN, Darren - MARTIN, Peter: Representing and Managing Farmers' Interests in Australia. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 39 (1999), No. 1, p. 78-99. - Bibliography, p. 97-99.
698. HILL, Berkeley: Farm Incomes, Wealth, and Agricultural Policy. - Aldershot, etc. : Avebury, 1996. - XIV, 292 p.
699. JANKOVIĆ, Matej: Stanje u agraru Republike Hrvatske. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 58 (1996), br. 2/4, str. 87-97.
700. JOHNSON, Stanley R. - MARTIN, Sheila: Industrial Policy for Agriculture in the Global Economy. - Ames, Iowa : CARD Publications Iowa State University Press, 1993. - XVIII, 342 p.
701. JOŠ UVIJEK nije moguće prići denacionalizaciji. - *Izvešća Hrvatskoga sabora*, Zagreb, Vol. 1 (1990), br. 6 (od 15. X.), str. 17-19.
702. JUVANČIĆ, Luka: Posljedice planiranih promjena u potpori strukturalne politike za slabije razvijena područja Slovenije. - U: Postignuća i perspektive hrvatskog poljodjelstva : zbornik sažetaka / 36. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Opatija, 22.-25. veljače 2000. / ur. Vlado Kovačević. - Osijek : Poljoprivredni fakultet Sveučilišta ; Zagreb : Hrvatsko agronomsko društvo, 2000, str. 59. - Summary.
703. KALUGINA, Zemfira I.: Paradoxes of the Agrarian Reform in Russia. - Nivosibirsk : Institute of Economics and Industrial Engineering, 1998.

704. KAROGLAN TODORVIĆ, Sonja - ZNAOR, Darko - KAROGLAN, Petar: Smjetnice za strategiju razvitka ekološke poljoprivrede u Hrvatskoj. - U: Izazovi hrvatskoj poljoprivredi na pragu 21. stoljeća : zbornik plenarnih izlaganja i sažetaka / Znanstveni skup, Poreč, 8.-11. studeni 2000. - Zagreb : Hrvatsko agroekonomsko društvo, 2000, str. 137-140. - Summary.
705. KAY, Adrian: The Reform of the Common Agricultural Policy : The Case of the MacSharry Reforms. - Wallingford ; Oxon : CABI Publishing, 1998. - IX, 186 p. - Bibliography, p. 175-183.
706. KNEAFSEY, Moya - ILBERY, Brian - JENKINS, Tim: Exploring the Dimension of Culture Economics in Rural West Wales. - Sociologia Ruralis, Wageningen, Vol. 41 (2001), No. 3, p. 296-310. - Bibliography, p. 309-310.
707. KOLEGA, Ante: Gospodarske smjernice hrvatskog poljodjelstva u svjetlu svjetskih integracija. - Agronomski glasnik, Zagreb, Vol. 61 (1999), br. 3/4, str. 159-172. - Bibliografija, str. 172.
708. KOENING, Niek: The Failure of Agrarian Capitalism : Agrarian Politics in the UK, Germany, the Netherlands, and the USA : 1846-1919. - London, etc. : Routledge, 1994. - XII, 292 p.
709. KUDA ide hrvatska poljoprivreda u 21. stoljeću / Damir Kovačić, Tomislav Budin, et al. - U: Postignuća i perspektive hrvatskog poljodjelstva : zbornik sažetaka / 36. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Opatija, 22.-25. veljače 2000. / ur. Vlado Kovačević. - Osijek : Poljoprivredni fakultet Sveučilišta ; Zagreb : Hrvatsko agronomsko društvo, 2000, str. 29-31. Summary.
710. LIEPINS, Ruth - BRADSHAW, Ben: Neo-Liberal Agricultural Discourse in New Zealand : Economy, Culture and Politics Linked. - Sociologia Ruralis, Wageningen, Vol. 39 (1999), No. 4, p. 563-582. - Bibliography, p. 579-582.
711. MANY shades of red : State policy and collective agriculture / ed. M. Meurs. - Lanham : Rowman and Littlefield Publ., 1999. - 251 p.
712. MICHELSEN, Johannes: Recent Development and Political Acceptance of Organic Farming in Europe. - Sociologia Ruralis, Wageningen, Vol. 41 (2001), No. 1, p. 3-20. - Bibliography, p. 19-20.

713. NICKOLSKY, Sergei A.: Agrarian Reform 1991-1995 and the Problem of Modernization of Russian Villages, in: Yearbook 1996. - Moscou : Aspect Press, 1996, p. 206-236.
714. PREGLED stanja i strategija razvitka poljoprivrede Republike Hrvatske / Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva Republike Hrvatske, Organizacija za hranu i poljoprivredu (FAO); ur. Stjepan Tanić. - Zagreb : Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva Republike Hrvatske, 1995. - 104 str. ; ilustr.
715. PULLEN, J. M.: Malthus on Agricultural Protection. - History of Political Economy, 1995, No. 3, p. 517-529.
716. RAY, Christopher: Transnational Co-operation Between Rural Areas : Elements of a Political Economy of EU Rural Development. - Sociologia Ruralis, Wageningen, Vol. 41 (2001), No. 3, p. 279-295. - Bibliography, p. 294-295.
717. REDNAK, Miroslav - ERJAVEC, Emil - VOLK, Tina: Accession to the European Union in the Field of Agriculture : Slovenia's Experience. - U: Izazovi hrvatskoj poljoprivredi na pragu 21. stoljeća : zbornik plenarnih izlaganja i sažetaka / Znanstveni skup, Poreč, 8.-11. studeni 2000. - Zagreb : Hrvatsko agroekonomsko društvo, 2000, str. 24-41. - Summary.
718. REPUBLIC of Croatia : A Strategy for Sustainable Agricultural Development : Main Report / ed. Stjepan Tanić. - Zagreb : Ministry of Agriculture and Forestry of the Republic of Croatia, 1995. - 104 p.
719. SCHIBEL, W.: Economic Trends (Directions) in EU Agriculture = Gospodarske smjernice u poljoprivredi Europske unije. - Agronomski glasnik, Zagreb, Vol. 61 (1999), br. 3/4, str. 131-158.
720. SCHUH, Alfred: Odgovornost politike za poljoprivredu i ruralni prostor. - Sociologija sela, Zagreb, Vol. 34 (1996), br. 133/134, str. 181-184. - Summary. - Résumé.
721. STRATEGIJA razvitka poljodjelstva Bjelovarsko-bilogorske županije / Josip Juračak, et al. - Zagreb : Agronomski fakultet Sveučilišta ; Bjelovar : Bjelovarsko-bilogorska županija, 1999. - 94 str.

722. STRATEGIJA razvitka poljoprivrede, šumarstva i ribarstva u 21. stoljeću : dokument za javnu raspravu : sažetak strategije Vlade Republike Hrvatske "Hrvatska u 21. stoljeću - prehrana". - Zagreb : Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva, 2001. - 32 str.
723. SUMNER, Daniel A.: Agricultural Policy Reform in the United State. - Washington, D.C. : AEI Press, 1995. - XVIII, 289 p. - (AEI Studies in Agricultural Policy)
724. SVI naši VIP projekti = All our ARC projects / ur. Marijana Čustić. - Zagreb : Agronomski fakultet Sveučilišta ; Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva Republike Hrvatske, 2002. - 422 str.
725. ŠIMONČIĆ-BOBETKO, Zdenka: Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj : izbor iz grade. - Zagreb : Hrvatski institut za povijest ; AGM, 2000.
726. ŠIMONČIĆ-BOBETKO, Zdenka: Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918-1941. / priredila Mira Kolar-Dimitrijević. - Zagreb : Hrvatski institut za povijest ; AGM, 1997.- 435 str. ; tablice.
727. ŠIMONČIĆ-BOBETKO, Zdenka: Motrišta političkih stranaka u Hrvatskoj o agrarnom pitanju : 1919.-1941. - Časopis za suvremenu povijest, Zagreb, Vol. 24 (1992), br. 3, str. 129-147.
728. ŠTAMBUK, Maja: Dosezi agrarne politike u ruralnom razvitku. - U: Izazovi hrvatskoj poljoprivredi na pragu 21. stoljeća : zbornik plenarnih izlaganja i sažetaka / Znanstveni skup, Poreč, 8.-11. studeni 2000. - Zagreb : Hrvatsko agroekonomsko društvo, 2000, str. 135-136. - Summary.
729. TO FARM or not to Farm : Rural Dilemma in Russia and Ukraina / Alessandro Bonanno, Andrei Kuznetsov, et al. - Rural Sociology, Washington, Vol. 58 (1993), No. 3, p. 404-423.
730. UZUN, V. J.: Agrarian Reform and the Fate of Peasantry. - Economy of Agricultural Experience, Vol. 12 (1995), No. 1, p. 29-32.
731. VUJOVIĆ, Siniša: Je li razvitak zasnovan na poljoprivredi i turizmu zabluda : iskustva rubnih zemalja EU. - Ekonomski pregled, Zagreb, Vol 51 (2000), br. 7/8, str. 701-720.

732. WELLS, Miriam J.: *Strawberry Fields : Politics, Class, and Work in California Agriculture*. - Ithaca : Cornell University Press, 1996. - 339 p.
733. WIMBERLEY, Ronald C.: *Policy Perspectives on Social, Agricultural, and Rural Sustainability*. - *Rural Sociology*, New York, Vol 58 (1993), No. 1, p. 1-29.
734. WINTER, Michael: *Rural Politics : Policies for Agriculture, Forestry and Environment*. - London : Routledge, 1996. - 341 p.
735. WOLF, Steven - HUETH, Brent - LIGON, Ethan: *Policing Mechanisms in Agricultural Contracts*. - *Rural Sociology*, Mumford Hall, Vol. 66 (2001), No. 3, p. 359-381. - Bibliography, p. 379-381.
736. WRIGHT, Brian - GARDNER, Bruce L.: *Reforming Agricultural Commodity Policy*. - Washington, D.C. : AEI Press, 1995. - XI, 153 p. - (AEI Studies in Agricultural Policy)
737. ŽIMBREK, Tito - FRANIĆ, Ramona - PAR, Vjekoslav: *Agrarnopolitičke mjere za ostvarenje projekcije (razvoja poljoprivrede, op. B. M.)*. - U: *Društveno-gospodarske pretpostavke i projekcija razvitka poljoprivrede Grada Zagreba i Zagrebačke županije : studija* / Tito Žimbrek, Miroslav Tratnik, et al. - Zagreb : Zavod za ekonomiku poljoprivrede i agrarnu sociologiju Agronomskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, etc., 1997, str. 137-144.
738. ŽIMBREK, Tito - FRANIĆ, Ramona - JURAČAK, Josip: *Strateški prioriteti hrvatske poljoprivrede : ograničenja i mogućnosti*. - U: *Izazovi hrvatskoj poljoprivredi na pragu 21. stoljeća : zbornik plenarnih izlaganja i sažetaka / Znanstveni skup, Poreč, 8.-11. studeni 2000.* - Zagreb : Hrvatsko agroekonomsko društvo, 2000, str. 3-23. - Summary.

11.3. Poljoprivredni razvoj

739. AGRICULTURAL Situation and Prospects in the Central and Eastern European Countries : Slovenia. - Bruxelles : European Union, 1998. - 74 p. - (Working Document)

740. ALBRECHT, Don E.: The Changing Structure of U.S. Agriculture : Dualism Out, Industrial In. - *Rural Sociology*, Washington, Vol. 62 (1977), No. 4, p. 474-490. - Bibliography, p. 489-490.
741. BAŠIĆ, Ferdo: Održiva poljoprivreda. - U: *Hrvatska i održivi razvitak : gospodarstvo - stanje i procjena mogućnosti* / ur. Marija Kaštelan-Macan, Emir Hodžić i Maja Bogunović. - Zagreb : Ministarstvo razvitka i obnove Republike Hrvatske, 1998, str. 83-103.
742. BAŠIĆ, Ferdo - MIHALIĆ, Vladimir - BERTIĆ, Blaženka: Trajno održiva poljoprivreda u novom okruženju. - U: *Poljoprivreda i proizvodnja hrane u novom europskom okruženju : zbornik radova znanstvenog skupa*, Zagreb, 15. i 16. 12. 1994. / ur. Milan Maceljki. - Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1995, str. 47-59.
743. BILANČNI prikaz stanja i mogućnosti proizvodnje poljoprivrednih proizvoda u Republici Hrvatskoj / Damir Kovačić, Tito Žimbek, Miroslav Tratnik, et al. - U: XXXIV. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Opatija, 25. do 28. 02. 1998. : zbornik sažetaka. - Opatija : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, etc., 1998, str. 7-9. - Summary.
744. BIŠOF, Rudolf - HERJAVEC, Stanka: Budućnost razvoja hrvatskog vinogradarstva i vinarstva. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 58 (1996), br. 2/4, str. 143-157.
745. BLOEMINK, Irena: Poljoprivreda i hrana. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 33 (1995), br. 127/130, str. 57-78. - Summary. - Résumé.
746. BONANNO, Alessandro - LYMAN, Katherine L.: The Introduction of Capitalism in Russian Agriculture : Popular Response to Neo-Liberal Reforms. - *Rural Sociology*, Washington, Vol. 64 (1999), No. 1, p. 113-132.
747. BOŠNJAKOVIĆ, S. - ARBANAS, Mira: Stanje i perspektive poljoprivredne proizvodnje u Brodsko-posavskoj županiji. - U: XXXIII. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Pula, 25. do 28. 02. 1997. : zbornik sažetaka. - Pula : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, etc., 1997, str. 5-6.
748. BURGER, Anna: Restructuring of Eastern European Agriculture. - *Agriculture and Human Values*, Vol. 10 (1991), No. 1, p. 21-26.

749. CAPUT, Pavo: Aktualne značajke razvoja stočarstva u Hrvatskoj. - **Agronomski glasnik**, Zagreb, Vol. 58 (1996), br. 2/4, str. 233-239.
750. CLOKE, Paul: Looking Through European Eyes? A Re-evaluation of Agricultural Deregulation in New Zealand. - **Sociologia Ruralis**, Wageningen, Vol. 36 (1996), No. 3, p. 307-330. - Bibliography, p. 328-330.
751. CONTINGENT or Structural Crisis on British Agriculture? / Ian Drummond, Hugh Campbell, et al. - **Sociologia Ruralis**, Wageningen, Vol. 40 (2000), No. 1, p. 111-127. - Bibliography, p. 125-127.
752. COOMBES, Brad - CAMPBELL, Hugh: Dependent Reproduction of Alternative Models of Agriculture : Organic Farming in New Zealand. - **Sociologia Ruralis**, Wageningen, 38 (1998), No. 2, p. 127-145. - Bibliography, p. 143-145.
753. ČULJAK, Mira: Kruha će biti dovoljno. - **Glasnik**, Zagreb, Vol. 4 (1992), br. 104 (od 4. V.), str. 14-15.
754. ČULJAT, Mile - KOŠUTIĆ, Silvio - KRIČKA, Tajana: Tehničke osnove reprodukcije hrvatske poljoprivrede : prikaz na 12 primjera. - U: **Hrvatska agrikulturna znanost na pragu trećeg tisućljeća : XXXV. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem**, Opatija, 22. do 25. veljače 1999. - Zagreb : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu ; Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva Republike Hrvatske, 1999, str. 11-22. - Bibliografija, str. 22.
755. ĐEFILIPPIS, Josip: Dalmatinska poljoprivreda u prošlosti. - Split : Književni krug, 2001. - 102 str. - (Biblioteka Znanstvenih djela ; 114) - Bibliografija, str. 95-97. (Vidjeti i bibliografsku jedinicu 1103: "Dalmatinsko selo u promjenama : dva stoljeća sela i poljoprivrede Dalmacije".)
756. ĐEFILIPPIS, Josip: Koncept i mogućnosti razvitka otočne poljoprivrede. - **Sociologija sela**, Zagreb, 35 (1997), br. 1/4 (135/138), str. 1-10. - Bibliografija. - Summary. - Résumé.
757. ĐEFILIPPIS, Josip: O gospodarskom razvoju hrvatskih otoka. - **Sociologija sela**, Zagreb, Vol. 39 (2001), br. 1/4 (151/154). - Summary. - Résumé, str. 83-95.

758. DEFILIPPIS, Josip: O regionalnoj strategiji razvoja poljoprivrede Republike Hrvatske. - Sociologija sela, Zagreb, Vol. 33 (1995), br. 127/130, str. 19-28. - Summary. - Résumé.
759. DEFILIPPIS, Josip: O strategiji razvoja poljoprivrede mediteranskog područja. - U: Mediteranski koncept gospodarskog razvika Hrvatske. - Split : Ekonomski institut, 1995.
760. DEFILIPPIS, Josip: Poljoprivreda u razvitku hrvatskih otoka. - U: Problemi obnove u funkciji razvoja Republike Hrvatske : zbornik radova Dvadesetog znanstvenog skupa Susreti na dragom kamenu 1996. / ur. Pavao Ravlić. - Pula : Fakultet ekonomije i turizma "Dr. Mijo Mirković", 1996, str. 519-529.
761. DRUŠTVENO-GOSPODARSKE pretpostavke i projekcija razvika poljoprivrede Grada Zagreba i Zagrebačke županije: studija / Tito Žimbek, Miroslav Tratnik, et al. - Zagreb : Zavod za ekonomiku poljoprivrede i agrarnu sociologiju Agronomskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, etc., 1997. - III, 163, 105 str.
762. DRUŽIĆ, Ivo: Tranzicijska funkcija poljodjelstva, u svojoj knjizi Razvoj i tranzicija hrvatskoga gospodarstva. - Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1997, str. 57-88. - (Radovi Odsjeka za ekonomska istraživanja ; sv. 30)
763. DRŽIĆ, Tomislav: Probijanje ogradbi hrvatskoga agrara. - Glasnik, Zagreb, Vol. 3 (1991), br. 46 (od 15. III.), str. 16-17.
764. GAGRO, Mirko: Strategija razvoja ratarske proizvodnje. - Agronomski glasnik, Zagreb, Vol. 58 (1996), br. 2/4, str. 115-121.
765. GJENERO, Davor: Poljoprivreda u krizi : u Europskoj zajednici počela rasprava o smanjivanju troškova za subvenciju poljodjelstva. - Glasnik, Zagreb, Vol. 4 (1992), br. 92 (od 10. II.), str. 34.
766. GRAHOVAC, Petar: Bilance poljoprivredno-prehrambenih proizvoda Republike Hrvatske : 1986-1990. - U: Ekonomika poljoprivrede u suvremenoj Hrvatskoj / ur. Vladimir Stipetić. - Zagreb : Ekonomski fakultet, 1992, knj. 2, str. 5-26.

767. GRAHOVAC, Petar: Razvitak poljoprivrede u Hrvatskoj. - Zagreb : Vlastita naklada, 2000. - 257 str.
768. GRGIĆ, Ivo - PANKRETIĆ, Božidar: Mogućnosti poljoprivredne proizvodnje na području Grada Zagreba i Zagrebačke županije. - U: XXXIV. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Opatija, 25. do 28. ož. 1998. : zbornik sažetaka. - Opatija : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, etc., 1998, str. 381-382.- Summary.
769. HERJAVEC, Stanka: Stanje i mogućnosti razvoja vinarstva u Hrvatskoj. - U: Prvi hrvatski kongres vinogradara i vinara. - Zagreb, 1994, str. 43-55.
770. HRVATSKA u 21. stoljeću : prehrana / voditelj projekta Tito Žimbrek, et al. - Zagreb : Ured za strategiju razvika Republike Hrvatske, 2001. - 330 str.
771. IVANOVIĆ, Desimir D.: Biološko-dinamička poljoprivreda. - Zagreb : Antropozofsko društvo "Marija Sofija", 2001. - 95 str. : ilustr. - Bibliografija, str. 94-95.
772. JOVANČEVIĆ, Radmila: Razvoj poljoprivrede Hrvatske i makroekonomsko okruženje. U: Problemi obnove u funkciji razvoja Republike Hrvatske : zbornik radova Dvadesetog znanstvenog skupa Susreti na dragom kamenu 1996. / ur. Pavao Ravlić. - Pula : Fakultet ekonomije i turizma "Dr. Mijo Mirković", 1996, str. 509-518.
773. KOLAK, Ivan: Hrvatski sjemenski program. - Agronomski glasnik, Zagreb, Vol. 58 (1996), br. 2/4, str. 195-209.
774. KOLAK, Ivan - ŠATOVIĆ, Z.: Hrvatski sjemenski program kao temelj biljne proizvodnje. - Sjemenarstvo, Zagreb, 1995, br. 1, str. 61-69.
775. KOLAK, Ivan: Sjemenarstvo ratarskih i krmnih kultura. - Zagreb : Globus, 1994.
776. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira: Srpsko viđenje poljoprivrednog gospodarstva nekih prisavskih oblasti 1925/1926. godine : Zagrebačka, Srijemska i Tuzlanska oblast. - Povijesni prilozi, Zagreb, 1994, br. 13, str. 170-218.

777. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira: Stanje i problemi poljoprivrede i poljoprivrednog stanovništva sredinom međuratnog razdoblja : 1927-1929. - *Historijski zbornik*, Zagreb, Vol. 43 (1990), br. 1, str. 59-75.
778. KOMAR, Slavko: Novi (stari) problemni europske poljoprivrede. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 38 (2000), br. 3/4 (149/150), str. 431-448. - Summary. - Résumé.
779. KOVAČEVIĆ, Dragan - NJAVRO, Mario: Utjecaj fiskalne i monetarne politike na poslovanje hrvatskog agrara. - U: *Hrvatska agrikulturna znanost na pragu trećeg tisućljeća : XXXV. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem*, Opatija, 22. do 25. veljače 1999. - Zagreb : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu ; Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva Republike Hrvatske, 1999, str. 23-29. - Bibliografija, str. 28. - Summary.
780. KOVAČIĆ, Damir - GRGIĆ, Ivo: Osnovni pravci i projekcija razvitka poljoprivrede. - U: *Društveno-gospodarske pretpostavke i projekcija razvitka poljoprivrede Grada Zagreba i Zagrebačke županije : studija / Tito Žimbek, Miroslav Tratnik, et al.* - Zagreb : Zavod za ekonomiku poljoprivrede i agrarnu sociologiju Agronomskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, etc., 1997, str. 123-134.
781. KRALJEVIĆ, Rudolf: Vinogradarski slom i demografski rasap u južnoj Hrvatskoj. - Split : Književni krug, 1994.
782. LOWE, Philip - MARSDEN, Terry - WHATMORE, Sarah: *Regulating Agriculture*. - London : David Fulton Publishers, 1994. - 190 p. - (Critical Perspectives on Rural Change Series ; 5)
783. MACELJSKI, Milan: Poljodjelstvo : razvoj, sadašnjost i budućnost u Hrvatskoj. - *Vjesnik Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, Zagreb, Vol. 2 (1993), br. 1/3, str. 148-167.
784. MALEŠ, Petar - MLADAR, Nikola: Pravci razvoja mediteranskog poljodjelstva Republike Hrvatske. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 58 (1996), br. 2/4, str. 159-177.
785. MALEŠ, Petar: Razvoj vinogradarstva i vinarstva na otocima. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 59 (1997), br. 2, str. 123-127.

786. MALEŠ, Petar: Značaj i uloga znanstvenoistraživačke djelatnosti u vinogradarstvu i vinarstvu Republike Hrvatske. - U: **Prvi hrvatski kongres vinogradara i vinara**. - Zagreb, 1994, str. 16-23.
787. MALIĆ, Adolf: Suvremene promjene u agraru Hrvatske. - U: (Prvi) **I. hrvatski geografski kongres : geografija u funkciji razvoja Hrvatsku**, Zagreb, 12. i 13. listopada 1995. : zbornik radova / ur. Zlatko Pepeonik. - Zagreb : Hrvatsko geografsko društvo, 1996, str. 86-92. - Bibliografija, str. 91. - Summary.
788. MARTA, B. Chiappe - BULTER, Cornelia Flora: Gendered Elements of the Alternative Agriculture Paradigm. - *Rural Sociology*, New York, Vol. 63 (1998), No. 3, p. 372-393.
789. MARTINČIĆ, J. - MADAR, Stjepan: Prilog poznavanju nekih izvorišta za unapređenje poljodjelstva Slavonije i Baranje. - *Anali Zavoda za znanstveni rad HAZU*, Osijek, 1994, br. 10, str. 73-95.
790. MATAGA, Željko: Stanje u hrvatskoj poljoprivredi danas. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 40 (2002), br. 1/2 (155/156), str. 35-37.
791. MATOTAN, Zdravko: Osobitosti povrćarske proizvodnje u Hrvatskoj. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 58 (1996), br. 2/4, str. 185-193.
792. MATULIĆ, Frane: Značaj vinogradarstva i vinarstva za gospodarstvo Republike Hrvatske. - U: **Prvi hrvatski kongres vinogradara i vinara**. - Zagreb, 1994, str. 3-15.
793. MIHALJ, Pavle: Posjedovna struktura hrvatske poljoprivrede - limitirajući činitelj agrarne proizvodnje. - *Politička misao*, Zagreb, Vol. 35 (1998), br. 4, str. 224-238.
794. MIHALJ, Pavle: Što hrvatskoj poljoprivredi donosi članstvo u Svjetskoj trgovinskoj organizaciji? - *Politička misao*, Zagreb, Vol. 36 (1999), br. 1, str. 101-112.
795. MILJKOVIĆ, Ivo: Hrvatsko voćarstvo pred novim odrednicama. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 58(1996), br. 2/4, str. 123-141.

796. MIROŠEVIĆ, Nikola - MALEŠ, Petar: Temeljne odrednice razvitka hrvatskog vinogradarstva i vinarstva. - U: Poljoprivreda i proizvodnja hrane u novom europskom okruženju : zbornik radova znanstvenog skupa, Zagreb, 15. i 16. 12. 1994. / ur. Milan Maceljki. - Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1994, str. 139-144.
797. MOYANO ESTRADA, Eduardo: Farmers' Unions and the Restructuring of European Agriculture. - *Sociologia Ruralis*, Assen, Vol. 35 (1995), No. 3/4, p. 348-365.
798. MURDOCH, Jonathan - MIELE, Mara: 'Back to Nature' : Changing 'Worlds of Production' in the Food Sector. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 39 (1999), No. 4, p. 465-483.
799. OSMANAGIĆ BEDENIK, Nidžara: Standardi predupravljačke veličine poljoprivrednog sektora Republike Hrvatske. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 56 (1994), br. 5/6, str. 437-447.
800. PAR, Vjekoslav - MIROŠEVIĆ, Nikola: Vinogradarstvo i vinarstvo te osnovni pravci tržišne orijentacije poljoprivrede općine Imotski. - *Imotski zbornik*, Imotski, 1992, br. 1, str. 181-189 ; ilustr.
801. PERREN, Richard: Agriculture in Depression : 1870-1940. - Cambridge : University Press, 1995. - 81 p. - (New Studies in Economic and Social History ; 26)
802. PETOŠIĆ, D.(ragutin): Temeljne značajke i perspektiva gospodarenja na hidromelioriranim tlima županije zagrebačke. - *Agriculturae conspectus scientificus = Poljoprivredna znanstvena smotra*, Zagreb, Vol. 63 (1998), br. 1/2, str. 67-77. - Bibliografija, str. 77. - Summary.
803. PLOEG, Jan Douwe van der: Revitalizing Agriculture : Farming Economically as Starting Ground for Rural Development. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 40 (2000), No. 4, p. 497-511. - Bibliography, p. 510-511.
804. POLOŽAJ poljoprivrede u hrvatskom gospodarstvu : 6. redovita skupština Znanstvenog vijeća za poljoprivredu i šumarstvo, Zagreb, 10. svibnja 2001. / ur. Milan Maceljki ; autori Tito Žimbek, Ante Kolega. - Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Znanstveno vijeće za poljoprivredu, 2001. - 69 str. : ilustr.

805. POLJOPRIVREDA. - Izvješća Hrvatskoga sabora, Zagreb, Vol. 2 (1991), br. 29 (od 12. IV.), str. 10-15. (Sklop zastupničkih pitanja u Saboru o problemima razvitka poljoprivrede.)
806. POLJOPRIVREDA = Agriculture ; Ribarstvo = Fishing. - Zagreb : Hrvatska gospodarska komora, Sektor za poljoprivredu, prehrambenu industriju i šumarstvo, 2002.
807. POLJOPRIVREDA i proizvodnja hrane u novom europskom okruženju: zbornik radova znanstvenog skupa, Zagreb, 15. i 16. 12. 1994. / ur. Milan Maceljski. - Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1995. - 264 str. ; ilustr.
808. POLJOPRIVREDNA površina po kategorijama i načinu korištenja u 1996. : teritorijalni ustroj 7. veljače 1997. - U: Statistički ljetopis Hrvatske 1997. - Zagreb : Državni zavod za statistiku, 1997, str. 502-505.
809. PRILAGODBA Europskoj zajednici hrvatske poljoprivrede, šumarstva i ribarstva = Adapting Croatian agriculture, forestry and fisheries to the European Union / Znanstveni skup s međunarodnim sudjelovanjem, Zadar, 5. do 8. lipnja 2002. / ur. Ante Kolega. - Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Znanstveno vijeće za poljoprivredu i šumarstvo, Sekcija za gospodarstvo ; Hrvatsko agronomsko društvo, 2002. - 272 str. : graf. prikazi.
810. PROBLEMI obnove poljoprivredne biljne proizvodnje : znanost za oslobođena i integrirana područja : zbornik Okruglog stola, Petrinja, 8. ožujka 1996. / ur. Milan Maceljski. - Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Znanstveni savjet za poljoprivredu i šumarstvo, 1996. - 110 str.
811. PUGLIESE, Patrizia: Organic Farming and Sustainable Rural Development : A Multifaceted and Promising Convergence. - Sociologia Ruralis, Wageningen, Vol. 41 (2001), No. 1, p. 112-130. - Bibliography, p. 128-130.
812. RADINOVIĆ, Stipe: Razvoj poljoprivrede na srednjojdmalim otocima. - Sociologija sela, Zagreb, Vol. 39 (2001), br. 1/4 (151/154). - Summary. - Résumé, str. 97-108.
813. SKRAČIĆ, Vladimir: Kolonatsko gospodarstvo u zaštićenom prostoru Nacionalnog parka Kornati. - Sociologija sela, Zagreb, Vol. 39 (2001), br. 1/4 (151/154). - Summary. - Résumé, str. 297-317.

814. SLAYBAUGH, Douglas: William I. Myers and Modernization of American Agriculture. - Ames : Iowa State University Press, 1996. - XVIII, 283 p. - (The Henry A. Wallace Series on Agricultural History and Rural Life)
815. MJERNICE razvitka poljoprivrede zapadnog Srijema na pragu novog milenija : znanstveni skup u povodu 100. obljetnice Poljoprivredne škole u Iloku / ur. Ferdo Bašić. - Zagreb : Kugler, 1999. - 256 str. : ilustr.
816. STANJE hrvatske poljoprivrede i ocjena mogućih promjena / voditelji projekta Tito Žimbrek, Vjekoslav Par, et al. - Zagreb : Agronomski fakultet Sveučilišta, 1999. - 165 str.; druga verzija studije: 1999. - 182 str.
817. STANJE hrvatske poljoprivrede i ocjena mogućih promjena : skraćena inačica : objašnjenja uz Prijedlog zakona o poljoprivredi / ur. Tito Žimbrek. - Zagreb : Agronomski fakultet Sveučilišta, 2001. - 31 str. (Skripta iz agrarne ekonomije)
818. STANJE i problemi zaštite bilja u Republici Hrvatskoj / Zvonko Ostojić, Milan Maceljski, et al. - Agronomski glasnik, Zagreb, Vol. 58 (1996), br. 2/4, str. 211-219.
819. STANJE u poljoprivredi Republike Hrvatske : o poljoprivredi iz različitih uglova / M. B., et al. - Izvješća Hrvatskoga sabora, Zagreb, Vol. 9 (1998), br. 226, str. 12-41.
820. STEINER, Rudolf: Poljoprivredni tečaj : duhovnoznanstvene osnove za napredak poljoprivrede : osam predavanja, uvodni govor i razgovori održani u Koberwitzu ... lipnja 1924. - Zagreb : Antropozofsko društvo "Marija Sofija" ; AGM, 2001. - 258 str. - (Djela Rudolfa Steinera)
821. STIPETIĆ, Vladimir - JOVANČEVIĆ, Radmila: Human Factor in Croatian Agriculture. - Ekonomija, 1995, br. 8/9, str. 499-520.
822. ŠILJKOVIĆ, Željka: Uloga geografske znanosti u uvođenju ekološke poljoprivrede u geografski prostor Hrvatske. - Socijalna ekologija, Zagreb, Vol. 9 (2000), br. 4, str. 275-285.- Summary.

823. ŠKEGRO, Zdravko - TOMČIĆ, Zdenko: Komparativna analiza multiplikatora poljoprivredne potrošnje u gospodarstvu Hrvatske i Istre. - U: Hrvatska agrikulturna znanost na pragu trećeg tisućljeća : XXXV. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Opatija, 22. do 25. veljače 1999. - Zagreb : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu ; Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva Republike Hrvatske, 1999, str. 68. - Summary.
824. ŠTEFANIĆ, Ivan - ŠTEFANIĆ, Edita: Poljoprivreda Sjedinjenih Američkih Država. - Sociologija sela, Zagreb, Vol. 36 (1998) br. 1/4 (139/142), str. 127-144. - Bibliografija, str. 142. - Summary. - Résumé.
825. TANAKA, Keiko - JUSKA, Arunas - BUSCH, Lawrence: Globalisation of Agricultural Production and Research : The Case of the Rapeseed Subsector. - Sociologia Ruralis, Wageningen, Vol. 39 (1999), No. 1, p. 54-77. - Bibliography, p. 75-77.
826. (TRIDESETIPRVO) XXXI. agronomsko savjetovanje, Pula od 20. do 24. 02. 1995 godine. Knjiga sažetaka. - Zagreb : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, etc., 1995. - 122 str.
827. VAN DEN BAN, A. W. - HAWKINS, H. S.: Agricultural Extension. - Cambridge, MA : Blackwell Sciences Inc., 1996. - 294 p.
828. VASILJ, Durdica - STIPIĆ, N.: Održiva poljoprivreda : izazov statistici. - U: XXXIII. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Pula, 25. do 28. 02. 1997. : zbornik sažetaka. - Pula : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, etc., 1997, str. 7-8.
829. VIDAČEK, Željko: Razlozi i potrebe natapanja poljoprivrednih kultura u Hrvatskoj. - Gazophylacium, Zagreb, Vol. 2 (1995), br. 1/42, str. 257-265.
830. VISUALIZING Trends in the Structure of U.S. Agriculture : 1982 to 1992 / John K. Thomas, Frank M. Howell, et. al. - Rural Sociology, New York, Vol. 61 (1996), No. 2, p. 349-374.
831. VRŠEK, Ines - KURTELA, Mihaela: Stanje i mogućnosti razvoja ukrasnog vrtlarstva u Hrvatskoj. - Agronomski glasnik, Zagreb, Vol. 58 (1996), br. 2/4, str. 179-184.

832. WELSH, Rick: Vertical Coordination, Producer Response, and the Locus of Control over Agricultural Production Decisions. - *Rural Sociology*, Washington, Vol. 62 (1997), No. 4, p.491-507. - Bibliography, p. 505-507.
833. ZAKLJUČCI agronomskog savjetovanja "Zeleni dani", Poreč 14-16. ožujka 1996. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 58 (1996), br. 2/4, str. 303-307.
834. ZNAČAJKE poljoprivredne proizvodnje u naseljima starčevačke kulture na prostoru između Vinkovaca i Slavonskog Broda u Hrvatskoj / Ivan Jurić, Matko Bogunović, et al. - *Društvena istraživanja*, Zagreb, Vol. 10 (2001), br. 6 (56), str. 1131-1158. - Bibliografija, str. 1151-1156. - Summary. - Zusammenfassung.
835. ZNAOR, Darko: Ekološka poljoprivreda : poljoprivreda sutrašnjice. - Zagreb : Nakladni zavod Globus, 1996. - 469 str. : ilustr.
836. ŽIMBREK, Tito: Važnost poljoprivrede Zagrebačke regije u ponudi zagrebačkog tržišta voćem i povrćem. - *Gazophylacium*, Zagreb, Vol. 2 (1995), br. 1/2, str. 272-281.

11.3.1. Obiteljska poljoprivredna gospodarstva

837. BERGMANN, T.: Socio-Economic Situation of the Individual Peasants. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 30 (1990), No. 1, p. 48-62.
838. BRKIĆ, Srećko: Dileme u vezi s definicijom obiteljskog gospodarstva. - U: Izazovi hrvatskoj poljoprivredi na pragu 21. stoljeća : zbornik plenarnih izlaganja i sažetaka / Znanstveni skup, Poreč, 8.-11. studeni 2000. - Zagreb : Hrvatsko agroekonomsko društvo, 2000, str. 143-144. - Summary.
839. BROWN, David L. - KULCSAR, Laszlo: Household Economics Behavior in Post-Socialist Rural Hungary. - *Rural Sociology*, Mumford Hall, Vol. 66 (2001), No. 2, p. 157-180. - Bibliography, p. 178-180.
840. DEFILIPPIS, Josip: Obiteljska gospodarstva dalmatinskih otoka. - *Radovi Ekonomskog fakulteta*, Split, Vol. 4 (1994), br. 11, str. 337-354.
841. DEFILIPPIS, Josip: Prilog poznavanju seoskih domaćinstava Dalmacije. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 34 (1996), br. 133/134, str. 155-171. - Summary. - Résumé.

842. DEŽE, Jadranka - PETRAČ, Božidar - RANOGAJEC, Ljubica: Značaj čovjeka u razvitku poduzetništva obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava. - *Poljoprivreda*, Osijek, Vol. 4 (1998), br. 2, str. 1-9. - Bibliografija, str. 8. - Summary.
843. DJURFELDT, Göran: Defining and Operationalizing Family Farming from a Sociological Perspective. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 36 (1996), No. 3, p. 340-351. - Bibliography, p. 350-351.
844. EIKELAND, Sveinung: New Rural Pluriactivity? Household Strategies and Rural Renewal in Norway. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 39 (1999), No. 3, p. 359-376. - Bibliography, p. 375-376.
845. ERRINGTON, Andrew: A Comment on Djurfeldt's Definition of Family Farming. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 36 (1996), No. 3, p. 352-355. - Bibliography, p. 355.
846. EVANS, Nicholas - ILBERY, Brian: Exploring the Influence of Farm-Based Pluriactivity on Gender Relations in Capitalist Agriculture. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 36 (1996), No. 1, p. 74-92. - Bibliography, p. 91-92.
847. GARKOVICH, Lorraine - BOKEMEIER, Janet L. - FOOTE, Barbara: Harvest of Hope : Family Farming / Farming Families. - Lexington : University of Kentucky Press, 1995. - 236 p.
848. GOUSSIOS, Dimitris: The European and Local Context of Greek Family Farming. - *Sociologia Ruralis*, Assen, Vol. 35 (1995), No. 3/4, p. 322-334.
849. GRAY, John: Cultivating Farm Life on the Borders : Scottish Hill Sheep Farms and the European Community. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 36 (1996), No. 1, p. 27-50. - Bibliography, p. 48-50.
850. GRGIĆ, Zoran: Upravljanje govedarskom farmom u obiteljskom gospodarstvu. - U: Izazovi hrvatskoj poljoprivredi na pragu 21. stoljeća : zbornik plenarnih izlaganja i sažetaka / Znanstveni skup, Poreč, 8.-11. studeni 2000. - Zagreb : Hrvatsko agroekonomsko društvo, 2000, str. 158-159. - Summary.
851. HALLBERG, M. C. - FINDEIS, Jill L. - LASS, Daniel A.: Multiple Job-Holding among Farm Families. - Ames : Iowa State University, 1991.

852. HALUŠKA, Josip: Čimbenici razvoja govedarske proizvodnje i obiteljskih gospodarstava. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 60 (1998), br. 4, str. 211-217.
853. HRSTO, Davorin - RAKOVIĆ, Miroslav: Financiranje i kreditiranje poljoprivredno-prehrambene proizvodnje na obiteljskim gospodarstvima Republike Hrvatske. - *Poljoprivredne aktualnosti*, Zagreb, Vol. 30 (1994), br. 1/2, str. 121-128.
854. ILAK-PERŠURIĆ, Anita - ŽUTINIĆ, Durdica - ŠEHANOVIĆ, Jusuf: Nasljednik i efekt nasljeđivanja na obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima. - U: Izazovi hrvatskoj poljoprivredi na pragu 21. stoljeća : zbornik plenarnih izlaganja i sažetaka / Znanstveni skup, Poreč, 8.-11. studeni 2000. - Zagreb : Hrvatsko agroekonomsko društvo, 2000, str. 145-146. - Summary.
855. JERVELL, Anne Moxnes: Changing Patterns of Family Farming and Pluriactivity. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 39 (1999), No. 1, p. 100-116. - Bibliography, p. 115-116.
856. JURIC, Ivo: Problem razvoja obiteljskih gospodarstava u Hrvatskoj. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 58 (1996), br. 5, str. 391-392.
857. KALTOFT, Pernille: Values about Nature in Organic Farming Practice and Knowledge. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 39 (1999), No. 1, p. 39-53. - Bibliography, p. 52-53.
858. KALUGINA, Zemfira I. - MARTYNOVA, Irina: Autonomous Privately-Operated Farms in Russia. - Nivosibirsk : Institute of Economics and Industrial Engineering, 1994.
859. KOVAČIĆ, Matija: Socioekonomska in velikostna struktura kmetij v Sloveniji v obdobju 1981-1991. - Ljubljana : Inštitut za agrarno ekonomiko Biotehnične fakultete, 1996. - 105 str. - (Agrarna ekonomika in politika ; št. 2)
860. KRALJIČKOVIĆ, Josip - ŽIMBREK, Tito - FRANIĆ, Ramona: A Century of a Family Farm Survival in Croatia. - *Poljoprivredna znanstvena smotra*, Zagreb, Vol. 60 (1995), br. 3/4, str. 375-384.

861. KRALJIČKOVIĆ, Josip - JURAČAK, Josip: Strukturna obilježja proizvodnih resursa poljoprivrednih gospodarstava u Hrvatskoj. - *Poljoprivredne aktualnosti*, Zagreb, Vol. 30 (1994), br. 3/4, str. 421-434.
862. KRSTIĆ, Branko - ILIĆ, Gordana - ILIĆ, Sava: Konkurentnost poljoprivrednog gazdinstva i poslovno odlučivanje. - U: 37. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem : zbornik sažetaka, Opatija, 19.-13. veljače 2001. / ur. Vlado Kovačević. - Osijek : Poljoprivredni fakultet Sveučilišta, 2001., str. 75. - Summary.
863. A LEGACY under Threat? : Family Farming in Australia / ed. J. Lees. - Armidale, NSW : Universty of New England Press, 1997. - 259 p.
864. LOCKIE, Stewart - KITTO, Simon: Beyond the Farm Gate : Production-Consumption Networks and Agri-Food Research. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 40 (2000), No. 1, p. 3-19. - Bibliography, p. 17-19.
865. MAGDALENIĆ, Ivan - ŽUPANČIĆ, Milan: Socijalne i ekonomske značajke seljačkih gospodarstava i žumberačke poljoprivrede. - U: *Žumberak : baština i izazovi budućnosti* : zbornik u čast 700-te obljetnice prvog spomena imena *Žumberak* / ur. Ivan Magdalenić, Milan - Mile Vranešić i Milan Župančić. - Stari grad Žumberak : Odbor za proslavu 700-te obljetnice imena *Žumberak*, 1996, str. 235-284.
866. MARSDEN, Terry: Food Matters and the Matter of Food : Towards a New Food Governance? - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 40 (2000), No. 1, p. 20-29. - Bibliography, p. 29.
867. MARTINOVIĆ, Branko - KRPELJEVIĆ, A. - MARTINČIĆ, J.: Obiteljsko gospodarstvo - obnova i preporod hrvatskog sela. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 58 (1996), br. 2/4, str. 297-301.
868. MILAS, Zdenko - IVANKOVIĆ, Marko: Problemi upravljanja u vinogradarsko-vinarskim obiteljskim gospodarstvima Hercegovine. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 62 (2000), br. 3/4, str.191-200.
869. MILOTIĆ, Aldo - PERŠURIĆ, Dordano - ŠEHANOVIĆ, Jusuf: Obiteljsko poljoprivredno gospodarstvo. - *Gospodarstvo Istre, Pula*, Vol. 10 (1997), br. 1, str. 59-69.

870. MULLENEERS, E.G.J.: Contribution to a Private Farming System. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 58 (1996), br. 5, str. 353-362. - (Sažetak: Prilog privatnom poljoprivrednom sustavu.)
871. NETTING, R. McC.: Smallholders, Householders : Farm Families and the Ecology of Intensive, Sustainable Agriculture. - Stanford : Stanfords University Press, 1993. - 389 p.
872. PAR, Vjekoslav - JURAČAK, Josip - ŽUTINIĆ, Durdica: Društveno-gospodarske i proizvodne značajke poljoprivrednih gospodarstava. - U: *Društveno-gospodarske pretpostavke i projekcija razvitka poljoprivrede Grada Zagreba i Zagrebačke županije : studija* / Tito Žimbek, Miroslav Tratnik, et al. - Zagreb : Zavod za ekonomiku poljoprivrede i agrarnu sociologiju Agronomskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, etc., 1997, str. 91-119.
873. PAR, Vjekoslav - NJAVRO, Mario: Hortikultura proizvodnja na obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima. - U: *Izazovi hrvatskoj poljoprivredi na pragu 21. stoljeća : zbornik plenarnih izlaganja i sažetaka / Znanstveni skup, Poreč, 8.-11. studeni 2000.* - Zagreb : Hrvatsko agroekonomsko društvo, 2000, str. 119-120. - Summary.
874. PAR, Vjekoslav - NJAVRO, Mario: Obiteljsko poljoprivredno gospodarstvo u suvremenim uvjetima. - U: *Hrvatska agrikultura znanost na pragu trećeg tisućljeća : XXXV. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Opatija, 22. do 25. veljače 1999.* - Zagreb : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu ; Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva Republike Hrvatske, 1999, str. 65-66. - Summary.
875. PERŠURIĆ, Đordano - TOMČIĆ, Zdenko - MILOTIĆ, Aldo: Vinogradarsko-vinarska proizvodnja u obiteljskim gospodarstvima za potrebe turizma. - U: *Poljoprivreda i proizvodnja hrane u novom europskom okruženju : zbornik radova znanstvenog skupa*, Zagreb, 15. i 16. 12. 1994. / ur. Milan Maceljski. - Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1995, str. 145-154.
876. PETRAČ, Božidar - TOLIĆ, Snježana - DEŽE, Jadranka: Perspektive i aktualni problemi razvoja stočarske proizvodnje na obiteljskim gospodarstvima Slavonije i Baranje. - *Ekonomski vjesnik*, Osijek, Vol. 7 (1994), br. 1.

877. PLURIACTIVITY as a Livelihood Strategy in Irish Farm Households and its Role in Rural Development / Jim Kinsella, Susan Wilson, et al. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 40 (2000), No. 4, p. 481-496. - Bibliography, p. 495-496.
878. POLJOPRIVREDNA domaćinstva : obnova. - *Izvešća Hrvatskoga sabora*, Zagreb, Vol. 7 (1996), br. 170 (od 28. V.), str. 42-43.
879. POLJOPRIVREDNO obiteljsko gospodarstvo : obnova i preporod hrvatskog sela / Branko Martinović, Alojzije Krpeljević, et al. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 59 (1997), br. 2, str. 129-138. - Bibliografija, str. 137-138.
880. POPIS stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. ožujka 1991.: domaćinstva i poljoprivredna gospodarstva, po općinama / priredio Zlatko Grzelj. - Zagreb : Državni zavod za statistiku, 1996. - 406 str. - (Dokumentacija ; 894)
881. POTTER, Clive - LOBLEY, Matt: Unbroken Threads? Succession and Effects on Family Farms in Britain. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 36 (1996), No. 3, p. 286-306. - Bibliography, p. 305-306.
882. PROSTERMAN, Roy L. - HANSTAD, Timothy: A Fieldwork-based Appraisal of Individual Peasant Farming in Russia, in: *The Farmer Treat : The Political Economy and Agrarian Reform in Post-Soviet Russia* / ed. Don Van Atta. - Boulder, CO : Westview Press, 1993, p. 149-192.
883. RADINOVIĆ, Stipe: Razvitak obiteljskih gospodarstava u ratu razrušenim područjima. - U: *Izazovi hrvatskoj poljoprivredi na pragu 21. stoljeća : zbornik plenarnih izlaganja i sažetaka* / Znanstveni skup, Poreč, 8.-11. studeni 2000. - Zagreb : Hrvatsko agroekonomsko društvo, 2000, str. 149-150. - Summary.
884. RILKE, Dragutin - PETRAČ, Božidar: Posjedovna struktura u sastavu čimbenika aktivnosti obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava. - *Ekonomski vjesnik*, Osijek, 6 (1993), br. 1, str. 47-62.
885. RURAL Property and Economy in Post-Communist Albania / ed. H. Emel. - New York : Berghahn Books, 2000. - XXII, 160 p.

886. RUŽIĆ, Pavlo - BOŠKOVIĆ, Desimir: Ekonomika obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava u Istri. - U: XXXIV. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Opatija, 25. do 28. ož. 1998. : zbornik sažetaka. - Opatija : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, etc., 1998, str. 193-194. - Summary.
887. RUŽIĆ, Pavlo - BOŠKOVIĆ, Desimir: Ruralna ekonomija u funkciji razvoja obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava Istre. - U: Hrvatska agrikulturna znanost na pragu trećeg tisućljeća : XXXV. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Opatija, 22. do 25. veljače 1999. - Zagreb : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu ; Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva Republike Hrvatske, 1999, str. 59-60. - Summary.
888. STIPETIĆ, Vladimir: Pretvorba zapadnoeuropskog seljačkog gospodarstva u farmerski tip proizvodnje. - U: Ekonomika poljoprivrede u suvremenoj Hrvatskoj / ur. Vladimir Stipetić. - Zagreb : Ekonomski fakultet, 1992, knj. 2, str. 67-81.
889. STIPETIĆ, Vladimir: Prosječne i optimalne veličine poljoprivrednih gospodarstava u Zapadnoj Europi i Sjevernoj Americi. - Poljoprivredne aktualnosti, Zagreb, Vol. 29 (1993), br. 1/2, str. 69-90.
890. ŠEHANOVIĆ, Jusuf - ILAK-PERŠURIĆ, Anita: Proizvodni čimbenici seljačkog obiteljskog gospodarstva u Istarskoj županiji. - U: Hrvatska agrikulturna znanost na pragu trećeg tisućljeća : XXXV. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Opatija, 22. do 25. veljače 1999. - Zagreb : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu ; Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva Republike Hrvatske, 1999, str. 73. - Summary.
891. ŠESTANIĆ, Ivan: Osnove tradicijskog gospodarstva Žumberka. - U: Žumberak : baština i izazovi budućnosti : zbornik u čast 700-te obljetnice prvog spomena imena Žumberak / ur. Ivan Magdalenić, Milan - Mile Vranešić i Milan Županić. - Stari grad Žumberak : Odbor za proslavu 700-te obljetnice imena Žumberak, 1996, str. 99-118 ; ilustr.
892. ŠTAMBUK, Maja: Socijalna i ekonomska obilježja obiteljskog poljoprivrednog gospodarstva. - U: Budućnost na rubu močvare : razvojni izgledi naselja na Lonjskom polju / ur. Maja Štambuk, Ivan Rogić. - Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2001, str. 113-135. - (Biblioteka Zbornici ; knj. 14)

893. ŠTEFANIĆ, Ivan: Smjena paradigmi u obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima orijentiranim na proizvodnju mlijeka. - Sociologija sela, Zagreb, Vol. 34 (1996), br. 133/134, str. 211-222. - Summary. - Résumé.
894. ŠUNDALIĆ, Antun: Evolucija seljačkog posjeda i njezin utjecaj na seoski okoliš. - U: Prostor iza : kako modernizacija mijenja hrvatsko selo / ur. Maja Štambuk, et al. - Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2002, str. 197-219. - (Biblioteka Zbornici ; knj. 17)
895. TANIĆ, Stjepan: Institucije podrške poljoprivredi i obiteljska poljoprivredna gospodarstva. - Poljoprivredne aktualnosti, Zagreb, Vol. 30 (1994), br. 1/2, str. 111-120.
896. TAYLOR, Janet Edgar - NORRIS, Joan E.- HOWARD, Wayne H.: Succession Patterns of Farmer and Successor in Canadian Farm Families. - Rural Sociology, New York, Vol. 63 (1998), No. 4, p. 553-573.
897. TRATNIK, Miroslav - ŽIMBREK, Tito: Agrarna struktura : poljoprivredna gospodarstva. - U: Društveno-gospodarske pretpostavke i projekcija razvitka poljoprivrede Grada Zagreba i Zagrebačke županije : studija / Tito Žimbrek, Miroslav Tratnik, et al. - Zagreb : Zavod za ekonomiku poljoprivrede i agrarnu sociologiju Agronomskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, etc., 1997, str. 26-30.
898. ŽIMBREK, Tito - ŽUTINIĆ, Durda - PAR, Vjekoslav: Društveno-ekonomske značajke poljoprivrednih gospodarstava u Hrvatskoj : pogled u budućnost. - U: Izazovi hrvatskoj poljoprivredi na pragu 21. stoljeća : zbornik plenarnih izlaganja i sažetaka / Znanstveni skup, Poreč, 8.-11. studeni 2000. - Zagreb : Hrvatsko agroekonomsko društvo, 2000, str. 141-142. - Summary.
899. ŽIMBREK, Tito: Some Socioeconomic Characteristics of Family Farms of Hrvatsko Zagorje and Prigorje Regions in Croatia and Development Possibilities. - Poljoprivredna znanstvena smotra, Zagreb, Vol. 59 (1994), br. 2/3, str. 141-153.
900. ŽUPANČIĆ, Milan: Obiteljska poljoprivredna gospodarstva u Hrvatskoj. - U: Prostor iza : kako modernizacija mijenja hrvatsko selo / ur. Maja Štambuk, et al. - Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2002, str. 221-247. - (Biblioteka Zbornici ; knj. 17)

901. ŽUPANČIĆ, Milan: Poljoprivredna gospodarstva i poljoprivrednici. - U: Maja Štambuk, Milan Župancić i Ivan Kelebuš: *Županija zagrebačka : stanovništvo i socijalnogospodarske pretpostavke razvitka*. - Zagreb : Županija zagrebačka, 1995, str. 55-61.
902. ŽUPANČIĆ, Milan: Seljačka gospodarstva i žumberačka poljoprivreda. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 34 (1996), br. 131/132, str. 3-17. - Summary. - Résumé.
903. ŽUPANČIĆ, Milan: Socioekonomska obilježja i struktura domaćinstava i obitelji : veličina i sastav domaćinstva i obitelji. - U: Maja Štambuk, Milan Župancić i Ivan Kelebuš: *Županija zagrebačka : stanovništvo i socijalnogospodarske pretpostavke razvitka*. - Zagreb : Županija zagrebačka, 1995, str. 48-54.
904. ŽUPANČIĆ, Milan: Vitalna gospodarstva i preobražaj hrvatske poljoprivrede. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 33 (1995), br. 1/4 (127/130), str. 1-17. - Summary. - Résumé.

11.3.2. Dohodak u poljoprivredi. Financije

905. HRSTO, Davor - RAKOVIĆ, Miroslav: Financiranje i kreditiranje poljoprivredno-prehrambene proizvodnje na obiteljskim gospodarstvima RH. - *Poljoprivredne aktualnosti*, Zagreb, Vol. 30 (1994), br. 1/2, str. 121-128.
906. KARIĆ, Marijan - RANOGAJEC, Ljubica - DEŽE, Jadranka: Izračun troškova na temelju aktivnosti (ABC) u poljoprivrednoj proizvodnji. - U: 37. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem : zbornik sažetaka, Opatija, 19.-13. veljače 2001. / ur. Vlado Kovačević. - Osijek : Poljoprivredni fakultet Sveučilišta, 2001, str. 73. - Summary.
907. KARIĆ, Marijan - RANOGAJEC, Ljubica: Raspodjela općih troškova i odlučivanje u poljoprivrednoj proizvodnji. - U: Postignuća i perspektive hrvatskog poljodjelstva : zbornik sažetaka / 36. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Opatija, 22.-25. veljače 2000. / ur. Vlado Kovačević. - Osijek : Poljoprivredni fakultet Sveučilišta ; Zagreb : Hrvatsko agronomsko društvo, 2000, str. 62. - Summary.

908. KOVAČIĆ, Damir - TADIJANČEVIĆ, S.: Financiranje i računovodstveno porezni sustav hrvatskog poljodjelstva. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 61 (1999), br. 5/6, str. 293-308. - Bibliografija, str. 308.
909. KOVAČEVIĆ, Dragan: Utjecaj poreza na dodanu vrijednost (PDV-a) na poslovanje obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava. - U: XXXIV. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Opatija, 25. do 28. ož. 1998. : zbornik sažetaka. - Opatija : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, etc., 1998, str. 195-196. - Summary.
910. MILOTIĆ, Aldo - OPLANIĆ, Milan - ILAK-PERŠURIĆ, Anita: Poljoprivredno obiteljsko gospodarstvo i porezni sustav. - U: XXXIV. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Opatija, 25. do 28. ož. 1998. : zbornik sažetaka. - Opatija : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, etc., 1998, str. 192. - Summary.
911. RADINOVIĆ, Stipe: Obiteljska gospodarstva Dalmacije : korisnici kredita za razvoj stočarstva. - *Stočarstvo*, Zagreb, Vol. 48 (1994), br. 1/2, str. 9-17.
912. SEKULIĆ, M.: Efektivna carinska zaštita i privredni razvoj. - U: **Aktualni problemi privrednih kretanja i ekomske politike Hrvatske.** - Zagreb : Ekonomski institut - Zagreb, 1994.
913. SUSTAV praćenja ekonomike poljoprivrednih gospodarstava i načina gospodarenja / Budin T.(omislav), Žimbrek T.(ito), et al. - U: XXXIV. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Opatija, 25. do 28. ož. 1998. : zbornik sažetaka. - Opatija : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, etc., 1998, str. 188-189. - Summary.
914. ŠTEFANIĆ, Ivan: Značaj financijske analize u poslovanju poljoprivrednog gospodarstva. - U: **Postignuća i perspektive hrvatskog poljodjelstva : zbornik sažetaka / 36. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem**, Opatija, 22.-25. veljače 2000. / ur. Vlado Kovačević. - Osijek : Poljoprivredni fakultet Sveučilišta ; Zagreb : Hrvatsko agronomsko društvo, 2000, str. 26-27. - Summary.
915. TURČIĆ, Ivan: Makroekonomski razvoj županija Republike Hrvatske kroz tri desetljeća : 1961/1962. do 1990/1991. : narodni dohodak županija Republike Hrvatske. - Zagreb : Ekonomski institut ; Državni zavod za statistiku, 1997. - X, 185 str.

11.3.3. Zadrugarstvo. Kooperacija. Poduzetništvo

916. AVSEC, Franci: Zadruga v primerjalnem pravu. - Ljubljana : Inštitut za agrarno ekonomiko Biotehnične fakultete, 1996. - 186 str. - (Agrarna ekonomika in politika ; št. 3)
917. BALETIĆ, Zvonimir: Povratak zadruga izvornih načela. - Glasnik, Zagreb, Vol. 4 (1992), br. 112 (od 29. VI.), str. 22-23.
918. BATALJAK, Spomenka: Poljoprivredna poduzeća i zadruge. - U: Društveno-gospodarske pretpostavke i projekcija razvitka poljoprivrede Grada Zagreba i Zagrebačke županije : studija / Tito Žimbrek, Miroslav Tratnik, et al. - Zagreb : Zavod za ekonomiku poljoprivrede i agrarnu sociologiju Agronomskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, etc., 1997, str. 120-122.
919. BOBANAC, Mate - TRATNIK, Miroslav: The Influence of Pupil's Cooperatives on Vocational Guidance. - Poljoprivredna znanstvena smotra, Zagreb, Vol. 60 (1995), br. 3/4, str. 367-374.
920. BOŠKOVIĆ, Desimir - VUKČEVIĆ, Mladen : Poduzetništvo kao čimbenik transformacije agrosustava u Hrvatskoj. - U: 37. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem : zbornik sažetaka, Opatija, 19.-13. veljače 2001. / ur. Vlado Kovačević. - Osijek : Poljoprivredni fakultet Sveučilišta, 2001, str. 69. - Summary.
921. KOVAČIĆ, Damir - JURAČAK, Josip - ŽUTINIĆ, Durdica: Willingness of Farmers to Cooperative : Field Study Results in the Zagreb Rural Area. - Društvena istraživanja, Zagreb, Vol. 10 (2001), br. 6 (56), str. 1119-1129. - Summary. - Zusammenfassung. (Sažetak: Voljnost seljaka za poslovno povezivanje : rezultati terenske studije u ruralnoj okolini Zagreba)
922. MAJICA, Mile: Kako smo stvarali *Novu zoru* / ur. Edvard Šprljan. - Zadar : Narodni list, 1999. - 92 str.
923. MATAGA, Željko: Seljak i zadruga. - Bjelovar : Prosvjeta, 1995. - 256 str.
924. MATAGA, Željko - MATIJAŠEVIĆ, Anton - KOSIJER, Miloš: Zadrugni priručnik. - Zagreb : Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva Republike Hrvatske, 1996. - 96 str.

925. **MOGUĆNOSTI poslovnog povezivanja u poljoprivredi : prethodni rezultati empirijskog istraživanja na području zagrebačkog "prstena" / Josip Juračak, Damir Kovacic, Durdica Žutinić, et al. - U: Hrvatska agrikulturna znanost na pragu trećeg tisućljeća : XXXV. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Opatija, 22. do 25. veljače 1999. - Zagreb : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu ; Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva Republike Hrvatske, 1999, str. 57-58. - Summary.**
926. **ORSAG, Silvije: Tipologija poduzeća. - U: Ekonomika poljoprivrede u suvremenoj Hrvatskoj / ur. Vladimir Stipetić. - Zagreb : Ekonomski fakultet, 1992, knj. 2, str. 37-48.**
927. **PAR, Vjekoslav - NJAVRO, Mario - ŽIMBREK, Tito: Zakonska osnova zadruge i udruga u Hrvatskoj. - U: Izazovi hrvatskoj poljoprivredi na pragu 21. stoljeća : zbornik plenarnih izlaganja i sažetaka / Znanstveni skup, Poreč, 8.-11. studeni 2000. - Zagreb : Hrvatsko agroekonomsko društvo, 2000, str. 125-126. - Summary.**
928. **TANIĆ, Stjepan: Institucijska potpora razvitku poduzetništva na obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima. - Agronomski glasnik, Zagreb, Vol. 58 (1996), br. 5, str. 375-385.**

11.3.4. Inovacije u gospodarstvu

929. **ČULJAT, Mile - FILIPOVIĆ, Dubravko - KOŠUTIĆ, Silvio: Mehaniziranje procesa proizvodnje na obiteljskim gospodarstvima Hrvatske. - Agronomski glasnik, Zagreb, Vol. 58 (1996), br. 2/4, str. 221-232.**
930. **ČULJAT, Mile: Razvoj poljodjelske tehnike je u detaljima. - Poljoprivredne aktualnosti, Zagreb, Vol. 30 (1994), br. 1/2, str. 183-193.**
931. **ČULJAT, Mile: Zastarjelu i uništenu poljoprivrednu tehniku zamijeniti integralnom. - U: Obnova i razvoj istočne Hrvatske : zbornik radova. - Osijek : Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, 1992.**
932. **HEBLIN, Dominka - BOROŠIĆ, Josip: Materijali za pokrivanje zaštićenih prostora. - Poljoprivredne aktualnosti, Zagreb, Vol. 30 (1994), br. 6, str. 937-944.**

933. FILIPOVIĆ, Dubravko - GRGIĆ, Zoran - ČULJAT, Mile: Promišljeno opremanje obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava Hrvatske. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 59 (1997), br. 2, str. 83-93. - Bibliografija, str. 92-93.
934. INA u poljoprivredi Hrvatske. - *Poljoprivredne aktualnosti*, Zagreb, Vol. 30 (1994), br. 3/4, str. 567-573.
935. INDUCED Innovation Theory and International Agricultural Development : A Reassessment / ed. B. M. Koppel. - Baltimore, etc. : The Johns Hopkins University Press, 1995. - VIII, 190 p.
936. ISTRAŽIVANJE racionalnijeg korištenja sredstava poljoprivredne mehanizacije na obiteljskim gospodarstvima / Luka Šumanovac, Dušan Brkić, Tomislav Jurić, et al. - U: XXXIV. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Opatija, 25. do 28. ož. 1998. : zbornik sažetaka. - Opatija : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, etc., 1998, str. 353-354. - Summary.
937. INVESTICIJE u poljoprivredi / Marina Mikšić, Nada Murgić, et al. - Zagreb : Hrvatski zavod za poljoprivrednu savjetodavnu službu, 2001. - 68 str. : ilustr.
938. JELASKA, Sibila: Utjecaj biotehnologije na poljodjelstvo. - U: Postignuća i perspektive hrvatskog poljodjelstva : zbornik sažetaka / 36. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Opatija, 22.-25. veljače 2000. / ur. Vlado Kovačević. - Osijek : Poljoprivredni fakultet Sveučilišta ; Zagreb : Hrvatsko agronomsko društvo, 2000, str. 22-23. - Summary.
939. KNI EWALD, Zlatko: Značenje privatnog djelokruga u primjeni biotehnologije i proizvodnji hrane. - U: Poljoprivreda i proizvodnja hrane u novom europskom okruženju : zbornik radova znanstvenog skupa, Zagreb, 15. i 16. 12. 1994. / ur. Milan Macelj ski. - Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1995, str. 219-232.
940. MARIĆ, Vladimir: Primjena biotehnologije u proizvodnji hrane. - U: Poljoprivreda i proizvodnja hrane u novom europskom okruženju : zbornik radova znanstvenog skupa, Zagreb, 15. i 16. 12. 1994. / ur. Milan Macelj ski. - Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1995, str. 183-193.
941. NOVAK, Zdenko: Razvoj traktora u Hrvatskoj. - *Poljoprivredne aktualnosti*, Zagreb, Vol. 30 (1994), br. 3/4, str. 563-566.

942. RADIĆ, Ljubo - BRKIĆ, Ivan - VUJEVIĆ, Stipe: Doprinos oplemenjivanja na Poljoprivrednom institutu Osijek proizvodnji kukuruza u istočnoj Hrvatskoj od 1960. do 1993. godine. - *Poljoprivredne aktualnosti*, Zagreb, Vol. 30 (1994), br. 3/4, str. 367-385.
943. ŠUMANOVAC, Luka: Racionalno korištenje sredstava poljoprivredne mehanizacije na obiteljskim gospodarstvima. - *Agriculturae conspectus scientificus* = *Poljoprivredna znanstvena smotra*, Zagreb, Vol. 63 (1998), br. 1/2, str. 27-41. - Bibliografija, str. 40-41. - Summary.
944. TRATNIK, Miroslav: Utjecaj tehničko-tehnološkog napretka na potrebu za radom u hrvatskoj poljoprivredi. Disertacija. - Zagreb : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1994. - 124 str. ; prilozi.
945. UTJECAJ veličine obradive površine na iskorištenje traktora u obiteljskim gospodarstvima / L. Šumanovac, V. Par, et al. - *Agriculturae conspectus scientificus* = *Poljoprivredna znanstvena smotra*, Zagreb, Vol. 62 (1997), br. 3/4, str. 243-249. - Bibliografija, str. 248-249. - Summary.
946. VASILJ, Ivo: John Deere ide ususret razvoju novih tehnologija biljne proizvodnje. - *Poljoprivredne aktualnosti*, Zagreb, Vol. 30 (1994), br. 3/4, str. 559-561.
947. VIDAKOVIĆ, Mirko - BALETOVIĆ, Zdenko: Tehnika za obradu tla, sjetvu i borbu protiv korova. - *Poljoprivredne aktualnosti*, Zagreb, Vol. 30 (1994), br. 1/2, str. 195-201.
948. ZRILIĆ, Nataša: Tehnički progres poljoprivredne proizvodnje u djelima prof. dr. Mije Mirkovića. - U: *Problemi obnove u funkciji razvoja Republike Hrvatske : zbornik radova Dvadesetog znanstvenog skupa Susreti na dragom kamenu 1996.* / ur. Pavao Ravlić. - Pula : Fakultet ekonomije i turizma "Dr. Mijo Mirković", 1996, str. 25-32.

11.4. Agroindustrijski kompleks

949. ELJUGA, Luka - IPŠA, Josip: Programska orijentacija i organizacija razvoja "Belja". - *Poljoprivredne aktualnosti*, Zagreb, Vol. 30 (1994), br. 3/4, str. 513-518.

950. FRANIĆ, Ramona: Prerada poljoprivrednih proizvoda. - U: Društveno-gospodarske pretpostavke i projekcija razvitka poljoprivrede Grada Zagreba i Zagrebačke županije : studija / Tito Žimbrek, Miroslav Tratnik, et al. - Zagreb : Zavod za ekonomiku poljoprivrede i agrarnu sociologiju Agronomskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, etc., 1997, str. 57-63.
951. IVANKOVIĆ, Marko - MILAS, Zdenko: Dodirne točke i uzajamno prožimanje poljoprivredno-prehrambenih sustava Federacije Bosne i Hercegovine i Hrvatske. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 61 (1999), br. 5/6, str. 279-292. - Summary.
952. LOBAO, Linda M.: Locality and Inequality : Farm and Industry Structure and Socio-economic Conditions. - Albany : State University of New York Press, 1990.
953. LOVRIĆ, Tomislav: Strukturiranje prerade poljoprivrednih proizvoda u Hrvatskoj u novom okruženju. - U: Poljoprivreda i proizvodnja hrane u novom europskom okruženju : zbornik radova znanstvenog skupa, Zagreb, 15. i 16. 12. 1994. / ur. Milan Maceljski. - Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1995, str. 195-210.
954. LUIĆ, Zvonimir - BALENTOVIĆ, Ilija: Prednosti razvoja kombinata "Đuro Đaković". - *Poljoprivredne aktualnosti*, Zagreb, Vol. 30 (1994), br. 3/4, str. 579-585.
955. PROGRAM tvrtke VADO primjeren je opskrbi obiteljskih i velikih komercijalnih gospodarstava. - *Poljoprivredne aktualnosti*, Zagreb, Vol. 30 (1994), br. 3/4, str. 575-578.
956. ŠKEGRO, Zdravko - TOMČIĆ, Zdenko: Privatizacija i restrukturiranje poljoprivrednih poduzeća u Istri. - U: XXXIV. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Opatija, 25. do 28. 02. 1998. : zbornik sažetaka. - Opatija : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, etc., 1998, str. 184-187. - Summary.
957. VUKČEVIĆ, Mladen - BOŠKOVIĆ, Desimir: Model transformacije velikih agrarnih poduzeća ka tržišnoj ekonomiji. - U: 37. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem : zbornik sažetaka, Opatija, 19.-13. veljače 2001. / ur. Vlado Kovačević. - Osijek : Poljoprivredni fakultet Sveučilišta, 2001, str. 84. Summary.

958. WINSON, Anthony: The Intimate Commodity : Food and the Development of the Agro-Industrial Complex in Canada. - Toronto : Garamond Press, 1993.
959. WOLF, Steven A. - WOOD, Spencer D.: Procecion Farming : Environmental Legitimation, Commodification of Information, and Industrial Coordination. - Rural Sociology, New York, Vol. 62 (1997), No. 2, p. 180-206.
960. ZNAČENJE reintegracije privremeno okupiranog dijela poljoprivredno-prehrambenog sustava Županije osječko-baranjske / Hrvatska gospodarska komora, etc. - Zagreb : Hrvatska gospodarska komora, 1995. - 22 str. ; ilustr.

11.5. Tržište. Marketing

961. BABAN, Ljubomir: Utjecaj europskog tržišta na prilagodbu hrvatske poljoprivredne ponude. - U: Poljoprivreda i proizvodnja hrane u novom europskom okruženju : zbornik radova znanstvenog skupa, Zagreb, 15. i 16. 12. 1994. / ur. Milan Maceljski. - Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1994, str. 25-46.
962. BOŠKOVIĆ, Desimir: Marketing strategija u modernoj poljoprivredi. - U: Hrvatska agrikulturna znanost na pragu trećeg tisućljeća : XXXV. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Opatija, 22. do 25. veljače 1999. - Zagreb : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu ; Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva Republike Hrvatske, 1999, str. 63-64. - Summary.
963. BOŠKOVIĆ, Desimir: Organiziranost tržišta poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u Istri. - U: XXXIV. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Opatija, 25. do 28. 02. 1998. : zbornik sažetaka. - Opatija : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, etc., 1998, str. 209-212. - Summary.
964. BOŽIĆ, Miroslav: Neke odlike potražnje i potrošnje ratarskih proizvoda u Hrvatskoj. - Poljoprivredne aktualnosti, Zagreb, Vol. 30 (1994), br. 5, str. 623-638.
965. BOŽIĆ, Miroslav: Tendencije i prognoza izvoza voća i povrća Republike Hrvatske. - Poljoprivredna znanstvena smotra, Zagreb, 59/1994, br. 4, str. 337-355.

966. GRAHOVAC, Petar: Hrvatski izvoz i uvoz poljoprivrednih proizvoda : 1966. - 1997. godine. - U: Hrvatska agrikulturna znanost na pragu trećeg tisućljeća : XXXV. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Opatija, 22. do 25. veljače 1999. - Zagreb : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu ; Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva Republike Hrvatske, 1999, str. 69. - Summary.
967. GRGIĆ, Zoran - BOŽIĆ, Miroslav - KOVAČEVIĆ, Drago: Temeljna obilježja potrošnje povrća u Hrvatskoj. - Poljoprivredne aktualnosti, Zagreb, Vol. 30 (1994), br. 5, str. 615-622.
968. HOLLOWAY, Lewis - KNEAFSEY, Moya: Reading the Space of the Farmers' Market : A Preliminary Investigation from the UK. - Sociologia Ruralis, Wageningen, Vol. 40 (2000), No. 3, p. 285-299. - Bibliography, 298-299.
969. KOLEGA, Ante: Strategija marketinga hrvatskog poljodjelstva. - U: Izazovi hrvatskoj poljoprivredi na pragu 21. stoljeća : zbornik plenarnih izlaganja i sažetaka / Znanstveni skup, Poreč, 8.-11. studeni 2000. - Zagreb : Hrvatsko agroekonomsko društvo, 2000, str. 54-63. - Summary.
970. KOLEGA, Ante - KOVAČIĆ, Damir: Tržište i promet poljoprivrednih proizvoda. - U: Društveno-gospodarske pretpostavke i projekcija razvitka poljoprivrede Grada Zagreba i Zagrebačke županije : studija / Tito Žimbek, Miroslav Tratnik, et al. - Zagreb : Zavod za ekonomiku poljoprivrede i agrarnu sociologiju Agronomskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, etc., 1997, str. 64-72 te 148-150.
971. KOLEGA, Ante: Tržište u poljodjelstvu. - Zagreb : Alfa, 1999.
972. KOLEGA, Ante: Tržište (marketing) u poljodjelstvu. - Agronomski glasnik, Zagreb, Vol. 58 (1996), br. 2/4, str. 285-295.
973. KOVAČIĆ, Damir: Izravno tržište mlijeka u Hrvatskoj. Disertacija. - Zagreb : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1994.
974. KOVAČIĆ, Damir: Tržne mogućnosti za osnovne poljoprivredno-prehrambene proizvode. - U: Društveno-gospodarske pretpostavke i projekcija razvitka poljoprivrede Grada Zagreba i Zagrebačke županije : studija / Tito Žimbek, Miroslav Tratnik, et al. - Zagreb : Zavod za ekonomiku poljoprivrede i agrarnu sociologiju Agronomskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, etc., 1997, str. 73-90.

975. MILETA, Vlatko: Republika Hrvatska i Svjetska trgovinska organizacija. - Informator, Zagreb, 1997, br. 4477 (od 1. II.), str. 2.
976. NYGARD, Berit - STORSTAD, Oddveig: De-globalization of Food Markets? Consumer Perceptions of Safe Food : The Case of Norway. - Sociologia Ruralis, Wageningen, Vol. 38 (1998), No. 1, p. 35-53. - Bibliography, p. 52-53.
977. ROCCO, Fedor - STRBAŠIĆ, Marijan - MATULIĆ, Frane: Marketing i izvoz hrvatskih vina. - U: Poljoprivreda i proizvodnja hrane u novom europskom okruženju : zbornik radova znanstvenog skupa, Zagreb, 15. i 16. 12. 1994. / ur. Milan Maceljski. - Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1995, str. 155-160.
978. SCHIEBEL, Walter: Importance of Food Marking (Branding) on the Market in the Aim to Support Producer's Income. - U: Izazovi hrvatskoj poljoprivredi na pragu 21. stoljeća : zbornik plenarnih izlaganja i sažetaka / Znanstveni skup, Poreč, 8.-11. studeni 2000. - Zagreb : Hrvatsko agroekonomsko društvo, 2000, str. 42. - Summary.
979. SCOTT, Gregory J.: Prices, Products, and People : Analyzing Agricultural Markets in Developing Countries. - Boulder, Col. : Lynne Rienner Publishers, 1995. - XXII, 495 p.
980. STIPETIĆ, Vladimir - JOVANČEVIĆ, Radmila: Promjene na svjetskom tržištu poljoprivrednih proizvoda u minulih trideset godina : 1962-1992.. - U: Poljoprivreda i proizvodnja hrane u novom europskom okruženju : zbornik radova znanstvenog skupa, Zagreb, 15. i 16. 12. 1994. / ur. Milan Maceljski. - Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1995, str. 9-23.
981. SUMNER, Daniel A.: Agricultural Trade Policy : Letting Markets Work. - Washington, D.C. : AEI Press, 1995. - XIII, 149 p. - (AEI Studies in Agricultural Policy)

11.6. Ruralni turizam. Seljački turizam

982. BESSIERE, Jacinthe: Local Development and Haritage : Traditional Food and Cuisine as Tourist Attraction in Rural Areas. - Sociologia Ruralis, Wageningen, Vol. 38 (1998), No. 1, p. 21-34. - Bibliography, p. 33-34.

983. BOŠKOVIĆ, Desimir - RUŽIĆ, Pavlo - TOMČIĆ, Zdenko: Tržišne mogućnosti razvoja agroturizma u Istri. - U: XXXIV. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Opatija, 25. do 28. ož. 1998. : zbornik sažetaka. - Opatija : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, etc., 1998, str. 203-206. - Summary.
984. CETINSKI, Vinka - KUŠEN, Eduard: Mjesto i uloga ruralnog turizma u strategiji razvoja hrvatskog turizma. - U: Razvoj ruralnog turizma u kontinentalnom dijelu Hrvatske : zbornik radova / ur. Vinka Cetinski, et al. - Zagreb : Hrvatski farmer, 1995, str. 1-9.
985. CUKOR, Stjepan: Razlozi za ulaganje u razvoj turističkih seljačkih gospodarstava : uvjeti kreditiranja i povratni rezultati. - U: Turizam na seljačkom gospodarstvu : mogućnosti i ograničenja : zbornik radova / ur. Dijana Katica. - Zagreb : Hrvatski farmer d. d., 1996, str. 18-21.
986. FIRŠT GODEK, Lidija - GODEK, Josip: Razvoj seoskog turizma u Bjelovarskobilogorskoj županiji. - Agronomski glasnik, Zagreb, Vol. 58 (1996), br. 6, str. 465-467.
987. FRANOVIĆ, Antun: Otvorena pitanja zdravstvenog turizma ruralne Hrvatske. - U: Razvoj ruralnog turizma u kontinentalnom dijelu Hrvatske : zbornik radova / ur. Vinka Cetinski, et al. - Zagreb : Hrvatski farmer, 1995, str. 57-60.
988. GUGIĆ, G.: Tradicionalno pašarenje u Parku prirode kao turistička atrakcija? - Bilten Parka prirode Lonjsko polje, Jasenovac, 1999, br. 1, str. 17-20.
989. HORVAT, A. C.: Prilika za hrvatsko selo. - Okoliš, Zagreb, 2000, br. 101, str. 25-27.
990. JORDAN, Peter: Neke razlike i sličnosti utjecaja turizma na ruralna periferna područja u Hrvatskoj i Austriji. - U: (Drugi) 2. hrvatski geografski kongres, Lovran, 30. rujna - 03. listopada 1999. : zbornik radova / ur. Dane Pejnović. - Zagreb : Hrvatsko geografsko društvo, 2000, str. 233-241. - Bibliografija, str. 238-240. - Summary.
991. KAMPL, Branimir: Mogućnosti kreditiranja seoskog turizma. - U: Razvoj ruralnog turizma u kontinentalnom dijelu Hrvatske : zbornik radova / ur. Vinka Cetinski. - Zagreb : Hrvatski farmer, 1995, str. 159-160.

992. KATICA, Dijana: Organizacija marketinga ruralnog turizma. - U: **Razvoj ruralnog turizma u kontinentalnom dijelu Hrvatske : zbornik radova / ur. Vinka Cetinski.** - Zagreb : Hrvatski farmer, 1995, str. 152-156.
993. KRAJAČEVIĆ, Vlado: Seljačko gospodarstvo, izletišta i klet "Dobrovita". - U: **Turizam na seljačkom gospodarstvu : mogućnosti i ograničenja : zbornik radova / ur. Dijana Katica.** - Zagreb : Hrvatski farmer d. d., 1996, str. 37.
994. KUŠEN, Eduard: Hrvatski otoci u deset slika : prilog procjeni utjecaja turizma na razvoj hrvatskih otoka. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 39 (2001), br. 1/4 (151/154). - Summary. - Résumé, str. 109-152.
995. KUŠEN, Eduard: Prezentacija hrvatskog ruralnog područja i seljačkog gospodarstva. - U: **Turizam na seljačkom gospodarstvu : mogućnosti i ograničenja : zbornik radova / ur. Dijana Katica.** - Zagreb : Hrvatski farmer d. d., 1996, str. 5-8.
996. KUŠEN, Eduard - CETINSKI, Vinka: Seljački turizam. - U: **Razvoj ruralnog turizma u kontinentalnom dijelu Hrvatske : zbornik radova / ur. Vinka Cetinski.** - Zagreb : Hrvatski farmer, 1995, str. 12-19.
997. MALER, Marcel: Poljoprivredni resursi u funkciji razvitka turizma Republike Hrvatske. - U: **Postignuća i perspektive hrvatskog poljodjelstva : zbornik sažetaka / 36. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Opatija, 22.-25. veljače 2000. / ur. Vlado Kovačević.** - Osijek : Poljoprivredni fakultet Sveučilišta ; Zagreb : Hrvatsko agronomsko društvo, 2000, str. 67. - Summary.
998. MARTINEC, Josip: Marketinška strategija turizma Krapinsko-zagorske županije. - U: **Turizam na seljačkom gospodarstvu : mogućnosti i ograničenja : zbornik radova / ur. Dijana Katica.** - Zagreb : Hrvatski farmer d. d., 1996, str. 26-30.
999. MOVČAN, Josip: Vizija razvoja turizma i ekološka stabilizacija Međimurja. - *Turizam*, Zagreb, Vol. 43 (1995), br. 1/2, str. 15-21.
1000. MRKOCI, Lidija: Ruralni turizam u strategiji razvoja hrvatske poljoprivrede. - U: **Razvoj ruralnog turizma u kontinentalnom dijelu Hrvatske : zbornik radova / ur. Vinka Cetinski.** - Zagreb : Hrvatski farmer, 1995, str. 10-11.

1001. PEPEONIK, Zlatko: Turizam kao nositelj razvoja Hrvatske. - U: (Prvi) I. hrvatski geografski kongres : geografija u funkciji razvoja Hrvatske, Zagreb, 12. i 13. listopada 1995. : zbornik radova / ur. Zlatko Pepeonik. - Zagreb : Hrvatsko geografsko društvo, 1996, str. 115-120. - Summary.
1002. RASTOVAC, Zvonko: Čigoč : europsko selo roda. - U: Turizam na seljačkom gospodarstvu : mogućnosti i ograničenja : zbornik radova / ur. Dijana Katica. - Zagreb : Hrvatski farmer d.d., 1996, str. 34-36.
1003. RASTOVAC, Zvonko: Europsko selo roda - Čigoč. - U: Razvoj ruralnog turizma u kontinentalnom dijelu Hrvatske: zbornik radova / ur. Vinka Cetinski. - Zagreb : Hrvatski farmer, 1995, str. 86-87.
1004. RAZVOJ ruralnog turizma u kontinentalnom dijelu Hrvatske : zbornik radova / Miljenko Babić, et al. ; ur. Vinka Cetinski. - Zagreb : Hrvatski farmer, 1995. - 162 str.
1005. REŽEK, Zdravko: Jaskanski kraj. - U: Turizam na seljačkom gospodarstvu : mogućnosti i ograničenja : zbornik radova / ur. Dijana Katica. - Zagreb : Hrvatski farmer d. d., 1996, str. 32-33.
1006. ROJE, Milivoj: Seoski turizam u zagorskom dijelu Splitsko-dalmatinske županije. - U: Razvoj ruralnog turizma u kontinentalnom dijelu Hrvatske : zbornik radova / ur. Vinka Cetinski. - Zagreb : Hrvatski farmer, 1995, str. 26-28.
1007. SELANEC, Darko: Županija koprivničko-križevačka. - U: Turizam na seljačkom gospodarstvu : mogućnosti i ograničenja : zbornik radova / ur. Dijana Katica. - Zagreb : Hrvatski farmer d. d., 1996, str. 31.
1008. SENČIĆ, Marija: Seljački turizam ili turizam na seljačkim gospodarstvima u Vukovarsko-srijemskoj županiji. - U: Turizam na seljačkom gospodarstvu : mogućnosti i ograničenja : zbornik radova / ur. Dijana Katica. - Zagreb : Hrvatski farmer d. d., 1996, str. 22-25.
1009. SOLDI, Zvonimir: Pravilnik o pružanju ugostiteljskih usluga u seljačkom domaćinstvu. - U: Turizam na seljačkom gospodarstvu : mogućnosti i ograničenja : zbornik radova / ur. Dijana Katica. - Zagreb : Hrvatski farmer d.d., 1996, str. 9-17.

- 1010. TURIZAM na seljačkim gospodarstvima / HGK. - Zagreb : Hrvatska gospodarska komora, 1998. - 10 str.
- 1011. TURIZAM na seljačkom gospodarstvu : mogućnosti i ograničenja : zbornik radova / ur. Dijana Katica. - Zagreb : Hrvatski farmer d. d., 1996. - 38 str.
- 1012. VERBOLE, Alenka: Negotiating Rural Tourism Development et the Local Level : A Study in Pišece, Slovenia. - (S. l., Holland) : Pousen & Looijen BV, 1999.

12. Uređenje prostora. Seoska naselja. Seoska arhitektura

- 1013. BENAC, Čedomir: Prostorni plan Primorsko-goranske županije : inženjersko-geološke podloge. - U: (Drugi) 2. hrvatski geografski kongres ... / ur. Dane Pejnović. - Zagreb : Hrvatsko geografsko društvo, 2000, str. 347-353.
- 1014. BUDUĆNOST na rubu močvare : razvojni izgledi naselja na Lonjskom polju / ur. Maja Štambuk, Ivan Rogić. - Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2001. - 291 str. - (Biblioteka Zbornici ; knj. 14)
- 1015. DEFILIPPIS, Josip: Razvitak hrvatskog agrarnog krajolika. - U: **Prostor iza : kako modernizacija mijenja hrvatsko selo** / ur. Maja Štambuk, et al. - Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2002, str. 249-264. - (Biblioteka Zbornici ; knj. 17)
- 1016. DEFILIPPIS, Josip: Treba li nam strategija razvoja seoske sredine. - **Sociologija sela**, Zagreb, Vol. 28 (1990), br. 109/110, str. 161-171. - Summary. - Résumé.
- 1017. DESIN, Marina - DUIĆ-KOWASKY, Nada: Ratna razaranja na malim povijesnim središtima u ruralnom prostoru hrvatske. - **Zbornik za narodni život i običaje**, Zagreb, 1995, br. 53, str. 217-228.
- 1018. DUIĆ, Robert: Agrarni krajorazi na pragu 21. stoljeća u traganju za izgubljenim karakterom. - U: **Hrvatska agrikulturna znanost na pragu trećeg tisućljeća : XXXV. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem**, Opatija, 22. do 25. veljače 1999. - Zagreb : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu ; Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva Republike Hrvatske, 1999, str. 250-251. - Summary.

1019. EHRENTAUT, Adolf: Globalization and the Representation of Rurality : Alpine Open-Air Museums in Advanced Industrial Societies. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 36 (1996), No. 1, p. 4-26. - Bibliography, p. 24-26.
1020. GOTHARDI-PAVLOVSKY, Beata: Ruralni prostor i sadržaj Brsečine. - *Liburnijske teme*, Opatija, 1994, sv. 8, str. 179-206.
1021. HUSANOVIĆ-PEJNOVIĆ, Dragica: Utjecaj prometa na okrupnjavanje naseljenosti u podvelebitskom Primorju. - U: (Drugi) 2. hrvatski geografski kongres, Lovran, 30. rujna - 03. listopada 1999. : zbornik radova / ur. Dane Pejnović. - Zagreb : Hrvatsko geografsko društvo, 2000, str. 273-283. - Bibliografija, str. 282. - Summary.
1022. JESCHKE, Hans-Peter: Europska povelja za ruralne prostore i nove strategije za ruralnu Austriju = The European charter for rural areas and new strategies for rural Austria / prijevod i Uvod Jasenka Kranjčević. - *Vijesti muzealaca i konzervatora*, Zagreb, 2002, br. 1, str. 34-38.
1023. JURČIĆ, Vinko: Kultura krajobrazu u obavljanju dvojne društvene funkcije u nas. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 59 (1997), br. 3/4, str. 191-201. - Bibliografija, str. 199-201.
1024. KAYSER, Bernard: Country Planning, Development Policies and the Future of Rural Areas. - *Sociologia Ruralis*, Assen, Vol. 31 (1991), No. 4, p. 262-268.
1025. KOŠČAK, Marko: Iskustva cjelovitog razvoja ruralnih prostora i obnova sela u općini Trebnje. - U: *Razvoj ruralnog turizma u kontinentalnom dijelu Hrvatske : zbornik radova / ur. Vinka Cetinski, et al.* - Zagreb : Hrvatski farmer, 1995, str. 20-25.
1026. KRANJČEVIĆ, Jasenka: Kratak pregled prostornog planiranja ruralnih naselja u Hrvatskoj od sredine XIX. do sredine XX. stoljeća. - *Vjesnik muzealaca i konzervatora*, Zagreb, 2001, br. 4, str. 28-34.
1027. KRANJČEVIĆ, Jasenka: Povijesni pregled planiranja sela u 19. i 20. stoljeću. - *Okoliš*, Zagreb, Vol. 11 (2001), br. 102, str. 12-14.

1028. KRANJČEVIĆ, Jasenka: Pregled prostornih planova sela u Hrvatskoj od sredine 19. do sredine 20. stoljeća. - Zagreb : Hrvatska komora arhitekata i inženjera ; Društvo arhitekata ; Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja, 2002. - 60 str. : ilustr. - Bibliografija, str. 58-60. (Izložbu i katalog priredila Jasenka Kranjčević.)
1029. KRANJČEVIĆ, Jasenka: Prilog poznavanju prostornog planiranja ruralnih prostora : sela u Hrvatskoj od sredine XIX. do sredine XX. st. - *Prostor*, Zagreb, Vol. 7 (1999), br. 1 (17), str. 1-24.
1030. KRANJČEVIĆ, Jasenka: Prostorno planiranje i obnova sela. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 34 (1996), br. 133/134, str. 195-197. - Summary. - Résumé.
1031. KUŠAN, Ana: Kulturni krajobrazi kao simboli nacionalnog identiteta : očuvati ili mijenjati? - *Agriculturae conspectus scientificus = Poljoprivredna znanstvena smotra*, Zagreb, Vol. 64 (1999), br. 4, str. 259-268. - Bibliografija, str. 268. - Summary.
1032. KUŠEN, Eduard - ŽIMBREK, Tito - ŠTAMBUK, Maja: Uređenje, razvoj i obnova ruralnog prostora / ur. Eduard Kušen. - Zagreb : Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i stanovanja, Zavod za prostorno planiranje, 1995. - 43 str. - (Projekt: Strategija i program prostornog uređenja Republike Hrvatske)
1033. KUŠTRAK, Damir: Razvoj gospodarskog graditeljstva u Podravini. Magistarski rad. - Zagreb : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1994.
1034. LAY, Vladimir: Prilozi osmišljavanju usmjeravanja razvitka ruralnih prostora Hrvatske na osnovama ekološke i gospodarske održivosti. - U: *Prostor iza : kako modernizacija mijenja hrvatsko selo* / ur. Maja Štambuk, et al. - Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2002, str. 289-304. - (Biblioteka Zbornici ; knj. 17)
1035. LIPOVAC, Nenad: Planiranje unutar zakonom zaštićenog krajobraza. - U: *Hrvatska agrikulturna znanost na pragu trećeg tisućljeća : XXXV. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Opatija, 22. do 25. veljače 1999.* - Zagreb : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu ; Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva Republike Hrvatske, 1999, str. 247-248. - Summary.

1036. LUDBREG : Ludbreška Podravina / Anđelko Badurina, et al. ; ur. Katarina Horvat-Levaj, et al. - Zagreb : Institut za povijest umjetnosti ; Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulture i prirodne baštine, etc., 1997. - 368 str. ; ilustr., graf. prikazi, zemljop. karte. - (Umjetnička topografija Hrvatske ; knj. 3). - Bibliografija, str. 364-367. - Summaries.
1037. MAGAŠ, Damir: Suvremeni problemi prostornog razvoja Hrvatske. - U: (Drugi) 2. hrvatski geografski kongres ... / ur. Dane Pejnović. - Zagreb : Hrvatsko geografsko društvo, 2000, str. 305-316.
1038. MARINOVIĆ-UZELAC, Ante: Morfološki tipovi hrvatskog sela. - U: Prostor iza : kako modernizacija mijenja hrvatsko selo / ur. Maja Štambuk, et al. - Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2002, str. 131-153. - (Biblioteka Zbornici ; knj. 17)
1039. MARUŠIĆ, Janez: Tipologija krajobraza kao osnova za zaštitu i razvoj krajobraza. - *Agriculturae conspectus scientificus* = Poljoprivredna znanstvena smotra, Zagreb, Vol. 64 (1999), br. 4, str. 269-274. - Bibliografija, str. 274. - Summary.
1040. MĹAKAR, Aleš: Alternative Proposals and Landscape Protection. - U: Hrvatska agrikulturna znanost na pragu trećeg tisućljeća : XXXV. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Opatija, 22. do 25. veljače 1999. - Zagreb : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu ; Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva Republike Hrvatske, 1999, str. 249.
1041. MĹAKAR, Aleš: Alternativni prijedlozi i zaštita krajobraza. - *Agriculturae conspectus scientificus* = Poljoprivredna znanstvena smotra, Zagreb, Vol. 64 (1999), br. 4, str. 275-283. - Bibliografija, str. 283. - Summary.
1042. MARUŠIĆ, Janez: Tipologija krajobraza kao osnova za zaštitu i razvoj krajobraza. - *Agriculturae conspectus scientificus* = Poljoprivredna znanstvena smotra, Zagreb, Vol. 64 (1999), br. 4, str. 269-274.
1043. MUTAK, Katica - MAVAR, Zofia: Katalog dokumentiranosti ruralnih naselja stradalih u ratu : općina Sisak. - Zagreb : Državna uprava za zaštitu kulture i prirodne baštine, 1996. - 67 str. ; ilustr. - (Povijesna naselja : Analiza i studije ; katalog 1)

1044. NJEGAČ. Dražen: Preobrazba naselja i socijalno prestrukturiranje stanovništva Hrvatskoga zagorja. Doktorska disertacija. - Zagreb : Prirodoslovno-matematički fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1995.
1045. OGRIN. Dušan: The Kontemporary Profile of Landscape Architecture. - U: Hrvatska agrikulturna znanost na pragu trećeg tisućljeća : XXXV. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Opatija, 22. do 25. veljače 1999. - Zagreb : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu ; Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva Republike Hrvatske, 1999, str. 237-241.
1046. PRIJEDLOG strategije prostornog uređenja Republike Hrvatske / Vlada Republike Hrvatske. - Zagreb : Vlada Republike Hrvatske, 1996. - 23 str. ; graf. i kartogr. prikaz.
1047. PROGRAM obnove ratom zahvaćenih područja Hrvatske : projekt obnove obiteljskih kuća V. i VI. stupnja oštećenja / priredio Branko Horvat. - Zagreb : Ministarstvo obnove i razvitka Republike Hrvatske, 1995. - 10 str. ; ilust.
1048. PROSTORNI plan Sisačko-moslavačke županije : konačni prijedlog plana. - Sisak : Županijski zavod za prostorno uređenje i CIP-a, 2001.
1049. ROGIĆ, Ivan: Naselja na Lonjskom polju u socijalno-ekologijskoj perspektivi. - U: Budućnost na rubu močvare : razvojni izgledi naselja na Lonjskom polju / ur. Maja Štambuk, Ivan Rogić. - Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2001, str. 59-83. - (Biblioteka Zbornici ; knj. 14)
1050. SALOPEK, Davor: Čuvanje i revitalizacija žumberačkog predajnog graditeljstva : propozicije gradnje na tragu tradicije. - Sociologija sela, Zagreb, Vol. 34 (1996), br. 131/132, str. 37-45. - Summary. - Résumé.
1051. SIMONIĆ, Tanja: A Search for the Constitutents of Landscape Identity. - U: Hrvatska agrikulturna znanost na pragu trećeg tisućljeća : XXXV. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Opatija, 22. do 25. veljače 1999. - Zagreb : Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu ; Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva Republike Hrvatske, 1999, str. 249.
1052. STRATEGIJE za ruralnu Europu : ECOVAST / European Council for the Village and Small Town. - Zagreb : Hrvatska sekcija ECOVAST-a, Europskog vijeća za sela i male gradove, 1998. - 15 str.

1053. ŠPANIČEK, Žarko: Tradicijsko seljačko graditeljstvo novljanske Posavine. - Zbornik Moslavine, Kutina, 1993/1994, sv. 3, str. 187-239.
1054. ŠTAMBUK, Maja: Croatian Rural Space : Between the Mediterranean and Central Europe : A Few Keywords. - In: *European Integration for the 21st Century* / eds. Vlado Šakić, Ljiljana Kaliterna Lipovčan. - Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2001, p. 191-206. - (Bibliotheca Zbornici = Proceedings ; Book 13)
1055. ŠTAMBUK, Maja: Osvrt na probleme razvitka hrvatskih sela i seoskih prostora. - U: *Budućnost na rubu močvare : razvojni izgledi naselja na Lonjskom polju* / ur. Maja Štambuk, Ivan Rogić. - Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2001, str. 13-31. - (Biblioteka Zbornici ; knj. 14)
1056. ŠTIMAC, Miroslav: Koncept izrade prostornog plana Primorko-goranske županije. - U: (Drugi) 2. hrvatski geografski kongres ... / ur. Dane Pejnović. - Zagreb : Hrvatsko geografsko društvo, 2000, str. 341-346.
1057. TUSUM, Marija: Katalog dokumentiranosti ruralnih naselja : Ludbreška Podravina. - Zagreb : Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine, 1997. - 120 str. ; ilustr. - (Povijesna naselja : analize i studije ; katalog 2) - Bibliografija, str. 114-115.
1058. VRČIĆ, Vjeko: Stare crkve u Imotskoj krajini. - *Imotski zbornik*, Imotski, 1992, br. 1, str. 55-68 ; ilustr.
1059. ZDELAR, Ferdo - ČUBRIĆ, Branka: Tradicijska arhitektura i narodna nošnja Draganičkih sela. - Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske ; Draganići : KUD "Lazina", 1990. - 206 str. ; ilustr. - Bibliografija, str. 198.
1060. ŽAGAR, Dorica: Zadaća i uloga prostornog planiranja u selu i seoskom području. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 34 (1996), br. 133/134, str. 193-194. - Summary. - Résumé.
1061. ŽIVKOVIĆ, Zdravko: Hrvatsko narodno graditeljstvo : Istočna Hrvatska : Slavonija, Baranja, Srijem. - Zagreb : Ministarstvo prosvjete, kulture i športa Republike Hrvatske, etc., 1993. - 57 str. ; ilustr. - (Hrvatsko narodno graditeljstvo ; 1)

1062. ŽIVKOVIĆ, Zdravko: Hrvatsko narodno graditeljstvo : Središnja Hrvatska : Posavina, Pokuplje, Moslavina, Banija, Lika, Gorski kotar. - Zagreb : Ministarstvo kulture i prosvjete Republike Hrvatske, etc., 1993. - 70 str. ; ilustr. - (Hrvatsko narodno graditeljstvo ; 3)
1063. ŽIVKOVIĆ, Zdravko: Potreba zaštite kulturne i prirodne baštine u ruralnom prostoru. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 34 (1996), br. 133/134, str. 203-205. - Summary. - Résumé.

12.1. Obnova ruralnih područja

1064. BUBANOVIĆ, Helga: Obnova i revitalizacija područja posebne državne skrbi Republike Hrvatske. - *Geografski horizont*, Zagreb, Vol. 44 (1998), br. 1, str. 19-27.
1065. KATALOG dokumentiranosi ruralnih naselja stradalih u ratu s uputama za obnovu : Istočna Hrvatska / Katica Mutak, et al. - Zagreb : Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Uprava za zaštitu kulturne baštine, 1998. - 76 str. ; ilustr. - (Povijesna naselja : analize i studije ; katalog 3) - Bibliografija, str. 56.
1066. KOVAČEVIĆ, Božidar: Ratne bilance karlovačkog gospodarstva. - *Zbornik Gradskog muzeja*, Karlovac, 1994, br. 3, str. 77-92.
1067. KUSIN, Vesna: Selo na udaru. - *Glasnik*, Zagreb, Vol. 4 (1992), br. 101 (od 13. IV.), str. 40-41.
1068. MAROEVIĆ, Ivo: Procjena ratne štete u funkciji obnove kulturne baštine. - *Mogućnosti*, Split, Vol. 39 (1992), br. 5/7, str. 452-460.
1069. MATKOVIĆ, Ivan - Lasta: Bogdanovci - vrata Vukovara. - Zagreb : K. Krešimir, 1998. - 207 str. - (Biblioteka Posebna izdanja)
1070. PROGRAM obnove ratom zahvaćenih područja Hrvatske : projekt obnove obiteljskih kuća V. i VI. stupnja oštećenja / priredio Branko Horvat. - Zagreb : Ministarstvo obnove i razvitka Republike Hrvatske, 1995. - 10 str. : ilustr.

1071. OBNOVA i očuvanje hrvatske pučke graditeljske baštine : zbornik sažetaka / Uprava za zaštitu kulture i prirodne baštine ; ur. Ksenija Marković. - Zagreb : Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Uprava za zaštitu kulture i prirodne baštine, etc., 1997. - 108 str. - (Tekst na hrvatskom i engleskom jeziku.)
1072. PEJNOVIĆ, Dane: Geografski aspekt revitalizacije depopulacijskih i ratom pogođenih područja Hrvatske na primjeru Like. - U: (Prvi) I. hrvatski geografski kongres : geografija u funkciji razvoja Hrvatske, Zagreb, 12. i 13. listopada 1995. : zbornik radova / ur. Zlatko Pepeonik. - Zagreb : Hrvatsko geografsko društvo, 1996, str. 255-273. - Bibliografija, str. 272. - Summary.
1073. RADIĆ, Jure: Posljedice agresije na Hrvatsku i smjernice obnove. - Kačić, Split, 1993, br. 25, br. 731-738.
1074. RANJENA Crkva u Hrvatskoj : uništavanje sakralnih objekata u Hrvatskoj : 1991.-1995. / ur. Ilija Živković. - Zagreb : Hrvatska biskupska konferencija, etc., 1996. - 448 str. : ilustr.
1075. RATNA razaranja i obnova : Županija zadarsko-kninska / ur. Dušan Kuman, et al. - Zadar : Županija zadarsko-kninska, Odjel za razvitak i obnovu, 1996. - 23 str.
1076. SALAJ, Matija: Prostorno uređenje i obnova gradova i naselja u Hrvatskoj. - Čovjek i prostor, Zagreb, Vol. 39 (1992), br. 1/2 (458/459), str. 26-27.
1077. ŠTABMUK, Maja - POLJANEC-BORIĆ, Saša: Socijalna uporišta revitalizacije Lonjskog polja : zaključci i preporuke. - U: Budućnost na rubu močvare : razvojni izgledi naselja na Lonjskom polju / ur. Maja Štambuk, Ivan Rogić. - Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2001, str. 177-193. - (Biblioteka Zbornici ; knj. 14)
1078. ŠTEKER, Ivan: Zaštita prognanika i poljodjelaca od minsko-eksplozivnih naprava i neeksplozivnih ubojnih sredstava. - Civilna zaštita, Zagreb, Vol. 2 (1993), br. 1, str. 39-49.
1079. ŠULC, Branka: Ratna razaranja kulturne baštine Like = The destruction of the cultural heritage of Lika. - Informatica museologica, Zagreb, 1991, br. 1/4, str. 94-96.

1080. ŠULC, Branka: Ratna razaranja spomeničke baštine zadarske i šibenske regije = The destruction of the cultural heritage of the regions of Zadar and Šibenik in war. - *Informatica museologica*, Zagreb, 1991, br. 1/4, str. 89-94.
1081. UPUTE za zaštitu kulturnih dobara u vlasništvu vjerskih zajednica od ratnih razaranja / Želimir Laszlo, et al. - Ministarstvo prosvjete i kulture Republike Hrvatske ; Zavod za zaštitu spomenika kulture, 1991. - 44 str. ; ilustr.
1082. ZAKON o financiranju obnove / HKBO. - Zagreb : Hrvatska kreditna banka za obnovu - HKBO, 1992. - 25 str. - (Tekst na hrvatskom, njemačkom i engleskom jeziku.)
1083. ŽIVKOVIĆ, Zdravko: Ruralna graditeljska baština i njezina obnova. - **Radovi Hrvatskog društva folklorista**, Zagreb, 1993, br. 1, str. 21-28.

13. Sociogeografski pristup

1084. BAŠIĆ, Ksenija: Socijalna topografija Zagreba : dihotomija grada i subregije. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 32 (1994), br. 123/124, str. 27-42. - Summary. - Résumé.
1085. (PRVI) I. hrvatski geografski kongres : geografija u funkciji razvoja Hrvatske, Zagreb, 12. i 13. listopada 1995. : zbornik radova / ur. Zlatko Pepeonik. - Zagreb : Hrvatsko geografsko društvo, 1996. - 556 str. ; ilustr.
1086. (DRUGI) 2. hrvatski geografski kongres, Lovran, 30. rujna - 03. listopada 1999. : zbornik radova / ur. Dane Pejnović. - Zagreb : Hrvatsko geografsko društvo, 2000. - 365 str. : ilustr.
1087. DUGO Selo, Brckovljani i Rugvica / Nada Kozić, et al. ; ur. Marijana Jambrečec. - Zagreb : Nula jedan, 1999. - 248 str. : ilustr.
1088. KEL, Josip: Korod : Što nam se dogodilo u domovinskom ratu? - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 34 (1996), br. 131/132, str. 115-125. - Summary. - Résumé.
1089. NJEGAČ, Dražen: Regionalna struktura Hrvatske. - U: (Drugi) 2. hrvatski geografski kongres ... / ur. Dane Pejnović. - Zagreb : Hrvatsko geografsko društvo, 2000, str. 191-199.

1090. MILOVANOVIĆ, Željko: Žumberak i žumberačko eko-selo. - U: **Turizam na seljačkom gospodarstvu : mogućnosti i ograničenja : zbornik radova / ur. Dijana Katica.** - Zagreb : Hrvatski farmer d. d., 1996, str. 38-39.
1091. PEJNOVIĆ, Dane: Regionalna struktura Like. Disertacija. - Zagreb : Geografski odsjek Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1994.
1092. ROGLIĆ, Josip: Imotsko polje : prirodni uvjeti, gospodarske i društvene prilike između dva svjetska rata / priredio Vlado Puljiz. - **Imotski zbornik**, Imotski, 1994, br. 2, str. 289-308.
1093. ŠUBAŠIĆ, Špiro: Bribir : naselje i ljudi. - Zagreb : Vlastita naklada, 2001. - 123 str. : ilustr.
1094. ŽUMBERAK : baština i izazovi budućnosti : zbornik u čast 700-te obljetnice prvog spomena imena Žumberka / ur. Ivan Magdalenić, Milan - Mile Vranešić i Milan Župančić. - Stari grad Žumberak : Odbor za proslavu 700-te obljetnice imena Žumberak, 1996. - 321 str., XVI str. ilustr.
1095. ŽUPANIJA primorsko-goranska : povijesni pregled od prapovijesti do današnjih dana = Country of the Primorje-Gorski korat : Historical Overview from Ancient Time to the Present Day / Dario Munić, et al. - Rijeka : Izdavački centar Rijeka, 1996. - 416 str. ; ilustr. - Bibliografija, str. 395-407. - Sažeci na više jezika. - (Tekst na hrvatskom i engleskom jeziku.)

14. Povijest sela i seljaštva

1096. ANČIĆ, Mladen: Vlastelinstvo hrvatskoga hercega u Gorskoj županiji. - **Povijesni prilozi**, Zagreb, 1996, sv. 15, str. 201-240.
1097. ANČIĆ, Mladen: Srednjovjekovno vladarsko vlastelinstvo Drid : problemni vlasništva i organizacije u XIII. st. - **Povijesni prilozi**, Zagreb, 2000, sv. 19, str. 87-111.
1098. ANZULOVIC, Ivna: Područje sela Korlata u prošlosti. - **Zadarska smotra**, Zadar, Vol. 45 (1996), br. 1/3, str. 241-298 ; ilustr.

1099. BOŽIĆ, Rafael: Sastav seoske vlasti u Vrsima za vrijeme Austrougarske i do uspostave Banovine Hrvatske 1939. godine. - *Zadarska smotra*, Zadar, Vol. 45 (1996), br. 4/6, 155-160.
1100. ČAPO, Jasna: Vlastelinstvo Cernik : gospodarstvene i demografske promjene na hrvatskom selu u kasnomfeudalizmu. - Zagreb : Institut za etnologiju i folkloristiku, 1991. - 232 str. - (Posebna izdanja ; 16)
1101. ČORALIĆ, Lovorka: Agrarno-proizvodni odnosi u Dalmaciji XVI-XVIII. stoljeća : izvori i historiografija. - *Historijski zbornik*, Zagreb, Vol. 45 (1992), br. 1, str. 125-138.
1102. ČORALIĆ, Lovorka: Zemljišni posjed zadarskog plemstva od 1700. do 1720. - *Historijski zbornik*, Zagreb, Vol. 43 (1990), br. 1, str. 49-58.
1103. DEFILIPPIS, Josip: Dalmatinsko selo u promjenama : dva stoljeća sela i poljoprivrede Dalmacije. - Split : AVIUM ; Zagreb : Ministarstvo razvitka i obnove Republike Hrvatske, 1997. - 324 str. - Bibliografija, str. 315-319. - Summary. - Résumé.
1104. JANJATOVIĆ, Bosiljka: Represije spram hrvatskih seljaka : 1918.-1921. - *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, Vol. 25 (1993), br. 1, str. 25-43.
1105. JURIŠIĆ, Ivan: Eksproprijacija (1784-1793) i reeksprijacija (1793-1795) prekokupskih dobara. - *Historijski zbornik*, Zagreb, Vol. 48 (1995), str. 255-259.
1106. JURIŠIĆ, Ivan: Izvještaj Ugarskoga namjesničkog vijeća bečkom dvoru o protokolu subdelegirane eksproprijacijske komisije iz 1784. o urbanijalnim dugovima i investiturama s nekih eksproprijiranih prekokupskih i prekomurskih posjeda. - *Historijski zbornik*, Zagreb, Vol. 46 (1993), br. 1, str.187-192.
1107. KABRIĆ, Damir: Agrarni odnosi na području Ličke županije krajem XIV. stoljeća. - *Historijski zbornik*, Zagreb, Vol. 43 (1990), br. 1, str. 17-24.
1108. KOVAČIĆ, Slavko: Obitelji iz imotskih i radobiljskih sela u zbjeugu u selima ispod Zadarja god. 1686. - *Imotski zbornik*, Imotski, 1992, br. 1, str. 69-88 ; ilustr.

- 1109. MATICKA, Marijan: Povijesne okolnosti evolucije seljačkog posjeda u Hrvatskoj u XX. stoljeću. - U: *Prostor iza : kako modernizacija mijenja hrvatsko selo* / ur. Maja Štambuk, et al. - Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2002, str. 177-195. - (Biblioteka Zbornici ; knj. 17)
- 1110. MIROŠEVIĆ, Franko: Prilozi za povijest zemljoradničkog (težakog) pokreta u južnoj Dalmaciji od 1919. do 1926. - *Historijski zbornik*, Zagreb, Vol. 50 (1997), str. 121-134.
- 1111. OBAD, Stijepo: Dalmatinsko selo u prošlosti. - Split : Logos, 1990. - 225 str.
- 1112. POPOVIĆ, Štefani: Seljaštvo na vlastelinstvima u Hrvatskoj 1848. : sastav seljačkog posjeda na hrvatsko-slavonskim vlastelinskim imanjima u doba ukidanja feudalizma. - Zagreb : Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, 1993. - 274 str. ; ilustr. - (Monografije ; 15)

15. Znamenitiji istraživači sela

- 1113. Rudolf Bičanić: Bjelovar 1905-1968. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 34 (1996), br. 131/132, str. 81-82.
- 1114. BRKIĆ, Srećko: In memoriam : Mirko Martić (1926.-1997.). - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 35 (1997), br. 1/4 (135/136), str. 127-131.
- 1115. CRNKO, Josip: Moje uspomene na prof. dr. Mihovila Gračanina. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 62 (2000), br. 5/6, str. 357-361.
- 1116. ČULINOVIĆ-KONSTANTINOVIĆ, Vesna: Etnografski rad fra Silvestra Kutleše i njegovo mjesto u kulturi Hrvatske, u: fra Silvestar Kutleša: *Život i običaji u Imotskoj krajini*. - Imotski : Matica hrvatska, Ogranak Imotski, etc., 1997, str. 5-27. - (Etnografsko izdanje ; sv. 1)
- 1117. DUJŠIN, Uroš: Kako misliti Hrvatsku : Rudolf Bičanić. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 34 (1996), br. 131/132, str. 83-86.
- 1118. DUJŠIN, Uroš: Prof. dr. Rudolf Bičanić : 1905-1968. - U: Bičanić, Rudolf: *Kako živi narod : život u pasivnim krajevima*. - Zagreb : Pravni fakultet ; Globus, 1996, str. IX-XIV. - (Biblioteka Posebna izdanja)

1119. KEKEZ, Josip: Vladimir Arđalić - istraživač narodnog života i hrvatske povijesti. - U: Kninski zbornik / ur. Stjepan Antoljak, et al. - Zagreb : Matica hrvatska, 1993, str. 241-247. - (Edicija Zbornici i monografije)
1120. KOVAČIĆ, Damir - ŽIMBREK, Tito: Osvrt na agroekonomske radove dr. sc. Jure Petričevića. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 60 (1998), br. 1/2, str. 81-86.
1121. PETAK, Antun: Vlado Puljiz i časopis "Sociologija sela". - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 38 (2000), br. 3/4 (149/150), str. 485-493.
1122. PUSIĆ, Eugen: Rudolf Bićanić kao političar. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 34 (1996), br. 131/132, str. 111-113.
1123. ŠTEFANIĆ, Edita - ŠTEFANIĆ, Ivan - KUHARIĆ, Darija: Aldo Leopold : ostavština za budućnost. - U: Postignuća i perspektive hrvatskog poljodjelstva : zbornik sažetaka / 36. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Opatija, 22.-25. veljače 2000. / ur. Vlado Kovačević. - Osijek : Poljoprivredni fakultet Sveučilišta ; Zagreb : Hrvatsko agronomsko društvo, 2000, str. 51. - Summary.

16. Institucije. Udruge

1124. ĐUKIĆ, Ivan: Doprinos Poljoprivrednog instituta Osijek razvoju sjemenarstva u Hrvatskoj. - *Sjemenarstvo*, Zagreb, Vol. 11 (1994), br. 1/2, str. 77-80.
1125. GAŠPAREC-SKOČIĆ, Ljiljana: Funkcija Hrvatskog zavoda za vinogradarstvo i vinarstvo i prilagodba europskim integracijama. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 60 (1998), br. 5/6, str. 367-371.
1126. GAŽI, Ivica - KERO, Križan: Koncept Hrvatske komore za poljoprivredu. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 59 (1997), br. 2, str. 139-140.
1127. GRGIĆ, Ivo: Ustanove i službe u funkciji razvitka poljoprivrede. - U: Društveno-gospodarske pretpostavke i projekcija razvitka poljoprivrede Grada Zagreba i Zagrebačke županije : studija / Tito Žimbrek, Miroslav Tratnik, et al. - Zagreb : Zavod za ekonomiku poljoprivrede i agrarnu sociologiju Agronomskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, etc., 1997, str. 31-33.

1128. KATALINIĆ, Ivan - TOIĆ, Ugo - VEIĆ, Ivka: Hrvatski zavod za poljoprivrednu savjetodavnu službu (HZPSS) u odnosi na europska i svjetska iskustva. - U: Postignuća i perspektive hrvatskog poljodjelstva : zbornik sažetaka / 36. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem, Opatija, 22.-25. veljače 2000. / ur. Vlado Kovačević. - Osijek : Poljoprivredni fakultet Sveučilišta ; Zagreb : Hrvatsko agronomsko društvo, 2000, str. 28. - Summary.
1129. KATALINIĆ, Ivan: Obljetnica Hrvatskog zavoda za poljoprivrednu savjetodavnu službu. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 63 (2001), br. 1/2, str. 49-64.
1130. MARTINIĆ-JERČIĆ, Zdravko: Zavod za oplemenjivanje bilja, genetiku i metodiku istraživanja Agronomskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu : 75. obljetnica (1920-1995). - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 58 (1996), br. 1, str. 63-78.
1131. PRVI sabor hrvatskih agrarnih ekonomista : zbornik / ur. Srećko Brkić. - Zagreb : Hrvatsko agroekonomsko društvo, 1998. - 187 str. ; ilustr.
1132. ŠTEFANIĆ, Edita - ŠTEFANIĆ, Ivan - KUHARIĆ, Darija: Aldo A. Leopold - ostavština za budućnost : Leopoldov centar za održivu poljoprivredu. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 37 (1999), br. 2/3 (144/145), str. 219-231. - Bibliografija, str. 229. - Summary. - Résumé.
1133. TANIĆ, Stjepan: Institucije podrške poljoprivredi i obiteljska poljoprivredna gospodarstva. - *Poljoprivredne aktualnosti*, Zagreb, Vol. 30 (1994), br. 1/2, str. III-120.
1134. ŽIMBREK, Tito - PAR, Vjekoslav: Institucijski oblici djelovanja agrarnih ekonomista u Hrvatskoj. - U: Prvi sabor hrvatskih agrarnih ekonomista : zbornik / ur. Srećko Brkić. - Zagreb : Hrvatsko agroekonomsko društvo, 1998, str. 126-135. - Bibliografija, str. 134-135.
1135. ŽIMBREK, Tito: Poljoprivredna savjetodavna služba. -U: Društveno-gospodarske pretpostavke i projekcija razvitka poljoprivrede Grada Zagreba i Zagrebačke županije : studija / Tito Žimbek, Miroslav Tratnik, et al. - Zagreb : Zavod za ekonomiku poljoprivrede i agrarnu sociologiju Agronomskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, etc., 1997, str. 38-40.

17. Osvrti. Polemike

1136. BRKIĆ, Srećko: Gospodarske smjernice razvitka hrvatskog poljodjelstva : znanstveni skup ..., Cavtat, 10.-13. studenog 1999. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 37 (1999), 4 (146), str. 461-470.
1137. CLOKE, Paul: Critical Writing on Rural Studies : A Short Reply to Simon Miller. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 36 (1996), No. 1, p. 117-120.
1138. CROW, Graham: Taking Stock of Recent Rural Studies in the UK : A Reply to Miller and Cloke. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 36 (1996), No. 3, p. 361-364. - Bibliography, p. 363-364.
1139. JOŠT, Marijan: Ministarstvo poljoprivrede odobrilo je sadnju genetski manipuliranog kukuruza, koji je zakonski zabranjen / razgovarao Nedžad Haznadar. - *Globus*, Zagreb, Vol. 9 (1999), br. 438 (od 30. IV.), str. 62-65.
1140. KICHOROWSKA-KEBALO, Martha: The Changing European Countryside : Review Essay. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 40 (2000), No. 1, p. 151-156.
1141. KONAVOSKI dojmovnik : Konavle - dolina lijepih ljudi : najljepši kraj Hrvatske, gdje živi naše seljačko "plemstvo" / priredila Ančica Petrušić, et al. - *Kolo*, Zagreb, Vol. 7 (1997), br. 2, str. 530-559.
1142. KRANJČEVIĆ, Jasenka: 3. muenchenski dani uređenja zemljišta i ruralni razvoj "Domaćinsko gospodarenje zemljištem" (Muenchen, 19. i 20. ožujka 2001.). - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 40 (2002), br. 1/2 (155/156), str. 217-219.
1143. MARKOVIĆ, Ksenija: Hrvatska sekcija ECOVAST-a : European Council for the Village and Small Town - Europsko vijeće za sela i male gradove. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 38 (2000), br. 3/4 (149/150), str. 495-498.
1144. MILLER, Simon: Theory, Application and Critical Practice : Rejoinder to Cloke, Crow and Winter. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 36 (1996), No. 3, p. 365-370. - Bibliography, p. 370.

- 1145. (SEVENTEENTH) XVII Congress of the European Society for Rural Sociology, Chania (Crete), Greece, 25-29 August 1997. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 36 (1996), No. 3, p. 395-404. (Sa sažecima kongresnih referata.)
- 1146. VRANJICAN, Stjenko: Povodom tiskanja rukopisa dr. Vuka Vernića *Grad i selo : skica jednog pokušaja prikaza kretanja suprotnosti grada i sela kroz historiju*. - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 33 (1995), br. 127/130, str. 79-80.
- 1147. WINTER, Michael: Rural Studies in the UK : A Comment. - *Sociologia Ruralis*, Wageningen, Vol. 36 (1996), No. 3, p. 356-360. - Bibliography, p. 360.

18. Bibliografije. Informacije

- 1148. ČORALIĆ, Lovorka: Literatura o agrarno-proizvodnim odnosima u Dalmaciji u srednjem vijeku. - *Historijski zbornik*, Zagreb, Vol. 44 (1991), br. 1, str. 211-232.
- 1149. DIETZ, Thomas - KALOF, Linda - STRILING FISCH, Anna: The Human Ecology of the Vegetarian Diet : A Bibliography. - *Human Ecology Review*, Vol. 24 (1996), p. 261-279.
- 1150. GRBAVAC, Vitomir: Analiza info-funkcije složenih agroorganizacijskih sustava. - *Sjemenarstvo*, Zagreb, 1997, br. 1/2, str. 6-9.
- 1151. GRBAVAC, Vitomir - KOLEGA, Ante - KOLAK, Ivan: Info-osnova hrvatskog poljodjelskog sustava na pragu 21. stoljeća. - *Agriculturae conspectus scientificus = Poljoprivredna znanstvena smotra*, Zagreb, Vol. 64 (1999), br. 2, str. 151-159. - Bibliografija, str. 159. - Summary.
- 1152. GRBAVAC, Vitomir: Info-sustav u području agrokompleska. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 58 (1996), br. 2/4, str. 241-270.
- 1153. GRBAVAC, Vitomir: Informatizacija kao strateški element razvoja hrvatskih agropoduzeća. - *Sjemenarstvo*, Zagreb, 1996, br. 5/6, str. 6-12.
- 1154. GRBAVAC, Vitomir - ANTOLIĆ, Krunoslav - KOLAK, Ivan : Utjecaj Interneta na razvitak poljodjelskog sustava : primjer Finske. - *Agronomski glasnik*, Zagreb, Vol. 61 (1999), br. 3/4, str. 91-108.

1155. KATALOG službenih publikacija i baza podataka Republike Hrvatske / ur. Žaneta Barišić-Schneider. - Zagreb : Hrvatska informacijsko-dokumentacijska referalna agencija, 1997, sv. 3. - V, 269 str.; 1998, sv. 4. - IX, 394 str.
1156. KUMPES, Josip: Etničnost, nacija, nacionalizam : selektivna bibliografija : 1997-2000. - Migracijske teme, Zagreb, Vol. 16 (2000), br. 4, str. 393-424.
1157. KUMPES, Josip: Prisilne migracije, izbjeglištvo i prognaništvo : prilog za bibliografiju i istraživanje. - Migracijske teme, Zagreb, Vol. 9 (1993), br. 2, str. 179-189; Vol. 13 (1997), br. 1/2, str. 95-136.
1158. MAGDALENIĆ, Ivan - VRANEŠIĆ, Milan: Izabrana bibliografija o Žumberku. - U: Žumberak : baština i izazovi budućnosti : zbornik u čast 700-te obljetnice prvog spomena imena Žumberak / ur. Ivan Magdalenić, Milan - Mile Vranešić i Milan Župancić. - Stari grad Žumberak : Odbor za proslavu 700-te obljetnice imena Žumberak, 1996, str. 319-320.
1159. MEŽNARIĆ, Silva - LASZLO, Marija: Baza podataka o prisilnim migracijama, izbjeglištvu i prognaništvu u svijetu i Hrvatskoj : 1945-1995. - Revija za sociologiju, Zagreb, Vol. 26 (1995), br. 1/2, str. 75-78.
1160. MILINKOVIĆ, Bosiljka: Selektivna bibliografija radova o selu i agraru : domaća i strana literatura, 1990.-1999. godine. - Sociologija sela, Zagreb, Vol. 38 (2000), br. 1/2 (147/148), str. 245-336.
1161. MILINKOVIĆ, Bosiljka: Selo i agrar u Hrvatskoj : bibliografija 1984.-1994. - Sociologija sela, Zagreb, Vol. 32 (1994), br. 3/4 (124/125), str. 203-277.
1162. MILINKOVIĆ, Bosiljka: Selo u tranziciji : domaća i strana literatura 1994.-1997. - Sociologija sela, Zagreb, Vol. 35 (1997), br. 1/4 (135/138), str. 91-125.
1163. MURATI, Tomislav: Bibliografija radova iz socijalne ekologije i primijenjenih ekologija : novi prilozi : 1996-1998. - Socijalna ekologija, Zagreb, Vol. 8 (1999), br. 1/2, str. 77-130.
1164. MURATI, Tomislav: Bibliografija radova iz socijalne ekologije i primijenjenih ekologija objavljenih u Hrvatskoj 1986-1995. - Zagreb : Hrvatsko sociološko društvo, etc., 1996. - 169 str. - (Razvoj i okoliš : Biblioteka časopisa Socijalna ekologija ; knj. 5)

- 1165. MURATI, Tomislav: Bibliografija sociologijskih i problemski srodnih bibliografija : 1963-1994. - Društvena istraživanja, Zagreb, Vol. 4 (1995), br. 16/17, str. 373-389.
- 1166. MURATI, Tomislav - TOPOLČIĆ, Davor: Položaj žene u društvu : odabrana bibliografija : 1974.-1994. - Društvena istraživanja, Zagreb, 6 (1997), br. 1 (27), str. 127-161.
- 1167. PETAK, Antun: Bibliografija radova Rudolfa Bičanića iz ekonomike poljoprivrede i sociologije sela = Bibliography of Rudolf Bičanić's Writings in Agricultural Economics and Rural Sociology. - Sociologija sela, Zagreb, Vol. 37 (1999), br. 1 (143), str. 65-94.
- 1168. PETAK, Antun: Selektivna hrvatska bibliografija o otočanima i otočnim zajednicama : sociologija i srodne discipline. - Sociologija sela, Zagreb, Vol. 39 (2001), br. 1/4 (151/154), str. 343-393.
- 1169. PRGOMET, Josip: Hrvatsko ratno pismo : kratki pregled bibliografija o ratu u Hrvatskoj i BiH. - Polemos, Zagreb, Vol. 1 (1998), br. 1, str. 193-196.
- 1170. SELECTED Rural Issues in the USA and USSR : A Comparative Agenda / Valeri Patsiorkovsky, Alessandro Bonanno, et al. - The Rural Sociologist, Vol. 11 (1991), No. 3, p. 21-35.
- 1171. ŠPOLJAR, Andrija: FAO-klasifikacija s bazom za pedološku kartu Republike Hrvatske sitnog mjerila. Magistarki rad. - Zagreb : Agronomski fakultet Sveučilišta, 1999. - 121 str.
- 1172. TATALOVIĆ, Siniša - PRGOMET, Josip: Selektivna bibliografija knjiga o ratovima na prostoru bivše SFRJ : 1991-1998. - Polemos, Zagreb, Vol. 1 (1998), br. 2, str. 141-199.
- 1173. TOPOLČIĆ, Davor - MURATI, Tomislav - VRANJEŠ, Karolina: Obitelj i brak : građa za multidisciplinarnu bibliografiju : 1974.-1999. - Društvena istraživanja, Zagreb, Vol. 10 (2001), br. 4/5 (54/55), str. 823-884.
- 1174. TOIĆ, Ugo - ŠIRIĆ, Ivan: Uloga informatičke tehnologije u radu HZPSS-a. - U: 37. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem : zbornik sažetaka, Opatija, 19.-13. veljače 2001. / ur. Vlado Kovačević. - Osijek : Poljoprivredni fakultet Sveučilišta, 2001, str. 82. - Summary.

1175. (TRIDESET) 30 godina *Sociologije sela* : bibliografija / (Maja Štambuk). - *Sociologija sela*, Zagreb, Vol. 30 (1992), br. 117/118, str. 213-284.
1176. ZEMLJIŠNI informacijski sustav Zagrebačke županije / Matko Bogunović, Željko Vidaček, et al. - *Agriculturae conspectus scientificus = Poljoprivredna znanstvena smotra*, Zagreb, Vol. 63 (1998), br. 4, str. 219-231. - Bibliografija, str. 230-231. - Summary.

Autorsko kazalo¹

A

ABOITIZ, Ricardo Jimenez - 48.
AFRIĆ, Vjekoslav - 333.
AKRAP, Anđelko - 43-46, 57, 109.
ALANEN, Ilkka - 679.
ALBRECHT, Don E. - 1, 270-271, 740.
ALBRECHT, Stan L. - 270.
ALSTON, Margaret - 294-296.
ANČIĆ, Mladen - 1096-1097.
ANDRIĆ, Jasna - 589.
ANTOLIĆ, Krunoslav - 1154.
ANTOLJAK, Stjepan - 1119.
ANTOŠ, Zvezdana - 586.
ANZULOVIC, Ivna - 1098.
ARBANAS, Mira - 747.
ARCHAVANITKUL, Kritaya - 378.
ARDALIĆ, Vladimir - 1119.
AVSEC, Franci - 916.

B

BABAN, Ljubomir - 961.
BABIĆ, Dragutin - 117, 119, 124-129, 322, 408.
BABIĆ, Marko - 130.
BABIĆ, Mate - 464.
BABIĆ, Miljenko - 1004.
BAČUN, Dubravka - 504.
BADURINA, Anđelko - 1036.
BAHTIJARI, Hašim - 98.
BALABAND, Ana - 582.
BALANTOVIĆ, Ivo - 481.
BALENTOVIĆ, Ilija - 954.

BALENTOVIĆ, Zdenko - 947.
BALETIĆ, Zvonimir - 447, 917.
BALOBAN, Stjepan - 445.
BAN, W. van den - 357, 827.
BARANOVIĆ, Branislava - 140.
BARBARIĆ, Krešo - 550, 553.
BARBIĆ, Ana - 297, 435.
BARBIĆ, Vladimir - 512.
BARIŠIĆ-SCHNEIDER, Žaneta - 1155.
BARLEK, Josip - 587.
BARTULOVIC, Željko - 551.
BAŠIĆ, Ferdo - 609, 615, 618, 631-632, 644, 658, 674, 678, 741-742, 815.
BAŠIĆ, Ivan - 669.
BAŠIĆ, Ksenija - 1084.
BATALJAK, Spomenka - 918.
BAZIN, Gilles - 146.
BEALE, Calvin L. - 53.
BEALER, Bob - 2.
BEGGS, John J. - 258.
BEJAKOVIĆ, Predrag - 437.
BEKAVAC, Ivan - 584-585.
BELAJ, Vitomir - 589.
BELOBRK, Miroslav - 346.
BENAC, Čedomir - 1013.
BENČEVIĆ, K. - 523.
BENEK, Mirko - 272.
BENITO, Cristobal Gomez - 412.
BEREND, Ivan T. - 436.
BERGMANN, T. - 837.
BERTIĆ, Blaženka - 742.
BESSIERE, Jacinthe - 982.
BEZINOVIĆ, Petar - 323.
BIČANIĆ, Ivo - 147, 438.
BIČANIĆ, Rudolf - 161, 181, 244, 438, 489, 627, 1113, 1117-1118, 1122, 1167.
BIČANIĆ, Vlado - 204.
BILIĆ, Stipan - 681-683.

¹ Kazalo sadrži imena autora priloga, urednike zbornika radova (ali samo u prvom javljanju), te imena znamenitijih istraživača sela o kojima pišu autori iz ove bibliografije.

BILJAN-AUGUST, Maja - 61.
 BIŠKUPIC-BASIĆ, Iris - 588.
 BIŠOF, Rudolf - 744.
 BLAIR, Marilou C. Legazpi - 110.
 BLOEMINK, Irena - 745.
 BOBANAC, Mate - 429.
 BOBANOVIĆ, Paula - 245.
 BOGUNOVIĆ, Aleksandar - 439.
 BOGUNOVIĆ, Matko - 633-639, 642, 653,
 656-657, 675, 677, 741, 834, 1176.
 BOKEMEIER, Janet L. - 847.
 BONANNO, Alessandro - 729, 746, 1170.
 BOROŠIĆ, Josip - 932.
 BOSANAC, Nedeljko - 130.
 BOŠKOVIĆ, Desimir - 886-887, 920, 957,
 962-963, 983.
 BOŠNJAKOVIĆ, Branko - 549.
 BOŠNJAKOVIĆ, S. - 747.
 BOŽIĆ, Miroslav - 684, 964-965, 967.
 BOŽIĆ, Rafael - 1099.
 BOŽIĆ-BUŽANČIĆ, Danica - 358.
 BRADSHAW, Ben - 710.
 BRANDTH, Berit - 148, 298.
 BRATULIĆ, Josip - 590.
 BRČIĆ, Karmen - 47.
 BRENKO, Aida - 505.
 BRITVEC, Branko - 552.
 BRKIĆ, Dušan - 936.
 BRKIĆ, Ivan - 942.
 BRKIĆ, Srećko - 45, 299, 359-361, 386, 838,
 1114, 1131, 1136.
 BROWN, David L. - 839.
 BRUNČIĆ, Davor - 440.
 BRYANT, Lia - 149.
 BRYDEN, J. M. - 357.
 BUBANOVIĆ, Helga - 1064.
 BUBLE, Nikola - 591.
 BUDIN, Tomislav - 361, 709, 913.
 BULTER, Cornelia Flora - 788.
 BURGER, Anna - 748.
 BURIJAK, Philip - 6.

BURNETT, Kathryn A. - 150.
 BUSCH, Lawrence - 825.
 BUTORAC, Anđelko - 632, 664.
 BUTTEL, Friedrich H. - 7-9, 685.

C

CALTABIANO, M. L. - 327.
 CAMPBELL, Hugh - 751-752.
 CAPO, Enrico - 151.
 CAPUT, Pavao - 523, 749.
 CARBERT, Louise I. - 300.
 CERNEA, M. M. - 226.
 CETINSKI, Vinka - 984, 996.
 CHAN, Christopher G. - 324.
 CHAPMAN, Pollyanna - 180.
 CHERRY, G. E. - 152.
 CIFRIĆ, Ivan - 153-155, 205, 398, 513-516, 522.
 CIMERMAN, Ratko - 260.
 CIPEK, Tihomir - 246.
 CLARK, G. M. - 190.
 CLARK, J. - 538.
 CLIFFORD-WALTON, V. - 293.
 CLOKE, Paul - 156, 206, 498, 750, 1137.
 COLLIER, J. F. - 273.
 COMMINIS, Patric - 172.
 CONACHER, A. J. - 641.
 CONACHER, Jeanette - 410, 641.
 CONGER, Rand D. - 274-275.
 COOMBES, Brad - 752.
 CORDELL H. Ken - 530.
 CRITCHFIELD, Richard - 247.
 CRKVENAC, Mato - 441.
 CRNKO, Josip - 1115.
 CRNOŠIJA, Goran - 59.
 CRNJAC, Miljenko - 420.
 CROW, Graham - 1138.
 CROWLEY, Martha L. - 184.
 CSITE, Andras - 163.
 CUKOR, Stjepan - 985.

CURRY, Evans - 33.
CVITAN, Ivan - 519.

Č

ČALDAROVIĆ, Ognjen - 499.
ČAPO-ŽMEGAČ, Jasna - 593.
ČAVLEK, Miroslav - 686
ČIČEK, Josip - 519.
ČIKEŠ, Jozo - 289.
ČIČEK, Jan - 520.
ČOLIĆ, Snježana - 347-350.
ČORALIĆ, Lovorka - 1101-1102, 1148.
ČUBRIĆ, Branka - 1059.
ČULINOVIĆ-KONSTANTINOVIĆ, Vesna - 594, 1116.
ČULO, Branko - 576.
ČULJAK, Mira - 753.
ČULJAT, Mile - 362, 754, 929-931, 933.
ČUSTIĆ, Marijana - 724.

Ć

ĆURLIN, Silvana - 459-460.

D

DADAČEK, Nada - 643.
DANIELS, Peter L. - 313.
DAVIS, John - 185.
DAMIŠ, Ivan - 399.
DEFILIPPIS, Josip - 157, 207, 755-760, 840-841, 1015, 1103.
DE JONG, Gordon F. - 110.
DELIĆ, Petar - 366.
DE MEO, Giuseppe - 607.
DENICH, Amalija - 521.
DENT, J. B. - 10.

DERSHAM, Larry - 158.
DESERAN, Forrest A. - 325.
DESIN, Marina - 1017.
DEUR, Marina - 204.
DEŽE, Jadranka - 842, 876, 906.
DIETZ, Thomas - 415, 1149.
DINGWALL, G. - 409.
DJURFELDT, Göran - 248, 843.
DOLENEC, Stella - 540.
DOMAZET, Bosiljko - 576.
DOMINI, Mirjana - 131.
DRAGANOVIĆ, Eugen - 517.
DRAGUN, Maja - 419.
DRUMMOND, Ian - 751.
DRUŽIĆ, Ivo - 762.
DRŽIĆ, Tomislav - 763.
DUIĆ, Robert - 1018.
DUIĆ-KOWASKY, Nada - 1017.
DUJŠIN, Uroš - 1117-1118.
DUNCAN, Cynthia M. - 159.
DUNLAP, Riley E. - 174.
DUNN, Larry - 174.
DuPUIS, E. Melanie - 687.

Đ

D. K. - 259, 573
DUKIĆ, Ivan - 1124.
DURINSKI, Martina - 381-383.

E

ECKHEL, Nerina - 592.
EHRENTAUT, Adolf - 1019.
EIKELAND, Svdingung - 844.
ELDER, Glenn H., Jr. - 274-275, 324.
ELJUGA, Luka - 949.
EMEL, H. - 885.
ERJAVEC, Emil - 717.

ERRINGTON, Andrew - 11, 845.
EVANS, Nicholas - 846.
EYZAGUIRRE, Pablo B. - 12.

F

FAZINIĆ, Melita - 525.
FAZINIĆ, Nevenko - 525.
FEIGE, Edgar - 443.
FENNEL, R. - 688.
FILIPOVIĆ, Dubravko - 929, 933.
FINDEIS, Jill L. - 851.
FIRŠT GODEK, Lidija - 986.
FIZIR, Ivica - 464.
FLY, J. Mark - 530.
FOOTE, Barbara - 847.
FRANIĆ, Ramona - 13, 397, 690-692, 737-738, 860, 950.
FRANOVIĆ, Antun - 49-51, 987.
FRIEDLAND, William H. - 14, 268.
FRIGANOVIĆ, Mladen Ante - 49-51.
FRONGILLO, Edward A., Jr. - 262.
FROUWS, Jaap - 15.
FULLER, A. M. - 357.

G

GAGRO, Mirko - 363-364, 764.
GARDNER, Bruce L. - 736.
GARKOVICH, Lorraine - 847.
GAŠPAR, Ivan - 512.
GAŠPAREC-SKOČIĆ, Ljiljana - 1125.
GAUNT, Steve - 481.
GAŽI, Ivica - 1126.
GELO, Jakov - 43, 52.
GILLESPIE, Gilbert W., Jr. - 8.
GINSBERG, Leon H. - 581.
GJENERO, Davor - 765.
GJERDE, John - 411.

GJETVAJ, Nada - 500.
GLAMUZINA, Martin - 544.
GLINKA, Svetlana - 444.
GODEK, Josip - 986.
GOJA, Jadranka - 400.
GOLDBERGER, Jessica R. - 7, 16.
GOLEC, Boris - 276.
GOLUBIĆ-MUNJAKOVIĆ, Ljerka - 553.
GONZALEZ, Juan Jesus - 412.
GOODMAN, David - 268, 526, 693.
GOODWIN, M. - 156, 206, 498.
GORDON, W. R. - 327.
GORLACH, K. - 228.
GOTHARDI-PAVLOVSKY, Beata - 1020.
GOUDY, Willis J. - 401.
GOUSSIOS, Dimitris - 848.
GRACE, Margaret - 301.
GRAČANIN, Mihovil - 660, 1115.
GRAČANIN, Zlatko - 527.
GRAHOVAC, Petar - 161, 694, 766-767, 966.
GRANBERG, Leo - 178, 203.
GRANT, W. - 695.
GRAY, John - 696, 849.
GRBAVAC, Vitomir - 1150-1154.
GRDEŠIĆ, Ivan - 132.
GRGIĆ, Ivo - 365, 397, 768, 780.
GRGIĆ, Zoran - 850, 933, 967, 1127.
GREEN, Gary Paul - 484.
GRINGERI, Christina E. - 210.
GRIZELJ, Marinko - 43.
GRZELJ, Zlatko - 880.
GZGIĆ, G. - 988.

H

HAAN, Henk de - 191.
HAINES, Anna - 484.
HAINES, Valerie A. - 258.
HALLBERG, Milton C. - 689, 851.
HALLIDAY, Joyce - 302.

HALPIN, Darren - 697.
 HALUŠKA, Josip - 852.
 HAMMOND, Alen - 162.
 HANSON, Victor D. - 17.
 HANSTAD, Timothy - 882.
 HARRINGTON, Vicki - 211.
 HART, Kaley - 257.
 HAUGEN, Marit S. - 298.
 HAVANON, Napaporn - 378.
 HAWKINS, H. S. - 827.
 HAZNADAR, Nedžad - 1139.
 HEBERLEIN, Thomas A. - 421.
 HEBLIN, Dominka - 932.
 HEBRANG, Andrija - 577.
 HERJAVEC, Stanka - 744, 769.
 HERŠAK, Emil - 111-112.
 HILL, Berkeley - 698.
 HODŽIĆ, Alija - 140, 212-213.
 HODŽIĆ, Emir - 741.
 HOLLOWAY, Lewis - 968.
 HORAN, Patrick M. - 414.
 HORVAT, A. C. - 989.
 HORVAT, Branko - 1047, 1070.
 HORVAT-LEVAJ, Katarina - 1036.
 HOWARD, Wayne H. - 896.
 HOWELL, Frank M. - 827, 830.
 HRABA, Joseph - 454, 491.
 HRSTO, Davorin - 853, 905.
 HUDEČKOVA, Helena - 214.
 HUETH, Brent - 735.
 HUNTER, Lori M. - 113.
 HURLBERT, Jeanne S. - 258.
 HUSANOVIĆ-PEJNOVIĆ, Dragica - 1021.
 HUSINEC, Renata - 366.
 HUSNJAK, Stjepan - 633-635, 637, 656.

I

ILAK-PERŠURIĆ, Anita - 74, 501, 854, 890, 910.
 ILBERY, Brian - 846.
 ILIĆ, Gordana - 862.
 ILIĆ, Sava - 862.
 ILIŠIN, Vlasta - 328, 336.
 INHETVEEN, Heide - 303.
 IPŠA, Josip - 949.
 IVANČIĆ, Sanja - 304.
 IVANEK, Vilim - 643.
 IVANEK MARTINČIĆ, Marijana - 643.
 IVANKOVIĆ, Marko - 868, 951.
 IVANOVIĆ, Desimir D. - 771.
 IVKANEK, Ivanka - 594.
 IZCARA PALACIOS, Simon Pedro - 528.

J

J. R. - 490.
 J. Š. - 280, 452, 574.
 JAMBREŠIĆ-KIRIN, Renata - 143.
 JANEKOVIĆ-RÖMER, Zdenka - 277-278.
 JANKOVIĆ, Josip - 134.
 JANKOVIĆ, Matej - 699.
 JANSEN, A. - 145.
 JANJATOVIĆ, Bosiljka - 249, 1104.
 JELASKA, Sibila - 938.
 JELČIĆ, Barbara - 448.
 JELČIĆ, Božidar - 448.
 JELENČIĆ, Lidija - 557, 583.
 JELINIĆ, Srećko - 449.
 JERVELL, Anne Moxnes - 855.
 JESCHKE, Hans-Peter - 1022.
 JOBES, Patrick C. - 215.
 JOHNSON, Cassandra Y. - 414.
 JOHNSON, Christine - 285.
 JOHNSON, David R. - 160.
 JOHNSON, Kenneth M. - 53.

JOHNSON, Stanley R. - 700.
 JONES, Robert Emmet - 530.
 JORDAN, Peter - 990.
 JOSIPOVIĆ, Marko - 645.
 JOSIPOVIĆ, Tatjana - 554.
 JOŠT, Marijan - 371, 507, 1139.
 JOVANČEVIĆ, Radmila - 19, 772, 821, 980.
 JUGOVIĆ, Maja - 54.
 JURAČAK, Josip - 721, 738, 861, 872, 921, 925.
 JURČIĆ, Vinko - 1023.
 JURIĆ, Ivan - 666, 834, 856.
 JURIC, Tomislav - 936.
 JURIČIĆ, Ivan - 1105-1106.
 JUSKA, Arunas - 825.
 JUVANČIĆ, Luka - 702.

K

KABRIĆ, Damir - 1107.
 KALANTARIDIS, Christos - 269.
 KALE, Eduard - 351, 464.
 KALETA, A. - 38.
 KALIT, Samir - 379.
 KALOF, Linda - 415, 1149.
 KALTOFT, Pernille - 857.
 KALUGINA, Zemfira I. - 703, 858.
 KAMPL, Branimir - 991.
 KARAJIĆ, Nenad - 492.
 KARAVIDOVIĆ, P. - 511.
 KARIĆ, Marijan - 906-907.
 KARTALOV, Hristo - 20.
 KASIMS, Babis - 191.
 KAŠTELAN-MACAN, Marija - 55, 459-460.
 KATALINIĆ, Ivan - 1128-1129.
 KATICA, Dijana - 992, 1011.
 KAY, Adrian - 705.
 KAYSER, Bernard - 1024.
 KEARNEY, M. - 595.
 KEATING, Norah C. - 305.

KEITHLY, Diane - 325.
 KEKEZ, Josip - 1119.
 KEL, Josip - 1088.
 KELEBUH, Ivan - 89, 450.
 KERO, Krizan - 1126.
 KICHOROWSKA-KEBALO, Martha - 1140.
 KINSELLA, Jim - 877.
 KISIĆ, Ivica - 658, 664.
 KITTO, Simon - 864.
 KNEAFSEY, Moya - 968.
 KNEŽEVIĆ, Ivan - 370.
 KNICKEL, Karlheinz - 21.
 KNIEWALD, Zlatko - 939.
 KOEBERNICK, Thomas E. - 171.
 KODRNJA, Jasenka - 279.
 KOKETI, Boris - 553.
 KOLAK, Ivan - 773-775, 1151, 1154.
 KOLAR, Slavko - 778.
 KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira - 726, 776-778.
 KOLBAS, Irena - 596.
 KOLEGA, Ante - 707, 804, 808, 969-972, 1151.
 KONING, Niek - 708.
 KOPPEL, B. M. - 935.
 KOSIJER, Miloš - 924.
 KOŠČAK, Marko - 929, 1025.
 KOŠUTIĆ, Silvio - 754.
 KOUSIS, Maria - 532.
 KOVACS, Erno - 163, 425.
 KOVACH, Imre - 228, 621.
 KOVACH, Omre - 203.
 KOVAČ, Miroslav - 555.
 KOVAČEVIĆ, Božidar - 1066.
 KOVAČEVIĆ, Dragan - 779, 909, 967.
 KOVAČEVIĆ, Pavao - 646-647.
 KOVAČEVIĆ, Rafaela - 56.
 KOVAČEVIĆ, Vlado - 23, 472, 629, 648.
 KOVAČEVIĆ, Zoran - 575.
 KOVAČIĆ, Damir - 709, 743, 780, 908, 921, 925, 970, 973-974, 1120.
 KOVAČIĆ, Matija - 416, 859.

KOVAČIĆ, Slavko - 1108.
 KOVČO, Irma - 329.
 KOZIĆ, Nada - 1087.
 KOŽUL, Stjepan - 352.
 KRAJAČEVIĆ, Vlado - 993.
 KRALJEVIĆ, Rudolf - 781.
 KRALJIČKOVIĆ, Josip - 860-861.
 KRANNICH, Richard S. - 113, 428.
 KRANJČEVIĆ, Jasenka - 176, 649, 1022,
 1026-1030, 1142.
 KREBS, Alfred H. - 22.
 KREGAR, Josip - 281.
 KRIČKA, Tajana - 754.
 KRITZINGER, Andriennetta - 306.
 KRIŽIĆ, Marijan - 65.
 KRPELJEVIĆ, Alojzije - 879.
 KRSTIĆ, Branko - 862.
 KRUSZEWSKA, I. - 533.
 KUČAN, Ana - 1031.
 KUHAR, Aleš - 23.
 KUHARIĆ, Darija - 1123, 1132.
 KUKIĆ, Slavo - 417.
 KULCSAR, Laszlo - 839.
 KUMPES, Josip - 1156-1157.
 KURTELA, Mihaela - 831.
 KUSIN, Vesna - 1067.
 KUŠEN, Eduard - 87, 984, 994-996, 1032.
 KUŠTRAK, Damir - 1033.
 KUTLE, Ante - 529.
 KUTLER, Mihaela - 831.
 KUTLEŠA, fra Silvestar - 597.
 KUZNETSOV, Andrei - 729.

L

LABRIANIDIS, Lois - 269.
 LABUS, Mladen - 404.
 LAJIĆ, Ivan - 24-25, 58-60, 109, 114-119, 322.
 LALIĆ, Dražen - 330.
 LANG, Slobodan - 576.

LAPAJNE, Adrej - 534.
 LAPAJNE, Damjan - 353.
 LARSON, Olaf F. - 8.
 LASS, Daniel A. - 851.
 LASZLO, Marija - 1159.
 LASZLO, Želimir - 1081.
 LAY, Vladimir - 208, 216-217, 535, 1034.
 LAZANIN, Željko - 645.
 LAZAREVIĆ, Aleksandra Sanja - 598.
 LEBURIĆ, Anđel - 25, 317, 338.
 LEČEK, Suzana - 282-283, 331, 367.
 LEČIĆ, B. - 650.
 LEES, J. - 863.
 LEHMAN, Hugh - 164.
 LENNIE, June - 301.
 LEUTAR, Zdravka - 284.
 LEVAKOVIĆ, Franjo - 388.
 LIEPINS, Ruth - 307, 368, 710.
 LIGON, Ethan - 735.
 LIPOVAC, Nenad - 1035.
 LIPOVŠČAK, Mirjana - 78.
 LITTLE, Heather M. - 305.
 LITTLE, Jo - 302, 308.
 LIVADA, Svetozar - 176, 250, 341.
 LOBAO, Linda M. - 27, 952.
 LOBLEY, Matt - 881.
 LOCKIE, Stewart - 864.
 LOGAN, John R. - 286.
 LONČAR BUTIĆ, Nataša - 165, 176, 261, 482,
 485-487.
 LONČARIĆ, Ružica - 424.
 LONČARIĆ-HORVAT, Olivera - 558.
 LONG, N. - 166.
 LORENZ, Frederick O. - 410, 454.
 LOŠTAK, Michael - 214.
 LOVRIĆ, Ljiljana - 61.
 LOVRIĆ, Tomislav - 953.
 LOWE, Philip - 538, 782.
 LUIĆ, Zvonimir - 954.
 LUKAČ HARVANEK, Jasmina - 28.
 LYMAN, Katherine L. - 746.
 LYSON, Thomas A. - 37.

M

- M. B. - 819.
 M. P. - 81.
 M. Ko. - 343, 496, 578.
 MACBETH, H. - 506.
 MACELJSKI, Milan - 520, 651, 783, 804, 807, 810, 818.
 MADAR, Stjepan - 645, 789.
 MAGAŠ, Damir - 1037.
 MAGDALENIĆ, Ivan - 41, 62, 176, 332, 340, 389, 418, 426, 455, 482, 493, 865, 1094, 1158.
 MAGEL, Holger - 167, 218.
 MAGLICA, Nadja - 63.
 MAJICA, Mile - 922.
 MAKOTER, Mladen - 519.
 MALEKOVIĆ, Sanja - 483.
 MALER, Marcel - 997.
 MALEŠ, Petar - 784-786, 796.
 MALIĆ, Adolf - 54, 787.
 MALTHUS, Thomas Robert - 715.
 MANDIĆ, Ivan - 464.
 MARAS, Mate - 464.
 MARCELIĆ, Veronika - 599.
 MARIĆ, Vladimir - 940.
 MARINČIĆ, I. - 652.
 MARINOVIĆ-UZELAC, Ante - 1038.
 MARKOVIĆ, Ksenija - 1071, 1143.
 MAROEVIĆ, Ivo - 1068.
 MARSDEN, Terry - 168-169, 608, 782, 866.
 MARTA, B. Chiappe - 788.
 MARTIĆ, Mirko - 1114.
 MARTIN, Peter - 697.
 MARTIN, Sheila - 700.
 MARTINČIĆ, J. - 789, 867.
 MARTINEC, Josip - 998.
 MARTINIĆ-JERČIĆ, Zdravko - 1130.
 MARTINOVIĆ, Branko - 867, 879.
 MARTYNOVA, Irina - 858.
 MARUŠIĆ, Janez - 1039, 1042.
 MARUŠIĆ, Josip - 672, 678.
 MATAGA, Željko - 790, 923-924.
 MATICKA, Marijan - 1109.
 MATIJAŠEVIĆ, Anton - 924.
 MATKOVIĆ, Hrvoje - 430.
 MATKOVIĆ, Ivan-Lasta - 1069.
 MATOTAN, Zdravko - 791.
 MATULIĆ, Frane - 792, 977.
 MATUN, Mladen - 669.
 MAVAR, Zofia - 1043.
 McCUTCHEON, Alan L. - 491.
 McGREGOR, M. J. - 10.
 McINTOSH, William Alex - 29.
 McMICHAEL, Philip - 170.
 MEARES, Alison C. - 456, 536.
 MEJOVŠEK, Milko - 329.
 MELKO, Matthew - 171.
 MEERT, Henk - 219.
 MERNAGH, Michael - 172.
 MESIĆ, Milan (migr. - op. B. M.) - 135-136.
 MESIĆ, Milan (poljopr. - op. B. M.) - 632, 644, 674.
 MEŽNARIĆ, Silva - 1159.
 MEURS, M. - 711.
 MICHELSEN, Johannes - 712.
 MIELE, Mara - 539, 798.
 MIHALIĆ, Vladimir - 742.
 MIHALJ, Pavle - 793-794.
 MIHALJEVIĆ, Dagutin - 371.
 MIHANOVIĆ, Vesna - 326.
 MIHOVILOVIĆ, Miro A. - 333, 494.
 MIKŠIĆ, Marina - 937.
 MILAS, Zdenko - 868.
 MILBOURNE, Paul - 156, 206, 498, 502.
 MILETA, Vlatko - 464, 975.
 MILEUSNIĆ, Zlatko - 600.
 MILINKOVIĆ, Bosiljka - 173, 1160-1162.
 MILLER, Simon - 30, 1137-1138, 1144.
 MILOTIĆ, Aldo - 32, 64, 74, 394, 869, 875, 910.
 MILOVANOVIĆ, Željko - 1090.
 MILJKOVIĆ, Ivo - 537, 795.

MIRČETIĆ, Đorđe - 31.
 MIRKOVIĆ, Mijo - 948.
 MIROŠEVIĆ, Franko - 1110.
 MIROŠEVIĆ, Nikola - 796, 800.
 MIŠETIĆ, Anka - 75, 223, 321, 419, 457, 467.
 MLADAR, Nikola - 784.
 MLAKAR, Aleš - 1040-1041.
 MODELMOG, Ilse - 309.
 MOLNAR, Peter - 425.
 MONTANA, Mladen - 646.
 MOODY, S - 409.
 MOORE, H. - 166.
 MOVČAN, Josip - 999.
 MOYANO ESTRADA, Eduardo - 797.
 MRKOČI, Lidija - 1000.
 MULLENEERS, E. G. J. - 870.
 MUNIĆ, Dario - 1095.
 MURAJ, Aleksandra - 601.
 MURATI, Tomislav - 1163-1166, 1173.
 MURDOCH, Jonathan - 593, 798.
 MURDOCK, Steven H. - 1.
 MURGIĆ, Nada - 937.
 MURRAY, Michael - 174.
 MUSTAPIĆ, Zvonko - 374.
 MUTAK, Katica - 1043, 1065.
 MUTNJAKOVIĆ, Andrija - 464.

N

NAPLES, Nancy - 220.
 NAVARRO YANEZ, Clemente J. - 310.
 NAZOR, Mirjana - 330.
 NEJAŠMIĆ, Ivo - 24, 67-71, 85.
 NELSON, Margaret K. - 622.
 NETTING, R. McC. - 871.
 NEWMAN, Michael E. - 22.
 NICKOLSY, Sergei A. - 713.
 NIKULA, J. - 178.
 NIMAC, Ivan - 464.
 NORRIS, Joan E. - 896.

NOVAK, Sonja - 380.
 NOVAK, Zdenko - 941.
 NOVAK, Zrnka - 176.
 NOVOSEL, Durdica - 342.
 NOVOSEL, Nikola - 371.
 NUTLEY, Stephen - 175.
 NYGARD, Berit - 976.

NJ

NJAVRO, Duro - 461.
 NJAVRO, Mario - 779, 873-874, 927.
 NJEGAŠ, Dražen - 72-73, 1044, 1089.

O

OBAD, Stjepo - 1111.
 O'BRIAN, David - 413.
 O'DONOGHUE, Dan - 211.
 OGRIN, Dušan - 1045.
 OLDRUP, Helene - 311.
 OLIVEIRA BAPTISTA, Fernando - 177.
 OPLANIĆ, Milan - 32, 64, 74, 910.
 ORENSTEIN, David Michael - 171.
 OREŠKOVIĆ, Stipe - 495.
 ORSAG, Silvije - 926.
 ORTEGA, Suzanne T. - 160.
 OSBORNE, Edward W. - 6.
 OSMANAGIĆ BEDENIK, Nidžara - 799.
 OSTI, Giorgio - 623.
 OSTOJIĆ, Zvonko - 818.

P

PAL, Ivo - 372.
 PANKRETIĆ, Božidar - 768.
 PAR, Vjekoslav - 737, 800, 816, 872-874, 898, 927, 945, 1134.
 PATSIORKOVSKY, Valeri - 1170.

PAUNOVIĆ, Antun - 260.
 PECHAČOVA, Zdenka - 454.
 PEJNOVIĆ, Dane - 71, 1072, 1086, 1091.
 PEPEONIK, Zlatko - 67, 1001.
 PEPPER, William - 414.
 PEREZ YRUELA, Manuel - 179.
 PERIŠIĆ, Šime - 373.
 PERREN, Richard - 801.
 PERŠURIĆ, Dordano - 394, 501869, 875.
 PETAK, Antun - 323, 337, 389, 1121, 1167-1168.
 PETOŠIĆ, Dragutin - 654, 671, 802.
 PETRAČ, Božidar - 91, 420, 842, 876, 884.
 PETRIČEVIĆ, Jure - 1120.
 PETRUŠIĆ, Antica - 1141.
 PETTERSEN, Liv Toril - 312.
 PICO, J. Steven - 33.
 PINTARIĆ, Kornelija - 540.
 PLOEG, Jan Douwe van der - 186, 221, 803.
 PODGORELEC, Sonja - 117, 119-121.
 POKOS, Nenad - 75-77, 467.
 POLJANEC-BORIĆ, Saša - 222, 1077.
 POPOVIĆ, Štefanija - 1112.
 POROPAT, Amorino - 32.
 POTTER, Clive - 881.
 PRGOMET, Josip - 1169, 1172.
 PROSEN, Anton - 649.
 PROSTERMAN, Roy L. - 882.
 PUGLIESE, Patrizia - 811.
 PULLEN, J. M. - 715.
 PULJIĆ, Ante - 224.
 PULJIZ, Vlado - 79, 84, 181, 225, 252-253, 291, 344, 1092, 1121.
 PUSIĆ, Eugen - 1122.
 PUŽEVSKI, Valentin - 375.

Q

QIAOMING, Amy Liu - 402.

R

RACZ, Zoltan - 659-662.
 RADAUŠ RIBARIĆ, Jelka - 602.
 RADICA, Tonko - 260.
 RADIĆ, Antun - 603.
 RADIĆ, Ivana - 504, 547.
 RADIĆ, Jure - 1073.
 RADIĆ, Ljubo - 942.
 RADIĆ, Stjepan - 246.
 RADIN, Furio - 336.
 RADINOVIĆ, Stipe - 812, 883, 911.
 RAJIĆ, Vlado - 432.
 RAKOVIĆ, Miroslav - 853, 905.
 RAMBAUD, P. - 39.
 RANDIĆ-BARLEK, Mirjana - 508-509.
 RANKI, Gyorgy - 426.
 RANOGAJEC, Ljubica - 842, 906-907.
 RASPOR, Biserka - 464.
 RASTOVAC, Zvonko - 1003.
 RAVLIĆ, Pavao - 645.
 RAY, Christopher - 34, 182, 625, 716.
 REDNAK, Miroslav - 717.
 REDONDO, Rosa Gomez - 48.
 REDEP, Milivoj - 663.
 RELJA, Renata - 338.
 RENDULIĆ, Stjepan - 485.
 RENTING, Henk - 21, 186, 221.
 REPAC-ROKNIĆ, Vera - 138.
 REŽEK, Zdravko - 1005.
 RICHARDSON, Mervyn - 543.
 RICHARDSON, Tim - 183.
 RICKSON, Sarah Tufts - 313.
 RIČKOVIĆ, Marijan - 589.
 RILKE, Dragutin - 884.
 RIOJA, Luis A. Camarero - 48.
 ROCCO, Fedor - 977.
 ROGERS, A. - 152.
 ROGIĆ, Ivan - 35, 75, 193, 208, 223, 227, 466-467, 1049.
 ROGLIĆ, Josip - 1092.

ROJE, Milivoj - 1006.
 ROMIĆ, D. - 531, 665.
 ROMIĆ, Marija - 531, 665.
 RONDINELLI, Dennis A. - 468.
 ROSCIGNO, Vincent J. - 184.
 ROSS, K. - 308.
 ROUX, Bernard - 146.
 RUTTAN, Vernon W. - 36, 510.
 RUŽIĆ, Pavlo - 886-887, 983.
 RUŽIĆ, S. - 254.

S

SALAJ, Matija - 260, 1076.
 SALAMON, Sonya - 187.
 SALAZAR, C. - 469.
 SALOPEK, Davor - 1050.
 SARIĆ, Josip - 580.
 SCHIBEL, Walter - 719, 978.
 SCHICK, Ruth - 368.
 SCHMITT, Mathilde - 314.
 SCHUH, Alfred - 720.
 SCHWARZWELLER, Harry K. - 37.
 SCOTT, Gregory J. - 979.
 SEFERAGIĆ, Dušica - 139-140, 191, 261, 350, 485-487, 497.
 SEKULIĆ, M. - 912.
 SELANEC, Darko - 1007.
 SENČIĆ, Marija - 1008.
 SHEPHERD, A. - 188.
 SHERMAN, Arloc - 339.
 SHORTALL, Sally - 315-316.
 SHUCKSMITH, Mark - 189-190, 626.
 SIMONČIĆ, Tanja - 1051.
 SIMONS, Ronald L. - 285.
 SKLEDAR, Nikola - 404.
 SKRAČIĆ, Vladimir - 813.
 SLAYBAUGH, Douglas - 814.
 SMERDEL, Inja - 605.
 SMITH, Michael D. - 113.

SMOLJANOVIĆ, Ankica - 85.
 SMOLJANOVIĆ, Mladen - 84.
 SOBAL, Jeffry - 262.
 SOLBAKKEN, Hilde - 312.
 SOLDÓ, Zvonimir - 1009.
 SPEHNJAK, Katarina - 225.
 SPITZE, Glenna - 286.
 STARC, Nenad - 25, 118, 495-460, 470.
 STAROSTA, P. - 228.
 STEDMAN, Richard S. - 421.
 STEINER, Rudolf - 820.
 STEPINAC-FABIJANIĆ, Tihana - 464.
 STEWART, Kathleen - 354.
 STIPETIĆ, Vladimir - 19, 86, 616, 627, 821, 888-889, 980.
 STIPIĆ, Milan - 553, 676.
 STIPIĆ, N. - 828.
 STORSTAD, Oddveig - 976.
 STRBAČIĆ, Marijan - 977.
 STRGAČIĆ, Ivan - 122.
 STRILING FISCH, Anna - 1149.
 SULJAGIĆ, Dragica - 464.
 SUMNER, Daniel A. - 723, 981.
 SVIRČIĆ, Anđelina - 264.
 SVŽNJAK, Kristina - 667-668.
 SWANSON, Louis E. - 488.
 SYMES, D. - 145.

Š

ŠAKAJA, Laura - 355.
 ŠALINOVIĆ, Ivan - 669.
 ŠARIĆ, Ivan - 1174.
 ŠATOVIĆ, Z. - 774.
 ŠEHANOVIĆ, Jusuf - 394, 501854, 869, 890.
 ŠESTAN, Ivan - 891.
 ŠILJKOVIĆ, Željka - 141, 544, 822.
 ŠIMONČIĆ-BOBETKO, Zdenka - 473, 561, 725-727.
 ŠIMUNIĆ, Ivan - 634, 637, 652, 670-671.

ŠIMUNKO, Joža - 111.
 ŠIMUNOVIĆ, Ivan - 287.
 ŠIRIĆ, Ivan - 1174.
 ŠKEGRO, Zdravko - 472, 823, 956.
 ŠKEMBER, Ante - 579.
 ŠKREB, Marko - 474.
 ŠKRTIĆ, Marica - 475.
 ŠPANIČEK, Žarko - 1053.
 ŠPOLJAR, Andrija - 677.
 ŠPOLJAR - VRŽINA, Sanja - 123.
 ŠPRLJAN, Edvard - 922.
 ŠTAMBUK, Maja - 35, 41, 77, 87-89, 193-195, 208, 229-236, 422-423, 503, 728, 892, 1032, 1054-1055, 1175.
 ŠTAMBUK, Stanislav - 504.
 ŠTEFANIĆ, Edita - 824, 1123, 1132.
 ŠTEFANIĆ, Ivan - 424, 824, 893, 914, 1123, 1132.
 ŠTEKER, Ivan - 1078.
 ŠTIMAC, Miroslav - 1056.
 ŠUBAŠIĆ, Špiro - 1093.
 ŠUGAR, Ivan - 517.
 ŠULC, Branka - 1079-1080.
 ŠUMANOVAC, Luka - 936, 943, 945.
 ŠUNDALIĆ, Antun - 142, 237, 405-407, 476, 894.
 ŠVOB, Melita - 345.
 ŠUVAR, Stipe - 238.

T

TADIĆ, Rajko - 545.
 TADIĆ, Ružica - 90, 326, 334.
 TADIJANČEVIĆ, S. - 908.
 TANAKA, Keiko - 825.
 TANIĆ, Stjepan - 714, 718, 895, 928, 1133.
 TATALOVIĆ, Siniša - 1172.
 TAYLOR, Janet Edgar - 896.
 THOMAS, Colin - 175.
 THOMAS, John K. - 830.

THURSTON, David H. - 546.
 TICKAMYER, Ann R. - 196.
 TISENKOPFS, Talis - 239.
 TOIĆ, Ugo - 1128, 1174.
 TOLIĆ, Snježana - 91, 424, 876.
 TOMAŠIĆ, Dinko A. - 197.
 TOMČIĆ, Zdenko - 472, 823, 875, 956, 983.
 TOMIĆ, Frane - 374, 531, 671-672, 678.
 TOMIĆ-KOLUDROVIĆ, Inga - 317.
 TOPOLČIĆ, Davor, 1166, 1173.
 TORNATOR, Jane B. - 187.
 TOSKIĆ, Aleksandar - 72, 92, 265.
 TOTH, Janos - 198.
 TRACY, Michael - 628.
 TRATNIK, Miroslav - 93, 376, 734, 897, 919, 944.
 TREVISAN, Giovanna - 619.
 TROIANO, Richard P. - 626.
 TURČIĆ, Ivan - 94, 477, 915.
 TUSUM, Marija - 1057.

U

UREMOVIĆ, Marija - 379.
 URFI, Peter - 425.
 UZELAC, Slobodan - 340, 426.
 UZUN, V. J. - 730.

V

V. Ž. - 80-81.
 VAN ATTA, Don - 882.
 VAN DEN BAN, A. W. - 357, 827.
 VASILJ, Đurđica - 828.
 VASILJ, Ivo - 946.
 VEČERNIK, Jiri - 491.
 VEIĆ, Ivka - 1128.
 VERBOLE, Alenka - 1012.
 VERNIĆ, Vuk - 266.

VERSTAD, Bert - 433.
 VESELI, Željko - 260.
 VIDAČEK, Željko - 511, 633, 639, 642, 653,
 656-657, 673, 675, 829, 1176.
 VIDAKOVIĆ, Mirko - 947.
 VILLA, Mariann - 256.
 VOJNIĆ, Dragomir - 478.
 VOJNOVIĆ, Franka - 49, 65, 75, 95, 467.
 VOLK, Tina - 717.
 VORSTER, Jan - 306.
 VRANEŠIĆ, Milan - Mile - 41, 1058.
 VRANJEŠ, Karolina - 1173.
 VRANJICAN, Stjenko - 1146.
 VRCAN, Srđan - 479.
 VRČIĆ, Vjeko - 1058.
 VRESK, Milan - 267.
 VRŠEK, Ines - 832.
 VUJEVIĆ, Stipe - 942.
 VUJOVIĆ, Siniša - 731.
 VUKČEVIĆ, Mladen - 920, 957.
 VUKOVIĆ, Ivan - 464.

W

WALTER, Gerry - 427.
 WATTS, J. M. - 693.
 WEBSDALE, Neil - 318.
 WEISS, C. - 199.
 WELLS, Barbara - 319.
 WELLS, Betty L. - 320.
 WELLS, Miriam J. - 732.
 WELLS, Richard - 33.
 WELSH, Rick - 832.
 WERTHEIMER-BALETIĆ, Alica - 96-100.
 WHATMORE, Sarah - 782.
 WIDDOWFIELD, Rebekah - 498.
 WIERZBICKI, T. Z. - 39.
 WILBRINK, Wilma - 377.
 WILKINSON, Jane - 294.
 WILLIAMS, Lindy - 378.

WILSON, Geoff A. - 257.
 WILSON, Susan - 877.
 WIMBERLEY, Ronald C. - 733.
 WINSON, Anthony - 240, 958.
 WINTER, Michael - 200, 734, 1147.
 WOLF, Steven A. - 735, 959.
 WOOD, Spencer D. - 959.
 WRIGHT, Brian - 736.

Y

YEARLEY, Steven - 42.

Z

ZDELAR, Ferdo - 1059.
 ZDUNIĆ, Stjepan - 91, 480.
 ZMAIĆ, Krunoslav - 91.
 ZNAOR, Darko - 520, 548-549, 704, 835.
 ZOLLINGER, Brett - 428.
 ZORIĆ, Vesna - 606.
 ZRILIĆ, Nataša - 948.

Ž

ŽAGAR, Dorica - 1060.
 ŽIMBREK, Tito - 93, 241, 395-397, 668, 737-
 738, 743, 761, 770, 804, 816-817, 836, 860,
 897-899, 913, 972, 1032, 1120, 1134-1135.
 ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, Zlata - 101.
 ŽIVIĆ, Dražen - 51, 102-108, 144.
 ŽIVKOVIĆ, Ilija - 1074.
 ŽIVKOVIĆ, Zdravko - 1061-1063, 1083.
 ŽUGEĆ, Ivan - 370, 666.
 ŽUPANČIĆ, Milan - 41, 62, 89, 201, 242-243,
 261, 389, 482, 865, 900-904, 1094.
 ŽUPANOV, Josip - 202.
 ŽUTINIĆ, Đurđica - 241, 299, 359-360, 381-
 387, 854, 872, 898, 921, 925.

4

BIBLIOTEKA **znanost i društvo**

Institut za društvena istraživanja u Zagrebu
Zagreb, Amruševa 11
tel: +385 1 4810 264; fax: +385 1 4810 263
e-mail: idez@idi.hr

Uredništvo
Mladen Labus - *glavni urednik*
Petar Bezinović
Katarina Prpić
Dušica Seferagić
Nikola Skledar

Lektura
Bosiljka Milinković

Grafičko oblikovanje
Igor Kuduz
Mario Aničić

Prijelom
pinhead_ured, Zagreb

Tisak i uvez
Kratis, Zagreb

Naklada
500 primjeraka

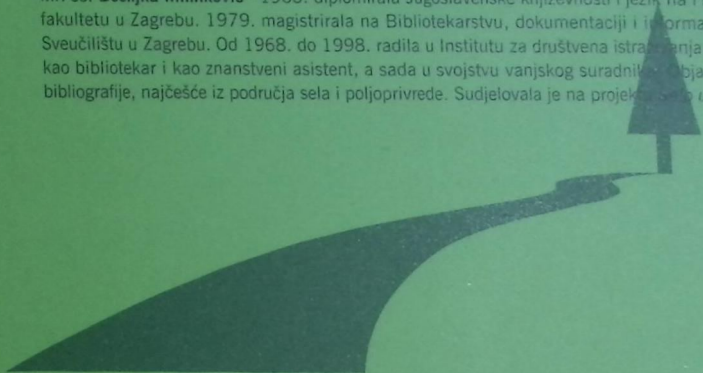
Dr. sc. **Dušica Seferagić** - 1971. diplomirala sociologiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. 1986. doktorirala na području sociologije na temu Kvaliteta života u novim stambenim naseljima. Kao gost istraživač boravila 1975. na Columbia University, New York; 1980. u Centre National des Recherches Sociales, Paris; 1996. na Nuffield College, Oxford. Od 1972. radi u Institutu za društvena istraživanja u Zagrebu, kao suradnica, a potom voditeljica brojnih projekata iz sociologije sela, grada i prostora. Članica SHD-a i nekoliko komiteta ISA-e. Napisala je velik broj članaka, studija i poglavlja u knjigama. Od 1996. voditeljica je projekta *Selo u tranziciji*, a od 2002. voditeljica projekta *Sociološki aspekti mreže naselja u kontekstu tranzicije*.

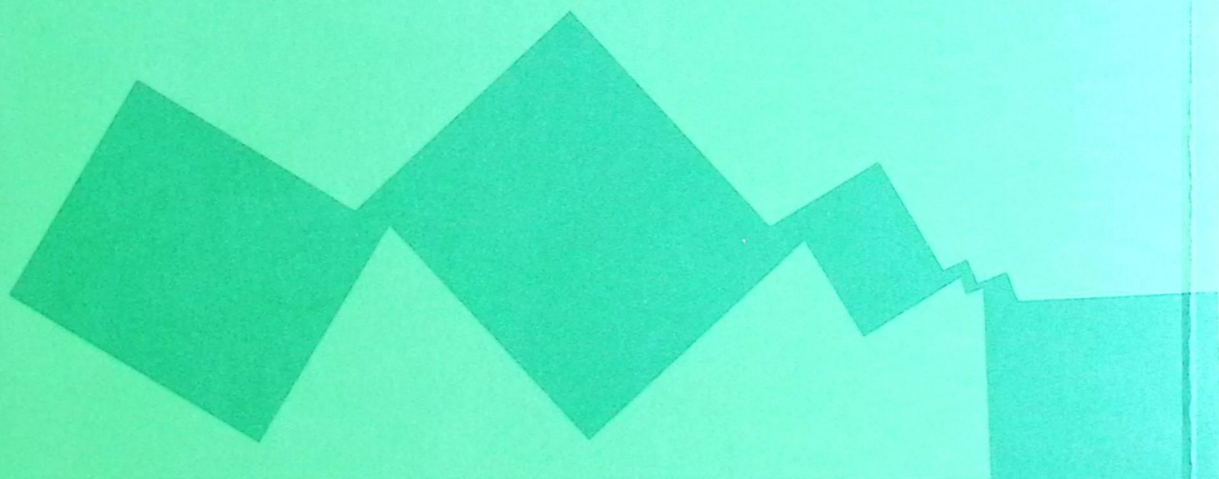
Alija Hodžić - 1971. diplomirao sociologiju na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Od 1973. radi u Institutu za društvena istraživanja u Zagrebu na brojnim projektima iz sociologije sela, grada i prostora. Vodio longitudinalno istraživanje *Socijalna struktura i kvaliteta života*, te sudjelovao na projektu *Selo u tranziciji* i *Sociološki aspekti mreže naselja u kontekstu tranzicije*. Objavio je niz članaka, studija i poglavlja u knjigama.

Milan Župančić - 1966. diplomirao na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu. Od 1971. radi u Institutu za društvena istraživanja u Zagrebu kao istraživač na projektima iz sociologije sela. Objavio je brojne članke, studije, poglavlja u knjigama. Član je uredništva časopisa Sociologija sela. Sudjelovao je u istraživanju *Selo u tranziciji*, a sada u *Sociološkim aspektima mreže naselja u kontekstu tranzicije*.

Andelina Svirčić - 1999. diplomirala sociologiju i filozofiju na Hrvatskim studijima u Zagrebu. 2000. upisala poslijediplomski studij iz sociologije na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Radi kao znanstveni novak u Institutu za društvena istraživanja u Zagrebu u Grupi za sociologiju sela, grada i prostora. Sudjelovala na projektu *Selo u tranziciji*, a sada na projektu *Sociološki aspekti mreže naselja u kontekstu tranzicije*. Objavila je dva članka u časopisu Sociologija sela.

Mr. sc. **Bosiljka Milinković** - 1963. diplomirala Jugoslavenske književnosti i jezik na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. 1979. magistrirala na Bibliotekarstvu, dokumentaciji i informacijama na Sveučilištu u Zagrebu. Od 1968. do 1998. radila u Institutu za društvena istraživanja u Zagrebu kao bibliotekar i kao znanstveni asistent, a sada u svojstvu vanjskog suradnika. Objavila brojne bibliografije, najčešće iz područja sela i poljoprivrede. Sudjelovala je na projektu *Selo u tranziciji*.

ISBN 953-6218-07-0

9 789536 218073